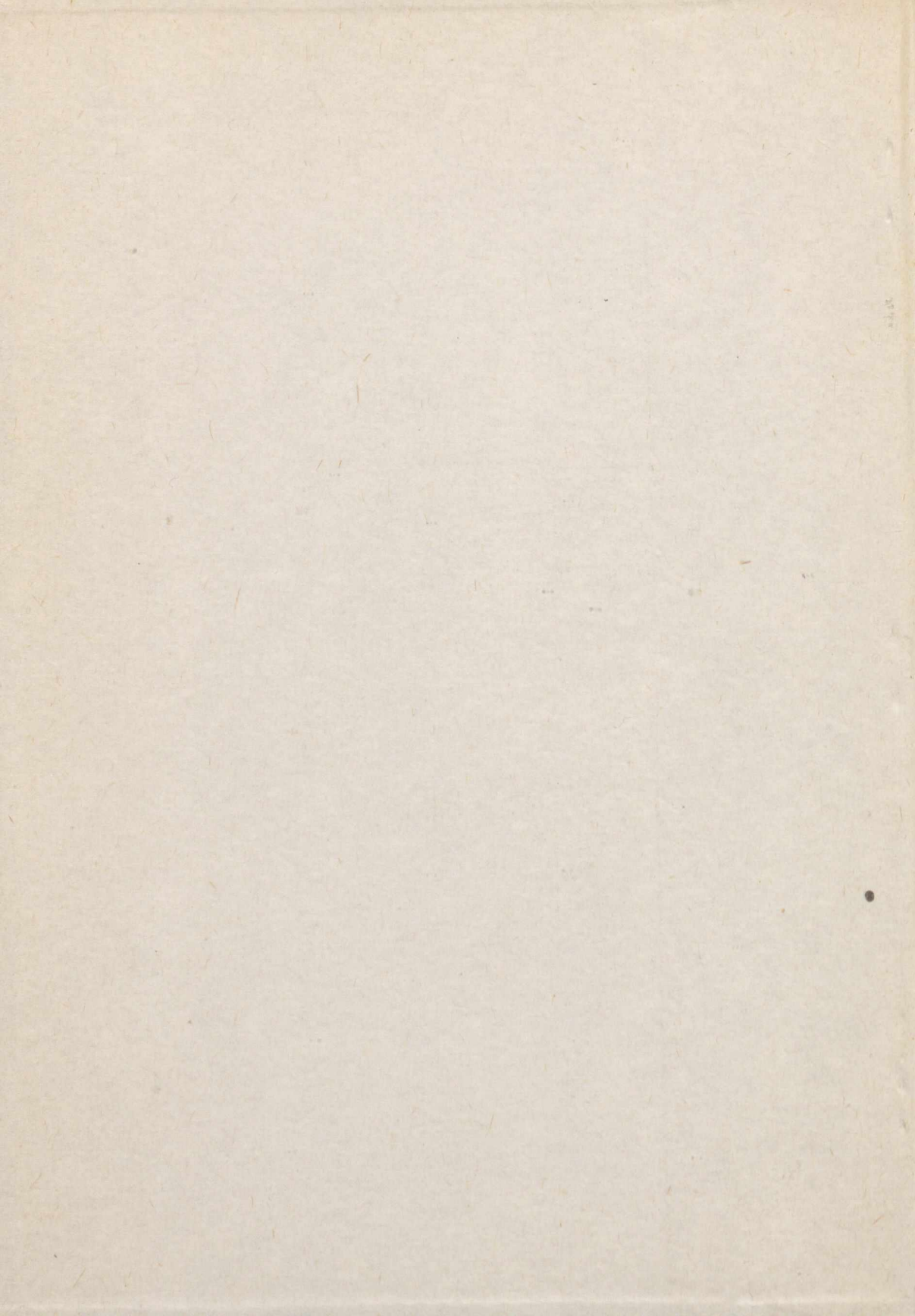

DISCUSSIONES
TELEKI
ÉS
KORA
NEOGRADIENTES

189583

Discussiones Neogradienses 3.

TELEKI ÉS KORA

Szirák, 1985. november 12-13.

MTAK

Salgótarján, 1987

660900

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Szerkesztő:

PRAZNOVSZKY MIHÁLY
ROZSNYÓI ÁGNES

Lektor:

VÖRÖS KÁROLY

Címlapterv:

KOLLÁR SÁNDOR

ISSN 0236—7041
ISBN 963 01 8013 8
Engedélyszám: 45 581

Kiadja a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: dr. Praznovszky Mihály

Kiadja a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: dr. Praznovszky Mihály
Készült: a SZÖVORG Nyomdában, 1,9 (A/5) ív terjedelemben.
500 példányban, nyt.sz.: 400/87.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 12692 87 EE

TARTALOM

	Oldal
HORVÁTH ISTVÁN Tisztelt Tanácskozás!	5
BENDA KÁLMÁN— SOÓS ISTVÁN A Teleki család és Teleki László	7
KOSÁRY DOMOKOS Teleki László és a nemzetközi politika	14
TRÓCSÁNYI ZSOLT Teleki-portrék	36
CSANAK DÓRA Teleki László ősei a 18. század szellemi életében	41
LUKÁCSY SÁNDOR Idősb Teleki László	48
BONA GÁBOR Egy császári-királyi tábornok a forradalomban: gróf Teleki Ádám	55
MISKOLCZY AMBRUS Teleki László szereplése a reformkori Erdély politikai életében	61
SPIRA GYÖRGY A honti álorcásdi	90
NICOLAE EDROIU Teleki László és a fogarasi román nemesség	103
CORNELIA BODEA Teleki László és az 1848-as román emigráció	106
LUKÁCS LAJOS Teleki László elfogatásától öngyilkosságáig és a nemzetközi diplomácia	112
PRAZNOVSZKY MIHÁLY Teleki László és a vármegyék 1861-ben	117
DAN BERINDEI Teleki László halálának visszhangja a Román Egyesült Fejedelemségek sajtójában	140
KERÉNYI FERENC Drámaíró, színházbarát, műkedvelő színész: Teleki László	144
GYÖRE PÁL Egy kéziratos forrás Teleki László és Abony kapcsolatáról	154
SOMORJAY SÉLYSETTE A sziráki Roth-Teleki kastély és falképei	157
HAIER EDIT— LENGYEL BEATRIX Teleki László gróf kávékészlete?	171

Nógrád megye szívesen adott és ad helyet a különböző szakmai tanácskozásoknak. A házigazda szerepvállalása szorosan kapcsolódik tudománypolitikai, értelmiségpolitikai gyakorlatunkhoz.

A 60-as évek elején kibontakozó intézményfejlesztés nyomán nagyszámú értelmiség került a megyébe, sokan közülük itt kezdték pályájukat.

Ez az értelmiségi csoport keresi azokat a történelmi személyiségeket, mintákat, akiknek a saját munkájában folytatója lehet. A kutatás sokirányban bontakozott ki. Számunkra különösen jelentősek azok az eredmények, amelyeket a megyei monográfia, várostörténeti kiadványok jelen-
tenek.

A munka folytatódik tovább. A bányász kutatás, a palóckutatás és a köznemesség történelmi szerepének bemutatására indult feltáró munka sok eredményt hozott. Többek között a Szécsényben rendszeressé vált kisnemesi konferenciákat. Mi e sorba illesztjük be a mostani két-napos konferenciát is.

1861. május 11-én helyezték el Teleki László földi maradványait a sziráki családi sírboltba. Az egyik koszorú szalagján ez volt olvasható: „Teleki László született Szirákon, s tizenkét évi bujdosás után visszajött bölcsőjébe temetkezni.”

Ezzel kezdődött a közkeletű biográfiai tévedések egész sora. Pedig Nógrád nem akarta soha elorozni Pesttől a születés tényét, ám a temetés már valóban Szirákon történt.

Az emberi élet e két alapeseménye között Teleki László valóban sok szállal kötődött Nógrád megyéhez, s kiváltképpen ehhez a kastélyhoz, amelyben most vagyunk.

A falu s a kastély egykor a Királyfalvi Roth családé volt. Roth Tamás 1773. március 2-án, Szirákon kelt végrendelete szerint leányára, Teleki Józsefnéra, Roth Johannára hagyományozta Szirákot a kastéllyal együtt.

A Teleki család Szirákon kevés időt töltött, inkább Pesten, majd Gyömrőn éltek. Csak amikor idősebb Teleki László gróf 1821-ben meghalt, akkor költözik ide hosszabb időszakokra az özvegy két gyerekével, Lászlóval és Augusztával.

Horváth Zoltán kiadta Teleki László 1821–1822-ben kelt gyermekkori naplóját, ahogyan a szerző fogalmazta „Latzika jegyzőkönyvét”.

A gyermek Teleki László bejegyzéseiből nyomon tudjuk követni a kastély életét, a tanórákat, a vendégek érkezését, a hétköznapi örömeit, bánatait. Különösen érdekesek számunkra azok a részletek, amelyekben Teleki László leírja merre jártak kirándulni a vidéken. Így a közeli Béren, amelyet Teleki „tsunyanak és rongyosnak” látott, de nem győzött betelni a béri patak szépségével. Máskor a béri hegyet mászták meg, majd a szőlőhegyre mentek szüretelni. Nagyon élvezte a táj, a természet kínálta örömeiket. Így írt erről: „Mióta Szirákon vagyunk, úgy megszerettem a falusi életet, hogy a városról többet nem is gondolok.”

Soha nem feledkezett meg sziráki napjairól, itteni élményeiről. Testvéréhez, Augusztához írt későbbi leveleiben mindig visszacseng a nosztalgia a sziráki hegyek, dombok, a kastélypark eltűnt élményei iránt.

Nógrád is kötötte magához. A fiatal politikus többször fellépett a megyei közgyűléseken, amelyeken, főleg a negyvenes évek első felében a liberális megyei nemesség már a kivívott „Dicső Nógrád” jelzővel szállt síkra a reformkori eszmékért. Nógrád megye elsőik között volt, akik 1861 januárjában Teleki Lászlót a megyei bizottmány tagjai sorába választották, s amikor Teleki február 16-án megérkezett Szirákra, valóságos népünnepély fogadta a magyar haza nagy reménységét. Nővéréhez írt levelében megköszöni ezt a szíves fogadtatást: „Köszönetemet, hála-
látomat ezért a kedves fogadtatásért.

Sokat a szirákiaknak, a vanyarciaknak, az egész vidéknek, az egész megyének, Vöröseknek, Szudyéknek, Frátereknek, Srétereknek, s az mindnyájuknak, akiket láttam, s azoknak is, akiket ottmulatásom rövidség miatt elmulasztottam.”

S ne feledjük, hogy a korábban említett gyászos esemény is itt ment végbe Szirákon. 1861. május 11-én 10 óra felé ért a gyászmenet Szirákra, s Teleki Lászlót utoljára itt, a kastély udvarán felállított ravatalnál búcsúztatta politikus társai nevében Podmaniczky Frigyes, a helybeli evangélikus lelkész és az abonyiak képviselője. Délután egy órakor csukódott be a dombtetőn álló kriptá ajtaja Teleki László porhüvelyé mögött.

A mai tanácskozásnak az is érdekes vonása, hogy két megye történész csoportja is bábáskodik felette. Megköszönöm a Pest megyei csoport közreműködését. További jó együttműködést kívánva megnyitom a tanácskozást.

Dr. Horváth István
a Magyar Történelmi Társulat
Nógrád Megyei Csoportjának elnöke

A TELEKI CSALÁD ÉS TELEKI LÁSZLÓ

I.

A Garázda nemzetség egyik ága a 15. sz. elején szerezte meg királyi adományként a Békés vármegyei Telek falut, s ettől kezdve Telekinek nevezte magát. Előnevüket az ugyanebben az évszázadban megszerzett Zaránd megyei Székről vették.

Az országos politikában a család a 16. sz. második felében tűnt fel Erdélyben. Teleki Mihály az 1590-es években Báthory Zsigmond fejedelem testőrségének kapitánya, 1604-től Bocskay István első embere. Unokája, szintén Teleki Mihály a család vagyonának és rangjának igazi megalapozója, előbb Kővár kapitánya, majd az 1670-es évektől 1790-ig, haláláig Apafi Mihály fejedelem mellett Erdély első embere, kancellárként az erdélyi politika irányítója. 1865-ben I. Lipót császár-királytól maga és utódai számára római szent birodalmi grófi címet kapott.

Hat fia közül Sándortól származott le a család későbbi sziráki ága. Sándor unokája József (1738—1796) koronaőr, Ugocsa vármegye főispánja az aki Erdélyből Magyarországra, Szírákra költözött. Fia László (1764—1821) septemvír és Somogy vármegyei főispán. Báró Mészáros Johannával között házasságából négy fia született: Ádám a tábornok, József a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, Sámuel a Dunamelléki Református Egyház főgondnoka és László a legfiatalabb, akiről ez a könyv szól.

II.

A Teleki-család magyarországi birtokai

A széki gróf Teleki nemzetség egyik ága a 18. század elején származott el Magyarországra Erdélyből. Birtokaik Nógrád és Pest megyékben terültek el. Ezeket a birtokokat előkelő magyarországi családokkal kötött házassági kapcsolataik révén sikerült megszerezniük. A családban elsőként gróf Teleki Sándor Torda vármegye főispánjának, erdélyi kormányzéki tanácsosnak egyik fia, gróf Teleki László (1710—1778) császári és királyi tanácsos, főkormányzéki tanácsos, Erdély főpohárnoka lépett ilyen „birtokgyarapító” frigyre, amikor 1732-ben feleségül vette gróf Ráday Pál Eszter nevű leányát és hozományul megkapta a Pest megyei Gyömrő területén, illetve környékén elterülő földek egy részét. Ezt bizonyítja többek között az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás is, amely szerint Gyömrőt több családdal együtt Teleki László is birtokolta. Gróf Teleki László leszármazottjai, különösen a gróf Teleki Sámuel által 1840-ben átépített grófi kastélyban és a hozzátartozó birtokon szívesen időztek, gyakran tértek ide pihenni pesti palotájukból, sőt a családtagok közül többen huzamosan itt is laktak.

A Telekiek másik jelentős magyarországi birtoka Nógrád megyében, Szírák helységben volt. E birtokukat is házasság útján szerezték: nevezetesen a fent említett gróf Teleki László József nevű fia (1738—1796) Ugocsa vármegye főispánja, valóságos belső titkos tanácsos, koronaőr, a magyar irodalom és tudományos élet bőkezű pártfogója feleségül vette Királyfalvi Róth Tamás és Watty Borbála egyetlen leszármazottját, Róth Johannát. E házassággal, majd Róth Tamásnak 1782-ben bekövetkezett halálával a sziráki birtokot és az 1748-ban épített kastélyt gróf Teleki József és utódai: fiai László, József és István, valamint Janka nevű leánya (bárá Prohász Sándor felesége) örökölték. A Teleki család tagjai legszívesebben e birtokukon tartózkodtak. A birtokon emelt családi sírboltban nyugsznak a Teleki-nemzetség legjelesebb tagjainak földi maradványai.

III.

Széki Gróf Teleki László (1811–1861) kronológikus életrajza

- 1811. február 11-én született Pesten, a Teleki-család pesti palotájában gróf Teleki László és második felesége Mészáros Johanna ötödik gyermekeként.
- Gyermekkorát és korai ifjúságát a család Pest és Nógrád megyei birtokain, Gyömrőn és Szirákon, valamint Pesten töltötte. Első tanítója és nevelője Medgyessy Pál református lelkész, majd Erőss Sándor.
- Apjának, 1821-ben bekövetkezett halála után féltestvére, gróf Teleki József történetíró, Erdély kormányzója és a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke lett a gyámja.
- 1826-ban „A mohácsi vész” címmel négyfelvonásos drámát tervezett.
- 1828 nyarán pesti tanárával, Petrovics FrigyesSEL Sárospatakra ment, ahol 1830 nyaráig tanult a főiskolán. Itt ismerkedett meg többek között Jászay Pállal, a későbbi történetíróval, akivel egy életre szóló barátságot kötött.
- 1830-ban Zemplén vármegye táblabírájává választották Sárospatakon.
- 1830. szeptember 14-én Pozsonyban párbajt vívott „egy némettel”, akit súlyosan megsebesített. Ő maga a karján kapott sebet.
- 1830. szeptember 28-án I. Ferenc fiának, V. Ferdinándnak magyar királlyá történt koronázásán „pálcás”, udvari apródként vett részt Pozsonyban.
- 1831 tavaszán hivatalt vállalt Pesten.
- 1831 őszén áthelyezték Bécsbe, az udvari kancelláriára. Ide féltestvére, Teleki József vitte, akit kineveztek kancelláriai királyi tanácsossá.
- 1832. május 15-én a királyi magyar udvari kancellária elfogadta fogalmazó-gyakornoki kinevezéséért szóló folyamodványát.
- 1832. októberében foglalta el ezt az állást.
- 1832-ben, készülő új drámájának fő alakjául Koppány vezért választotta.
- 1833. február 13-án kelt, anyjához írott levelében kérte, hogy elhagyhassa Bécsét és Nyugat-Európába utazhasson. Külföldi utazásáról még apja, gr. Teleki Lászlónak és Erőss Sándorral kötött szerződése határozott, mely szerint fiának húszesztendősen korában három esztendeig tartó utat biztosított.
- 1833. augusztus 19-én indult útjára Bécsből.

- 1833. szeptember 25-én Weimarba érkezett, ahol felkereste Goethe és Schiller, Wieland, Herder emlékhelyeit.
- 1833. október 7-én már Berlinben volt, ahol majdnem egy évet töltött 1834. augusztus 20-ig.
- 1833 decemberében bemutatták a porosz királyi udvarban.
- Berlini tartózkodása idején rendszeresen látogatta Savigny, Eduard Gans és Leopold Ranke előadásait.
- 1836 április végén tért vissza Magyarországra.
- 1836 májusában a magyar királyi udvari kancellárián „tiszteletbeli udvari fogalmazó”-ként tevékenykedett.
- 1836. szeptember 10-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta.
- 1837 áprilisában befejeződött hivatalnoki pályája, miután az erdélyi Fogaras városa az 1937. esztendőre összehívott erdélyi országgyűlésre követé választotta.
- 1837. április 24-én mondta el első országgyűlési beszédét a nagyszebeni erdélyi dietán, amelynek tárgya az erdélyi Országgyűlési Napló megindításának követelése.
- 1837 nyarán bejárta Erdélyt. Ez idő alatt megvívott néhány párbajt; többek között Fogaras várának kapitány-parancsnokával, akinek arcát keresztüllőtte.
- 1837. október 28-án elhangzott országgyűlési beszédében a törvénytelenések ellen emelte fel szavát.
- 1838. szeptember 7-én a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett.
- 1840 februárjában királyi meghívót kapott az 1839. június 2-a óta ülésező magyar országgyűlés felsőtáblájára.
- 1840. március 7-én hitet tett „a lélek szabadsága, a lelkiismeret függetlensége és korlátlan-sága” mellett.
- 1841 február végén Heckenast Gusztáv kiadásában Pesten megjelent „Kegyencz” című drámája.
- 1841. szeptember 6-án bemutatták a drámát a pesti Nemzeti Színházban.
- Részt vett az 1841/42. évi erdélyi országgyűlésen.
- Az 1843/44. évi magyar dieta főrendi tábláján az ellenzék vezére, legünnepeltebb szónoka, leghatározottabb alakja. Szembefordult Széchenyi Istvánnal.

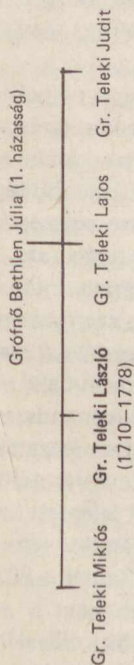
- Az 1844. október 6-án Pozsonyban megalakult Védegylet alelnökévé választották.
- 1844. december 24-én a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja lett.
- Az 1844. december 22-én megalakult *Gyáralapító Társaság* szervezésében aktív szerepet vállalt.
- 1844-ben meghalt anyja, Mészáros Johanna.
- 1845. október 15-én kettévált a *Nemzeti Kör*. A radikális többség Telekit választotta meg elnökének.
- 1846. november 12-én Teleki egyesülésre szólította fel a *Pesti Kör* (gróf Ráday Gedeon elnökelete alatt) és a *Nemzeti Kör* tagjait.
- 1847. január 24-én Teleki elnökletével megalakult az Ellenzéki Kör, miután a Nemzeti Kör és a Pesti Kör egyesült.
- 1848. április 30-án Teleki és az elnökelete alatt álló Ellenzéki Kör (mely ekkor már Radikál Kör néven szerepelt) beadvánnyal fordult a magyar kormányhoz egy „országos toborzás útján önkénytesekből” megszervezendő magyar hadsereg felállítására.
- 1848. augusztus 18-án a magyar népképviselői országgyűlésen Teleki beszédet tartott a független magyar hadsereg megalakítása érdekében.
- 1848. augusztus 24-én utoljára szerepelt a magyar országgyűlésen.
- 1848. augusztus 29-én megkapta a megbízólevelét, mint Magyarország követe, s Párizsba indul.
- 1848. augusztus 31-én elhagyta Magyarországot, ahová 13 év múlva tért csak vissza.
- 1848. szeptember 4-én indult el Bécsből és szeptember 8-án Párizsba érkezett.
- 1848. szeptember 9-én fogadta őt Jules Bastide francia külügyminiszter, de csak magánemberként. Teleki kérését a követváltás ügyében elutasította.
- 1848. szeptember 19-én találkozott Párizsban Adam Czartoryski lengyel herceggel, a lengyel emigráció központjában a Hotel Lambert-ben.
- 1848. október 26-án Teleki részletes beadvánnyal fordult a francia kormányhoz.
- 1848-ban Párizsban megjelent: *La Hongrie aux peuples civilisés. Manifeste publié au nom du Gouvernement Hongrois.* című munkája. (Angol fordítása Londonban 1849-ben, németül pedig Lipcsében, olaszul ugyancsak 1849-ben látott napvilágot.)

- 1849. március 7-én kelt, Kossuth-hoz intézett levelében Magyarország föderatív átalakítását javasolta.
- 1849. május 14-én írott, Kossuth-hoz címzett levelében Teleki megismételte a Magyarország föderatizálására tett március 7-i javaslatát.
- 1849. május 18-án Teleki Párizsban megállapodást kötött a közép- és dél-kelet-európai emigráns politikusokkal Magyarország föderatív átalakításáról.
- 1849 nyarán Londonba látogatott.
- 1849-ben Hamburgban kiadták: *Die russische Intervention nebst diplomatischen Aktenstücken. Original-Ausgabe für Deutschland* c. művét.
- 1850 tavaszán Orczy Istvánnéval és néhány barátjával Párizsból Montmorencyba költözik.
- 1850. július 16-i, Kossuth-hoz írott levelében részletesen ismertette konföderációs tervét.
- 1850 novemberétől Svájcban – Genfben és Zürichben – élt.
- 1852 őszén kihívja párbajra Haynaut, aki azt nem fogadta el.
- 1853 novemberében visszaköltözött Párizsba.
- 1855-ben hűga, Teleki Augusztá grófnő, Degenfeld-Schomburg Ottó gróf özvegye férjhez ment a nálánál 15 évvel fiatalabb Bozó Pálhoz, aki gyermekeinek házitánítója volt.
- 1855–1856-ban többször megfordult Belgiumban, Svájcban és Franciaország különböző városaiban.
- 1859 márciusában Teleki felkereste Kossuth-ot Londonban.
- 1859. május 6-án Párizsban megalakult a *Magyar Nemzeti Igazgatóság*, az emigráns magyar kormány Kossuth, Teleki és Klapka részvételével.
- 1860 novemberében Teleki álnéven Szászországba, Drezdába utazott, hogy meglátogassa ott élő rokonait, Teleki Emma grófnét, De Gerando özvegyét és Teleki Blankát.
- 1860. december 16-án drezdai lakásán a szász rendőrség letartóztatta Telekit.
- 1860. december 21-ére virradó éjjel Bodenbachnál a szász kormány kiszolgáltatja Telekit az osztrák határőrségnek.
- 1860. december 27-én az osztrák rendőrség Telekit Bécsbe szállította.
- 1860. december 30-án átadják a bécsi Landesgerichtnek, amely a következő napon, 31-én kihallgatta.

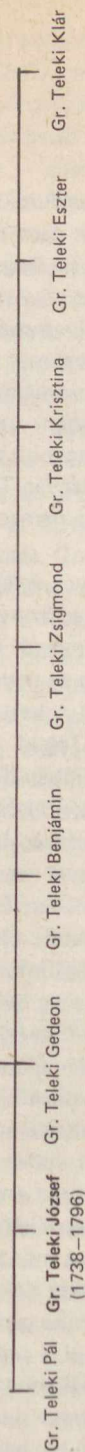
- 1861. január 1-én az uralkodó I. Ferenc József a politikától való tartózkodásának ígérete mellett szabadon bocsátotta.
- 1861. január 23-án Teleki Gyömrőre utazott, ahol két hétig maradt.
- 1861. február 16-án Szirákra érkezett.
- 1861. március 4-én Teleki királyi meghívót kapott az április 2-ára összehívott magyar országgyűlésre.
- 1861. március 18-án Pest megye közgyűlésén beszédet mondott.
- 1861. március 26-án a Pest megyei Abony községben tartott programbeszédében az 1848-as törvények teljes visszaállítását, társadalmi és nemzeti vonatkozásban azok továbbfejlesztését követelte. Az országgyűlés feladatául a bécsi udvarral kötendő megegyezés megakadályozását tűzte ki.
- 1861. március 30-án Abonyban egyhangúlag országgyűlési képviselővé választották.
- Az 1861. április 6-án Budán megnyílt országgyűlésen Teleki kb. 80 hívével együtt tiltakozásul távol maradt, ti. hogy az 1848-as törvények szerint Pesten kellene tartani a diétát.
- 1861. április 8-án a pesti belvárosi templomban tartott Széchenyi gyászünnepség után az ifjúság Telekit nagy ünneplésben részesítette és nádor-jelöltnek kiáltotta ki.
- 1861. április 9-14. között a radikális határozati párt Telekivel az élen kidolgozta határozati javaslatát.
- 1861. április 23-én a Nemzeti Körben, a külföldi újságírók részére rendezett vacsorán Teleki beszédet mondott a magyar emigránsokról.
- 1861. május 7-ről 8-ára virradó éjszaka Teleki szíven lőtte magát.
- 1861. május 10-én temették el Szirákon, a Degenfeld-család kriptájában.
- Megjelenik Pesten magyarul az 1849-ben, Hamburgban kiadott munkája: *Az orosz intervenció Magyarországon. Diplomatai okmányokkal bővítve* címmel.

Gróf Széki Teleki László leszármazási táblája

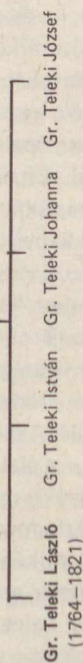
Gróf Széki Teleki Sándor
(1679–1760)

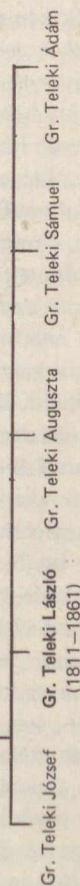
Grófnő Ráday Eszter

Róth Julianna

Bárónő Mészáros Johanna (2. házasság)

TELEKI LÁSZLÓ ÉS A NEMZETKÖZI POLITIKA

Nem biztos, hogy helyes mindig annyira évfordulókhoz kötődnünk, mint újabban szokás, netán tervszerűbb munka helyett is, sőt olykor nem is egészen kerek évfordulókhoz, mint ahogy tulajdonképpen a 175. sem az. Biztos azonban, hogy Teleki László hosszú ideig homályban hagyott valódi történeti szerepének minél jobb bemutatására érdemes minden alkalmat megragadnunk. Nem biztos továbbá, hogy valamelyik olyan más jeles specialistánk helyett, aki Teleki egyéni pályafutásának ilyen vagy olyan problémáival már külön foglalkozott, helyes-e ezt a bevezetőt itt és most nekem tartanom, aki az egyéni problémákat is inkább a nemzetközi politika története felől szokta megközelíteni. Biztos azonban — nézetem szerint —, hogy Teleki László történeti szerepe éppen a nemzetközi politika nagyobb távlatából tekintve nyeri el igazi jelentőségét. Ezért vállalkoztam végül arra, hogy a Magyar Történelmi Társulat megtisztelő felkérésének eleget téve, Önök előtt ma Teleki László és a nemzetközi politika témájáról próbáljak hangosan gondolkodni.

Nemzetközi politikán persze a régi, hagyományos értelemben vett külpolitikánál jóval többet kell értenünk. Tehát nemcsak azt, hogy mi volt viszonyunk Franciaországgal vagy más országokkal. A régebbi magyar történetírás szerette egymástól elkülönítve kezelni a „külpolitikát” — tehát azt, ami a határokon kívül történt —, meg az úgynevezett „nemzetiségi kérdést”, — mint amely a régi ország határain belül jelentkezett. A kettő azonban egymással igen nagy mértékben összefüggött. Világosan mutatja ezt éppen Teleki László példája, aki 1848 őszén diplomáciai küldetésben ment Párizsba, majd az emigrációban nagyjából szintén külpolitikai kérdésekkel foglalkozott, de ugyanakkor — és ezzel összefüggésben — a szomszéd nemzetek és országok képviselőivel tárgyalt az együttműködés lehetőségeiről, és egyben a magyarországi nemzetiségi kérdésről is. Alapjában véve tehát itt *egyazon* nagy témakörön belül volt szó Magyarországról, a magyar nemzet helyéről, egyrészt általában Európa államrendszerében, másrészt pedig, közelebről, a kelet-közép-európai régió belül, a szomszédos nemzetek között, az adott politikai határokon kívül és belül. És ha azt vizsgáljuk, hogy a magyar politika miként próbált ezzel a problémával szembenézni, akkor értjük meg igazán, mit jelentett az az új megközelítés, amelyet e téren Teleki László képviselt a 19. század derekán, amikor a forradalmi politikai válságban először bukkantak fel azok a nagy problémák, amelyek azután a 20. században, az I. világháború és forradalmak időszakában kaptak oly döntő jelentőséget.

Nem szólhatok itt Teleki családjáról, amelynek számos tagja bírt művelődéstörténeti jelentőséggel a magyar történelemben, sem ifjúságáról, sem külföldi útjairól, tanulmányairól, még a liberális ellenzék soraiban vitt politikai szerepéről sem, az erdélyi diétákon meg az 1839/40-i vagy az 1843/44-i pozsonyi országgyűlés főnemesi ellenzékének tagjaként, mely utóbbi után ő lett a Kossuth által szervezett Védegylet alelnöke — ez már tulajdonképpen az ellenzéki párt valamiféle előképe volt —, sem az Ellenzéki, majd Radikál Kör elnökeként kifejtett működéséről. Mindebben ő jelentős szerepet vitt, de mégis egy széles gárdán belül. Még azt sem nyomoznám itt, hogy a nemesi liberalizmustól miként jutott el a radikalizmushoz, kevesed magával — ez nem volt általános jelenség —, és hogy ezt a radikalizmust mint képviselte 1848 nyarán a pesti képviselőházban, immár Batthyány Lajos kormányával szemben is, a régi barát ellenzékéként. Tudjuk, hogy például az olasz segély kérdésében ő határozottan a kormány álláspontjával szemben, a forradalmi mozgalmak szolidaritása mellett foglalt állást.

Egy pár jellemző vonást azonban az eddigiekből is kiemelhetünk. Az egyik az, hogy bizonyos, ma nagyon régiesnek tűnő, majdnem azt mondhatnám, hogy feudális vonásai mellett, mint a párbajhoz való gyakori folyamodás, Teleki alapjában véve egy modern érzékenységgű, nyitott ember volt, és rendkívül erős belső szuverenitás jellemezte. Talán ez magyarázza Széchenyivel való, minden – olykor éles – ellentéte mellett is érdekes, közeli kapcsolatát. Nem csak azért állt közel hozzá, mert arisztokrata volt, illetve legfeljebb csak annyiban, hogy az akkori társadalom adta feltételek között az efajta szuverenitáshoz a lehetőséget a főnemesi élet adta meg leginkább. További ilyen vonása, hogy rendkívül impulzív volt, mondhatnánk hangulaterber, szenvedélyes is. Ugyanakkor ne tévesszen meg ez a látszat senkit, – mint ahogy nagyon sokakat megtévesztett. Tulajdonképpen ugyanis a szíve mélyén igen racionális következetesség vezette. Teleki nagyon határozott jellem, aki az egyszer felismert igazsághoz mindvégig következetesen ragaszkodik, olyan tradíciókkal szemben is képes fellépni, amelyeket korábban ő maga is képviselt. Így haladt előre. S amikor úgy látja, hogy ez az elavult birodalmi kormányzat és társadalmi rendszer tarthatatlan, habozás nélkül ellene fordul.

A Teleki életéről és egyéni fejlődéséről szóló irodalom alapjában véve elég későn indult. Most nem óhajtom itt ezt az irodalmat végigkísérni, felsorolni, csak arra utalnék, hogy ez az út nem is volt mindig szerencsés. Gondolok arra, hogy amikor 1931-ben Iványi Béla a gyömrői Teleki Levéltár anyagát ismertette, akkor egy, ma már tulajdonképpen nélkülözhetetlen forrásmunkát tett közzé¹, mert ez a levéltár a háborúban elpusztult. Amikor az első életrajzot – elég későn (1942) – Lengyel Tamás – egykori egyetemi évfolyamtársam, Klapka emlékiratainak kritikai elemzője – Szekfü biztatására megírta², fiatal fejvel nagyon nehéz feladatra vállalkozott. S ennek korrekciójára, kiegészítésére, új feldolgozására már nem futhatta idejéből, mert 1945-ben, a háború végén, hadifogságban meghalt. Teleki születésének másfél százados évfordulója alkalmával, 1961-ben jelent meg Teleki László válogatott munkái címen egy kétkötetes mű, a szerkesztő: Kemény G. Gábor bevezetésével, amely azonban főleg éppen Teleki nemzetközi működéséről nem ad elég világos képet.³ A szöveganyagot, igen szorgalmasan, munkaközösség állította össze. Alighanem inkább a szerkesztő hibája volt, hogy ebből az összeállításból szándékosan kihagyta Teleki politikai röpiratait, azzal az indokkal, hogy ezeknek ő nem tulajdonít olyan jelentőséget, amely az eredeti műveket megilleti. A gyermekkori naplónak igen? Szerintem a valódi ok az volt, hogy indokolatlanul és ahistorikus módon kényesnek érezte ezt az éles harcot, amelyet Teleki Oroszország – a cári Oroszország – ellen vívott. Ebben a munkaközösségben ott dolgozott Horváth Zoltán, jeles publicista, aki viszont, Rákosi börtönéből szabadulva, élete hatodik évtizedében fogott történelmi munkákhoz, odaadással és szorgalommal pótolva a hiányzó szakmai rutint, és szókimondó szenvedéllyel igyekezve arra, hogy igazabbá tegye a múltról alkotott képünket. Rőla a régi barátság jogán – hiszen korán elvesztettük – szeretnék itt is megemlékezni, mint olyan emberről, aki ugyancsak szenvedéllyel nyúlt az igazsághoz. Az ő részletes Teleki-életrajza 1964-ben széles körű anyagot dolgozott fel.⁴ Egyebek között azt a – ma az Országos Levéltárban őrzött – anyagot is, amelyet Teleki László 1860-ban adott át Puky Miklósnak, és amely utóbb Irányi Dániel kezébe került. Ez azonban mai állapotában csalódást keltően hiányos, tulajdonképpen nem is lehet Teleki egész anyaga, bár nagyon érdekes Kossuth-levelek vannak benne. Ma sincs mind kiadva.

Mivel témánk, még akkor is nagyon hosszúnak ígérkezik, ha csak 48-ban kezdjük el, mindössze néhány főbb problémát szeretnék kiragadni.

Az első időszak 1848–49. Itt három kérdést kell röviden érintenünk. Az első az, hogy miként lett Teleki László Magyarország párizsi képviselője. Ez tulajdonképpen a Batthyány-kormány külpolitikájának a kérdése. A második az, hogy miként működött Teleki Franciaor-

szágban. A harmadik pedig az, hogy miként alakult az ő felfogása, állásfoglalása a nemzetiségi kérdést, a szomszéd nemzetekkel való viszonyt illetően. A második időszak az emigráció. Itt két kérdést ragadnék ki. Az egyik ismét a szomszéd nemzetekkel való viszony az ötvenes évek elején, a bukás után. A második pedig az 1859–61-i nemzetközi válság, amely számára a drezdai elfogatással, majd drámai öngyilkosságával zárult. Befejezésül és tanulságul pedig a kis államok és nemzetek problémájáról szeretnék néhány szót szólni Európa újabbkori történetében.

Az első kérdés tehát a Batthyány-kormány külpolitikája és Teleki küldetése. Hajnal István igen szép tanulmányban⁵ foglalkozott a Batthyány-kormány külpolitikájával (1957), nagyon finom elemzéssel, sok beleérzéssel. Hajnal felveti, hogy volt-e 1848-ban magyar külügy-minisztérium. Szerinte azt, hogy ez csak egy olyan király személye körüli minisztérium volt, utóbb a kiegyezési korszak 67-es szellemű szerzői állították. Hiszen a magyar állam nyilván nem mondott le a külügyi szuverenitásról. A valóság azonban ezzel szemben az, hogy nem is mondhatott le, mert nem volt birtokában. Magyarországnak nem volt nemzetközileg elismert szuverenitása. A valóság ott olvasható az 1848: III. tc. 13. paragrafusában: „A ministerek egyike folyvást őfelsége személye körül lesz s mindazon viszonyokra, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli.” Ez a miniszter lett Esterházy Pál herceg, a Habsburg Monarchia régi, ismert diplomatája. Magyar külügyminisztérium tehát nem volt. Igaza van azonban Hajnal Istvánnak abban, hogy ezt a minisztériumot kezdettől fogva, céltudatosan külügyminisztériumnak nevezte a magyar politika, sőt az első hónapokban, amikor még bizonytalan volt a helyzet, ezt az elnevezést az osztrák hivatali szervek is átvették, sőt még külföldi követjelentések is. Ez az elnevezés tehát igényt fejez ki, amelyet akkor még nem lehetett megvalósítani, de amelynek elérésére a Batthyány-kormány igen komoly erőfeszítéseket tett. Ez azonban még nem jelentette azt, mintha Magyarország mint önálló független szuverén állam nemzetközi elismertetése megtörtént volna. Az ezért folyó küzdelem igen lényeges mozzanata a Batthyány-kormány egész külpolitikájának. Éppen erre törekedtek. Hajnal István szerint először Anglia felé próbálkoztak – valóban történt egy ilyenféle lépés április elején –, de miután látták, hogy az angolok nagyon udvariasan a Habsburg Monarchia fenntartása mellett foglalnak állást, akkor fordultak át a német ügyszóhoz. A valóság – amint azóta ezt történetírásunk világosan feltárta – az volt, hogy a német egység kérdése, fontosságban, sőt még időben is megelőzte ezt az angol reagálást, és hogy tulajdonképpen az egész 1848-as külpolitika lehetőségeinek, reményeinek alapkérdése volt, hogy megszületik-e a német egység és miként.⁶ S az a tény, hogy ez a német egység nem született meg, alapfeltételétől fosztotta meg az 1848–49-i magyar szabadságharcot.

Azt, hogy a német ügyben valamit lépni kell, még az osztrák kormánynak is el kellett ismernie. A német egységbe ugyanis Ausztria is beletartozhatott, de Magyarország nem. A frankfurti német előparlament döntése szerint csak azok a politikai egységek csatlakozhattak a német egységhez, amelyek addig a Bundnak, a német szövetségnek tagjai voltak. Márpedig Csehország az volt, de Magyarország sosem volt az. A magyar politikusok nagyon is hangsúlyozták, hogy nem akarnak a német egységállamhoz tartozni. Akkor viszont Magyarország és Ausztria addigi viszonyának is meg kellett változnia, hiszen ugyanezen előparlament döntése értelmében két olyan országot, amelyik közül az egyik a Bundhoz tartozik, a másik pedig azon kívül áll, egy uralkodó csak perszonálúnió formában kormányozhat. Ez tehát Ausztria és Magyarország jövőbeli viszonyát messzemenően érintette.

Igen-ám, de ha az osztrák örökös tartományok mint a Bund tagjai, csatlakoznak a német egységhez, akkor valami vákuumféle áll elő Kelet-Közép-Európának azon a részén, amely eddig a kifelé egységesnek tűnő Habsburg Monarchia uralma alatt állt. Innen van az az elképze-

lés, amely a Kossuth Hírlapjában már a nyáron felmerült, hogy mi nem törődünk Lombardiával, vagy Galíciával, de törődünk — mert törődünk kell — magával a Habsburg Monarchiával. Így alakul ki az, amit Hajnal István „nagy magyar koncepciónak” nevezett. Ezzel a kifejezéssel talán azért nem értenék egészen egyet, mert van valami megalomániát sugalló pejoratív jelentése. Volt persze ebben egy ilyenféle elem is, hiszen minden ország, amikor nagy lehetőségeket lát maga előtt, akkor — legalábbis elképzeléseiben — kicsit túlszalad a lehetőségeken. De itt alighanem többről is szó volt. Nemcsak hatalmi igényről, hanem egy kicsit arról a szorongásról is, hogy ha mi valóban elnyerjük messzemenő önállóságunkat, mi lesz ezzel az egész területtel, amelyen eddig a bécsi kormányzat egy nagyhatalom nevében uralkodott. Ekkor és részben ezért jönnek azok az elképzelések, hogy az uralkodó jöjjön Budára, legyen egy olyan Habsburg Monarchia, amelynek mi vagyunk a központja. Ez egyszerre megalománia is, de védelem keresése is, hogy ne legyen vákuum, mert akkor jöhet a cári hatalom, amelytől az egész magyar reformkor és 1848 állandóan félt.

Az első dokumentum, amely Teleki László küldetéséről rendelkezésünkre áll, az a Batthyány Lajos által augusztus 29-én aláírt, vagy pontosabban, arról a napról keltezett megbízólevél⁷, amely hivatkozik arra, hogy Auguste de Gerando — egy ifjú francia főnemes — választ hozott a francia külügyminisztériumtól arra a kérdésre, hogy hajlandó-e fogadni egy magyar követet, és Pestre viszont egy francia diplomatát küldeni. Hajnal feltételezi, hogy magyar részről eleinte tartózkodó magatartást tanúsítottak a forradalomból született, új francia kormány iránt, holott azzal lehetett volna „legelőbb és legkönnyebben elismertetni” az ország „külpolitikai önállóságát”, hiszen Lamartine „szinte nyilvánosan hívta fel Magyarországot a követküldésre”. Azt is feltételezte Hajnal, hogy Teleki küldetésére akkor került sor, amikor a németek Frankfurtban már elismerték Magyarországot. Mint tudjuk, Szalay László és Pázmándy Dénes követként ment Frankfurtba, s ott eleinte kitűnően fogadták őket.⁸ Úgy látszott, hogy minden rendben megy. A nádor aláírta megbízólevelüket, az osztrák kormány is tudomásul vette a dolgot. Ez tartott is úgy nyár közepéig. Akkor azonban kezdett a helyzet gyanússá válni. Azt még sikerült elérni, hogy a Szalayt augusztus 26-án fogadja az új német birodalmi kormányzó, egy Habsburg főherceg: János. De az utóbbi ezt csak kényszeredetten csinálta, mert már nemigen tehetett egyebet. Haragudott is, hogy mit csinálnak Pesten, meg hogy ez az István nádor mit képzeli, illúzió volt, hogy a német elismertetés simán fog menni. Nemsokára — október elején — el is kellett Szalaynak Frankfurtból távoznia. Téves tehát Hajnalnak az az elképzelése, hogy a magyarok csak akkor küldtek Franciaországba követet, amikor már biztosak voltak afelől, hogy az elismertetés megtörtént. Nem. Ha ugyanis augusztus 29-én már megjött a válasz Párizsból, hogy a franciák hajlandók Telekit fogadni, akkor a kérdésnek az akkori közlekedési és egyéb viszonyok között jóval korábban kellett útnak indulnia. Batthyány Lajos, amikor hadbíróság elé állították, azzal védekezett, hogy ennek az ügynek nem volt semmi jelentősége, hogy Telekit azért küldték Párizsba, mert ott a románok jó kapcsolatokkal bírtak, és ennek az ügynek utána kellett nézni, hiszen a francia külügyminiszter tájékoztatást kért a magyarországi románok helyzetéről. Így tehát ez csak véletlenszerű alkalom volt. S azért éppen Telekit küldte ki, mert neki jó barátja volt, s olyan szélsőségekbe keveredett, hogy féltette őt. De hát mit tesz az ember a hadbíróság előtt? Nyilván letagadja, amit lehet. Ez mindig így volt a világtörténelemben. Nagyobb hiba viszont, ha egy történész elhiszi ezt a védekezést. Ezt tette Károlyi Árpád — egyébként gazdag és szép — forráskiadványában Batthyány Lajos főbenjáró peréről.⁹ A valóság ugyanis nem ez volt. A valóság az volt, hogy a Batthyány-kormány megbízásából Auguste de Gerando már előzetesen továbbított egy kérdést — ma sem tudjuk, hogy pontosan mikor. Az újabb — részben külföldi — kutatás alapján¹⁰ annyit tudunk, hogy De Gerando egykor Párizsban találkozott gr. Teleki Emmával, akit viszont rokonként Brunszvik

Teréz vitt magával De Gerando nagybátyjához, aki híres filantróp pedagógus szerző volt, s egyben államtanácsos. Szóval jelentős személyiség. Ott ez a fiatalember megismerte a nála tíz évvel idősebb és nála jóval energikusabb Teleki Emmát, és feleségül vette. Majd eljött vele Magyarországra, Erdélybe, és a magyar liberális reformellenzék szellemében több olyan francia nyelvű munkát írt, amely nagyon jól szolgálta Magyarországot és a magyar politikai törekvések külföldi megismertetésének ügyét.¹¹

Tudjuk, hogy De Gerando 1848 áprilisában még itt volt. Innen üzent Alfred Dumesnil útján a történész Edgar Quinetnek, hogy legyen Magyarország ügyének szóvivője a francia parlamentben.¹² Májusban ezután kiutazott Párizsba, ahol gyakran megfordult a külügyminisztériumban, ahol tárgyalt olyan vezető személyiségekkel is, mint Lamartine és Bastide. Lehet, hogy ő vitte magával a magyar kormányfő levelét, de talán még valószínűbb, hogy Szalay László továbbította általa ezt a kérdést, amikor 1848 június végén Párizsban járt. Szalay ugyanis személyesen nem tudott érdemben senkivel sem tárgyalni, mert éppen barrikádharok folytak ott, akkoriban verte le Cavaignac a munkások felkelését. De azt megtehetette, hogy De Gerandot megkérje az üzenet átadására. Ez utóbbi július 28-án feleségének már arról írt, hogy reméli: diplomáciai beosztást kap a Pesten felállítandó francia követségen. Augusztus elején Bastide külügyminiszter őt szólította fel, hogy félhivatalos minőségben utazzék Magyarországra. A választ mindenesetre De Gerando hozta Pestre augusztus 29-én.

Teleki megbízólevelét azonban Batthyány nem ekkor és nem Pesten írta alá, hiszen ő már 27-én Bécsbe indult, hogy ott még egy utolsó erőfeszítést tegyen a küszöbön álló ellenforradalmi akció elhárítására, valami megegyezés érdekében. Próbálkozása, tudjuk, nem járt sikerrel. A francia választ Kossuthék küldték utána, és Teleki is ezután utazott Bécsbe. Ott azért antedatálták az okmányt augusztus 29-re, mert már tudtak az augusztus 31-én aláírt, mindent visszavonó császári rendeletről. Teleki persze valóban radikális volt, de küldetésében ez főleg annyiban játszott közre, hogy más meggyőződésű ezt a feladatot nem is igen vállalhatta. Ez a megbízás ugyanis tulajdonképpen már túllépett a magyar minisztérium hatáskörén. Frankfurt még belefért ebbe, de Párizs már semmiképpen. Amikor az augusztus 4-i magyar minisztertanácson felmerült a párizsi magyar követség felállításának és Szalay esetleges megbízásának ügye, Széchenyi naplójában felkiált: „ez felülmúl minden fogalmat!”¹³ Akadt történész, aki naívnul azt hitte, hogy Széchenyi bizonyosan Szalaytól volt rossz véleménynyel. Nem. Széchenyi szerint az múlt felül minden fogalmat, hogy önhatalmúlag Franciaországba küldjenek követet.

Teleki valószínűleg szeptember 4-én indult el Bécsből Párizsba. Előtte Batthyányval tárgyalt, deák jelenlétében, aki nem pártolta, de nem is ellenezte a kiküldetést. Batthyány viszont, tudva, hogy itt most már nincs megegyezés és hogy most már mindenképpen ezt kell csinálni, még aznap, szeptember 4-én, De la Cour bécsi francia követet is felkereste. Ez utóbbi jelentéséből¹⁴ tudjuk, hogy Batthyány Bécsset vádolta, amiért vele hiába próbált megegyezésre jutni. Kérte, hogy ha lehet, Franciaország segítse őt e megegyezési erőfeszítésekben. Felvetette, hogy Franciaország nem tenné-e meggondolás tárgyává Magyarország függetlenségének elismerését, hogy aztán közvetítőként léphessen fel Ausztria és Magyarország között. A követ azt válaszolta, hogy e kérdés eldöntése nem rá, hanem kormányára tartozik, Magyarország ugyanis nemzetközileg nincs elismerve. Erre Batthyány azzal érvelt, hogy János főherceg Frankfurtban fogadta Szalayt s ezzel tulajdonképpen elismerte a magyar diplomácia önálló jellegét. S egyben be is jelentette, hogy Teleki Lászlót, aki a magyar kormány teljes bizalmát bírja, Párizsba küldték. Itt a követ elég találóan jellemzi Telekit, aki mint pártjának vezére, radikális, szenvedélyes, igen jelentős személyiség. De hozzászói: mire Franciaországba ér, talán már el is dőlt az egész ügy, hiszen Jellasics közledek és Magyarország nem tud neki ellenállni. Arról azután, hogy a dolgok nem így alakultak, a követ annyival is inkább meggyőződhetett, mivel De Gerando több lelkes, magyarbarát jelentésben közölte vele, hogy a Habsburg birodalom felbomlóban van, és hogy a vége ennek Magyarország függetlenségére lesz.¹⁵

Teleki, amikor Bécsből útnak indult, már tudta, hogy megegyezésre nincs kilátás. De amikor Párizsba ért, arra is hamar rá kellett jönnie, hogy a helyzet közben ott is teljesen megváltozott. Első részletes beszámolójában, amelyet 1848 október 6-án írt Kossuthnak, és amelyet csak kivonatossan ismerünk,¹⁶ előadta, hogy előbb Bastide külügyminiszter kitűnően fogadta, megígérte, hogy Cavaignac is fogadni fogja, és jelezte, hogy követet küld Magyarországra Pascal Duprat személyében, akit be is mutatott neki. De aztán, mint Teleki írta, fordult a kocka, Duprat küldetése elmaradt, őt pedig csak magánszemélyként mutatták be Cavaignac-nak. „Csupán a miniszterhez intézett levelemet veszik át, követi megbízólevelemet azonban nem.” Ez utóbbi valóban nincs is ott a francia külügyi levéltárban, ahonnan az előzőt ismerjük. Nem tudjuk, mit tartalmazott. Csak annyi bizonyos, hogy Waldapfel az 1848/49-i magyar külpolitikáról írt munkájában téved, amikor azt írja, hogy ebben az iratban, amelyet talán Teleki fogalmazott és vitt magával Bécsbe, Kossuth „titkos utasítása” volt, amelyet Teleki eltitkolt Batthyány előtt.¹⁷ Ilyen manőverek Teleki egyéniségével nem fértek össze.

Az új helyzet Telekit az első pillanatban megdöbbenettette. Csak azt látta világosan, hogy Bastide idétlen kifogásokkal traktálja őt. Ha mi keressük viszont a magyarázatot, megemlíthetjük persze azt is, hogy az osztrák diplomácia dühödten tiltakozott Párizsban, és nyaggatta a külügyminisztert, hogy mit keres itt Teleki, miért áll vele szóba, hiszen Magyarországnak nincs nemzetközi elismertsége. De máris felmerül a következő kérdés, hogy miként nőtt meg Ausztria hangja egyszerre olyan mértékben, hogy Franciaországnak is hallgatnia kellett rá. S itt érünk el a nemzetközi politika nagyobb összefüggéseihez.

1848–49-ben az európai forradalmak egy négyszakaszos modell mozgásában zajlottak le. Az első szakaszban a különböző társadalmi erők összefogtak és megdöntötték az adott kormányrendszert. Ennek a klasszikus példája Párizs, ahol Lajos Fülöppel oly sokan szembeálltak, eltérő okokból, a nagypolgároktól a munkásokig. A második szakaszban kialakultak a belső ellentétek. Ez az amit a francia történelemben úgy hívunk, hogy a trikolor, tehát a liberálisok háromszínű nemzeti zászlaja és a vörös zászló – a baloldali – küzdött egymással. A harmadik szakaszban a baloldal – vagyis itt, Franciaország esetében a munkásság – fegyveres felkeléssel próbálta a folyamatot megállítani. Ezt éppen Cavaignac tábornok verte le véresen 1848 júniusában –, tehát még jóval Teleki küldetése előtt. Aztán jött a negyedik, az utolsó szakasz, amikor a megosztott erők fölött a hatalomra visszajut az abszolutizmus. Ez történt Franciaországban, amikor 1848 november 10-én a köztársasági elnök Napóleon Lajos lett, a későbbi III. Napóleon császár.

A forradalom megindulása 1848 februárjában láncreakciót idézett elő, az egyik forradalom segítette a másikat, megingott az adott hatalmi rendszer. Párizst Bécs, Berlin, Milánó, Pest követte. De végülis az utolsó szakaszban egy fordított láncreakció jelentkezett. Az egyik hátrálás hozta a másikat. Amikor Lamartine a párizsi februári forradalom után először külpolitikáról nyilatkozik, első helyen azt hangsúlyozza, hogy Franciaország nem akar zavaró elem lenni Európában.¹⁸ Angliához igazodik, ahol nincs forradalom. A francia politikának kétféle vonala volt. Az egyiket, a hivatalosat, a kormány képviselte, egyre jobbratolódva. A másikat, amely a többi forradalmat próbálta támogatni, a baloldal képviselte. Ez utóbbi viszont egyre gyengébb lett. Marx már annakidején megírta, hogy Franciaország nem fog külső háborút viselni, mert belső háborút visel. Tehát ott, ahol ilyen társadalmi feszültségek vannak, nem fogják engedni, hogy a demokraták óhajának megfelelően más elnyomott nemzeteket segítsenek. A további forradalmi mozgalmak, lengyelek, olaszok, magyarok stb. tehát egyre kevésbé számíthattak Franciaország támogatására. Anglia a Habsburg Monarchia mellett állt, Franciaország Anglia nyomán szintén. És amíg úgy látszott, hogy a Habsburg Monarchiában a belső nyugalmat a délszláv mozgolódás, Jellasics fenyegetése veszélyezteti, addig a bécsi követ a

francia diplomácia nevében Batthyány Lajos mellett foglalt állást, mert úgy gondolta, hogy ezzel segíti a Habsburg Monarchiát. Emellett bizonyos fokig azért is pártolták a franciák akkoriban még Magyarországot, mert számukra az olasz kérdés volt a fontos, és Ausztriát rá akarták szorítani arra, hogy Itáliában engedményeket tegyen. Erre jó eszköznek látszott a magyar mozgalom. De amikor 1848 július végén Radetzky leverte a piemonti olasz erőket, amikor az ellenforradalom megerősödött, és bekövetkezett Bécs és Magyarország szakítása, abban a pillanatban a francia politika a maga szempontjából úgy foglalt állást, hogy ha Magyarország a Habsburg Monarchia hatalmát veszélyezteti, akkor neki a magyarok ellen kell fordulnia. Tulajdonképpen a modellnek ez a mozgása, az ellenforradalmi tendencia érvényesülése, tehát a nemzetközi politika változása az, ami megbuktatja Batthyány külpolitikáját és kormányát. Nem a magyar belső viszonyok. Ezt az általános mozgást persze bizonyos fokig motiválják azok az események, amelyek Magyarországon végbementek. Amikor szeptember elején úgy látszik, hogy Magyarország elvész, akkor leírták ügyét. Amikor kiderült, hogy Jellasics támadását a magyarok visszaverték, akkor megint tárgyalni kezdtek velük. Még közvetítésről is szó esett. Amikor azután az év végén Windischgraetz eljut a magyar fővárosig, akkor ismét leírják Magyarországot. Amikor 1849-ben a tavaszi hadjáratban a honvédsereg kiveri a császáriakat, akkor Párizsban megint felfigyeltek Magyarországra. S amikor az orosz intervenció bekövetkezett, akkor abban a kétes dilemmában, hogy most tulajdonképpen egyik alternatíva sem igazán jó, még mindig inkább az orosz intervenciót fogadták el, mert az mentette meg Ausztriát. S ez lesz a döntő.

Talán még egyet tennék hozzá mindehhez — a háttér kiegészítéséül —, és pedig azt, hogy Magyarországról a nyugati országokban, így Angliában, Franciaországban részben teljes tájékozatlansággal, részben pedig egy elég negatív képpel találkozunk. Ez utóbbi alapvetően a bécsi politikára, illetve a sajtóra ment vissza. Elsősorban ez állította be a magyar mozgalmat úgy, mint egy reakciós, arisztokratikus kisebbségi uralmi törekvését más ártatlan népek: szlávok, románok elnyomására. Ezt persze így akkor is tarthatatlan torzképnek kell minősítenünk, ha bíráljuk a magyar mozgalom nemzetiségi politikáját.

A magyar forradalom és szabadságharc ügyének képviselője bizony reménytelenül nehéz feladat volt Párizsban. Aki ezt a francia helyzetet, ezt a belső feszültséget, a fel-felbukkanó baloldali reményeket, majd az egyre tovább erősödő és végül győző jobboldali politikát úgy látta, úgy érzékelte, mint Teleki, az sokat gyötrődött a változások között. Ennek egy impulzív ember számára megrázó, katasztrofális élménynek kellett lennie. Hogy ezt Teleki mégis hogy próbálta áthidalni, azt nem is könnyű pontosan nyomon követni. Itt ki kell térnem röviden arra is, hogy a párizsi követség levéltára nem maradt ránk, a forrásanyag szétszórta, töredékes, a történeteket szinte mozaikszerű adatokból kell összerakni. Kossuthék idehaza a külügyi dolgokat bizalmasan kezelték, gyakran nem is iktatták. Később, 1849-ben, a Batthyány Kázmér-féle külügyminisztérium iratai sem nagyon maradtak ránk rendben.¹⁹ Amikor egy Wilhelm Alter nevű szerző Berlinben, 1912-ben látszólag levéltári anyag alapján megírta a magyar külpolitika történetét, úgy tűnt, hogy minden rendben van.²⁰ Igenám, de ez a félrevezető könyv tele van nemlétező, hamis levéltári adatokkal. Ezt annyira a fejére olvasták a másokat dolgoztató szerzőnek, hogy az végén öngyilkosságot követett el. Nem kíséri nagy szerencse az egykorú magyar külpolitika történetét.

A reális adatközlések a huszas évek végén kezdődtek. Hajnal István a Kossuth emigráció törökországi időszakának elejét mutatta be,²¹ — azóta is csak az első kötet jelent meg, folytatása nincs, Károlyi Árpád pedig, mint említettük Batthyány perét. Sok elszórt adalék látott napvilágot egy Háborús Felelősség című — elég szerencsétlen nevet viselő — folyóiratban 1928-1931 között. Szerkesztője, Horváth Jenő, azon kevesek egyike, akik nálunk diplomácia-

történettel foglalkoztak, buzgó és jóakarátú kutató volt, de mint történész nehezen tudta témáit világos logikával felépíteni, és annyira formális jegyekben gondolkodott, hogy például a Kossuth-emigrációt nem tartotta a magyar politika letéteményesének, mivel nem volt saját állama. Egyébként hasznos dolgokat közölt, főleg angol, amerikai és olasz vonatkozásban, részben pedig Óvári-Avary Károllyal együttműködve.²² Nem is tudjuk mindig pontosan megállapítani, hogy igazában melyiküktől származik a folyóirat egy-egy névtelen közleménye. Itt jelent meg a szabadságharcra vonatkozó külföldi diplomáciai iratok ismertetése, az egykorú magyar diplomáciai levelek gyűjteménye, vagy a föderációs terveket megvilágító iratoké. A gyűjtés nagyobb részét, főleg a francia külügyi levéltárban, alighanem Óvári-Avary végezte, aki azonban nem állt valami jól abban az időben, mert 1918–19-i magatartása miatt állását veszítette. Utóbb viszont 1942-ben, szerencsétlen írást közölt a Budapesti Szemlében a krími háborúról, történelmileg lehetetlen párhuzamot vonva Telekinek a cári Oroszország ellen irányuló állásfoglalása és a Szovjetunió ellen akkor folyó háború között.²³ S ezen felbuzdulva neki is látott, hogy egy nagy munkában feldolgozza Teleki László életét. Ezzel 1943-ban el is készült. Rövidesen kiderült azonban, hogy ez így most nem lesz időszerű. Így azután 1945 után neki fogott a kézirat átdolgozásának – mint írta – az új társadalmi-gazdasági szempontok szerint. Ezt a munkát azonban már nem tudta befejezni. Kézirata, amely nagy és hasznos anyaggyűjtés alapján készült, nehezen áttekinthető, kiadhatatlan adathalmaz maradt, az Akadémia Könyvtárának kéziratárában található. Horváth Zoltán fel is használta és tisztességesen idézte.

1938-ban magam kezdtem az egykorú francia követjelentéseket ismertetni a Századok hasábjain.²⁴ Először a Correspondance politique sorozatát dolgoztam fel, ezt követte volna a másik sorozat, a Mémoires et documents. Erre már nem kerülhetett sor. Ellenben utóbb azt terveztük, hogy francia nyelvű folyóiratunk, a Revue d'Histoire Comparée hasábjain most már kezdjük az anyag rendszeres közzétételét. A folyóirat azonban 1948 végén kénytelenségből megszűnt. Hadd mutassam be itt most Önöknek azt a kefelevonatot, amely már nem láthatott napvilágot, és amely magyarra fordítva ezt a címet viseli: Jegyzet a magyar kérdésről.²⁵ Ez Teleki László 1848 október 26-án Bastide külügyminiszterhez beadott első memoranduma, amelynek teljes szövege mindmáig nem jelent meg nyomtatásban. Mikrofilmjét ugyan az Országos Széchényi Könyvtár meghozatta, de Waldapfel Eszter csak a záró szakaszt közölte belőle. Ez a kefelevonat, félbemaradt tervek emlékeként, hadd figyelmeztessen bennünket arra, hogy ideje volna a sok szétszórt iratot végre egyszer tisztességesen összegyűjteni és közreadni, és egyben 1848/49 magyar külpolitikájának egész kérdésével alaposan, reálisan szembenézni. Waldapfel Eszter könyve ennek a feladatnak, sajnos, nem tudott megfelelően eleget tenni.

Ebben az október 26-i feljegyzésben Teleki kifejti, hogy Magyarország mindig független volt, s ezt 1848 csak megerősítette, hogy továbba most a feudális kiváltságokat nemzetiségi különbség nélkül eltörölte. Az ott élő népeknek tehát nincs okuk panaszra, hanem csak a reakció meg a cári befolyás fordította őket a magyarok ellen, akik nem adhattak többet nekik, hacsak nem akartak országuk felszabdalásába belemenni. Ez a szövegrész – amely a Waldapfel által idézettből hiányzik – jellemzően a magyar kormány álláspontját képviseli. Ez persze magától értetődő, hiszen egy diplomatának ezt kell tennie. De azért az az érzésünk, hogy akkor még maga Teleki, egyénileg sem jutott el ezen túlmenően ahhoz, amit rövidesen a román, lengyel, délszláv emigrációval való eszmecserék után fog képviselni. A végén Teleki előadja, hogy bennünket Franciaországgal a februári forradalom elvei kötnek össze. Keleten Magyarország lehetne Franciaország leghűbb szövetségese. Ha Oroszország beavatkoznék – 1848 őszén vagyunk! – Ausztria orosz függésbe kerülne és Magyarországot francia szimpátiái miatt érné büntetés. Naívu hangzik ez? Lehet. De vajon az adott helyzetben mivel érvelhet egy magyar küldött a francia külügyminiszter előtt? Mit mondjon? Ezt kellett mondania.

Teleki László párizsi működését nagyon ellentmondásosan ítélték meg. Már az egykorúak közt is eléggé elterjedt az a vélemény, hogy ő erre a szerepre alapjában véve impulzív természete, hangulaterber volta miatt nem volt alkalmas. Nagyjából Waldapfelnek is ez a véleménye, bár nem tud világos álláspontra jutni. Hol előadja ugyanis, hogy milyen sikerei voltak, hiszen adatai erről beszélnek, hol meg ezután rájön, hogy most valahogy nem követi a szokott „vonalat”, és akkor visszaugrik erre, és olyasmit mond Telekiről, hogy „később is majd tapasztalható lesz nála” a „tűlfeszített és kétségkívül sok negatívumot tartalmazó hangulati elem”. Vagy utóbb: „Szubjektív és szenzibilis” volt, „minden vélt sérelemre hevesen reagáló, sokszor rémeket látó”²⁶. Rémeket? A valóságot látta. A valóság volt rémes.

Nézetem szerint még a Waldapfel-könyv adataiból is világosan kiderül, hogy Teleki ebben a reménytelen, elveszett helyzetben is kitűnően megállta helyét. Igaz, hogy nem mint hivatalnok vagy mint hivatásos diplomata. De az nem is tudott volna semmit sem elérni az adott körülmények között. Ha egyáltalán voltak lehetőségek, akkor Teleki ezek maximumát érte el. Letörve, olykor betegen, kétségbeesve is. Talán éppen azért mert nem volt szakmabeli. Egyéni vonásaival, impulzivitásával egy olyan tiszta személyiség jelent meg vele Párizsban, akire sokan, egyre többen felfigyeltek. Akire fel kellett figyelni.

Sikereit mutatta, hogy a magyar kormány is benne látta nemcsak franciaországi képviselőjét, hanem az egész nyugati világ magyar diplomáciai központjának fejét. Teleki tulajdonképpen valamiféle külföldi magyar külügyminisztérium vezetője lett. Mivel Magyarország nagy mértékben el volt zárva a külvilágtól, valami ilyen megoldásra érthető módon szüksége volt. Az első ilyen értelmű utasítást – ami ugyan nincs meg – november 14-én Szarvady Frigyes vitte Telekinak a Honvédelmi Bizottmány elnökétől. S a továbbiak során Teleki nyilvánvalóan ilyen értelemben működött. Ő küldi Itáliába Kiss Miklóst, Splényi Lajost, Pulszkyt, amikor január közepén felbukkant Párizsban, ahová nem diplomáciai megbízottként, hanem Pestről riadtan elmenekülve érkezett, ő irányította Londonba.

Telekinak magánemberként is szabad bejárása volt a francia külügyminisztériumba, ahol elfogadták tőle beadványait, miniszterekkel, vezető személyiségekkel tárgyalhatott. Igen jelentősek voltak társadalmi kapcsolatai, amelyeket részint régi francia barátai, részint De Gerando-ék főnemesi körei segítségével tudott kiépíteni. A párizsi szalonokban a francia szellemi, tudományos és politikai élet jeles képviselőivel találkozott. Ismerősei közé tartozott Lamartine, Quinet, Michelet, Lamennais abbé, Tocqueville, Victor Hugo, azután Circourt gróf a konzervatív főnemesek és Ledru-Rollin a baloldali politikusok sorából. A francia sajtóval kezdettől fogva kapcsolatba jutott, főleg a National c. lappal. Ebben sorozatosan helyezte el a cikkeket, munkatársai segítségével, akik közt Szarvady mellett ott volt, követségi alkalmazottként, a márciusi ifjak közül Irinyi József, – ez utóbbit azonban Teleki nem találta elég szorgalmasnak. Jónéhány francia lap közömbös, tájékozatlan vagy éppen ellenséges magatartásán persze nem igen változtathatott, főleg nem a konzervatív Revue des Deux Mondes meg a Journal des Débats hangnemén. De például Victor Hugo lapját, az Evénement-t, amely eleinte élesen magyarellenes és Jellasich-párti volt, mindinkább sikerült más irányba fordítania. Ledru-Rollin körének lapja, a Réforme, valamint az Ami Du Peuple, Raspail orgánuma, szintén egyre több magyarbarát cikket közölt. S akkor Teleki politikai röpiratairól még nem is beszéltünk.²⁷

Ha a választ ezután arra keressük, hogy honnan ered hát ennek ellenére az az elég elterjedt vélemény, amely szerint Teleki értelmes, szimpatikus, impulzív, de nem igazán hatékony ember volt, akkor részben talán Szemere Bertalannál, de főleg Pulszky Ferencnél kell kikötnünk.²⁸ Pulszky Életem és korom című emlékiratában, amelynek első kiadása 1884-ben látott napvilágot, a maga szellemes, enyhén gunyoros és rendkívül ügyes modorában, nagyon elismerő mondatok mellett azt érezteti, hogy Teleki igen kedves, de alapjában véve naiv ember

volt, a nemzetiségi kérdés megítélésében pedig egyenesen „hóbortos”. Ez utóbbi pont itt különösen fontos, mert Pulszky a dualizmus kora kellős közepén, visszamenőleg ebben határolja le magát leginkább Teleki radikalizmusától. Mint jeleztük, Pulszky rendkívül ügyesen színezi át utólag a dolgokat. Például azt, hogy ő előbb Bécsből menekült haza, majd pedig december végén, amikor Windischgrätz Pesthez közeledett, hazulról külföldre. Utólag úgy állítja be, mintha Kossuth megbízásából utazott volna ki. A valóságban azonban ez — mint ma már bizonyosan tudjuk — nem így történt.²⁹ Pulszky a megbízást utólag, május 14-én Londonban kapta meg, miután Teleki közbenjárt érdekében és futárok útján megírta Kossuthéknak, hogy Pulszkyt mint igen ügyes embert, szükséges volna, ha már itt van, így hasznosítani. Teleki nem tévedett: Pulszky valóban kitűnően működött Angliában. A kedvezőtlen benyomást viszont, amelyet a Telekire vonatkozó adatok Pulszky munkájában keltenek, különösen fokozza, hogy — miért, miért nem — a könyv függelékében közzétett Teleki-levelek, amelyek sokáig szinte kizárólagos forrásai voltak akkori szerepének, helytelen időrendi sorrendben kerültek közlésre. Így például Teleki 1849 június elején kelt levelét, amely még reménykedett a francia baloldalon, Pulszky júliusra tette át, amikor a baloldal már végképpen elbukott és reális szemmel semmi nem volt tőle többé várható. E furcsa jelenségre már jó pár évtizeddel ezelőtt felhívta a figyelmet Vértessy Jenő³⁰, de Pulszky ügyessége emlékiratainak legújabb kiadójára is oly lenyűgözően hatott, hogy e hibát nem vette észre és nem korrigálta.³¹

Térjünk azonban vissza a nemzetiségi kérdésre, amelyről Telekinek — Pulszky szerint, de nem szerintünk — oly „hóbortos” volt a felfogása.

Az 1848 februári francia forradalomtól nemcsak a magyarok reméltek valamit, hanem mások: olaszok, németek, lengyelek, románok is. Nemcsak és nem is elsősorban a párizsi magyarok siettek a forradalom után Lamartine-t üdvözölni, aki megint nemcsak nekik mondott szép, de meglehetősen üres frázisokat, hanem másoknak is, mindenkinek.³² Nemcsak a magyarok reménye hiúsult meg utóbb a francia politika jobbfelé fordultával, hanem a németek, olaszok, lengyelek, románok stb. reménye is. S e nemzetek képviselői előbb-utóbb emigránsként találkozhattak egymással Párizsban. A legszervezettebb a lengyel emigráció főnemesi szárnya volt, amelyet Czartoryski herceg irányított, saját palotájából Franciaország fővárosában, megfelelő anyagi bázis birtokában. A herceg saját diplomáciai hálózatot tudott fenntartani. S azon volt, hogy Lengyelország feltámasztása érdekében a Habsburg birodalom ellen minél több erőt egyesítsen, és e célból lehetőség szerint békét teremtsen a magyarok és a délszlávok, illetve románok között.³³ Főleg a két utóbbi mozgalommal voltak jó kapcsolatai, míg a magyar politikával szemben eleinte inkább bizonyos ellenérzéssel viseltetett, és bizonyos adatok arra vallanak, hogy Duprat Pestre nem küldésében neki is része lehetett. De azután, Telekivel érintkezésbe lépve, kiegyensúlyozottabb álláspontra jutott. Teleki rövidesen kapcsolatba került más kelet-közép-európai nemzetek képviselőivel, legkorábban a román Golescuval, akiről már 1848 október 10-én azt írta, hogy „jó egyetértésben” van vele, pedig a „legtúláságosabb” románok közé tartozik, ő maga pedig „a legtúláságosabb magyarok közé”. Golescu ugyanis szerinte belátta, hogy korábbi gyűlölete „félreértésen alapult”, ezentúl majd „csendesíteni” próbálja az erdélyi románokat. Teleki elvben a Golescu által felvetett konföderáció gondolatát is helyeselte, de hozzátette: „Mindenesetre legfőbb föltételül azt tenném ki, hogy Magyarhon határa respektáltassék”.³⁴

A következő szakasz 1849 tavaszára esik, amikor az olmützi oktrojált alkotmány után, amely elvben nemzeti egyenjogúságot ígért a Habsburg Monarchián belül, és amikor Debrecenben a Marczius Tizenötödike ifjú radikalísai is felvetették, hogy most már a magyarok is többet kell hogy ígérjenek, és hogy az országot föderalizálni kellene. Teleki 1849 március 7-én, a lengyel, román emigrációval való kapcsolatainak hatása alatt, ezt írta Kossuthnak:³⁵ „Én azt

hiszem, nem annyira az osztrákokkal, mint a szerbekkel, horvátokkal s oláhokkal kellene egyezsége lépni, mi szerintem nem igen nehéz dolog volna, mert volt alkalmam több ily fajú emberrel találkozni, és mind sokkal inkább kívánna velünk egyezkedni, mintsem Ausztriával.” S hozzáteszi: „Csak az istenért, egy szép proklamációt hozzájok, adjatok meg nekik mindent, mit csak lehet, s ha Ausztriát nem lehet különben megbuktatni s tönkresilányítani, mint ha Magyarhont a konföderáció bázisán rekonstituáljuk, állítsuk magunkat ezen bázisra, Szent István ideje úgyis kitelt már, s ha annál jobbat, kielégítőbbet talál nálunk, diadalunk s jövőnk biztosítva lesz, s hatalmunk a Fekete tengerig terjedend.” Hogy ezt ő így, a hatalom növekedésével e formában komolyan gondolta-e, vagy csak Kossuth és környezete számára akarta a pirulát megédesíteni, azt nehéz volna eldönteni. Május 14-én, miután erre hazulról semmi reagálást nem kapott, újabb levélben szögezte le: „Magyarhon jövője véleményem szerint attól függ: hogy a különféle nemzetiségek iránt legyünk jogkiosztásban mentől bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, Szent István Magyarországa is.”³⁶ Ezt a mondatot ezután még vagy száz évig senki nem merte így leírni. De hadd idézzük tovább Teleki levelét: „Frankhon (17)89-ik évi szerepe: Európát emancipálni, nekünk jutott: s szerintem nincs (más) választásunk, vagy el kell vállalnunk e szerepet, vagy bukunk”. „Magyarországnak kettő közt van választása: vagy a Corpus Jurisra állva határait úgy mint volt megtartani, igyekezni”, nem törődve más nemzetiségek „féltékenységevel”, s ezen az úton „borostyán sok lehet, de csak hadi,” viszont „áldozat vérben és vagyonban tömérdek; s a bér néhány év bizonytalan jövő.” „A másik amit választhatunk, a Corpus Jurisból valmit áldozni.” Ez az út „egy kis önlegyőzést” kíván, de „bére hallatlan dicsőség és élet leend”. Ennek érdekében — folytatja Teleki — nemcsak a horvátokat kell kielégíteni, hanem „elengedhetetlen” kibékülnünk a szerbekkel is, a vajdaságnak „összes közgyűlést engedni”, tehát tartományi gyűlést, továbbá a románoknak is „belső adminisztrációt, statutárius jogot, széles értelemben municipális garantiákat”, persze „mindig vigyázva arra”, hogy magyar és német „ne vettessék” alá román vagy szerb „jurisdictionnak”, és olyan feltétel mellett, hogy „legfelsőbb kormányban országgyűlésen, Magyarhonnal egyet alkotandanak, és országgyűlési nyelve magyar leend.” Ilymódon — írja — Magyarországon kívül, a szomszéd népek is „sóváróva fognak felénk tekinteni és örömmel fogják Magyarországot elfogadni, mint egy jövődöbéli dunai conföderációnak központját.”

Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy május 18-án volt Czartoryski hercegnél egy értekezlet Teleki részvételével, amelyről feljegyzés is készült. Hangsúlyozom, hogy ez nem szerződés volt, nem megállapodás. Utóbb, — amikor e szöveg az osztrákok kezére került és azok a sajtóban publikálták, Teleki határozottan azt írja, hogy ilyesmiről csak tanácskoztak, de nem történt megállapodás. Mindenesetre ez a bizonyos feljegyzés, amelyet erről az ülésről a lengyelek készítettek, azt mondja, hogy mivel európai általános érdek követeli Európa e táján egy hatalmas állam létezését, ezért a mai osztrák császárságot alkotó népek egy része érdekeinek megfelelőnek találná Magyarországgal együtt föderált államot alkotni.³⁷

S itt meg kell állnunk egy pillanatra, mert a magyar történezesek egy része — így Waldapfel³⁸ — szerint Kossuth súlyos hibát követett el azzal, hogy nem fogadta el Teleki elképzelését, nem ment bele, és nem tette azt a magyar politika alapjává, mert így megnyerhettük volna a szabadságharcot. Ezt a véleményt így mi nem tudjuk osztani. Annak persze óriási jelentősége lett volna, hogy ha megegyezésre jutnak a szomszéd nemzetekkel, de nem a szabadságharc sikere, hanem a további fejlődés szempontjából. Egy közösen vívott harc, egy olyan kölcsönös megértés, amelynek ilyen erős politikai alapja van, döntő jelentőségű lehetett volna. De hogy a cári és császári hadseregek roppant túlerejét így legyőzhettük volna, ez megint teljes félreismerése az adott nemzetközi erőviszonyoknak. Azután még az sem biztos, egyáltalán nem az, hogy Kossuth, ha akarta volna, ezt az elképzelést keresztül tudta volna vinni. Végső fokon ő

sok mindent akart, amit nem tudott az akkori hazai politikai-társadalmi viszonyok között megvalósítani. Most nem is szólva más nemzeti mozgalmakról. A Teleki-féle elképzelés konkrét politikai programszerűségét nem tartom olyan döntően aktuálisnak, mint egyesek. De az egész problémakör megközelítéseként, tehát a jövőnek szóló állásfoglalásként, elvi alapként annál döntőbbnek tartom.

Az 1850-es évek elején — tehát a bukás után — még nagyon aktívak voltak a magyar ügy Teleki által vezetett külföldi képviselői. Nemcsak abban, hogy az elnyomatás ellen a sajtóban tiltakoztak, nagy visszhangokat keltő cikkeikben, segítettek a menekülteken és Kossuthot igyekeztek kiszabadítani, hanem abban is, hogy folytatták a tárgyalásokat. Ezúttal elsősorban a románokkal. Itt Balcescu elképzeléseire gondolok, aki 1850-ben magyar-román-szerb konföderációt tervezett, persze a határok átigazításával, a területi egységek nyelvi többsége szerint.³⁹ Kossuth ezzel szemben 1851-ben kidolgozta az ún. kutahiai alkotmány-tervet, amely helyi nyelvi és egyéb igazgatási jogok mellett a Magyarországon élő különböző nemzeteknek olyan országos szervezeteket ígért, amelyek a különböző nemzetekhez tartozókat úgy fogták volna össze, mint egy-egy egyháznak híveit, de nem a területi elv alapján.⁴⁰ Kossuthal váltott leveleiben Teleki ennél egy kissé tovább ment. Hangsúlyozta, hogy ő igenis „kollektív életet”, tartományi gyűléseket is adna a különböző nemzeteknek. Véleményét legvilágosabban egyik, Szemere Bertalanhoz 1851. október 30-án írt levelében fejtette ki. Ebben előadja, hogy sokban ő sem helyesli Kossuth álláspontját, de nem is akar ellene fellépni. Majd következőket írja: „Szabadságot akarok mindenben — valót s korlátlant, — így a nemzetiségekre nézve is. S nem akarom, hogy a szent ügy, melynek bajnokai vagyunk, a történelmi jog szűk korlátai közé szorítva a területiális-integritási ellenforradalmi fogalmakon hajótörést szenvedjen.” „Ilyenmű fogalmakon alapuló szűkkeblű féltékenységeknek, föltéve azt, hogy a népek ügye Európában győzzön, helye többé úgy sem lehet. Szabad Európában egy nép sem gyakorolhat supremáciát mások fölött.”⁴¹ Írja ezt annak a Szemerének, aki utóbb, 1862-ben, Fényes Elekhez írt nyílt levélben bírálta Kossuth Duna-konföderációs tervét azzal, hogy „lelép a történelmi jog teréről”, és ezáltal végromlásba dönti az ősi magyar államot.⁴²

Az emigráció ismeretes táptalaja az egyéni viszályoknak. Annakidején végignéztam a Kossuth-emigráció több ezer aktáját az Országos Levéltárban. Egyike volt negatív benyomásaimnak, hogy mennyi viszály, félreértés, belső küzdelem folyt a menekültek között. Volt azonban valaki, aki mentve maradt ettől a betegségtől. Ez Teleki László volt. Ő elítélte, szerencsétlen dolognak tartotta, ha bárki belső hadakozásba fog. Sok mindenben nem értett egyet Kossuthal. Amikor Kossuth 1851 végén Angliába, majd Amerikába ment, azt írta Klapkának, hogy Kossuthnak most úgy sincs rá szüksége, ő félreáll. Nem ért vele egyet, de: „használjon hazájának, mint érti, én amíg használand, bizonyosan nem fogok felszólalni ellene.” Pedig hogy Kossuthal évekig mennyire nem értett egyet, azt egyebek közt éppen Klapkához írt leveleiből is kiderül, főleg ha azokat eredetiben olvassuk, és nem kihagyásos, szelídített formájukban, ahogy Klapka emlékirataiban (1886) jónak látta közölni őket.⁴³ Teleki elítélte Batthyány Kázmér, Szemere és mások Kossuth elleni támadását. És ez a tiszta elvi magatartás nagyon sok más emigránstól megkülönbözteti. Lehetett impulzív, „csüggedt, nervosus” — ezek az ő szavai, — sőt olykor kétségbeesett, érezhette úgy, hogy nincs keresnivalója e világon, meg hogy nincs már célja életének, — ezek is az ő szavai —, de végig talpig szilárd, egyenes, tiszta jellem maradt. Éppen a lényegben volt szilárd.

1859–1861 nemzetközi politikai válsága végre ígért valami lehetőséget. Tíz év óta először, és talán utoljára. Itália, mármint a szárd királyság és III. Napóleon Franciaországa szövetségét követte az Ausztria elleni háború. Ezt várták a magyarok. Ez volt, ami nem következett be a krími háború idején. De hogyan használják fel? III. Napóleon persze igazán nem volt

forradalmár, éppen ellenkezőleg, de annyit tudott, hogy ellenfele hátában kell szövetségeket keresnie. Így tett gesztusokat a románok felé, így keresett kapcsolatot a magyar emigrációval, először Klapkával, mert Kossuth akkor még túl forradalminak tűnt az ő szemében. Az ő segítségével jött létre az a Klapka nevéhez fűződő terv, hogy román, illetve szerb területről indítsanak majd fegyveres akciót 1859 március végén. Létrejött egy román-magyar megegyezés. És ugyanakkor, — és ezt érdekes módon történetírásunk hosszú ideig nem vette figyelembe — volt III. Napóleonnak egy megegyezési terve Oroszországgal is. 1858 őszén saját külügyminisztere megkerülésével titkos tárgyalásokat kezdett a cári udvarral, ahová bizalmas emberét, Jerome herceget küldte. Ezek során Ausztria felosztását és Magyarország függetlenségét javasolta. A cári kormány azonban éppen el volt foglalva a legkülönbözőbb dolgokkal, így az 1856-os megaláztatónak tartott békeszerződés revideálásával, meg a belső jobbágyügyekkel, s Gorcsakov külügyminiszter azt a választ adta, hogy ebbe nem avatkoznak bele. De jóindulatú semlegességet ígért a francia akció esetére.⁴⁴

1859. május 6-án megalakult a Magyar Nemzeti Igazgatóság, Kossuth, Teleki László és Klapka részvételével. Ez tulajdonképpen magyar emigrációs kormány funkcióját töltötte be. Soha ilyen őszinte, zavartalan, baráti együttműködés Kossuth és Teleki között — mint ekkor — nem volt. Meghatóak a levelek. Teleki emiatt, ennek kedvéért abba is belement, hogy a nemzetiségi kérdésben a Kossuth-féle kutahiai alkotmánytervet vegyék alapul. Kossuth, aki előzőleg, május 5-én III. Napóleonnal tárgyalt, tudta, hogy a császárral szövetkezni veszélyes játék, az volt a véleménye — mint írta —, hogy a segítséget akár a Sátán jobbkezeiből is hajlandó elfogadni. Persze biztosítékot akart, hogy a magyar mozgalom ne váljék pusztá diverzóvá, olyan eszközzé, amelyet aztán eldobnak, mint a kicsavart citromot — ez is Kossuth szava. Tehát francia hadsereg lépjen Magyarország területére, mert enélkül a magyar felkelést elnyomnák. Ezt kötötte ki III. Napóleonnál.⁴⁵ Megalakult a magyar légió. A háború sikeresen indult. Solferinonál június 24-én megverték az osztrákokat. De röviddel ezután július 11-én megkötötték a villafrancai fegyverszünetet. Ezzel megállt az egész vállalkozás. Ez, mint Kossuth mondta, olyan volt, mint a villámcsapás. A dolgok háttere ma már világos: Franciaország hajlandó volt az olaszokat segíteni — területi ellenszolgáltatás fejében —, de nem akart egységes olasz nemzeti államot, amely túl nagy lett volna és túl erős, meg aztán ott voltak Rómában a francia csapatok már 1849. óta. A nagyon erős francia klerikális körök nem vették volna jónéven Róma feladását. III. Napóleon célja az volt, hogy olyan föderációt hozzon létre — a pápa vezetésével —, amelynek Franciaország diktálni tud. Hozzáteszem, hogy közrejátszott a fegyverszünetben az orosz diplomácia is, igen ügyesen, közvetve a poroszokkal fenyegetve meg III. Napóleont.

A vállalkozás ezzel végetért. De az olasz nemzeti mozgalom saját erejéből mégis túllendült a bonapartista elképzeléseken. 1859 nyarától 1860 őszéig III. Napóleon minden igyekezete ellenére 15 hónap alatt megszületett az új olasz nemzeti állam, amelyből már csak Velence és Róma hiányzott. Itáliában tehát sikerült a világot kész tények elé állítani. Hogyan? Miért? És mért nem következett be ez Magyarországon? Miért nem? Honnan ez a különbség? Ettől függ a ponton a Magyar Nemzeti Igazgatóság és Teleki László politikai állásfoglalásának megítélése.

Marx — tudjuk — elítélte, hogy Kossuth a reakciós bonapartizmussal szövetkezett. Ez természetes. Magyar szerzők is csatlakoztak ehhez a véleményhez. De ha itt mi most a különbséget keressük a magyar és az olasz mozgalom között, akkor ebben illet nem találunk. Cavour is III. Napóleonnal szövetkezve tudta az olasz lavinát elindítani. Vagy jobb alternatíva lett volna az alkalmat egyáltalán meg sem próbálni megragadni? Aligha. Azt a veszélyt pedig, hogy a magyar ügyet biztosítékok nélkül diverzóként feláldozzák, Kossuth eleve elhárította. Egy másik ellenérv szerint a cél nemcsak az volt, hogy III. Napóleon ne használhassa eszközként Magyarországot, hanem elsősorban az, hogy a magyar politika használja fel az adott helyzetet a bonapartizmus céljain túlmenően is, forradalmi úton.⁴⁶

Igen, de hogyan? Utólag a XX. századból kezdjük Kossuthéknak és a hazai politikának szemére hányni, hogy nem széles néprétegek forradalmi erőire támaszkodtak, hanem a meglévő politikai vezető rétegre? Hogy nem indítottak felkelést? Vagyis elítéljük őket, hogy nem népforradalmárok voltak, hanem igyekeztek a mozgalmat saját kezükben tartani? De hiszen itt mi a különbséget keressük a magyar és az olasz helyzet között! És mi történt Itáliában? Itt is egy sokban hasonló nemesi-polgári vezetőréteg tartotta kezében a dolgokat, és tőle telhetően fékezte a forradalmi népmozgalmakat. A forradalom ott sem győzött, nem is győzhetett. Tehát nem itt van a különbség. Az már valóban különbség, hogy Itáliának volt egy Piemontja, tehát egy külön kis hídfőállama, ahol felkészülhetett. De ha jól megnézzük, ez sem döntő különbség, mert végső fokon még ez is csak közvetlen francia segítséggel léphetett fel. Tehát lényegében ugyanazon feltétel mellett, amit Kossuth követelt, hogy jöjjenek francia csapatok. Hol volt hát az igazi különbség? Nyilvánvalóan az egykorú nemzetközi politika alakulásában. Elég itt a részletek elhagyásával csak a végeredményt elmondanunk. Itáliában a kész tények létrehozását alapvetően az tette lehetővé, hogy a nemzetközi politika főbb szereplői a nagyhatalmak, az olasz egységet így vagy úgy kívülről akadályozó európai erők egymást semlegesítették. Egymás lábát gáncsolták el, egymás kezét fogták le Itália ügyében. Egyik sem engedte, hogy a másik, a többi döntő befolyást szerezzen Itáliában. Ezáltal közös nyomásuk engedett, és az olasz mozgalom kitörhetett. Ilyen vetélkedés, ilyenféle helyzet azonban Magyarország esetében nem alakult ki.

1859 tavaszán, amikor a cári politika pillanatnyilag talán hajlandó lett volna a független Magyarországot kész tényként elfogadni, a magyar mozgalom csak elindult a fellendülés felé, amely 1860–1861-ben tetőzött. Rövidesen pedig a cári politika újból változott. A Habsburg hatalmat igen nagy nemzetközi erők egyértelműen támogatták abban, hogy Kelet-Közép-Európában nagyhatalomként fennmaradjon. Magyarország nem tudta magát saját hajánál fogva az adott nemzetközi helyzetből kirántani. Ami viszont azt jelenti, hogy a magyar kész tények elmaradása nem azért történt, mintha az emigráns Kossuth vagy Teleki László vagy a többi tett volna túl keveset vagy túl sokat, hanem azért, mert a nemzetközi politika adott feltételei a Habsburg hatalom bizonyos visszaszorításának Itáliában kedveztek ugyan, de felosztásának Kelet-Közép-Európában nem.

Nem feladatunk itt Teleki életének utolsó drámai szakaszát — elfogatását, öngyilkosságát — elmondani. Itt legfeljebb azt az egyet szeretném hangsúlyozni, hogy a legutóbbi könyv, amely egyik neves történészünk tollából erről a kérdésről megjelent, úgy foglal állást, hogy öngyilkosság történt, és nem politikai gyilkosság.⁴⁷ Mert újabban megint divatos a magyar történelemben állandóan mindenütt orgyilkosokat felfedezni. Nem minősítem ezeket a szerzőket, mert újabb trükkjük az, hogy további érvek híján becsületsértési pert indítanak, ha tudományosan cáfolják őket. Erről megvan a véleményem, és azt hiszem mindannyiunknak. Szerencsére hiába tesznek így, hiszen a magyar igazságszolgáltatás is azt az álláspontot vallja, hogy tudományos vitákat nem perekkel, hanem érvekkel kell megoldani.

Helyesen mutatnak rá újabb szerzőink arra, hogy Teleki öngyilkossága mögött nem azt a félelmét kell keresnünk, hogy megszegi a szavát, amit a császárnak adott. Végső fokon ugyanis a császár hívta meg őt, mint magyar király, országgyűlésre, ami eleve politikai szereplést jelentett.⁴⁸ S ezzel fel is mentette őt az adott szó alól. Az sem áll — amit sokan írtak —, hogy ő azt hitte, jobb meg nem zavarnia a megegyezést, meg hogy ő Deákkal értett volna egyet.⁴⁹ Igaz viszont az, hogy ő úgy látta — és egy összetört, tépett idegzetű, meghasonlott ember látta így, akinek a harckészsége már nagyon csökkent —, hogy még a határozati párt, tehát saját pártja vezetése sem alkalmas és hajlandó arra, hogy őt, az ő politikáját kövesse. Én ehhez még hozzátenném azt, hogy nemcsak a határozati párt vezetése volt ilyen, hanem a nemesség általában

meghárta a forradalomtól. Tehát egy széles társadalmi jelenségről és nem egyszerűen valami politikai manőverről volt pusztán szó. Egy-két ember illet nem tud egy országban tartós erővel végrehajtani. Sőt még azt is hozzátenném, hogy a nemzetközi politikát illetően is hiába várta vagy remélte Teleki, hogy jön még egy újabb ilyen háború 1861-ben, 1862-ben, ki tudja mikor. Hiszen 1866-ban eljött és mi lett belőle: Bismarck fenntartotta a Monarchiát.

Egy-két általánosabb tanulságot viszont szeretnék itt még elmondani. Legutóbb a stuttgarti nemzetközi történész kongresszuson egy kis munkaközösség megvitatta a kis államok jellemzőit az utolsó évszázadokban. Két román kollégánk is jelen van itt, akik abban a megtiszteltetésben részesítettek, hogy e munkában részt vettek. A munka eredményei meg is jelentek franciául egy svájci kiadványban. Ennek bevezetőjében utaltam arra, hogy nincs önmagában kis állam, csak máshoz viszonyítva.⁵⁰ Tehát kis állam az, amelyik a többihez képest, és elsősorban a szomszédságához képest gyengébb. A nagyhatalom és az ilyen kis államok közt a fő különbség biztonságuk jellegében jelentkezik. A nagyhatalom biztonsága elsősorban saját súlyától függ, és csak másodsorban egyéb tényezőktől. A kisállamok biztonsága elsősorban — ha nem is kizárólag — a nemzetközi külső tényezőktől. Aszerint, hogy vajon milyenek voltak ezek a külső tényezők, többféle fejlődési típust lehet megállapítani. Az egyik az Svájc, Belgium vagy Hollandia példája, ahol a nagyhatalmak megegyeztek abban, hogy erre a kis külön politikai egységre szükség van egymás ellen vagy egyik, illetve a másik ellen, és így tovább. A másik típust a német és az olasz példa mutatja, ahol a sok kis államból végül nagyobb nemzeti államok alakultak ki, de anélkül, hogy ezzel a fejlődési differenciák eltűntek volna. Ma is több német állam van. A harmadik típust, amelybe Magyarország is tartozik, olyan népek, politikai egységek képviselték, amelyek a középkor vége óta hosszú időn át nagy, nemzetfölötti politikai keretekben foglaltak helyet és nemzeti fejlődésüknek e dinasztikus birodalmakkal szemben kellett érvényesülni. Nagyobb távlatból nézve nyilvánvaló, hogy a nemzeti fejlődés általában erősödő tendenciájával szemben ezek a régi, egyre avultabb, nagy keretek végső fokon így sem voltak tarthatók. Tehát a Habsburg Monarchia sem volt tartható. Persze hozzátésem, hogy a nagy keret sem minden esetben, mindenki számára és mindig egyformán volt negatív. Mert adhatott bizonyos védelmet is — nemcsak kifelé, hanem egymással szemben is —, lehetett nagy piac a kapitalizmus idején, és így tovább. A lényeg azonban az, hogy a nemzetközi keretnek a Habsburg Monarchiával csak az adott formája vált tarthatatlanná, elavulttá. És ez még nem küszöbölte ki magát azt az alap-tendenciát — az alapjelenséget —, amit az utolsó évszázadokban megfigyeltünk, hogy itt valamilyen nagyobb politikai keret igyekezett létrejönni. Immár olyan, amely alapul veszi a nemzetek önálló létezését, külön igényeit, állami törekvéseit és egyenrangú szereplését.

1848/49, tehát az első nagy válság óta ez volt a kelet-közép-európai politika alakpéldája. Függetlenül attól, hogy közben látszólag hosszabb-rövidebb időre lekerült a napirendről. Az önálló nemzeti lét igénye a fejlődésből adódott. De az, hogy itt olyan független kis államok alakuljanak, amelyek egymással semmiféle kapcsolatban, semmiféle együttműködésben nem állnak, nem bizonyulhatott tartósnak. Nemcsak azért, mert a kapitalizmus, s általában a gazdaság fejlődését nagyobb egységek jobban elősegítik, nem is csak azért, mert e kis államok egymással való viszonya nemzeti konfliktusaik miatt labilis volt, hanem azon nemzetközi politikai feltételek miatt sem, amelyek Európa e részén a kis államok helyzetét meghatározták. Ez mindegyik nemzetre áll. A magyar történetírás egy időben hajlamos volt magát 1848/49 radikális függetlenségi törekvéseivel egyszerűen azonosítani. De közben rendszerint elfelejtette, hogy maga a régi történeti Magyarország is soknemzetiségű állam volt. Mint Teleki mondta, nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is. Tehát ez is olyan politikai keret volt, amelyet más nemzeti mozgalmak szintén átalakítandónak ítélték. Ezért a magyar radikalizmus e nacionalista változatban nem volt reális. De az reális volt, elvileg, amit Teleki

javasolt 1849 tavaszán. A magyar politika kétarcúságát joggal bíráljuk, de a kétarcúság többé-kevésbé valamennyi nacionalizmust jellemezte. A magyar előny pedig, amely még 1848/49-ben megvolt, a történelmi fejlődéssel kikerülhetetlenül elveszett. Ausztria valóban a válság felé haladt. A történelmi Magyarország is. Teleki a függetlenség híve volt. Mint ő mondta, a legtúlságosabb magyar. De ezen túlmenően egy új, jobb nemzetközi keret létrehozásának híve is, olyan kereté, amely nem függésre épül, hanem a közös védelemre és egyenrangúak együttműködésére. S itt nem a konkrét terv a lényeges, nem az, hogy ezt így vagy úgy kell vagy kellett volna berendezni. Hiszen ebben a formában nem vált, nem is válhatott valóra, mert rendszerint éppen a hatalmon kívüliek tervezgetik, a hatalmat élvezők politikája pedig az önzés jegyében szokott mozogni, és nem mindig az okos önzés jegyében, és végül mert általában tapasztalat, hogy az ilyen konstrukciókat nem a kis elemek maguk hozzák létre, hanem egy nagyobb erő kell hozzá. De nem ez a lényeg. A lényeg maga a politikai megközelítés módja, az elv, az hogy a hegemonia helyett van-e olyan törekvés, amely elősegítheti a nemzeti kérdés egyenjogúságán alapuló kedvezőbb alakulását.

Az, hogy ezek a nemzetek, itt Kelet-Közép-Európában sorra mind kialakultak, tehát az, hogy *merre* tartottak, erre a kérdésre a válasz eleve elkerülhetetlenül adva volt. De a *hogyan* kérdésére nem volt eleve adva. Tehát az, hogy a szétválasztás után hogy alakul viszonyuk, hogy szétválasztásuk robbanásszerűen megy végbe, hogy együttműködés marad-e közöttük. S ez a lényegesebb kérdés. Ez a politika kérdése. A lehetetlent a politika nem tudja megvalósítani. A hogyanon azonban tud valamit segíteni, ha képes rá és akarja. És ebben lényeges Teleki útmutatása, hogy új megközelítésre van szükség, hogy az egyenjogúság felé kell haladni. Ez a nagy jövőbe mutató tanulság, olyan hosszúlejárátú történelmi folyamatokból adódóan, amelyekkel nemzedékeknek kellett – kell – szembenézniük.

1867 után nem Telekit követték. Kossuth egyszer azt mondta: aki korát megelőzi, annak nem jelene van, hanem csak jövője. Teleki kétségtelenül megelőzte a korát. Reméljük, hogy jövője lesz!

Jegyzetek

1. Iványi Béla, A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged 1931.
2. Lengyel Tamás, Gróf Teleki László. Bp. é.n. (1942); uő, La mission parisienne du comte Ladislas Teleki. Nouvelle Revue de Hongrie 1941, 109-117. Megjegyzések: A(ngyal) D(ávid), Budapesti Szemle 1943. (264), 62-64.
3. Kemény G. Gábor (szerk. és bev.): Teleki László válogatott munkái. I–II. Bp. 1961. A bevezetőben jóhéhány kisebb-nagyobb tévedés található. Így pl. az, hogy Kossuth és Mazzini kapcsolata az 1850-es évek elején „a Teleki-féle francia-olasz forradalmi vonal előzményeire” épült (17). Vagy az, hogy Golescu 1848 őszén nem beszélhetett a konföderációról – amint az Teleki levelében olvasható –, mert hiszen a bukaresti forradalom leverése után ennek nem volt meg a reális lehetősége (69). Ettől azonban még lehetett volna beszélni róla, hiszen reális lehetősége előbb vagy később sem volt. Teleki biztosan nem írt valótlant.
4. Horváth Zoltán, Teleki László, 1810-1861. I–II. Bp. 1964. Megemlékezés a szerzőről: Spira György, Egy halhatatlan szenvedélyről, In: A negyvennyolcas nemzedék nyomában. Bp. 1973, 383-386.
5. Hajnal István, A Batthyány-kormány külpolitikája. Bp. 1957.
6. Diószegi István: A magyar forradalom nemzetközi helye. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Bp. 1976. 113-120., Kosáry Domokos: Magyarország Európa újabbkori nemzetközi rendszerében. Bp. 1985., 32-48.
7. Horváth Z., im. (1964) I. 214.
8. Szalay László: Diplomatische Aktenstücke zur Beleuchtung der ungarischen Gesandtschaft in Deutschland. Zürich 1849. (Csengery Antal: Szalay László. In: Tört. tanulmányok és jellemzések. II. Bp. 1884. Angyal Dávid, Szalay László, Bp. 1914. Hajnal I., im. (1957), 48-66, aki hivatkozik arra, hogy Szalay mindjárt az elején figyelmeztette a magyar kormányt „diplomatai misszió” Franciaországba, Angliába küldésének szükségességére. Karl Nehring, Die Beziehungen Ungarns zur deutschen Nationalversammlung im Jahre 1848. Südostforschungen 1977, 35-36, uő, Flugblätter und Flugschriften zur ungarischen Revolution von 1848/49. München. 1977. Közli egyebek közt G. Esenmann magyarbarát röpiratát: Die österreichisch-slavische und die österreichisch-ungarische Frage (Würzburg 1848), amely helyeslőleg utal Teleki párizsi küldetésére is. Antalffy György, Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója. Bp. 1983.
9. Károlyi Árpád, Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I–II. Bp. 1932.

10. De Gerando szerepére újabban: Fodor István, Michelet et la Hongrie. Documents inédits. In: Europe (Paris) 1973 nov-dec., 184-203; uő, Michelet et ses amis hongrois. In: Nouvelles Études Hongroises. Bp. 1975, 189-196. Bajomi Lázár Endre, a Homályból. Teleki Emma életéről és műveiről. Irodalomtörténet 1976/4, 910-941. Kiegészítések: Rubin Péter, Teleki Emma és Auguste de Gerando házassága kapcsán. Irodalomtörténet 1977/3. 725-729; uő, Francia barátunk, Auguste de Gerando. Bp. 1982. (posztumusz tanulmány, kibővített változata a szerző 1940-ben a szegedi egyetemen készült disszertációjának, amely még felhasználta az Országos Levéltárban 1956-ban nagyrészt elpusztult De Gerando családi iratokat; idézi Brunszwick Teréz kéziratos naplóját is a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból). Ennek De Gerando diplomáciai szerepével kapcsolatos feltételezéseit bírálta recenziójában Christine Adriaenssen. Helikon 1982/1, 117-118; és uő, Auguste de Gerando (1819-1849) ou l'ère des réformes à travers les jumelles d'un témoin français engagé. „Wien 1984” (kéziratos doktori értekezés).
11. Auguste de Gerando, La Transylvanie et ses habitants. Paris 1845; uő, De l'esprit public en Hongrie depuis la Révolution française, Prais 1848.
12. Tóth, Béla, Quinet et les Hongrois, Revue des Etudes Hongroises 1928, 356-372.
13. Károlyi Árpád, gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. I. Np. 1921. 366.
14. A jelentés szövege: Horváth. Z. im. (1964), II. 147-150.
15. De Gerando jelentéseire (1848. aug. 30, szept. 22.): Kosáry Domokos, Magyar és francia külpolitika 1848/49-ben. Századok 1938, 652-653. Utóbb, Franciaországban írt cikkeit felsorolja Chr. Adriaenssen, im: (1984). De Gerando 1849 nyarán még egyszer visszajött Magyarországra, majd a bukás után hazatérőben, harminc éves korában, még abban az évben tüdőbajban meghalt.
16. Az egykorú kivonatot közli: Hajnal I., im. (1957), 104-105.
17. Waldapfel Eszter, A független magyar külpolitika 1848-1949. Bp. 162.
18. Az egykorú francia — és nemzetközi — politikára: Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe, 1815-1878. II. Paris 1891. Eugène de Guichen, Les grandes questions européennes et la diplomatie des puissances sous la Seconde République. I. Paris 1925. E Marcks, Die europäischen Mächte und die 48-er Revolution. Historische Zeitschrift 1930 (142), 73-87. P. Henry, Le gouvernement provisoire et la question polonaise en 1848. Revue Historique 1936, 198-240; uő, La France devant le monde. Paris 1945. E. Tersen, Le gouvernement provisoire et l'Europe. Paris 1948. A. Cornu, Marx et la Révolution de 1848. Paris 1948. Ch. Pouthas (éd), Documents diplomatiques du Gouvernement provisoire et de la Commission du pouvoir exécutif. I-II. Paris 1953. P. Renouvin, Histoire des relations internationales, V. Le XIXe siècle. De 1815 à 1871. Paris 1954. J—B. Duroselle, L'Europe de 1815 a nos jours. Paris 1964.

19. Tóth Lőrinc, Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai. Budapesti Szemle 1893. (74), 320-372; 1894 (75) 29-68. Füzes Miklós, Az ismeretlen Batthyány. In: A Janus Pannoniusz Múzeum Évkönyve XXVI–XXVIII. Pécs 1892-1894. Érdekes, éppen saját külügyminiszteri szerepéről, a nemzetközi politika kérdéseiről nem igen beszél. Egyébként az is felmerült, hogy Teleki László legyen a külügyminiszter.
20. Wilhelm Alter, Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution, 1848/49. Berlin 1912.
21. Hajnal István, A Kossuth-emigráció Törökországban. I. Bp. 1927.
22. Horváth Jenő, Magyar diplomácia. A magyar állam külpolitikai összeköttetései a bécsi végzésektől a kettős monarchia felborulásáig, 1815-1918. Bp. 1928. Uő, A szabadságharc diplomáciája. A Szt. István Akadémia Ért. 1929, 24-38. (Névtelenül): Törekvések Magyarország federalizálására 1848/49-ben. Háborús felelősség I. 1928-1929, 232-252. — A szabadságharc magyar diplomáciai levelei. Háborús Felelősség. I. 1928-1929, 267-280, II. 1930-1931, 81-120. A szabadságharc diplomáciai történetének forrásanyaga. Háborús Felelősség II. 1930-1931, 380-398, 442-463, 568-581, 647-674. Óváry-Avary Károly, Teleki László gróf párizsi küldetése 1848-ban. Háborús Felelősség II. 1930-1931, 434-442.
23. Óváry-Avary Károly, Magyarország és az első európai háború Oroszország ellen. Gr. Teleki László bizonylátságtételei nyomán. Budapesti Szemle 1942 (263), 193-210, 287-314.
24. Kosáry Domokos, Magyar és francia külpolitika 1848/49-ben. Századok 1938, 642-657.
25. Note sur la Hongrie. Kefelevonat a szerző birtokában.
26. Waldapfel E., im. 66, 73.
27. Sipos Lajos, A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban, 1848-1851. Bp. 1929. Michael Fridieff, Le parlement et l'opinion publique française devant la question de l'intervention russe en Hongrie en 1849. Revue d'Histoire Politique et Constitutionnelle 1938. IV–VI, 265-291. Gombos Lili, A Revue des Deux Mondes (1829-1937) és Magyarország. Adalékok Magyarország franciaországi megítéléséhez. Pécs 1938. Jean Kósa, L'opinion française et la Hongrie au siècle dernier Bp. 1940. kny. Nouvelle Revue de Hongrie 62. k., Waldapfel E., im. (1962). Kovács Endre, Szabadságharcunk és a francia közvélemény. Bp. 1976. Kossuth 1848. dec. 7-én írta Csányi Lászlónak: Teleki útján intézkedett, „hogyan Európa ismerje állapotunkat”, Barta István (s.a.r.), Kossuth Lajos 1848/49-ben III. Bp. 1952, 662-664). Talán ezzel függ össze Teleki első manifestuma, amely franciául 1848 decemberében látott napvilágot: Hongrie. Manifeste aux peuples civilisés. Paris 1848. Ennek német változata, Szarvady Frigyes előszavával: Die Ereignisse in Ungarn ... Leipzig 1849. Angol változata, H.F.W. Browne fordításában, jegyzeteivel: The Case of Hungary ... London, 1849. Két olasz változata, Splényi Lajos közreműködésével: l'Ungheria ai popoli civilizzati ... Napoli 1849; Torino 1849. — Teleki másik, már a cári beavatkozás ellen közzétett röpirata: De l'intervention russe en Hongrie. 1-2. feuille. Paris 1849. Question austro-hongroise et l'intervention russe. Paris 1849. Német változat: Die russische Intervention ... Hamburg 1849. Ezt fordították le utóbb magyarra: Az orosz intervenció Magyarországon. Diplomáciai okmányokkal bővítve. Pest 1861. E kiadványok egykorú visszhangja még nincs közelebből feldolgozva, sem pozitív (pl. De Gerando, 1941), sem negatív (pl. J. Sporschil, Leipzig 1849) változatában.

28. Szemere Bertalan, Összegyűjtött munkái I–VI. Pest 1868-1871. Szemere — aki főleg a nemzetiségi kérdésben került szembe Telekivel — az utóbbit 1852-i naplójában akaratgyenge, önállótlan embernek nevezte (I. 152.), Vukovicshoz 1850 elején írt levelében pedig gyöngye diplomatának (II. 52.). Lényegesen nagyobb hatást gyakorolt Pulszky Ferenc, Életem és korom. II. Bp. 1880, 1884². Részben ez érezhető az állásfoglalásaiban eléggé változékony és befolyásolható Klapka György visszaemlékezéseinek nem sokkal ezután megjelent, harmadik változatán: Emlékeimből, Bp. 1886. A függelékben közli Teleki leveleit 1849-1854 között. Klapka igen elismerően ír Teleki nemes, lovagias jelleméről, de párizsi küldetéséről ő is úgy nyilatkozik, hogy Teleki „nem volt e feladatra termett ember” (313).
29. Thomas Kabdebo, *Diplomat in Exile. Francis Pulszky's Political Activities in England, 1849-1860*. Boulder — New York 1979.
30. Vértessy Jenő, Teleki László levelei Pulszky Ferenchez. Irodalomtörténeti Közlemények 1917, 217-244, 313-330. Néhány további levelet azonban ő is tévesen keltezett.
31. Pulszky Ferenc, Életem és korom. 3. kiadás. S.A.R. Oltványi Ambrus. I–II. Bp. 1958. Vö. Oltványi Ambrus, A forradalom diplomatája: Teleki László, Magyar Nemzet 1981. II. 10.
32. Dobsa Lajos, Az 1848. évi francia forradalom. Pest 1848. Új kiadás: Bp. 1948. Paul Bouteiller, *La révolution française de 1848 vue par les Hongrois*. Paris 1949.
33. Marcel Handelsman, *Le prince Czartoryski et l'émigration polonaise*. Paris 1932; uő. *Czartoryski, Nicolas Ier et les questions du Proche Orient*. Paris 1934. M. Kukiel, *Czartoryski and European Unity, 1770-1861*. Princeton 1955. Kovács Endre, Magyar-délszláv megbékélési kísérletek 1848–49-ben. Bp. 1958. Horváth Z., im. (1964) I. 256-272. Kovács Endre, A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Bp. 1967. 161. sk.
34. Kiadva: Háborús Felelősség I. 279-280. Deák Imre, 1848. A magyar szabadságharc története levelekben, ahogy a kortársak látták. Bp. 1942. 245-246.
35. Kiadva: Háborús Felelősség I. 429-431.
36. Vö. Háborús Felelősség I. 240-241. Idézi Spira György, In: Magyarország története 6/1. Bp. 1979. 409-411. Teleki föderációs elképzeléseire uő, A magyar negyvennyolc jobb megértését keresve. Kritika 1966, 9-22; uő, 1848 kisnemzeti törekvései. In: A negyvennyolcas nemzedék nyomában. Bp. 1973.
37. A feljegyzést közli: Horváth Z. im (1964) II. 177-180. A magyarországi nemzetiségi kérdés megoldásáról (feltehetően Szarvady által fogalmazott) 1849. márc. 7-én Czartoryski-hoz intézett levelet Telekinek tulajdonítva közli Deák Imre, im. (1942), 324-326.
38. Waldapfel E., im. (1962), 90-91, 101. Kossuth felelősségét hangsúlyozza, s egyben bírálja pl. I. Tóth Zoltán tanulmányát: Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848–1849-ben. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. II. Bp. 1952, 249-340.

39. Deák Imre, Az első magyar-román konföderációs tervek. Magyar Kisebbség 1932 (9 folytatásban). I. Tóth Zoltán, Balcescu Miklós élete, 1819-1852. Bp. 1958. Kovács Endre, A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Bp. 1967., főleg 273. sk.
40. D. Kosáry, Le projet de Kossuth de 1851 concernant la question des nationalités. Revue d'Histoire Comparée 1943, 515-540.
41. Szemere Bertalan, Összegyűjtött munkái. V. Levelek, 1849-1862. Pest 1870, 94-98.
42. Uo. 118-150.
43. A Teleki-levelek teljes szövegét az azóta előkerült eredetiek alapján közli az új kiadásban Katona Tamás (s.a.r. és bev.): Klapka György, Emlékeimből. Bp. 1986.
44. Ernst Schüle, Russland und Frankreich vom Ausgang des Krimkrieges bis zum italienischen Krieg, 1856-1859. Königsberg-Berlin, 1935. V.—L. Tapié, Le traité secret de 1859 entre la France et la Russie. In: Etudes d'histoire moderne et contemporaine V. Paris 1953.
45. Kossuth Lajos, Irataim az emigrációból. I. Bp. 1980.
46. Révai József, Kossuth, Bp. 1945, 30-31.
47. Szabad György, Miért halt meg Teleki László? Bp. 1985.
48. Ezt már Lukács Mór, Emlékbeszéd gróf Teleki László felett. Pest 1861. is hangsúlyozta, de hozzátéve: Teleki úgy látta, hogy az adott viszonyok közt „halála üdvösebb a hazára, mint élete”, holott programja lényegében véve Deákétól nem különbözött. Egy későbbi önéletrajzi töredékben, in: Szegedi Árvízkönyv. Bp. 1880. uő. az öngyilkosságot már Telekinek arra félelmére vezette vissza, hogy ő lesz felelős, ha Ausztriával meghiúsul a megegyezés.
49. Kónyi Manó, Deák Ferenc beszédei. III. Bp. 1903² egy sor idevágó nyilatkozatot gyűjtött össze. Ezek közt volt Kálóczy Lajos feljegyzése arról, hogy Teleki alapján véve Deák politikáját helyeselte, csak „önigazolásul”, az emigráció vádjai miatt vallott „határozati” álláspontot, viszont úgy látta, hogy ennek többségre jutása „az országra nézve véres leend”. Hasonló álláspontot foglal el a millenáris történet X. kötetében Beksics Gusztáv, akivel szemben Kalmár Antal újságíró (utóbb a köztársasági mozgalom tagja) azt hangsúlyozta, hogy Telekinek éppen 1849-es meggyőződése jutott összeütközésbe saját határozati pártja vezetőinek inkább 48-as politikájával: Teleki László tragédiája. Magyar Figyelő 1911/II. 313-323. Erre reflektálva Angyal Dávid (uo. 1911/III. 10-23) azt hangsúlyozta, hogy Telekinek alkotánál fogva is hajlama volt az öngyilkosságra, és még inkább 1861-i megviselt állapotában. Ezután Lukinich Imre, Teleki László életéhez. Budapesti Szemle 1928 (211) 321-348 és Berzeviczy Albert, Gr. Teleki László katasztrófája. Budapesti Szemle 1929 (213), 161-179, többé-kevésbé ismét az uralkodónak adott szó megszegésétől való félelem elméletéhez nyúlt vissza. Utóbb viszont Szekfű Gyula, Az öreg Kossuth. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára II. Bp. 1952. Lukács Mór elméletét elevenítette fel.

50. D. Kosáry, The Development Types of the Minor States in Europe, 1715-1919. In: Les „petits Etats” face aux changements culturels, politiques et économiques de 1750 à 1914. Lausanne 1985, 9-13.

TELEKI-PORTRÉK

Tisztelt hallgatóim,

nem tekinthetem feladatomnak azt, hogy felszólalásom keretei közt egy dióhéjba szórított Teleki-családtörténetet adjak a „dinasztia-alapítótól” Teleki Lászlóig — ennek többünk előadásában kell összeállnia. Csak a család néhány jelentős tagjának portréját villantanám fel.

Ilyenkor azonban óhatatlanul megvan az a várakozás az előadóval szemben, hogy valamiféle „családi hagyományok” körvonalait vonja meg. Nos, engedjék meg nekem, hogy (az ülés ünnepélyességét talán nem sértve) egy régi pesti élcre emlékeztessen Önöket az angol lordról és látogatójáról. A látogató lelkenedezve dícséri a lord parkjának csodálatos pázsitját, s létrehozásának titkát tudakolja. Mire a lord: — Semmiféle titka nincs a dolognak. El kell vetni a fűvet, s utána 500 évig rendszeresen nyírni ... Nos, hol vannak a magyar s ezen belül külön is az erdélyi arisztokrácia életében ezek az 500 évek, amelyekben ilyen pázsitokat, illetve családi hagyományokat lehet kialakítani? Közismert tény, hogy a magyar arisztokrácia legnagyobb része, köztük épp a legtekintélyesebbek (az Eszterházyak, Festetichek, Pálffyak, Károlyiak) a Mohács utáni korban emelkedett fel; a nagy arisztokráciának alig vannak Mohács előtti családjai. Most már Erdélyre korlátozódva: a 18–19. századi arisztokrácia családjaiból csak néhányat (a Bánffyak, Bethlenek) játszanak szerepet Mohács előtt. A Telekiek még éppenhogy friss nagyurak: a „dinasztia-alapító” Teleki Mihály apja még jenei porkoláb, élete végén váradi lovashadnagy; a család időrendben az egyik legkésőbb felemelkedő Erdély 18–19. századi, valóban szerepet játszó arisztokrata-családai közt — utánuk már csak a Bornemisszák kapnak nemcsak arisztokrata-rangot, hanem súlyt (s komolyabb birtokokat is), majd a különleges úton, a szász patriciátusból az arisztokráciába emelkedő Bruckenthalok.

Kialakulhat-e 150–200 év alatt egy, országa történetében mégoly fontos szerepet játszó arisztokrata-családnak olyan hagyománya, mint Nyugat- és Középeurópa (Ausztriát véve itt keleti határu) olyan arisztokrata-családjainak, amelyek a 19. század közepére 6–700, nemritkán ezer éves folyamatos hagyományra tekinthetnek vissza? S kialakulhat-e különösen Erdélyben, ahol az 1848-at megelőző jó másfél évszázad alatt nagy politikai s ezektől többnyire igen közvetlenül függő szellemi változások egész sora zajlik le? Vegyünk egy eléggé közismert, jól áttekinthető esetet: a Wesselényi-családot (illetve történetük későbbi szakaszában annak zsidói ágát). Az 1670-es években Wesselényi Pál a bűjdöső kurucok generálisa; fia, Wesselényi István 1703 előtt a Habsburg-birodalomba integrált Erdélyben törvényhatósági főtiszt; a Rákóczi-szabadságharc alatt Szebenben húzódik meg — bár azok közé tartozik, akik a legtovább állnak ellen Rabutin terrorjának; 1711 után pedig a *lojális* református rendek vezéralakja Erdélyben (itt is egy mellékmondati fenntartással: bár a *protestáns* jogok és pozíciók legfőbb védelmezőjeként). Fia, István jelentéktelen alak — csak mint komisz földesúr hagy maga után emlékezetet (uradalma jobbágynépe mint „gonosz” Wesselényi Istvánt emlegeti). Az ő fia, az idősb Wesselényi Miklós, II. József alatt elszenvedett rabsága előtti indulatai-rángatta, féktelen nagyúr — 1790 után pedig vezéralakja annak az erdélyi rendi ellenzékiiségnek, amely már egészében sem tekinthető egyszerűen konzervatívnak, az idősb Wesselényi meg éppen nem. Az ifjabb Wesselényi pályája eléggé ismert. Lehet itt valami meghatározó jellegű családi hagyományról beszélni — különösen olyanról, amelynek történeti értéke is van? De gondolhatnánk a Bánffy grófi ágára is — próbáljon valaki az első Bánffy György gubernátortól, ettől a távolról

sem tehetségtelen vagy felelőtlen államférfitől (csak Bethlen Miklós Önéletírása jóvoltából volt egy jó évszázadnak ilyen képe róla) egyenes családi hagyomány-vonalat húzni az első gubernátor jelentéktelen fiain, majd a nagy építető és rossz gazda, komolyabb politikai szerepet nem vivő Bánffy Dénesen át a második Bánffy György gubernátorig, eddig a máig sem kellőképpen ismert nagy jozefinista államférfiig. Azt hisszük: további dokumentáció nélkül is világos, hogy a 18–19. századi Erdélyben, az országnak a Habsburg-birodalomban elfoglalt helye s az abból következő politikai változások – vagy ha úgy akarjuk, a politikai-szellemi változásoknak az integráltságból eredő mikéntje miatt, egyenesvonalú, egyértelmű családi hagyományok kialakulásáról (vagy fennmaradásáról) csak eléggé behatárolt módon lehet szó az erdélyi arisztokrácia szerepet játszó részében.

Mit mondhatunk hát e vonatkozásokban a Telekiekről? Lássuk néhányuk portréját.

A „dinasztia-alapító” egy óriási politikus, a legnagyobbak egyike a viszonylag önálló Erdély 150 éves történetében: Teleki Mihály. Az utolsó évtizedek magyar történetírásának talán legalább a humán tudományok szakmai közönségét sikerült meggyőznie arról, hogy Teleki Mihály nem az a mindenre kapható intrikus, akinek egyes kortárs emlékezők vagy pamflet-írók feltűntették (az elfogultságoktól nem mentes Bethlen Miklós eléggé tárgyilagos volt vele szemben), s akinek Teleki-képét aztán Jókai „adta át” olvasóközönségének – a nála megszokott hatással. Ismerjük Teleki szerepét az 1670 utáni korai kurucmozgalom nehéz éveiben az ő energiái, céltudatossága, helyzetértékelő képességei révén az 1670-ben szétvert Habsburg-ellenes erők szétzüllenének 1678-ig, amikortól már szakadatlan akciók tartják együtt őket. Ismerjük szembefordulását a kurucmozgalom élére emelkedő Thökölyvel, többé-kevésbé részét is Erdély helyzetének az elkerülhetetlen Habsburg-integráción belüli kialakításában – de ha Teleki Mihály történeti alakjának *specifikumait* keressük, ott tulajdonképpen semmi különös nem találunk (ha t.i. nem vesszük komolyan Cserei Mihály-típusú pletykákat). Pontosan érzékelő, jól tájékozódó, kitűnően elemző politikus – kiről nem mondható el ez a politika jelesei közül? Még kortársai közül, az Apafi Mihály-kori nagy talpraállást irányító kitűnő erdélyi vezetőgarnitúrából is tulajdonképpen csak *nívója* emeli ki: gyorsabb, biztosabb ítéletű, energikusabb a többiekénél, talán az újonnan felemelkedő feszültebb figyelme, frissebb energiái teszik ezt.

Annak az óriási pályának, amelynek íve a váradi lovashadnagy fia pozíciójától Erdélynek rangban a fejedelem után következő méltóságáig s egyben jobbágycsaládok ezrei birtokosságáig vezet, kétféleképpen van meghatározó szerepe utódaira. Halála után a gyűlölködésnek olyan lángja csap fel Erdélyben özvegyével és gyermekeivel szemben, hogy azok hosszú időn át keményen kell hogy védjék a „dinasztia-alapító” szerzeményeit a legkülönbözőbb támadások ellen. A Teleki-fiaknak meg kell tanulniuk: nekik újra kell bizonyítaniuk – ott, ahol másoknak évszázados konszenzus alapján van meg a rangjuk és tekintélyük. A másik meghatározó tényező: az óriás emléke – mintegy mércéül utódai számára.

A Telekiek következő generációja azonban óhatatlanul jelentéktelenebb az első Teleki Mihálnál. Az ifjabb Teleki Mihály ugyan jelentős szerepet visz II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzatában – de inkább csak azért, mert Rákóczinak minden erdélyi arisztokratát fontosabb pozícióban kell felhasználni, aki melléje áll, Teleki pedig kővári várából kiostromolva, erényt csinál a szükségből. A többi Teleki-fiak közül Teleki Sándor Erdély országos kormányzservének, a Guberniumnak tanácsosa; egyelőre nem tudunk bármiféle jelentősebb szerepéről. Az újabb kiemelkedő figura már a család harmadik generációjából való; ő a László név második hordozója – s az első, akinek a nevét érdemes megjegyezni. Teleki László az 1750-es évek Erdélyének egyik legérdekesebb alakja.

Néhány töredék egy megrajzolásra érdemes teljes portréból: 1751 tavaszán Teleki László az elnöke annak az országgyűlési bizottságnak, amelynek feladata tervezet kidolgozása az erdélyi pénzforgalom növelésére (a pénzforgalom gyenge voltát tartják az erdélyi rendek az ország adózóképtelensége fő okának). A tervezet (amelynek kidolgozásában Teleki mellett Dobosi Sámuel, gazdag szebeni kereskedő játszhatta a főszerepet) az 1711 és 1790 közti erdélyi rendiség legjelentősebb gazdaságpolitikai produktuma. Alapkonceptiója merkantilista: népességfejlesztést, kiegyensúlyozott külkereskedelmi mérleget, a behozatal korlátozását sürgeti, ezen túlmenően azonban számos olyasmit is, amit a már felvilágosult abszolutista kormányzat kísérel meg majd bevezetni Erdélyben, vagy éppen a reformkori Európához felzárkózni kívánó liberális arisztokratái: modernebb módszereket a mezőgazdaság termelésben (fajtaváltást, istállózást, jobb takarmányozást és állatnevelést, korszerűbb termékfeldolgozást — a sajt Hollandiában és Svájcban szokásos tartósítási módjának bevezetését), új mezőgazdasági kultúra (a selyemtenyésztet) bevezetését, az iparban (annak bizonyos ágaiban) manufaktúrák létrehozását, mindehhez külföldi szakemberek behozatalát és jobb hazai szakemberképzést. A tervezetet elsősorban az erdélyi rendek konzervatív többsége buktatja meg; marad belőle annyi, hogy létrejön egy kormányhatósági bizottság az ipar fejlesztésére, Teleki László elnökletével és Dobosi részvételével — érdemi hatás nélkül.

E vonatkozásban a rendi konzervatívizmus Teleki László legerősebb ellenfele — más tekintetben a központi kormányhatóságok s részben maga az uralkodó. Teleki László t.i. részese annak a botránynak, amely az országgyűlés 1751. február 26-án az új adórendszer ügyében tett felirata körül támadt. A felirat zömét Némái Márton kolozsmegyei követ fogalmazza meg, zárórészét pedig Teleki László. Csak feltételezhetjük, hogy ebben a zárórészben vannak olyan kitételek, amelyeket aztán az uralkodó „illetlen”-nek talál (a feliratot több ízben is elmarasztaló kormányhatósági és uralkodói állásfoglalások t.i. nem jelölik meg az inkriminált szavakat): alighanem azok, amelyek azt kifogásolják, hogy az adórendszer körüli döntésekbe hozzá nem értő személyeket kívánnak bevonni. Bár a kitétel evidensen nem a kormányhatóságokra és az uralkodóra vonatkozik, évek telnek el, míg az ügy lekerül a napirendről — azzal, hogy Mária Terézia magánúton figyelmezteti a huzavonák után végre országos kancellárnak (a Gubernium ügyintézési irányítójának) kinevezett öreg Henter Dávidot, Erdély ekkor egyik legjelentősebb államférfiját: öt vonja felelősségre, ha hasonló „illetlenség”-re kerül sor. Telekivel szemben azonban addigra rég megszűnt Mária Terézia sértődöttsége; mikor 1752 tavaszán szóba kerül a guberniumi tanácsosság, s az Erdélyi Udvari Kancellária nehézségeket igyekszik támasztani ennek, nem utolsó sorban azzal, hogy kinevezése esetén megerősödnének a protestánsok a Guberniumban, a királynő mégis kinevezi. Mindenesetre a guberniumi tanácsosság a teteje hivatali karrierjének, bár az 1754 őszi országgyűlés őt is jelöli az akkor elhunyt Gyulaffi László erdélyi udvari kancellár helyére (a reformátusok közt másodikul, az abszolút sorrendben a harmadik helyen) — a legtöbb szavazatot azonban Bethlen Gábor erdélyi udvari kancelláriai tanácsos kapja, ez a nemrég katolizált, tehetséges államférfi, a legfelsőbb kormánykörök bizalmi embere (a róla elnevezett, új, abszolutisztikus erdélyi adórendszer *egyik* kidolgozója és végrehajtásának királyi biztosa); ő is kapja meg majd az udvari kancellári kinevezést.

Ennyi az, ami Teleki László politikai szerepéből ma ismert, utána már a felvilágosodás korának jelentős Telekijei következnek. Teleki Józsefet most a kérdésben nálunk illetékesebbnek hagyván, forduljunk a két erdélyi jozefinista politikus Telekihez: Sámuelhez és Ádámhoz. Sámuelről mint a magyar kultúra történetének nagyságáról, a téka-alapítóról megemlékezett a magyar művelődéstörténet, politikai pályájáról azonban csak magyarországi kerületi biztossága került részletesebb megrajzolásra. Pedig 1787-től kései haláláig, 1822-ig Erdély egyik vezető államférfija, előbb az egyesített Magyar-Erdélyi Udvari Kancellária erdélyi alelnöke, majd II. József

halálát és Kaunitz híres „Divide et impera”-idézetét követően az újra külön életet nyert Erdélyi Udvari Kancellária vezetője. A korszak másik erdélyi vezető államférfijáról, Bánffy Györgyről mégiscsak tudunk egy sereg lényegeset: bölcs kompromisszumokkal előz meg veszélyes konfrontációkat az 1790-es évek Erdélyében, támogatja az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot, a magyar színjátszás ügyét, két ízben is szinte személyes beavatkozással veszi elejét annak, hogy az erdélyi arisztokrácia és köznemesség modernebb gondolkozású elemeit komolyabb politikai gyanú vagy éppen a jakobinusság vádja érhesse (a Diana-vadásztársaság, illetve az 1795-i jakobinus-szervezkedés gyanúja esetében) — Teleki Sámuelről, aki mindezekkel az ügyekkel az udvari kormányhatóság szintjén foglalkozik, úgyszólván semmit. Maradjunk meg politikai tevékenysége értékelésében azon a szinten, ami ezelőtt 125 évvel még elfogadható volt, hogy házasságterve meghiúsulása miatti sérelme folytán (eljegyzését Bánffy György testvérével, az akkor katolikus nevelésre fogott Bánffy Ágnessel erővel bontották fel) gyűlölte Bánffyt, s ezért működött ellene? Aligha elégedhetünk meg ezzel. A *politikus* Teleki Sámuel körüli homály elosztatását mint történetírástunk egyik jelentős adósságát regisztrálhatjuk.

A másik jelentős felvilágosodás-kori erdélyi politikus Telekiről, Ádámról mint politikusról talán az a legfontosabb amit tudunk, hogy az ő elnöklétével dolgozza ki az erdélyi református egyház egy szakértői bizottsága 1791 elején-tavaszán az erdélyi református iskolák reformjának tervezetét, amely sikerrel teszi magáévá a Habsburg-birodalombeli felvilágosodás oktatáspolitikai koncepciójának alapgondolatát: az oktatás hasznosságának elvét. Itt van tehát a felvilágosodás, de most már *nem kormányzati politikaként* — s Teleki Ádámot választja meg az 1790/1-i erdélyi országgyűlés annak a tanügyi rendszeres bizottságának elnökévé is, amelynek a *rendek* oktatásügyi elképzeléseit kell majd rögzítenie. Ez a tervezet már nem Teleki Ádám vezetése alatt születik meg; ő 1792 tavaszán meghal. A párhuzam azonban közte és Teleki Sámuel közt tanulságos: míg a kancellár élete végéig a *felvilágosult abszolutizmus* exponense marad, mentve a jozefinizmusból, amit lehet, Teleki Ádám 1790 után már a *rendi felvilágosodás* képviselője.

Nem lenne reális azonban a kép, ha csak az újat kereső Telekiekről adnánk számot. Ugyanúgy, mint más jelentős erdélyi családok, ők is produkálnak konzervatív államférfiakat (guberniumi, udvari kancelláriai tanácsosokat), törvényhatósági főtiszteket — s közszerepet nem játszó nagybirtokosokat is.

Hogy milyen széles ez a skála, arra épp a reformkor évtizedei a bizonyosság. Ebben az időszakban egyébként hordja a Teleki nevet Teleki Imre, ez a visszavonultan élő birtokos úr, aki azonban éppen sehova sem tartozása miatt tehet időnként jó szolgálatokat a reformergárda tagjainak. Itt van Teleki József, a Magyar Tudós Társaság első elnöke, magyar udvari kancelláriai tanácsos, majd az 1848 előtti Erdély utolsó gubernátora — egyike az 1848 előtti legjelentősebb Telekieknek, akinek egyébként szintén jócskán adóssai vagyunk. A történetírás története adós a tudós Teleki József műve modern értékelésével, a politikai történet pedig az államférfiével. Mit tudunk a politikus Telekiről? Magyarországi szerepéről töredékeket: egyet nem értésének jelzése mellett is türelmes hivatalos véleményt ad Wesselényi Balitéletekről-jéről, korrektül vállal kisebb közvetítő lépéseket Wesselényi magyarországi hűtlenségi perében. Nem sokkal többet erdélyi kormányzóságáról sem: itt is az elsimítások, az okos áthidalások embere — el egészen addig, hogy 1848 tavaszán a gubernátori utasítás egy rég feledésbe merült pontjára hivatkozva maga hirdet Erdélyben országgyűlést, hogy az únió törvényességét s a józan birtokosnemesi szempontból is annyira szükséges rend fenntartását biztosítsa. Itt van tehát egy nagyvonalú, okos konzervatív Teleki (mintegy ellenjátékosaként a szintén nem tehetségtelen, de az 1848 tavaszi helyzetet egészen rosszul felmérő konzervatív Jósika Samu erdélyi udvari kancellárnak). De van egy, az 1848 előtti erdélyi liberálisok tipikus jelenségének számító Teleki is, Domokos; ő az, aki

az 1846/47-i országgyűlésen az úrbér vitájában vereséget szenvedett liberálisok exponenseként „a háromszor szent nép nevében” tiltakozik az új úrbéri törvények ellen (ezeket nevezte a diétáról távolmaradt Wesselényi „ulászlói törvény, alias úrbér”-nek). Itt van maga Teleki László, akinek 1848 előtti erdélyi politikai szerepéről egy másik korreferátuma hivatott képet adni. S itt van, a skála legbaloldalán Teleki Sándor, aki az 1846/47-i országgyűlés kapcsán nemcsak derék és szellemesen csipkelődő állásfoglalásaival jeleskedik, hanem azzal is, hogy Kővárvidék követeként, saját költségén, többek között Ioan és Vasile Buteanut, kővárvidéki román kisnemes fiakat viszi írnokként az országgyűlésre, lehetővé téve nekik a betanulást az országos politikába; s azzal is, hogy amikor ő maga is követtársa, a középbirtokos nemes román Hosszu László lemondásra kényszerül tisztéről, két román kisnemes, Josif Papot és Alexandru Budát választja be (személyesen agítálva mellettük — ha kell, románul) a két megüresedett követi helyre. Perbe is fognak emiatt (a feljelentő *egy másik Teleki, Miklós, Kővárvidék adminisztrátora*); a *gubernátor Teleki József* kormányzati bölcsessége jóvoltából azonban a per Erdély utolsó 1848 előtti politikai pere alszik 1848 tavaszáig, amikor aztán aktualitását veszti.

Ez a skála: az élesen és harcosan (a denúciáció fegyverét sem vetve meg) konzervatív Teleki Miklóson, a nagyvonalú „fontolva haladó” Teleki Józsefen, a jóindulatú kívülálló Teleki Imrén, a liberális vezető s a nép nevében tiltakozó Teleki Domokoson s magán Teleki Lászlón át Teleki Sándorig.

Lehet-e egyértelmű családi hagyomány-vonalat húzni az 1848 előtti Telekieknél? Legfeljebb arról beszélhetünk, hogy nincs Erdélynek még egy családja az 1848 előtti jó egy és háromnegyed évszázadban, amely annyi jelentős személyiséget adott volna az ország történetének, mint ők. Talán csak a kiemelkedő Telekieknél eléggé egyértelmű vonás az, ami a „dinasztia-alapító” Teleki Mihályt és Teleki Sándort egybeköti: *a lehetetlen akarása*. Nem fantaszták a legjava Telekiek, realisnak tűnő megoldásokat akarnak: Teleki Mihály a 17. századi nagy fejedelmek álmát, Magyarország és Erdély egyesítését, a 18. századközepi Teleki László az erdélyi gazdaság komoly modernizálását, Teleki Sámuel és Ádám a felvilágosodás programjának realizálását, Teleki Sándor Erdély különböző nemzetének a liberalizmus jegyében való együttműködését. Nem rajtuk múlik, hogy a realitás végülis így jelentkezik (s kötelezi őket a maga szolgálatára), mint Erdély elkerülhetetlen integrálódása a Habsburg-birodalomba, a merész gazdasági reform helyett szerény kormányzati intézkedések, jozefinista vagy rendi felvilágosodás helyett a ferenci reakció — s Erdély különböző nemzetiségeinek a liberalizmus jegyében való együttműködése helyett 1848/49 véres nemzetiségi összecsapásai. Tragikus alakok volnának a legjelesebb Telekiek? Politikusok voltak, akik tudomásul vették a realitást. Ők, az 1848 előtti Telekiek, még kibírták tragikus befejezés nélkül.

TELEKI LÁSZLÓ ŐSEI A 18. SZÁZAD SZELLEMI ÉLETÉBEN

A Teleki-család néhány, a 18. században és a 19. század első évtizedében élt tagjának a kor szellemi életében játszott szerepéről szólva, elsősorban nem önálló irodalmi vagy tudományos alkotásaikról, hanem arról a tágabb értelemben vett szellemi tevékenységről szeretnék röviden megemlékezni, amelyet Bajza József is vizsgált 1844-ben, az Akadémián elhangzott „A Teleki-ek tudományos hatása” című előadásában, tehát ide számítva mások szellemi tevékenységének támogatását, a mecénási gondoskodást és a szellemi élet szervezett kereteinek megteremtésében, vagy ennek kísérleteiben vállalt aktív szerepüket is.

Bajza — aki az első említett csoportban 16, a Teleki-családhoz tartozó alkotó egyéniséggel foglalkozik jelentőségükhöz mérten több-kevesebb részletességgel, Teleki László Kegyen-cével végezve a sort, a második csoportban pedig további 8 (bár némely esetben már az alkotók között is említett) családtagot tart számon, — egyébként is komolyan veendő koronatanú, ha arra a kérdésre keresünk választ, valóban megérdemli-e a Teleki-család a megkülönböztetett elismerést ezen a téren, hiszen ő — Bajza — jó évtizeddel e tanulmányának megírása előtt egyebek mellett éppen azzal tette ismertté a nevét az irodalmi közéletben, hogy a Conversations-lexikon perben kétségbe vonta a születési arisztokrácia szavának tekintélyvel alapuló döntő súlyát, s az irodalom világát republikánus deklarációval csak a szellemi érdemeket volt hajlandó elismerni.

Kétségtelenül nem alaptalan az a Teleki-család tagjairól szóló monográfiákban, tanulmányokban s más publikációkban szinte mindig felbukkanó megállapítás, hogy a magyar arisztokrata családok között ritkaságszámba menően csaknem valamennyi Teleki-generáció tudósok, írók, politikusok, jeles intellektussal és alapos műveltséggel rendelkező férfiak és nők egész sorával dicsekedhetett, s az is, hogy az elődök, az ősök némelyike a szokottnál nagyobb mértékben hatott közvetlenül is a család későbbi kiemelkedő tagjainak szellemi alakulására.

Arra a kérdésre, hogy maga a család mit tartott számon elődeiről, hogyan értékelte őket s mit tekintett követésre méltó érdemüknek, bő anyagot nyújtanak elsősorban a 18. századi halotti orációk, éppen azon tulajdonságuknál fogva, amely miatt a kutatók egyébként jogos fenntartással fogadják a beléjük foglalt közlendőket: bizton számíthatunk ugyanis arra, hogy az elhunyt érdemeinek felsorolása mellett az ősökre vonatkozó méltatásokban is éppen azt olvashatjuk, amit a koporsó mellett álló gyászolók hallani kívántak róluk.

A 18. században — különösen a második felében — meghalt Telekiek felett elhangzó beszédek a család messzi múltjába tekintve a Boszniából illetve Szlavóniából a török terjeszkedés miatt Magyarországra és Erdélybe húzódott elődökről szólnak, s velük kapcsolatban is elsősorban a már Zsigmond-kori tevékenységüket meghatározó császárhűségüket hangsúlyozzák. A későbbi, már Teleki nevet viselő család legkiemelkedőbb tagját, felemelkedésének fő eszközét, Teleki Mihály kancellárt illetően persze egészen más volt a kép a család tudatában, mint amit személyének kortársi és kései megítéléséről Trócsányi Zsolt róla szóló monográfiájában részletesen olvashatunk. A Szalárdi, Bethlen Miklós és Cserei által megörökített, különféle indítékú ellenszenvből eredő, s Jókai révén a 19. század második felében a köztudatba belevésődött kép egy diabolikus, kíméletlen, okos és gátlástalan politikus alakját mutatja. A 18. századi temetéseken leszármazottainak jelenlétében a kancellár politikájának császárhű vonásait említik a szónokok, s talán még nagyobb hangsúllyal szólnak arról, hogy eszköze volt Erdély felszabadulásának a török járom alól, hogy a török elleni csatában esett el, s hogy politikájában 18 erdélyi fejedelem történetét tanulmányozva jutott el arra a meggyőződésre, hogy Erdélyt egyesíteni kell az anyaországgal.

Több szempontból is külön kell szólni Orczy Lőrinc 1782-ben Nagyszőlősen, Teleki József Ugocsa vármegye főispáni székébe való beiktatása alkalmából tartott beszédéről.¹ Orczy — aki nála kerek hús esztendővel fiatalabb barátja, Teleki József kifejezett óhajára vállalkozott a beiktatásra, — a család elődeinek és Teleki Mihály közvetlen őseinek említése után részletesen felsorolja Teleki Mihály különféle rangjait és méltóságait, elmondja, hogy ő szerezte meg családjának a római szent birodalmi grófi címet, hogy a török elleni harcban lelte halálát, majd hirtelen fordulattal így fogalmazza meg a dédunoka számára az előtte álló közéleti feladatokat: „ilyen terepély jó fáknak gyümölcse lévén, tartsd meg felséges királyunkhoz már Telekiek vérében meggyökeresedett örökös hűséget, a tekintetes nemes státusoknak jussait, szabadságit törvény értelmé szerint oltalmazd.” A mondat első fele logikusan következik az előzményekből, a második azonban nem; ez tehát Orczy fő mondanivalója. (Orczy a következőkben — tudomásom szerint ilyen alkalommal elsőként — a vármegye egyszerű népének védelmezését is az új főispán lelkére köti.)

Ennek a beszédnek még egy érdekes momentuma van: Orczy a beiktatásra készülve egy levelében a következőket írja Teleki Józsefnek: „... méltóztassál tündöklő familiádnek eredetiről, jeles, nevezetes őssi eleidről egy kis historica deductiot küldeni, hogy úgy szokás szerint, mint hajdant a jó fajú mag lovakat, megdícsérhesselek hazánkban.”²

Az ironia persze nem a család eredetének, nem az ősök érdemeinek szól, hanem annak az ünnepi beszédekben konvencióvá vált fordulatnak, amellyel a szónok a beiktatandó személyt annak jelenlétében, ősei érdemeire hivatkozva dícséri szembe. Ez a passzus mégis azokról a repedésekről árulkodik, amelyek a hagyományos értékrend épületén az akkor még oly nagy jelentőségű család és származás kérdésében mutatkoznak a 18. század utolsó harmadában, s amelyek bizalmas érintkezés során még két olyan személyiségnél is felbukkannak, akik egyébként mélyen kötődnek a tradíciókhoz.

Ugyanez a Teleki József egy évtizeddel később így óvja fiát a családi név mások kárára való túlbecsülésétől: „Szeresd a familiádat és annak dícsősége növelésére minden tehetségeden lévő illendő eszközzel élni el ne múlásd, de csak úgy, hogy az nincs más familiáknak kárára, annyival inkább sérelmére ne legyen. Bethlen, Bánffy, Kemény, Teleki, Haller, Kornis, Mikes etc. úgyis mindazon egy hazának fiai, úgyis mind többnyire egymással atyafiasok, egy háznépnek tartathatnak. Az egész különbség közöttük csak abban határozódik meg, hogy a szokás azt hozta bé, hogy az apa nevét a fia terjessze és nem a leánya, aki szintén olyan gyermeke az apjának; mert különben sok Telekit ma Bánffinak, Bethlennek, Keménynek stb. kellene hívni. Én Ráday volnék, te Róth, az iPad Thoroczky etc. sui porro. Micsoda semmi és kicsinyt érdemlő különbség pedig az.”³

A Teleki-család elődei és már nem élő tagjai szellemi tevékenységének, kiválóságának tudatosítása, s ennek érdemként való említése Bod Péter nevéhez, s egyúttal a forráskiadások, irodalom- és történettudományi munkák közreadásához fűződik. Ismeretes Bod sokszoros kapcsolata a családdal: Teleki Mihály kancellár József fia özvegyének, Árva Bethlen Katának pártfogoltja és udvari papja volt, szoros kapcsolatban állt a Bethlen Kata, Teleki László és felesége, Ráday Eszter, valamint Ráday Gedeon alkotta szellemi körrel, számos műve a Telekiek anyagi támogatásával vagy kiadásuk gyakorlati lebonyolításában való személyes közreműködésével jelent meg nyomtatásban. Csaknem két éven át tanítómestere volt a későbbi koronaőr Teleki Józsefnek, s minden bizonnyal hatott az ifjú Teleki Sámuel szellemi fejlődésére is, hiszen Bod 1749 óta magyarigeni lelkipásztor volt, Teleki Sámuel pedig serdülő éveiben, 1759 végén megkezdett külföldi tanulmányútja előtt jórészt a közvetlenül szomszédos faluban, Celnán élt.

1764-ben kiadott *Hungarus Tymbaules* című munkájában Bod közli azt a már Szamosközi által is feljegyzett, 1507-ből származó gyulafehérvári sírfeliratot, amelynek ekkor még ismeretlen, azóta Megyericsi János kolozsi főesperes személyében számontartott szerzője három Garázda-nembeli költő, Janus Pannonius, Garázda Péter és a maga közös eredetéről is szól:

Tres fuimus clari cognato e sanguine vates,
Pannoniam Dravus qua rigat altus humum.
Unus erat Janus, patrias qui primus ad oras
Duxit laurigeras ex Helicone Deas.
Alter erat Petrus genitus de stirpe Garazda,
Qui tulit Aoniae plectra sonora lyrae;
Ultimus hos ego sum, cognata e gente secutus,
Tertia doctarum gloria Pieridum...

Ez a sírvers ettől fogva mélyen rögződött a család tudatában, idézése vagy említése elmaradhatatlan részévé vált az ősokról szóló méltatásoknak. Szerepel 1778-ban az idősebb Teleki László felett mondott egyik gyászbeszédben; bekerül Teleki Sámuel 1784-ben Utrechtben megjelent Janus-kiadásának 2. kötetébe; büszkén hivatkozik rá a koronaőr Teleki József Pécssett, 1785-ben tankerületi főigazgatói beiktatásán tartott beszédében, de találkozunk vele a 19. században is, pl. az ifjabb Teleki József felett 1817-ben elhangzott egyik halotti beszédben, Kazinczynak a Teleki-házról szóló írásában és Bajza akadémiai előadásában is.⁴

Ugyancsak Bod Péter az első, aki említi, érdemként könyvelni el s mintegy példaként állítja a család ifjabb tagjai elé azokat az ősokeket, akik megbecsülték az értelmiség tagjait, segítettek munkásságukat s támogatták az ország szellemi felemelkedésének eszközét, az iskolaügyet is. Az 1766-ban elkészült Magyar Athenás előszavában — a művet Bod Teleki Ádámnak, Józsefnek és Sámuelnek, a „valóságos tudományoknak szeretetekkel, a tudományoknak megszerzéseikkel azon egyidőben költséges bűjdosással és szorgalmatos fáradozással ... ékeskedő ifjú uraknak” ajánlotta, — ő említi elsőként Teleki Mihály kancellárról, hogy többre tartotta az enyedi és kolozsvári professzorok társaságát a fejedelmekénél, nagyratartotta a külföld tudósait és saját költségén 18 ifjat küldött ki tanulmányútra; fiáról, Teleki Sándorról pedig elmondja, hogy személyes aktivitásával és anyagiakkal egyaránt támogatta az iskolaügyet: „Ez hazának nyomorúságos és terhes állapotjában egyéb módja a jól tevésre nem lévén, házi ezüstjét a pénzverő házba beadta, pénzzé formáltatta s úgy is segítette a külső országi akadémiákra tanuláskedvéért menni szándékozó tanuló ifjakat, hogy a hazának és Isten házában szolgálatjára formáltassanak jó emberek.” S teszi ezt az a Bod Péter, aki ezzel egy lélekzet alatt itt is utal Teleki Sándor jellemének más alkalmakkor, leveleiben is szigorúan megrótt, kemény, önző, antiszociális vonásaira.

Bod Péter szavai nem hullottak meddő talajra, s nemcsak az említett, Janusszal és társaival kapcsolatos megnyilatkozásokban találtak visszhangra. Ha nem is első vagy legfőbb indítéka volt szellemi tevékenységüknek, mindenesetre közrejátszhatott pl. Teleki Sámuel vállalkozásában Janus Pannonius műveinek kiadására a költőhöz fűződő családi kapcsolat tudata — ez a gondolat már a 19. század első felében felmerült vele kapcsolatban —, talán a Szilágyiak révén a Hunyadi-házzal való rokonság is színezte a Teleki Téka létrehozásakor megmutatkozó érdeklődését Mátyás és a Corvina-könyvtár iránt, s nem lehetetlen az sem, hogy az Akadémia első elnökében, Teleki Józsefben is felmerült e kapcsolat emléke a Hunyadiak kora témaválasztásánál. Annyi mindenesetre bizonyosra vehető, hogy az 1784-ben Cornides Dániel kíséretében nyugat-európai tanulmányútra utazó Teleki-fiúk, László és István egyik könyvtárlátogatásuk során ezért tudakozódtak Garázda Péter netán fennmaradt írásai után.

Az, hogy a kancellárt követő generációk — amennyiben egyáltalán ismerjük tevékenységüket — főként a szellemi életben, az egyház- és oktatásügy keretében fejtettek ki aktivitást, erre való hajlandóságuk mellett külső körülményekből, a politikai helyzet alakulásából, a protestánsokat érintő megszorításokból is következett. Teleki Mihály fiai bizonyára nem érték utól apjukat tehetség dolgában, de alkalmuk sem volt képességeik kibontakoztatására. Szűk térre szorított, szerényebb tevékenységükről is jóformán csak a legutóbbi évek óta rendelkezünk részletesebb ismeretekkel, legalább is egyikük, Teleki Sándor esetében az 1711–1750 között külföldi egyetemeken tanuló erdélyi diákok hozzá írott leveleit tartalmazó „Peregrinus-levelek” című kiadvány megjelenése óta. (Szeged, 1980.) A következő generáció tagjai közül a Trócsányi Zsolt által kiemelkedő jelentőségűnek ítélt idősebb Teleki László esetében pedig az említett eseteken túl példák egész sorával lehetne bizonyítani az uralkodó köröknek személye iránt tovább élő gyanakvását. A guberniumi tanácsosság elnyerése után is újra és újra kiderül, hogy a bécsi udvar úgy tekintett rá, s ezt alkalmadtán ki is nyilvánította, mint aki nem mozdítja elő a Habsburg-érdekeket Erdélyben. Igaz, úgy tűnik, ő sem rejtette véka alá a véleményét, tény azonban, hogy újból és újból összeütközésbe került a hatalommal. Amikor pedig az 1760-as évek elején a királyi tábla elnöki tisztségéért folyamodik, valóságos szatócskodás, ahogyan az ügyben eljáró fiát Bécsben arra szorítják, hogy négyről nyolcra emelje az erdélyi nemesség körében „őfelsége személyes szükségleteire” tett megajnlások során apja által ígért lovak számát.

A helyzet majd csak Mária Terézia uralkodásának végén, s még inkább II. József uralkodása idején változik lényegesen. Addig az ifjabb generáció tagjait is érintették a megszorító intézkedések. Amikor az előbb említett idősebb Lászlónál egy teljes generációval ifjabb féltestvére, Sámuel 1763-ban hazatér nyugateurópai tanulmányútjáról, minden vágya az volna, hogy Bécsben kapjon hivatalt, részint hogy hasznos tevékenységben gyümölcsöztesse a tanultakat, részint pedig, hogy szellemi igényeinek megfelelő környezetben élhessen. Erre azonban ekkor semmi kilátása sincs. Keservesen panaszolja bázeli professzorának, Daniel Bernoullinak, hogy sívár magányban kell élnie távoli erdélyi falvakban fekvő birtokain.⁵ Politikai karrierje csak jóval később kezdődik, addigi tevékenysége pedig — bekapcsolódása 1769-ben a Lázár János elnöksége alatt létesült, az erdélyi földművelést és más mesterségek előmozdítását célzó *Agriculturae et Artium Societas* munkájába, Janus-kiadásának története, munkatársi kapcsolata Kovásznai Sándorral, Zilai Sámuellel és más korabeli értelmiségiekkel, valamint könyvtárgyűjtésének alapos és részletes feldolgozása éppúgy várat még magára, mint politikai tevékenységének elemzése, bár értékes, de csak részletkérdéseket tisztázó tanulmányok láttak róla napvilágot. A Teleki Téka bejárata fölött olvasható felirat: „Muis patriis gratisque posteris” második felének jelzőjére az utókor mindeddig nemigen szolgált még rá.

Sámuelnél is ismeretlenebb vele csaknem egyidős unokaöccsének, a Corneille Cid-jét elsőként magyarra fordító Teleki Ádámnak a szellemi arculata. Ádám a családnak azon ágából született, amely már addig három generáción át a legmagasabb fokú akadémiai képzésben részesült: apja, az idősebb Ádám, s nagyapja, Pál is külföldi egyetemen tanult, sőt a nagyapa képét a frankfurti egyetemet látogató magyarok még a 19. század első felében is ott láthatták kifüggesztve. Őmaga a koronaőr Józsefhez hasonlóan s vele részben egyidőben Bazelben, majd hollandiai egyetemeken tanult s utóbb Párizsban is járt. Minthogy azonban nem írt naplót utazásáról, vagy legalább is nem maradt fenn ilyen műve, csak leveleiből ismerhetjük meg valamelyest egyéniségét és érdeklődését. Bessenyei A holmiban elismerően szól az 1773-ban megjelent Cid-fordítás nyelvéről; az újabb szakirodalom lényegében annyit mond róla, hogy láthatóan ismerte a felvilágosodás dramaturgiáját.⁶ Levelei alapján az is kitűnik, hogy igen művelt, olvasni szerető, zeneértő, pl. Mozart és Haydn nagyságával tisztában levő, a nyelvtudást nagyra értékelő személyiség volt. A nevelés kérdéseivel intenzíven foglalkozott: nemcsak az erdélyi református iskolák

reformja kapcsán, hanem mint apa is. Tíz gyermekéből három lánya nőtt fel, ő maga korán megözvegyült s gyermekeinek igényes és sokoldalú képzését ettől fogva egymaga irányította. Mária lányához írt leveleiből kiderül, hogy még fiatalasszony korában is műveltsége további gyarapítására, képességei fejlesztésére serkentette.

Harmadik, szinte velük egykorú társuk, a koronaőr Teleki József szellemi tevékenységéről nem szeretném ismételni azt, ami nyomtatásban is olvasható róla.⁷ Csak utalásszerűen említem, hogy kora érdeklődésének középpontjában álló kérdésekről írt — a hit és a ráció összeegyeztethetőségéről egy több kiadásban megjelent s külföldön is elismerést aratott munkájában (*Essai sur la foiblesse des esprits-forts*. Leiden, 1760., Amsterdam, 1761., Augsburg 1762.), — s a köz- és magánérdek viszonyáról egy kézírásban maradt, de kortárs tudósok által ismert és elismert vitairatban, amelyre a Daniel Bernoulli és d'Alembert között a francia akadémián támadt polémia során La Condamine kérte fel. Ismeretes személyes és levélbeli érintkezése több, az egész kort fémjelző nagy név viselőjével — elsősorban Rousseauval és d'Alembert-tel, — találkozása Voltaire-rel, s a kortárs hazai szellemi élet szinte valamennyi jeles képviselőjéhez fűződő kapcsolata is. Az oktatás és nevelés kérdéseiben ugyancsak igen koncepciózus, modern nézeteiket vallott, amit a dunántúli tankerület főigazgatójaként írt beadványai és jelentései tanúsítanak elsősorban. A legutóbbi hetekben került nyilvánosság elé Enyedi Sándor kutatásai során a guberniumi levéltárból Teleki működésének egy új dokumentuma.⁸ Eszerint 1770–71-ben négy megnevezetlen társával külföldi művek fordításának anyagi dotálására és e műveket közreadó nyomda felállítására társaságot kívánt létrehozni s ehhez kért engedélyt. A terv — feltehetően, mert nem hívták össze az országgyűlést — nem valósult meg, de azért érdemel itt külön említést, mert szervesen illeszkedik a Telekieknek a magyar szellemi élet szervezett kereteinek megteremtésében játszott folyamatos szerepéhez. A nagypapa alapítási kísérletét követően fia, László részt vett az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság munkájában, pályadíjat tűzött ki a magyar akadémia felállításának lehetséges módozatait kidolgozó mű írására, maga is két munkát írt e tárgyról, elnöke volt a Marczibányi alapítványnak; az unoka, Teleki József pedig testvéreivel együtt a családi könyvtár odaajándékozásával 1826-ban megalapította az Akadémiai Könyvtárat, 1828-ban az Akadémia alapszabályát és rendtartását kidolgozó bizottság, majd a Magyar Tudós Társaság első elnöke lett.

Hogy az egyetemi tanulmányokkal, szellemi munkával töltött éveket mennyire élete fénypontjának érezte a koronaőr, arra több más adat mellett jellemző egy barátjának, Molnár János budai evangélikus lelkésznek az a feljegyzése, amely szerint 1792-ben a gróf főleg azért ment el a frankfurti császárkoronázásra, hogy hazafelé utaztában több német egyetemen előadásokat hallgathasson meg. Azt is elmondja Molnár, hogy Teleki József még a halálos ágyán is szívesen felidézte, milyen öröm volt ismeretlenként beülni az egyetem padjaiba, s mennyire örült az emberiség üdvét szolgáló reális ismeretek fejlődéséről hallottaknak. Aligha akad sok olyan nagybirtokos arisztokrata, koronaőr és főispán a 18. századvég magyar társadalmában, akiről kortársai azt állapították volna meg, elismerésként, hogy ha más körülmények közé születik — vagyis alacsonyabb sorba — több tudományágban is kora egyik jeles tanítója lehetett volna.⁹

A következőkben úgy alakult a helyzet, hogy a Teleki-család e három, a 18. század második felében élő kiemelkedő személyisége befolyással volt a következő nemzedékek jeles tagjainak formálódására, elsősorban a septemvir Lászlóra és fiaira, az Akadémia első elnökére, Józsefre és a Kegyenc szerzőjére, Lászlóra. A koronaőr fia, a septemvir László ugyanis feleségül vette a Cid-fordító Ádám egyik leányát, Máriát, s így a házasságukból született gyermekek mindkettejük unokái voltak. Sámuelnél pedig, aki több évtizeddel túlélte a két ötvenes éveiben meghalt apát, s aki erdélyi kancellárként a legmagasabb polcra jutott a családban, tanácsaival irányította unokaöccsei nevelését és atyailag pártfogolta hivatali előmenetelüket is.

Ez a közvetlen befolyás elsősorban a nevelés terén mutatkozott meg. A koronaőr volt az első, aki a Rousseau Émile-jében kitűzött eszményt: „úgy kéne, hogy először a nevelőt neveltje számára neveljék”, megvalósította, amikor egymást követően több erdélyi és debreceni diákot külföldi egyetemre küldött, hogy hazatérve fiai nevelőjeként működjenek, majd feladatukat teljesítve külföldi tanulmányútra kísérik növendékeiket. Ugyanezt a módszert követte fia, a septemvir László is a saját fia nevelőjével, Eröss Sándorral kötött szerződés tanúsága szerint.

A Teleki-gyermekek nevelésébe generációkon át beletartozott a házi színjátszás. A koronaőr gyermekei Prometheus és a bibliai József történetét megelevenítő kis színdarabok előadásában vettek részt, az unoka, Teleki László még felnőttként is fellépett műkedvelő előadásokon. Nyilvánvalóan ezek az élmények is közrejátszottak abban, hogy mind a septemvir, mind László fia a dráma műfaját választotta szépirodalmi alkotásaihoz.

A Teleki-ifjak neveltetését betetőző külföldi egyetemi tanulmányok sem csak az igéyes főúri élet díszét alkotó általános műveltség megszerzését célozták, hanem — ahogy számos dokumentum bizonyítja, — generációkon át úgy szentelték magukat tanulmányaiknak, mintha a tudományos képzettség élethivatásul szolgálna számukra. A koronaőr esetében egész életén végigvonuló sóvárgást látunk az ifjúkorában megszokott szellemi munkának szentelt, tudósok társaságában zajló élet után, a septemvir László — ahogy Toldy Ferenc emlékezéséből megtudjuk¹⁰ — már arra figyelmeztette József fiát, hogy bármennyire sokoldalú is az érdeklődése, választania kell a tudományterületek között, hogy eredményesen művelhesse valamelyiket, vagyis fia egyik hivatásul tűzi ki a tudományos alkotást. A külföldi tanulmányutak azonban nemcsak saját személyes műveltségük kiteljesítését, hanem a fejlettebb országok körülményeinek, politikai és kulturális intézményeinek tudatos megismerését is szolgálták generációkon át abból a célból, hogy tapasztalataik a hazai viszonyok átalakításához mintául szolgálhassanak, mert az utazások végső célja — ahogyan ezt az apák leveleikben nem egyszer meg is fogalmazták, — hogy az ifjak hazájuk előbbrejutásának, modernizálásának eszközei lehessenek. S bár e több nemzedéken át alkalmazott nevelési elvek és gyakorlat egymástól lényegesen eltérő vonásokat viselő egyéniségeket formáltak, egyben mégis tagadhatatlan a folyamatosság: a Teleki-család legjobbjainál az apák elvárták fiaiktól, hogy nemzeti célok megvalósítását szolgálják, s mindent megtettek azért, hogy erre képességeik és lehetőségeik szerint alkalmassá váljanak.

Jegyzetek

1. Ortzi Báró Ortzi Lőrincz gróf Teleki József ... bé-iktatása alkalmatosságával el-mondott beszéde ... Pest, 1782.
2. ItK 1974. 231.
3. Teleki József — Teleki Lászlónak, 1791. I. 26. A Román Szocialista Köztársaság Akadémiájának Kolozsvári Levéltára. A Telekiek kendilónai levéltára.
4. Halotti tanítások ... Kolozsvár, 1779. R 4. — Janus Pannonius: Opuscula. Traiecti ad Rhenum, 1784. II. 178—179 — Oratio quan Josephus SRI Comes Teleki de Szék ... dixit. Pest, 1785. 11—12. — Néhaj ... Széki Teleki József úr sírhalma ... Pest, 1819. 7. — Kazinczy Ferencz eredeti munkái. Buda, 1839. II. 375. — Bajza József: A Telekiek tudományos hatása. = A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. Buda, 1846. VII. 99.
5. Gulyás Károly: Gróf Teleki Sámuel levelezése külföldi matematikusokkal. = Matematikai és Physikai Lapok, 1912. 218.
6. Solt Andor: Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772—1826). Bp. 1970. 23, 39.
7. F. Csanak Dóra: Két korszak határán. Teleki József, a hagyományőrző és a felvilágosult gondolkodó. Bp. 1983.
8. Enyedi Sándor: Az erdélyi felvilágosodás történetéhez. = Magyar tudomány, 1985. 10. 282—288.
9. Molnár, Johann: Das Glück eines wahren Christen. Pest, 1797. 41, 46.
10. Toldy Ferenc: Emlékbeszéd gróf Teleki József... felett. Pest, 1855. 7—8.

IDŐSB TELEKI LÁSZLÓ

Bajza mindig mondott valami újat. 1843 december 23-án, amikor eleget tett megtsz-telő feladatának, hogy a Magyar Tudományos Akadémia könyvtáratató ünnepélyén a Teleki család érdemeit méltassa, mindenekelőtt új meghatározást adott arról, amit fiai tevékenységében érdemnek tekinthet a haza. Fegyverzajos századainkban érdemet szerzett magának a férfi, aki védelmező kardot emelt a honért, de illő, mondotta az új idő szónoka, hogy a csaták hőseivel egyenrangú tiszteletben részesüljenek azok, akik „magokat tudományszeretet s ápolás által tették kitűnőkké e hazában”, akik „nehéz harcokat vítak a butaság, balítélet, babonás hit, vakbuzgalom, szóval a szellemi sötétség óriásai ellen”. Érdemük „nem csekélyebb, mint azoké, kik hadi pályán áldoztak vagy vért vagy életet”. „A lantverő Zrínyi érdeme nem kisebb, mint az eszéki hidat elromboló Zrínyié, s a velős beszédű Telegdi és Pázmány az ékes verselő Gyöngyösi és a kedves dalnok Faludi hősek valának a magok pályáján, szinte úgy, mint Szondi vagy Dobó, Losonczy vagy a kenyérmezei győzők, s a magyar beszéd törvényhozója, Révai, és a nyelvművész Kazinczy hosszú időkre kiható győzelmek vezérei voltak a szellem birodalmában. ...Ha ők nem fáradnak, gyakran üldöztetés, többször félreismerés, néha még megvetés között is elszántan és csüggedetlenül, csaknem minden jutalom nélkül az egy öntudatán kívül, ha a nemzet legnagyobb kincsét, a nyelvet, mely iskolából, tanácsteremből, szónokszékről, a társalgás csillogó csarnokaiból számúzva, megvetve, elfeledve, parasztkunyhókba menekült, ott nemsokára elvadulandó, keblök szent érzelmeivel nem erősítik, lelkök gondolatával nem táplálják, edzik, gazdagítják, ízlésekkel nem nemesítik, ma le kell vala mondanunk a nemzeti szellemben gondolt és akart fejlődésről.”

A Pantheonban, melynek befogadó körét Bajza a felvilágosodás és a nemzeti romantika szellemében jelölte ki, méltó hely illeti meg a Teleki család tudománypártoló, könyvtáralapító és tollforgató tagjait, köztük az Akadémia akkori elnökének, valamint a *Kegyenc* szerzőjének apját: Teleki Lászlót.

1764 szeptember 2-án született Szirákon, e családi kastélyban, ahol most szavaink elhangzanak róla. Atyja, József, magyar, francia és latin nyelvű munkák szerzője, gondos nevelésben részesítette. Marosvásárhelyi kollégiumi éveit után személyesen irányította fia jogi stúdi-umait, majd Göttingában taníttatta tovább, s beutaztatta vele a nyugat-európai országokat.

Az ifjú gróf, mint ez családjában szokásos volt, hivatali pályára lépett, és gyorsan emelkedett a ranglétrán. Az erdélyi kormányshéknél kezdte mint tiszteletbeli titkár, két év múlva már kamarás, újabb egy év múlva királyi táblai assessor. 1799-ben átköltözik Magyarországra, s itteni méltóságokat tölt be: 1803-ban királyi táblai bíróné, 1811-ben Somogy megye főispáni helytartójává, 1819-ben hétszemélynékké nevezik ki. A hivatali tevékenység nem köti le minden erejét; elfogad egyéb közéleti tisztségeket is, melyekhez csak választás által, a közbizalomtól kitüntetve juthatni: 1790-ben Máramaros országgyűlési követe és a kolozsvári református kollégium kurátora, 1802-től pedig a dunamelléki református egyházkerület főkurátora lesz.

Hivatali rang és közéleti megtsz-teltetés a kor szokása szerint különös érdemek nélkül is megillette a gróft, Teleki László azonban, a családi hagyományoktól ösztönözött, szerepelni kívánt az írói reszpublikában is, ahol — mint Bajza írja majd évtizedek múlva — nem a mágnási születés, hanem csak ész és tehetség szerezhet tekintélyt.

A verseléssel már mint marosvásárhelyi diák megpróbálkozott. Fiatalságának terméke négy drámája is. Az első tizenennyolc éves korában Szirákon írta, esős idő okozta unalmában, három hét alatt. Címe: *Helvetziának könyű megszabadulása vagy a bátor és Kegyes Ember*

minden szándékában boldog. Tell Vilmosról szól, két évtizeddel Schiller színműve előtt. A második dráma: *Seneca halála vagy a haldokló Philosophus*; a harmadik: *Hunyadi Lászlónak Fő-vétele*; a negyedik *Péter Magyar-Országi király*. Kezdetleges kísérlet mind a négy, de alkalmat adnak egy kis tünődésre. A Teleki család tagjai, úgy látszik, olvasták egymás műveit; drámaít letisztázott kéziratát László az atyjának ajánlotta, s az egyiknek szövegén javítások láthatók, valószínűleg az apai kéztől. Ha az apa érdeklődött fia, László munkái iránt, vélhetőleg László fiai előtt sem maradtak ismeretlenek apjuk írásai, s elgondolkodhatunk, vajon nem volt-e része a *Hunyadiak kora*, illetve a *Kegyenc* szerzőjének tárgyválasztásában az apa antik római tárgyú tragédiájának, illetve Hunyadi Lászlóról írt drámai művének.

Teleki László drámái kéziratban maradtak, verset azonban nem egyszer publikált, többnyire halotti búcsúztatókat. Az egyiket első felesége, Teleki Mária emlékezetére írta 1801-ben. Az akkortájt divatos műfaj konvencióit követi: páros rímű tizenkettesekben elmélkedik az evilági élet hívságán, bő szóval sorolja az elhunyt kiváló tulajdonságait, elpanaszolja az árvák, a rokonok és egyéb hátramaradtok veszteségét. Költői magaslatra emelkedni — mint majd néhány év múlva a műfaj egyetlen klasszikusa, Csokonai — nem tud, de figyelemre méltó vallo-mást tesz a Teleki család életstílusáról és eszményeiről: az elhunytat nemcsak mint jó anyát, hű feleséget és rendtartó háziasszonyt méltatja, hanem mint művelt nőt is.

Három nyelven szólltál, s mind hármát értetted,

És azokban a szót akképpen ejtetted,

Hogy bajos lett volna meghatározása,

Mellyik a nemzeted anyai szóllása.

Mikor a szobádban magadra maradtál,

Hosszú nem volt időd, és mást nem untattál,

Könyv volt a kezedben, s annak olvasása

Üres óráidnak volt vigasztalása.

Óránként olvasni be gyakran láttalak,

S amikor ez iránt megszólítottalak,

Csak azért tettem azt, hogy szemed féltettem,

Tested gyengülését meg nem engedhettem.

Egyébképpen benned becsülnöm kellett,

Hogy olvasás szokott időtöltésed lett.

Mit mégyek keresztül a tudományokon?

Miért futtassam most elmémet azokon?

Rövid szóval mondom: mindnyáját értetted,

S ezek körül tiszta vala ítéleted.

Ha szólltál ezekről, méltán bámultalak,

Ugy szólltál, mint kellett, kellemetes Alak!

Tanúlt vóltál ...

Teleki Lászlónak ez a költeménye verses bírálatra ingerelte Fekete János grófot. A búcsúztató őszinteségét hiányolta, a szerző ugyanis rosszul élt feleségével, és a haláleset idején válófélben volt. Az özvegyszerű férfi versben válaszolt a bírálatra, majd hamarosan újra megnősült, s az új asszonyt magasztalta ugyanolyan terjengősen, mint ahogyan elparentálta a régit.

E családias rímelésnél érdekesebb *A magam menyországa* című költeménye. Ez merő képzeletjáték: a szerző halála után lelke a mennyei fényességbe jut, s ott híres elhunytak társaságába kerül. Lipót és József császárt látja beszélgetni a porosz Friggyessel és Katalin cárnővel, Achillest és Hannibált Laudonnal, Scipiót és Szavojai Eugént Tamerlánnaal. Az ötlet nem éppen eredeti, hiszen efféle túlvilági beszélgetést, rendszerint időszerű politikai témákról, a XVII–XVIII.

században jónéhányat írtak. A látomásos műfaj Teleki Lászlónak arra ad alkalmat, hogy elmondja voltairánus nézeteit a vallások összebéküléséről.

Socrates Szent Pállal együtt társalkodott,
A rejtett dolgokról együtt okoskodott;
S ha hibázott Socrat, Szent Pál tanította,
Járatlan utakon az eszét hordotta.

Hasonló egyetértésben látja a versíró Socinust és Szent Pétert, Kálvint és Servetust.

Egy volt itt a hite a kálvinistának,
Egy a protestánsnak, egy a pápistának,
És ha különbözött valahol érzelme,
Egyben kapcsolgatá az Urnak félelme.

Teleki László szerény tehetséggel, de tudós felkészültséggel írta költeményeit. *A magyar menyországához* prózai értekezést csatolt, poétikai és verstani kérdésekről. E munkáját később közzé is tette a Tudományos Gyűjtemény 1819. évi első füzetében.

Számos gondolatát föllehetjük szerzőnk főművében, melyet *A magyar nyelv elméjéről buzgó esdeklések* G. Teleki Lászlónak címmel 1806-ban adott ki Pesten, Trattner János betűivel. Mivel a másik munka keletkezésének idejét nem ismerjük, eldönthetetlen, melyik műve a korábbi, az értekezés-e vagy a terjedelmes könyv.

Kulcsár István, a Hazai Tudósítások szerkesztője, 1804-ben pályázatot írt ki a következő kérdések megválaszolására: „Mennyire ment már a magyar nyelv kiműveltetése? Micsoda módok s eszközlek által kell azt nagyobbra vinni? és miképp lehet ezen eszközöket fogatosokká tenni?” Huszonegy pályamű érkezett be, hármát jutalmaztak meg: Kis Jánosét, Pánczél Pál kendilónai református lelkészét és Pucz Antal nagybajcsi plébánosét. Az első kettő nyomtatásban is megjelent. *A Buzgó esdeklések* erre a pályázatra készült, anélkül persze, hogy a grófi szerző a díjra igényt tartott volna.

Teleki László sokkal szélesebben fogta fel értekezése tárgyát, mint pályázó társai.

Kis János, aki munkája tervezetét megbeszélte Kazinczyval, barátja szellemében a nyelv ideálképét rajzolta meg, s azt vizsgálta, mennyiben felel meg a tökéletesség — részletezve: a gazdagság, az érthetőség és a hathatóság — kívánalmainak a magyar. Általában kedvező véleményét idegen és magyar nyelvű példák összehasonlításával igazolta, mint majd Kazinczy is néhány év múlva tübingai pályaművében.

A Buzgó esdeklések szerzője történelmi és nyelvtörténeti fejtegetésekkel alapozza meg művét. Nem kívánja döntésre vinni nyelvünk eredetének vitatott kérdését, de azt bizonyosnak tartja, hogy a magyarság „északi nemzet”, mely sokat megőrzött eredeti törzsökös szavaiból: a számneveket, a testrészek, az atyafisági viszonyok, a növény- és állatfajták, a közönséges tulajdonságok és cselekedetek jelölésére szolgáló szavakat — mindazt, amit eredeti pásztori és vadász-életmódja idején használt. A földművelés, a mesterségek, a kereskedelem, a vallás szavait később, idegen nemzetektől tanulta. Az ily módon létrejött magyar nyelv igen előnyös tulajdonságokat mutat fel, nem kell szégyenkeznie semmi idegennel való összehasonlításban. Ha pallérságok, tudományos és irodalmi használatának terjedtsége mégis elmarad a műveltebb nemzet nyelvekétől, annak oka történelmünk szerencsétlen körülményeiben rejlik. Külső és belső háborúk, vallási viszályok, pusztává lett földjeinken idegenek megtelepedése, hazai királyi udvartartás hiánya, idegen nyelvű törvénykezés, közelet és kereskedelem: íme a magyar nyelv és kultúra fejlődésének akadályai.

Mindez, mondhatni, közhely, az volt Teleki László korában is. Annál meglepőbb az a fejezet, melyben szerzőnk — nyelvészeti munkában szokatlanul — az államformákat veszi vizsgálat alá. „Minden uralkodás módjának vagy a maga jó része és a maga fogyatkozása; mind-egyik, ha jól vitetik, hasznossá válhatik, ha pedig rosszul, a nemzet végső pusztulását huzhattya maga után ...” „Ahol respublica vagy, ott a nép energiáján sokat lehet építeni; a monarchiába ellenben a jó uralkodó megért tetszésétől szapora lépéseket lehet várni ...” Különbözik ettől a despotizmus; „ez magában hibás környüllálás lévén”, nem is tekinthető államformának. „... ahol az ember illendő bátorsággal ki nem mondhatja egyenesen vélekedését, se a jó embernek becsülete nem lehet, se pedig a nemzeti cultura elé nem mehet.” Magyarország szerencsés helyzetben van, mert államrendje monarchikus, arisztokratikus és demokratikus elemeket vegyít, „egyfelől a nép energiája megmarad, másfelől pedig a királynak jóra célzó igyekezete keskeny határok közé nem szoríttatik”, tér nyílik a cselekvésre, a kultúra előmozdítására.

E rövid elemzésből nyilvánvaló Teleki László számára, hogy hátramaradásunknak nemcsak a felsorolt elháríthatatlan akadályai vannak, hanem olyanok is, „amelyeknek hazámfiak magok okai, és amelyeket magoktól megváltoztathatnának”. Ez fontos és újszerű vélemény, ez már a közeledő reformkor szava, mely a haza sorsát fiaik felelősségérzetére bízta és erkölcsi ösztönzést ad a cselekvéshez. Teleki László még csak körülményesen tudja kifejezni azt az etikus gondolatot, mely majd Széchenyi egész programját áthatja, amely Kölcseynél a retorika nemes redőzetébe öltözik: „mi tilt, hogy Tinódiak helyett magatok álljatok elő lángénekekkel”, és amely végül egyetlen verssorrá tömörül Vörösmartynál: „Mi tilt jobbakká válnotok?” — látnunk kell azonban, hogy a reformkor pártosának lángjához a buzgó esdeklő csíholja az egyik első szikrát.

Ad mást is, találó szót. Wesselényi egy könyv címlapján írta balítéleteinket, Teleki László „bal vélekedés”-ekről, „bal gondolkodás”-ról ír. Hátráttatja nyelvünk és kultúránk fejlődését „az az eleinktől örökségül vett bal vélekedés, hogy a deák nyelv a tudós nyelv”, s ha valaki mégis magyarul ír tudományos tárgyról, maecenasi támogatás helyett kinevettetésben részesül. Hátráttató tényező az utazásra való restség is, holott éppen az segíthetne, megismertetvén a szokások relativitásával, levetkezni praejudiciumainkat. Oly nyilvánvaló és oly nagy az utazások haszna, hogy „a statusnak is a maga költségén” kellene „jó reménységű ifjakat kivált a tudományokra, kereskedelemre és mesterségekre nézve útaztatni”. Teleki László pontokba szedve közli a hasznos utazás receptjét: előbb a hazai állapotokat kell megismerni s ezekkel egybevetni a külföldi tapasztalatokat; utazás közben nem elég a postaszekér ablakán kitekintgetni, el kell vegyülni a külföldi társadalmának „minden classisaiban, nemeiben, rendeiben, foglalatosságaiban, munkáiban, élete folytatásában”; szétszóródás helyett célszerű a figyelmet egy-egy tárgykörre irányítani. A reformkori utazók megfogadták Teleki László tanácsait; Szemere Bertalan például, amikor azt tűzte ki céljául, hogy német földön a népiskolákat, Franciaországban a politikai életet, Nagybritanniában a fogházakat fogja tanulmányozni, vagyis külföldön mindenütt azt, ami a legjobb, „saját honában” pedig „mindent”.

A pallérozódás legfőbb akadályának Teleki László „oskolai állapotunknak közönségesen rossz karban való létét”-t tartja. „Akár alsóbb falusi és városi iskoláinkat, akár pedig felsőbb gymnasiumainkat egészen az universitásainkig tekintsük, mindenütt oly sok véghetetlen hibákat, anomaliákat találhatunk, hogy valósággal csuda nemzetemnek ilyen lábon való megállhatása is.” „Ahelyett, hogy falusi iskolákban olyan tudományok taníttatnának, ... amelyek egy mezei gazdának, egy szántóvető paraszt embernek elkerülhetetlen szükségesei volnának, eléveszik anyai nyelvek elmulasztásával a deák nyelvet, és annak könyv nélkül való tanulásával terhelik a szegény paraszt gyermeket ...” Hasonló célszerűtlenség mutatkozik a többi iskola-típusban is.

Az akadályok felsorolása után Teleki László rátér a nyelvművelést előmozdító eszközök tárgyalására.

Programja nem egyéb, mint a nemzeti méretű felvilágosodás általános terve. „... az ember a nyelv pallérozását hijjába kívánnya előmozdítani, ha csak a nemzet megvilágosodását ... elé nem mozdítja ...” Az eszközök közt az első helyre tehát az iskolareform kerül. Mivel az oktatás színvonala az oktatók képzettségétől függ, „oskoláinkban a pedagógiából egy különös tudományt kell csinálni, azt taníttatni, mindazon ifjakat, akik vagy különös vagy közönséges tanítók akarnak lenni, annak szorgalmasan való tanulására szorítani ...” Az iskolákat szakosítani kell, hogy a növendékeket jövőendő élethivatásukra készítsék fel. Az alsófokú iskolákba olyan tudományok valók, amelyek által faluhelyt „oekonomiájokra nézve megvilágosodott paraszt mezei gazdák”, városban „hasznos mesteremberek, kisebb kereskedők és városi polgárok formáltassanak”; a leendő „jó tanítók, status értelmes szolgálai, derék különös tisztviselők, megvilágosodott papok, sőt még nevezetesebb tudósok” képzéséről a felsőbb tanintézetek gondoskodjanak. Mindenfajta iskolát jó tankönyvekkel kell ellátni. Tanító csak alkalmas és érdemes személy lehessen, de aztán legyen is része megbecsülésben. „A közönséges igazgatásnak ... vigyázni kell oskoláinkra”, de nem úgy, mint eddig, mert ha „a publica inspectio módja nem változik, némely tudományok rövid idő alatt oskoláinkban talán el is fognak temetgetni”.

Mindezen változtatásokhoz megkívántatik, hogy a nemzet levetkezze nevelési és egyéb „bal vélekedései”-t. „Mindenféle praejudicum, de kivált a nemzeti, mindennemű culturának olyan veszedelmes metyelje, hogy ennél neki semmi inkább nem árthat”. Ellenszerűt kínálkozik a kereskedés, mely azonkívül, hogy „az egész nemzetet gazdagítja”, az idegen szokásokkal való megismerkedés által leszoktat előítéleteinkről és követendő példákat állít elénk.

A kereskedés hasznáról szólni nyelvművelő könyvben meglepő, de nem páratlan. Megette ezt már Decsy Sámuel is, a *Pannóniai Fénisz* szerzője. Ha végigtekintjük a magyar reformprogramok hosszú sorát, Bessenyeitől Széchenyiig, azt tapasztaljuk, hogy bennük csaknem mindig összefonódik a nyelvművelés terve és a gazdasági változtatásé. Idő haladtával persze különböző arányokban. Bessenyei még szorosan vett nyelvi és művelődési programot dolgozott ki, Széchenyi már átfogó gazdasági reformtervet. De egyrészt, már Bessenyeinél feltűnik, mellékszólamként, az a politiko-ökonómiai felismerés, hogy „a szegénység és a tudatlanság egy húron pendül ...”, másrészt Széchenyi munkásságában is helyet kapott még, legalább néhány lapon, a *Világban*, a nyelvújítás kérdéseinek vitatása. Köztük, a reformgondolkodás két szélső pontja között, közbülső helyet foglal el Teleki László könyve, melyben nyelvi fejtegetések ürügyén, de már önálló jelentőséggel szól a hazai szorgalom, kereskedés és industria fejlesztéséről. „Igen szükséges ... az igyekező hazafiúknak is elésegítése, a mesterségek becsülése, a hazabéli inventorok gazdag megjutalmazása”, mert — és itt a buzgó esdeklő ismét olyan szót mond ki, melyet majd Wesselényi és Széchenyi műveiben hallunk fölerősödni — mert „industriosus embernek a haszonnál ... nem lehet nagyobb ösztöne”.

A nyelv pallérozásának gyakorlati eszközei lehetnének Teleki László szerint: egy jó magyar nyelvtan és szótár, Tudós Társaság alapítása, a cenzúra enyhítése, magyar újságok, magyar színjátszás. Hogy pedig mennél többen kapjanak kedvet a magyar literatúrát műveikkel gyarapítani, szükségesnek tartja tisztázni a stilisztika és a verstan alapkérdéseit, s e tisztázáshoz ő maga hosszas fejtegetésekkel hozzá is járul.

A legfontosabb eszköznek nyilván a Tudós Társaságot tartotta. Kolozsvári éveitől részt vett az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság munkálataiban, bár kellő alaptőke híján elhamarkodottnak vélte 1793-ban történt megalapítását; később, Magyarországra való átköltözése után, magányosan is buzgálkodott és buzdított: fennmaradt egy levele (valószínűleg több hasonló közül), melyben arra kérte Szigethi Gyula Mihály székelyudvarhelyi professzort, gyűjtse

össze a mesterségek szakkifejezéseit. Akadémiai tervét a *Buzgó esdeklések* szerzője csak röviden adta elő, föltehetően azért, mert könyve megjelenésének évében pályázatot hirdetett a Tudós Társaság működési rendjének kidolgozására. A tizenhárom pályázó közül Fejér György lett az első. Teleki László maga is készített egy akadémiai tervezetet, s ezt 1810-ben — hogy a felső hatóságok is értsék — németül adta ki. A megalapításhoz szükséges tőke összegét 260.000 forintban határozta meg, és állami pénzforrásokból remélte, persze hiába, s mivel Széchenyi adományszókrat nem érte meg, gazdag könyvtárát csak a leendő akadémiára hagyhatta.

1816-ban Teleki László még egyszer összefoglalta gondolatait a magyar nyelv műveléséről, ezúttal Kazinczy felkérésére. A széphalmi mester ekkor a nyelvújítási harcok heveny lázában, támadások kereszttüzében élt, és igyekezett megszerezni a nagy tudományos tekintélyű gróf támogatását. Nem kapta meg. Válaszlevelében, mely kerek és alapos értekezés, Teleki László a *Buzgó esdeklések* néhány gondolatát ismétli meg. Több mód kínálkozik — írta könyvében — a nyelv bővítésére: idegen szavak befogadása, régiek fölélesztése, tájshólások irodalmi rangra emelése mellett szükség van új szavak alkotására is, de óvakodni kell a túlzásoktól, mert különben „mahónap e mi szegény magyar nyelvünk régi formájából egészen kijön”. Mármint ki jogosult elbírálni, mikor hasznos, mikor ártalmas az újítás? Kazinczy szerint az írórt illeti meg a döntés. Válaszlevelében Teleki László ezt kereken tagadja: „... káros vólna, ha minden szépíró ura lehetne annak a nyelvnek, amelyen ír; mert így nem a maga írásmódját alkalmaztatná a nyelv geniussához, hanem a magától megállapított regulák kaptájára ütné a nyelvet”, s azt inkább rontaná, mintsem építené. A „rontás” és „építés” szavakkal a levél írója Kazinczy epigrammájára utal, mely programszerűen hirdette a rombolás szükségét az építés érdekében:

Rontott, mert építeni akart, Palladio ...

S ím áll a roppant csarnok, s bizonyítja, ki több itt,

A művész-e, vagy a szolgálai tompa szokás.

Teleki László a nyelvbírálat jogát a Tudós Társaság kezébe kívánja letenni, amíg pedig nincs Akadémiánk, a publikumot tartja mérvadónak. Nem csupán a publikum művelt részét, hanem a köznépet is, mert ha az író „oly nyelvet formál anyai nyelvéből, hogy azt az értelmesebb része a köznépeknek meg nem érti, úgy a szépírónak ebbeli fáradozása haszontalan ...” Teleki László itt közel jár Vajda Péter gondolkodásához, aki másfél évtized múlva majd a parasztot jelenti ki illetékes nyelvbírálnak.

Miközben Kazinczyék a nyelvújítás gyakran aprólékos kérdésein vitakoztak, ország-szerte mind erősebben jelentkezett az óhaj, majd a követelés, hogy a magyar legyen a közélet, az iskola, a bírászkodás, a törvényhozás nyelve. A mozgalom a latin nyelv uralma ellen irányult, de óhatatlanul fölvetette a nemzetiségek nyelvhasználatának kérdését is. Megválaszolója elől Teleki László sem térhetett ki. Nézeteit a *Buzgó esdeklések*ben adta elő. „... mivel gyermek-ségemtől fogva az ok nélkül előre bévett ártalmas bal vélekedések belőlem való kiirtásán igyekeztem, azért ezen munkámban ... kedves nemzetem eleibe olyan módokat terjeszteni nem szándékozom, amelyek az egyébb nemzetbeli polgári társaimnak Kissebbségekre vagy károokra lehetnének; egy szóval úgy akarok ezen kérdésekre megfelelni, hogy igazán buzgó magyar szívem mellett is ne szűnnyek meg világ polgára maradni.” A felvilágosult világpolgárságot azonban összeférhetőnek tartotta a magyar nyelv kíméletes terjesztésével. „Bánnyunk vélek (ti: a horvátokkal) és a hazánkban lakozó több idegen nemzetekkel is oly szívesen és nyájasan, hogy ne csak tőlünk idegenek ne legyenek, sőt tőkélletesen hozzánk edesedjenek.” „Vegyük arra őket, hogy minden rendbeli iskoláikban a magyar nyelvet, mint akármely mást, taníttassák ...”; ha megtanulnak latinul és németül, miért ne tanulhatnának meg „országunk köz javáért” magyarul is? De: „Semmi erőltetett módot ne próbáljunk, hanem mind csak oly formán dolgozzunk

ezen célra, hogy a hozzájuk való szeretet, nyájasság és szívesség tessék ki minden lépéseinkből, minden igyekezetünkéből.” A későbbi események ismeretében Teleki László nézeteit némileg naívnak tarthatjuk, de nem nehéz kiérezni belőlük Széchenyi akadémiai beszédének toleráns szellemét, és talán nem túlzás arra gondolni, hogy fiára, a 48-as politikusra az apai vélemény is hatott, amikor a nemzetiségi kérdésről kidolgozta elveit.

Teleki László 1821 március 24-én halt meg. Műveinek bemutatása közben gyakran volt alkalmunk felhívni a figyelmet olyan gondolataira, amelyek messze távlatok felé, a reformkorba mutatnak. Pedig nem tartozott a politikai váteszek közé. Egyszerűen csak munkás életű, áldozatkész, gondolkodó magyar volt. Az ilyeneket nevezték akkoriban — ma már a használatból kikopott szóval — hazafinak.

EGY CSÁSZÁRI-KIRÁLYI TÁBORNOK A FORRADALOMBAN: GRÓF TELEKI ÁDÁM

1848. szeptember közepén, amikor a XIX. század egyik legnagyobb formátumú magyar gondolkodója és politikusa, gróf Teleki László Párizsban megkezdte a lehetetlen feladatot, hogy megnyerje nemzete számára a hivatalos Franciaország támogatását, ugyanakkor Magyarországon ezrek, sőt tízezrek kiáltottak árulót egy másik Teleki fejére.

Az elemi erővel kitört népharag Teleki Ádám, a drávai magyar sereg árulónak tartott parancsnoka ellen irányult, aki Teleki László testvére volt.

Ugyanezzel a Teleki Ádámmal végül mégsem a nép forradalmi indulata számolt le, hanem a győztes ellentábor. A császári hadbíróság, amely 1849. augusztus végén a „magyar forradalomban való részvételért” megfosztotta császári-királyi vezérőrnagyi rangjától és kitüntetéseitől.

De hát ki volt végül is az a gróf Teleki Ádám, akit előbb egy ország átkozott, akire célozva Kossuth az országgyűlésen azt mondta: „Ki hitte volna, hogy még a Teleki név sem lehet szenny nélkül és nem lehet ment az alacsony ocsmányságtól”. Ám akit mégis az ellenforradalom vont felelősségre.

Teleki Ádám 1789 július 14-én Kolozsváron született. Apja, László (1794–1821) a szeptemvir, az ismert író és költő gróf Teleki Máriaival kötött első házasságából származott. Öccse, József, aki később a Magyar Tudományos Akadémia elnöke lett, ugyanebből a frigyből született. Míg László apjuk második házasságából, br. Mészáros Johannától.

Ádám 1809-ben részt vett az utolsó nemesi felkelésben, s ezzel végleg eljegyezte magát a katonai pályával. A napóleoni háborúk lezáródása után főhadnagyi rangban átvették a császári hadseregbe. A 12. Nádor — Magyarország nádora nevét viselő — huszárezredhez került, melynek legénysége a jászkun kerületből toborzódott. Ezredénél viszonylag gyorsan emelkedett a ranglétrán, előbb százados, majd 1836-ban őrnagy, 1839-ben alezredes, 1841-ben pedig ezredes és ezredparancsnok lett.

Politikai nézeteiről, a hazájához, és az ott kibontakozó ellenzéki mozgalomhoz való viszonyáról csak keveset tudunk, ezek is inkább közvetett adatok. Így — elsősorban Görgei és Ivánka Imre visszaemlékezései alapján — ismerjük, hogy Teleki ezrede annak ellenére, hogy 1848 előtt közel két évtizedig a hazától távol, Csehországban állomásozott, mégis őrizte hazafias szellemét. A tisztikar 40–60 %-a magyarokból állt, akik között nem egyszer kerültek szóba a hazai viszonyok.

Horváth Zoltán kitűnő monográfiájában arra is utalásokat találunk, hogy Teleki Ádám — amennyiben azt a katonai szolgálat elfoglaltsága megengedte — szoros kapcsolatot tartott fenn testvéreivel. Józseffel, aki liberális beállítottságú volt, s méginkább Lászlóval, aki pedig egyre fontosabb szerepet játszott a reformerek között. Sőt arról is tudunk, hogy egy időben az erdélyi ellenzék vezérével, br. Wesselényi Miklóssal is kapcsolatban állt.

Állásfoglalásnak tekinthető továbbá, hogy amikor 1848 áprilisában vezérőrnaggyá és brünni (Brno) dandárparancsnokká léptették elő, azonnal áthelyezését kérte Magyarországra. Ennek persze nem feltétlenül — vagy nem csak — politikai okai lehettek. Több más magyar születésű császári tisztet, aki hasonlóan cselekedett, ugyanis kimutathatóan az motivált, hogy az áprilisi átalakulás nyomán létrejött önálló magyar hadügyminisztérium fennhatósága alatt majd nagyobb perspektíva nyílik számára.

Tény viszont, hogy a magyarországi születésű *tábornokok* között Teleki volt az *egyetlen*, aki kérte, hogy hazájába helyezték. Májusban így pesti dandárparancsnokká nevezték ki.

E beosztásban érte augusztus közepén Mészáros Lázár hadügyminiszter ajánlata: vállalja el a drávai sereg vezérletét. Mészáros ezt később emlékirataiban „kénytelen” lépésnek nevezte, „mivel” — mint írta — „az akkori kétes helyzetben egy tábornok sem akarta (volna) azon vezényletet átvenni, s akárki kínálatott meg vele a Magyarországon létezők közül, vagy betegnek, vagy roskatagnak, vagy tehetetlennek nyilvánította magát ...”

A — megint csak Mészáros szavaival élve — „constitutionális szellemű” Teleki elvállalta a feladatot és augusztus 19-én kelt kinevezésével a zsebében elindult a sereghez Csáktornyára.

Milyen is volt ez a drávai magyar sereg? Állt egyrészt császári-királyi sorhadbeli csapatokból: két zászlóaljából — a dunántúli sorozású 48. Ernő-, és a főként szlovák legénységű 60. Wasa gyalogezred 3.—3. zászlóaljából —, négy lovasezredből — a magyar 4. Sándor és 9. Miklós huszárezredből, valamint a csehországi 6. Wallmoden vértess- és az észak-itáliai 7. Kress könnyűlovasezredből —, végül a szintén csehországi kiegészítésű 5. Bervaldo tüzérezred 2 ütegeből 12 löveggel. Továbbá két — az 1. (buda-pesti) és a 7. (szombathelyi) — honvédzászlóaljából, végül néhány ezer nemzetőrből. Mindebből a regulárisnak tekinthető — császári és honvéd — csapatok létszáma kb. 6.000 főt számlált. A dunántúli vármegyék Dráva-vonalra kirendelt nemzetőrsége július végén még kb. 26 ezer embert tett ki. E létszám azonban szeptember 11-ig néhány ezerre zsugorodott, miután a nemzetőr zászlóaljak sorra hazaindultak, a helyükre szánt önkéntes nemzetőri alakulatok — melyek Batthyány utasítására kezdtek szerveződni — kiállítása viszont még nem fejeződött be.

A Jellačić-csal szemben szerveződő magyar sereg nemcsak összetételét, de politikai arculatát tekintve is heterogén volt. A 6. vértess- és a 7. könnyűlovasezred tisztjeinek zöme — de más soralakulatok tisztjei közül is jónehány — sokkal inkább az összmonarchia védelmének jelszavával fellépő horvát bánnal szimpatizált, semmint azzal a táborral, amelybe a véletlen — a Magyarországon való állomásozás — folytán került. Részben hasonló volt a helyzet egyes alakulatok legénységénél, különösen a cseh vértessrezredben.

Mindezt mérlegre téve megállapíthatjuk, hogy Teleki korántsem volt irígylésre méltó helyzetben. Igaz, elődei sem, akik sorra árulóvá váltak. A horvátországi határ őrzésére alakuló sereg első parancsnokává a magyar kormány június 11-én a német származású, de soproni születésű Ottinger Ferenc császári vezérőrnagyot nevezte ki. A magyar ügyhöz semmilyen formában nem kötődő, és egyértelműen Habsburg-hű tábornok kezdetben komolyan látszott fenni feladatát, de hamarosan rájött, mit is várnak tőle Bécsből. Jellačić-csal való találkozása után pedig egyenesen parancsot adott ki, amelyben a bán támadása esetére harc nélküli visszavonulást írt elő csapatai számára. Csány Lászlónak, a kormány által még június 6-án megbízott teljhatalmú királyi biztosnak azonban szerencsére sikerült közbelépnie, mire Ottinger Bécsbe távozott. Helyére augusztus 12-én — ideiglenes jelleggel — Melczér Andor ezredes került. Ám ő sem volt jobb elődjénél: a magyart elnyomta benne a vakbuzgó császári katona.

Telekinek, az immár harmadik vezérnek tudnia kellett mit vállal. Ha hihetünk Mészárosnak — és véleményében nincsen okunk kételkedni — Teleki alkotmánypárti volt. Ebből — a magyar alkotmányra tett esküjéből — eredően tehát bátran vállalhatta a feladatot. Neveltetéséből, a császári ház katonai szolgálatában eltöltött közel 40 éves múltjából következően azonban ő is a Habsburg-hű tisztek közé tartozott. Ám ez, akkor amikor átvette a vezérséget, nem hogy nem mondott ellent, de egyenesen erősíthette nála az előbbiből fakadó elhatározást. Hiszen 1848 június 10-én az uralkodó felfüggesztette a báni és főhadparancsnoki megbízatásától Jellačićot, és elrendelte perbe fogását. E rendelet — függetlenül attól, hogy pontjainak a gyakorlatban nem sikerült érvényt szerezni — pedig még ekkor is érvényben volt.

A helyzet azonban hamarosan megváltozott. Miután a forradalmi Magyarországgal való leszámolás Bécsben eldöntött tényné lett, szeptember 4-én egy uralkodói okirat rehabilitálta Jellačićot. Sőt az okirat nemcsak méltóságaiba helyezte vissza őt, de — szinte mentegetődző hangvételéből és a sorok között olvasva — az látszott kiderülni belőle, hogy a június 10-i rendelet tévedésen alapult, hiszen Jellačić mindig is az udvar akarata szerint cselekedett. Ez pedig mintegy legalizálta a bán immár hónapok óta folyó katonai készülleteit Magyarországgal szemben.

Az okirat másolatát természetesen Jellačić nem késett azonnal megküldeni Telekinek. Telekinek, aki viszont ettől a pillanattól kezdve immár nem a „lázaóval”, a „törvényen kívül helyezettel”, hanem Horvátország bánjával, mi több egy nála magasabb rangú császári-királyi tábornokkal — altábornaggyal — állt szembe.

Az uralkodója és a hazája iránti kötelesség ezzel óhatatlanul szembe fordult egymással. Teleki talán még mindig az utóbbit választja, ha nem tántorítják el attól a politika újabb fordulatai. Mert azzal egyidőben, hogy Jellačić csapatai szeptember 11-én megkezdik az inváziót, Pest-Budáról is lesújtó hírek érkeznek. A Batthyány-kormány lemondott, a fővárosban tüntetés tüntetést követ, forradalmi és republikánus jelszavak röpködnek, egyszóval küszöbön az „anarchia”.

Az ország törvényes hatalom nélkül áll, neki viszont itt, most és azonnal döntenie kell. A síkon közelednek Jellačić katonái, a szituáció nem tűr halasztást. A Pestről érkező hírek benyomása alatt kijelenti Csánynak, hogy nem hajlandó Jellačić ellen harcolni, „akivel azonos eskü köti az uralkodóhoz”, majd a királyi biztos tiltakozása ellenére megkezdí a visszavonulást. Feladja a Muraközt, majd Nagykanizsát is és egészen Keszthelyig hátrál.

Itt közte és Csány közt már súlyos vita robban ki. Teleki Keszthelyről nyugat felé kíván húzódni, hogy ezzel szabad utat biztosítson a bán csapatai számára, mire Csány kijelenti, hogy ez esetben nem hajlandó a csapatok élmezéséről gondoskodni. Válaszul Teleki pedig azzal fenyegetőzik, hogy átme gy Jellačić táborába.

Minderről Csány szeptember 14-én kelt részletes jelentéséből tudunk.

A hír — Csány beszámolója — óriási felháborodást váltott ki. Múltán. Még akkor is, ha megkockáztatjuk, hogy Telekinek az átállásra vonatkozó kijelentését nem szabad komolyan vennünk, s sokkal inkább a vita hevében elhangzó kitérésnek, semmint Teleki valódi szándékának kell tekintenünk. Már csak azért is, mert Teleki végül is továbbra is a magyar kormány szolgálatában maradt, legalábbis a Jellačić elleni harcok befejeztéig.

Ez újabb pálfordulásnak tűnő magatartás valójában nem volt más, mint az újabb eseményekhez és körülményekhez való igazodás, másszóval Teleki ugyanaz maradt, a szituáció — részben valóban, részben pedig látszólagosan — megváltozott.

Míg egyrésztől ugyanis kiderült, hogy szó sincs valamiféle radikális baloldali fordulatról Budapesten — amire nézve a szeptember 12-én a kormányzás gyeplőjét ismét kezeihez ragadó Batthyány nem mulasztotta el azonnal nyomatékosan figyelmeztetni Telekit — másfelől a közfelháborodás, a nemzet rájuk nehezedő morális nyomása hatására Keszthelyen Teleki és tisztjei is hozzáláttak, hogy tisztába kerüljenek a helyzettel.

A Wasa gyalogezred két tisztjét a bécsi hadügyminiszterhez, Latourhoz küldték, hogy határozott utasítást hozzanak a sereg számára. Ugyanakkor másik két tiszt a bán táborába indult, jövetelének célját tudakolandó, egyben annak kiderítésére, hogy erre az uralkodótól van-e parancsa.

Latour — aki egyelőre még nem látta időszerűnek felfedni kártyáit — kitérő választ adott. Kijelentette, hogy a közeljövőben császári manifesztumok jelennek meg, amelyek irányadóul szolgálnak majd a csapatok számára. Sőt a nála jelentkező két tisztet végül is azzal bocsátotta el, hogy „Önök magyar ezredben szolgálnak, a magyar hadügyminisztérium alatt állunk, én tehát önöknek nem adhatok magatartásukra nézve parancsot”.

Hasonló „sikerrel” járt a másik küldöttség is, melynek kérdéseire Jellačić a következőképpen reagált: „Parancsaim ugyan nincsenek, de azért mégis előre fogok nyomulni. Ha a magyar csapatok ellenállnak, megküzdöm velük és a csata után, melyet, mint párbajt tekintek, ismét jó barátok leszünk.” Ami pedig jövőtele célját illeti azt megtudhatták a magyarországi császári-királyi csapatokhoz intézett kiáltványából. E szerint: „Fegyverhez nyúltunk oltalmára ... szeretett fejedelmünk jogainak is, melyekkel egy gonosz párt nem figyelve egy nemeslelkű s hív nemzet nagy többségének igaz érzelmeire, vétkes céljaival visszaélni átkodik.”

Jellačić elképzelésével szemben a „gonosz párt” azonban a „nemzet nagy többségével” volt azonos. Sőt ebbe hamarosan Teleki és nabozó tisztjei is besoroltak. Latour és Jellačić semmitmondó válaszai után a még oly császárhű tisztetek, mint Teleki számára is úgy tűnhetett, hogy a bán vállalkozása végülis „magánkezdeményezés”, arra az uralkodó nem adott parancsot. S ha ebben egy kicsit talán kételkedtek is, áthidalhatta a problémát, ha szorult beléjük egy kis magyar érzés.

Teleki és tisztjei így végül a következő nyilatkozatot adták ki Keszthelyen: „... Vezérőrnagy, gr. Teleki úr, főhadiszállására Budapestről nagyszerű republicanus mozgalmak és minden törvényes rend megszüntéről hírek érkeztek. A dolgok ezen állapotában, egy haditanács képződött, mely oda nyilatkozott: hogy egy ideig a horvátokkal semminemű harcban ne bocsátkozzunk, ... Ennek következtében Keszthelyig visszavonulás határozottatott. Itt az összes tisztikar összegyülekezett, s ezek azt határozták: hogy miután az ország törvényes állapota még mindig fen van, ők letett esköjükhöz híven a horvátokkal minden harcot elfogadni ... hősileg harcolni akarnak.”

A harcra egy ideig még várni kellett, de szeptember 29-én Pákozdnál végre erre is sor került. A honvédsereg első győzelmét hozó csatában Teleki Ádám — akit a fővezérségben szeptember 16-én a nádor, majd annak Bécsbe szökése után Móga altábornagy váltott fel — a tartalék dandár parancsnoka volt.

A menekülő Jellačić nyomában Teleki még együtt marsolt a magyar sereggel az osztrák határig, a parndorfi táborig. Amikor azonban Bécs és Pest-Buda között végleg bekövetkezett a szakítás, azok közé tartozott, akik nem vállalták a további szolgálatot 1848. október közepén. Visszavonult a további szolgálattól.

A szabadságharcban tehát végül is nem vett részt, ennek ellenére, mint említettük, a harc lezajlása után mégis megfosztották rangjától. Sorsa nem volt egyedi: mintegy 20 császári-királyi tábornok járt Magyarországon hasonlóképpen. Móga Jánostól, Hrabovszky Jánosig, br. Blagoević Imrétől a német Franz Holtsche tábornokig — hogy csak néhány nevet említsek. Csupa olyan tábornok, aki feltétlen Habsburg-hűnek számított, de becsületérzésből, vagy egy kis hazafias szikra alapján a magyar ügy mellé állt, s a bécsi udvari politika vargabetűi és ármanykodása következtében csak későn fedezte fel, hogy a „lázadók” oldalára került. Tény, hogy belőlük végülis csak az esztelen megtorlás következtében lett áldozat, a „szabadságharc” — mellyel lényegében soha sem azonosultak — „mártírja”. Sorsuk mégis szánandó, hiszen többségük egyenes jellem, becsületes katonaember volt. S ez vonatkozik arra a Teleki Ádámra is, aki éppúgy nem volt árulója a „magyar szabadságharcnak”, mint ahogy katonája sem. Életét 1851. november 3-án családi birtokán, a Nógrád megyei Szirákon fejezte be.

*TELEKI ÁDÁM gróf
huszár ezredes korában*

Források

1. Bécsi hadilevéltár: Militär Gouvernement zu Wien 1848—1855 725.
2. Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben, I. Bp. 1882.
3. Görgey István: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. 1—2. Bp. 1916—1918.
4. Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története, I. Genf, 1865.
5. Horváth Zoltán: Teleki László 1810—1861. I—II., Bp., 1964.
6. Ivánka Imre: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1948 június végétől október végéig. Bp., 1881.
7. Kossuth Lajos Összes Munkái XII., Bp., 1956.
8. Közlöny (A kormány hivatalos lapja) 1848. 98., 100. és 101. sz.
9. Mészáros Lázár Emlékiratai, I., Pest, 1866.
10. Oesterreichische Militär Zeitung 1848. 5. sz.
11. Országos Levéltár: 1848—1849-i Hadügyminisztérium Általános iratok 5.105/1848 és 5183/1848.
12. Spira György: A magyar forradalom 1848—49-ben, Bp., 1959.
13. Urbán Aladár: Pákozd, 1848., Bp., 1984.

Teleki Ádám itt közölt képe a Vasárnapi Újság 1901. 34. számában található.

TELEKI LÁSZLÓ SZEREPLÉSE A REFORMKORI ERDÉLY POLITIKAI ÉLETÉBEN

Különös életutat és politikai pályát járt be Teleki László, amíg 1861-ben önkezével véget nem vetett életének.¹ Ha nagyapja és apja tevékenységére visszatekintünk, akkor láthatjuk, hogy politikusi működése és szereplése nemcsak a felvilágosult ellenzékiségtől a liberális ellenzékiségig húzódó folytonosságot példázza, hanem azt is, hogy miként lehet eljutni a politikai radikalizmusig. A bírodalmi grófi család arisztokrata mivoltára is büszke sarja, aki már az 1848-as évek derekán „az ellenzék Muratja”,² 1848 tavaszán a forradalmi Pest radikális mozgalmának az élére állt. Ugyanakkor a legkevésbé sem utasította el a liberalizmus értékeit; és ez tette lehetővé azt is, hogy az elsők között üssön rést az általa is vallott — igazában még csak formálódóban lévő — egységes magyar politikai nemzet dogmáján, amikor 1849 tavaszán a nem magyar népek nemzeti-nemzetiségi létének elismerését, majd aztán a dunai népek szövetkezését kezdte szorgalmazni. Politikai pályája kezdetén 1841-ben pedig hatalmas romantikus drámában: a *Kegyencben* azt vizsgálta, hogy az emberi méltóság védelmében meddig terjedhet a jogos bosszú határa. A mű és az ember tehát arra az erkölcsi dilemmára keresett választ, hogy a legfőbb világi Hatalommal szemben lehet-e, és milyen áron az Igazságot erkölcstelen eszközökkel érvényesíteni. Mert ha nem lehet, akkor — mint Teleki László élete tanúsítja — az emberi méltóság és szabadság védelmében nem marad más mint a lélekőrítő és idegtépő küzdelem a reformpolitika eszközeivel, addig ameddig a forradalom nem nyit új lehetőségeket. Ebben látjuk ma is Teleki életének izgalmas „modernségét”, és párhuzamosan ennek elemzésével „egy letűnt világ” politikai szocializációjának ugyancsak a *különös* kategóriájával jellemezhető mozzanatait próbáljuk bemutatni: egy *modern* személyiségnek és egy *archaikus* régiónak a találkozását.

* * *

A szükségszerű és a véletlen összjátékának eredményeként Erdélyből ívelt fel Teleki László politikai pályája. 1837-ben váratlanul és tudta nélkül a lakosságának több mint 90 %-ában román Fogaras-vidék egyik diétai követévé választotta, méghozzá kisebb botrány kíséretében. A túlnyomó többségükben magyarul nem tudó román kisnemesek úgy adták rá voksukat, hogy először még a keresztnévét sem tudták megmondani, és ezért újra kellett kezdeni a szavazatok számlálását.³ Ha arra a kérdésre keresünk választ, hogy miért került sor a választásnak erre a „gesztusára”, akkor Fogaras társadalmának tagolódását kell szemügyre vennünk.

Fogaras vidék társadalma és történelmi dimenziói

A magyar és a román társadalomfejlődés Erdélyben éppen ebben a sajátosan autonóm életet élő fogarasi régióban kapcsolódott a legszorosabban össze, ahol valamennyi erdélyi tájegység és törvényhatóság közül, itt ugrott a legmagasabbra a románság számaránya.⁴ (1. sz. táblázat) A román nép „Olt-földének” vagy inkább „Olt országának” (Țara Oltului) nevezte Fogaras vidéket, amely mintegy 70 km-nyi szakasz az Olt völgyéből; a folyó balparti része, a vízzel párhuzamosan húzódó 5–10 km széles szántásra-vetésre alkalmas sáv, és aztán a bükk és a fenyőerdők övezete, rajtuk túl a hatalmas sziklás havasok, gerincük pedig a Habsburg-biroda-

lom dél-keleti határát is jelezte. Önálló, de környezetéhez szorosan kapcsolódó mikrovilág ez. A fogarasi románok számára az Olt szintén határt jelentett. Ha átkeltek rajta, akkor azt mondták „Erdélybe megyünk”.⁵ Havasalföldet egyszerűen csak „országának” (Țara) nevezték. Juhoikat hajtottak oda a Duna mentére téli legelőre, árukat forgalmaztak, és mint Erdélyben vagy Dél-Magyarországon úgy ott is idénymunkával próbáltak pénzt keresni,⁶ és falvakat alapítottak még az 1820–30-as években is azok, akik nem akarták vagy nem tudták elviselni az erdélyi állami és földesúri terhek nyomását,⁷ miközben a Kárpátokon túlról is húzódtak át ide, az erdélyi biztonságosabb állapotok előnyeit keresve.⁸ Kétfelé kötődött „Olt országa”: lakóinak intézményes létfeltételeit az államhatalom szabályozta, létüket az államhatárok nyitottsága is biztosította. Ezért van valami szimbolikus abban a magyar országgyűléshez intézett 1848 nyarán készült beadványban, amelyben magyar, román és szász „polgárok” együtt és egyszerre kérték Fogaras mezővárosának szabad királyi „önálló magyar várossá” emelését és a mardzsini havasokon át Havasalföldre vezető út kiépítését.⁹

Fogaraszóvárság fokozatosan integrálódott a magyar királyság és aztán az erdélyi fejedelemség államszervezetébe. Az 1241-i tatárjárás előtt már, a magyar királyság fennhatósága alatt Fogaras — egyes feltételezések szerint a Kárpátokon túli Cămpulunggal együtt — olyan autonóm kerületet alkotott, melynek élén a király által kinevezett ispán és a kiváltságolt román népességet képviselő vajda állott.¹⁰ A 14. század elejére Havasalföld már önálló állammá alakult és feltételezhető, hogy ebben szerepet játszottak a fogarasiak is, és Fogarasnak a Kárpátokon túli kapcsolatai továbbra sem szakadtak meg. Sőt, a magyar királyok a török elleni szövetség fejében a havasalföldi vajdáknak engedték át hűbérként, természetesen a telepítés jogával. Vlaicu vajda 1372-ben dux nove plantationis terre Fugaras-nak is nevezte magát.¹¹ Ő és követői örökös birtokadományokkal jutalmazták híveiket egész a 15. század derekáig, amikor a magyar királyi hatalom közvetlenül is kiterjesztette fennhatóságát a fogarasi váruadalomra és a várkapitányokra bízta a román boéerekből álló harcos réteg hűségének biztosítását. Ezt a politikát folytatták az erdélyi fejedelmek, amikor maguk vették kézbe a fogarasi uradalmat és pontosan körülírt szolgálathoz köthették a boéri szabadságot és kiváltságokat, miközben jó néhány boért az „igazi és valószínű” országos nemességre emelkedtek. Ezzel az „igazi” nemességgel szemben feltételes nemesi réteget alkottak a boéerek.¹² Hiába volt valaki a 17. század derekán a moldvai fejedelem magyar tolmácsa, leszármazottai az 1810-es években még armális (adomány nélküli) nemességet sem tudtak elismertetni.¹³ Azok pedig, akik nem tudtak eleget tenni a feltételeknek, vagy „szófogatatlanságukkal ezen (boéri) szabadságokat elvesztvén”, jobbagysorba kerültek, ahol „esett boérként” (boer scăzut) tartották számon őket még az 1820-as években is.¹⁴

A 18. században megmerevedett a fogarasi társadalom. A korábbi időkhöz képest kevés új nemesítésre került sor.¹⁵ Viszont a társadalom egészét alakító változásokat fogatosított az államhatalom. A század derekán a lakosságnak mintegy egyharmadát, elsősorban a boéereket — ellenállása ellenére — a bécsi haditanácsnak alárendelt határőrszervezetbe szervezték. „Nem gondatlanság vagy jogainkra fel nem ügyelés, hanem lehetetlen hatalom ejtett ki jogainkból, kiváltságunkból” — panaszkodtak az 1840-es években.¹⁶ Ekkortájt 15 olyan falut találunk, amelynek egész földművelő népessége földesúri feudális függésben élt, 16 faluban csak szabad és fél-szabad elemek, azaz boéerek és határőrök laktak, 34 községben pedig egymás mellett és együtt élt ez a három különböző jogállású réteg.¹⁷

A társadalmi sokszínűség bonyolult ellentétrendszeret takart. A határőrvilág felállításakor elsősorban a szegényebb boéereket kényszerítették határőrkatonai szolgálatra, míg a tehetősebbek — ugyanabban a faluban — továbbra is élvezhették boéri, illetve a kisnemesi szabadság előnyeit. Igaz, hogy annak a nemesnek, aki nem rendelkezett legalább két úrbérrel, állami adót kellett fizetnie „feje” és javai után (és ebből a szempontból a boéerek az ún. egytelkes

nemesekkel és armálistákkal hasonló elbírálásban részesültek, a boérok között írták össze a székelyleföldi és vármegyei, vagy akár magyarországi eredetű kismemeseket is). Ugyanakkor néhány egykori adómentes boér család még mindig élvezte az immunitás kiváltságát annak ellenére, hogy már nem volt jobbágya és az 1770-i általános nemességigazolás alatt sem bizonyította nemességét. 1846-ban 148 ilyen „nemes boér” családfőt írtak össze, és „gazdagságuk” mértékére jellemző lehet az, hogy a 89 családfőből álló Sztójka família (pontosabban: klán) már a század elején úgy megosztotta a nemesi telket, hogy négyen ültek egy telken.¹⁸

Az adófizető boérok két csoportba oszlottak. Az ún. exemptus boérok egész sor törvényhatósági és községi teher alól mentesültek, nem kellett a katonaságnak élelmet adniuk, katonát beszállásolniuk, rabot kísérni, tolvajt kergetni, határt őrizni, úgy mint az ún. simplex boéroknak, akik már csak attól mentesültek, hogy hivatalos leveleket hozzanak-vigyenek és a község határán túl is utat csináljanak.

Helyi szokás, egykori privilegizált állapot és a mindennapi létharcban való érvényesülés így határozta meg kinek-kinek a társadalmi helyét. És az még talán az egykori „tartományi” különállás maradványa volt, hogy abban az esetben, ha egy-egy boér család nemesnek járó adómentességet kért a guberniumtól és ez természetesen az adórendeletekre hivatkozva elutasította, ugyanakkor a törvényhatósági tisztségre bízta, hogy milyen mértékben mentesíti a kérelmezőt a királyi (állami) adóval járó terhektől.

Ezzel az ún. provincialista társadalommal állt szemben a „militarizált”, a határőri társadalom, amelynek érdekeit, elsősorban az igazságszolgáltatás terén a katonai vezetés befolyása és ereje latbavetésével próbálta érvényesíteni. Csakhogy a határőr életforma mégsem vonzott. Adómentességet élvezett ugyan a határőr, de mintegy 140 napi szolgálatra kötelezték. Hogy ezt a megterhelést elviselhessék, a főhadiparancsnokság (Generalkommando) is a zadrugához hasonló házközösség (Hauskommunion) intézményét próbálta meggyökereztetni, és így az 1840-es évekre már 30 tagból álló „családok” is létrejöttek, miközben a föld úgy felaprózódott, hogy akadt olyan, amelynek nem volt szántóföldje sem, jobb esetben alig egy-két holdja, és ezért a földesúri függésben élő jobbágyoktól kellett bérelnie.¹⁹

A fogarasi határőrök példája jól érzékelteti, hogy az Erdélyszerte érvényesülő viszonylagos túlnépesedési válság Fogarasban, ha nem is minden társadalmi rétegre egyformán, de erősen éreztette hatását. A művelés alá fogott szántóföld mennyisége a század eleje óta alig gyarapodott,²⁰ (2. sz. táblázat) a lakosság viszont számában növekedett. A provincialista népesség évi növekedési üteme 1786 és 1850 között 0,45 % volt, mint egész Erdélyben, csakhogy utána messze elmaradt az országos, illetve regionális átlag mögött. Ez arra is utal, hogy Fogaras az 1840–50-es évekre erősen kimerítette az extenzív fejlődés lehetőségeit. (A két nyomásos gazdaságkodástól a három nyomásos felé ívelő fejlődés és a gazdasági élet lassú, de kétségtelen belterjedéssé válása ellenére az 1920–30-as években is még az volt a román falukutatók benyomása Drogusban, hogyha nem kellett volna adót fizetni és nem lettek volna rossz esztendőik, akkor a pénznek nem lett volna „értelme” a falu népének életében.)²¹

A mostoha létfeltételek szorításában az egyes társadalmi rétegek kiváltságolása és kiáltáságotlansága sokféle feszültséget levezetett, ugyanakkor súlyos feszültségek forrása lett. A helyzetet jól ismerő katonai vezetők nem kis aggodalommal tették szavá, hogy „a militarizált boérnak, aki katonai szolgálata miatt a legsanyarúbb sorsra jutott” látnia kell, hogy „szabadon hagyott szomszédja zavartalan henyélésben él.”²² Ez persze így túlzás, mert az elszegényedett boér is a földesúri védelmet élvező gazdag jobbágytól bérelt földet.²³ A birtokos nemesek szoktak még így nyilatkozni a kismemesekről, mert ezek létük viszonylagos szabadságával képviselték a modellt, amely a feudális függésben élő lakosság számára nemcsak vonzóvá tette a szabadparaszti életformát, de „elérhető” közelbe is hozta. Az erdélyi társadalmi elégedetlenségnek is

éppen az adta a sajátos dinamikáját. Mindenki lépni akart egyet a társadalmi hierarchia lépcsőjén, hogy több szabadsághoz jusson, és ennek az eléggé differenciált erdélyi társadalomban bizonyos keretek között meg is volt a lehetősége: a jobbágy és zsellér határőr-katona szeretett volna lenni, természetesen minél kevesebb kötelezettséggel, a határőrkatona pedig, ha kismemesi szabadparaszti sorból fogták katonai szolgálatra, akkor — idealizált — szabadságát kívánta vissza, ennek körét persze a lehető legnagyobbra kibővítvé. A mezőváros, főleg ha lakosságának egésze vagy egy része földesúri vagy kincstári (fiskusi) függőségbe került, szabad királyi városi rangot szeretett volna autonómiája biztosítása érdekében.²⁴ Fogaras vidéken ez a modell annyiban érvényesült másként, hogy a jobbágyság inkább csak lazítani akart a feudális függésen. Ezt is akkor, ha több robotot követeltek tőle vagy ha emelték a robot fejében fizetett taxát, korlátozták az erdő- és legelőhasználatban és ha határosztály alkalmával úgy érezte, hogy megkárosították. Egyébként éppen a földesúr pártfogásának köszönhetően élvezte helyzete viszonylagos előnyeit, azt, hogy több földje volt, mint amennyit robotkötelezettségei miatt meg tudott művelni és ezért bérbe adhatta a szabad és félszabad elemeknek, amelyekkel szemben szintén meg kellett vívnia a maga mindennapi létharcát.²⁵ Hiszen ezek a „privilegizáltak” mindent megtettek, hogy kivonják magukat a falu egészére nehezedő közterhek viselése alól és igyekeztek minél több jobbágyföldet megkaparintani.²⁶ Ugyanakkor együtt szövetkeztek a földesúr ellen, ha az a falu földjére akarta rátenni a kezét.²⁷

A fogarasi társadalmi ellentétrendszer a vallási ellentétek szövevénye is átszötte. Fogaras a keleti és a nyugati kereszténységnek olyan találkozási területe, ahol a két kultúra viszonyának alakulása forrásaink „bőségének” köszönhetően könnyebben nyomon követhető mint Erdély más tájain. Tudjuk, hogy Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony 1657-ben „a közönséges jó”: a reformáció előmozdításának céljából román iskolát alapított és ezzel megteremtette az anyanyelvű művelődés legerősebb intézményét, akkor amikor még az ósláv volt az egyházi szertartás nyelve. A reformáció mégsem hódított szélesebb teret a románság körében, és ennek okai egyrészt abban rejlettek, hogy *csak* az egyéni emelkedés lehetőségét nyitotta meg az iskoláztatás révén, másrészt abban, hogy a világnézetében oly fontos szerepet játszó népet — munkás hétköznapiakat is tagoló egyházi-vallási szokásaitól — a rítusától való elszakadásra akarta kényszeríteni. A román anyanyelvűséget az (addig az egyházi szláv liturgikus nyelvhez ragaszkodó) ortodoxia gyorsan felkarolhatta és így megerősíthette pozícióit. Mindezzel szemben a Habsburg hatalom a 17. század végén olyan kollektív privilégiumokat helyezett kilátásba — a rendi nemzetté szerveződés lehetőségét — a román papság számára, arra az esetre ha áttér a görög katolikus vallásra és elismeri Róma fennhatóságát, hogy a papok legnagyobb része meg is tette ezt a sorsdöntő lépést. És mint tudjuk, ezzel létrejöttek a román rendi nemzeti törekvések kibontakozásának feltételei. A görög katolikus egyházi értelmiség kidolgozhatta azt a történeti jogokra alapozott nemzeti ideológiát, amely már a modern nemzettudat szerves előzménye lehetett.²⁸ A nép viszont — bár a vallási rítusához nem nagyon nyúltak — nem követte hitválogató papjait. Amikor az 1750-es évek végén Bécs elismerte az ortodoxia létét, akkor Fogarasban is, ha megtudták, hogy papjaik cserben hagyták őket, visszatértek az ősi vallásra.²⁹ A határőrök nagy része és a boérok csekélyebb hányada viszont megmaradt görög katolikus valláson. Az előbbieket erre kényszerítette a katonai vezetés, amely kíméletlenül leromboltatta az ortodox kolostorokat. Az utóbbiakat pedig a hivatali tisztségek betöltésének lehetősége vonta görög katolikus vallásra. Hiszen törvény szerint csak a nyugati kereszténységhez tartozó ún. bevett vallások követői élvezhettek „polgári” jogokat, az ortodox felekezet továbbra is megtűrt jelleget minősült és aki el akart indulni a társadalmi emelkedés útján, annak elvileg az 1780-as évekig vallást kellett változtatnia. Ha tehát a vallásszabadság vonatkozásában is összehasonlíthatjuk a fogarasi határőrvidéki és a rendi struktúrában maradó ún. provincialista lakosság létfeltételeit,

akkor láthatjuk, hogy ez utóbbiak annyiban kedvezőbben alakultak, hogy nem kényszerítettek vallásváltoztatásra.³⁰ (3. sz. táblázat) Viszont azért, hogy a boérok többségükben az ortodoxiához ragaszkodtak, nem lehettek minden vonatkozásban a rendi nemesi (magyar) nemzet egyenjogú tagjai és így nem alkothatták tömegbázisát a görög katolikus értelmiség nemzeti törekvéseinek és egészen az 1860-as évekig nem kapcsolódtak be a román nemzeti mozgalomba. Ugyanakkor a román nemzeti kultúra több jeles egyénisége látott napvilágot Fogaras vidék falvaiban, mint Gheorghe Șincai, Gheorghe Lazăr, Aron Pumnul, de ezek szűkebb hazájuktól elszakadva élhettek igazán hivatásuknak.³¹

A 18. század a feudalizációban hozott még olyan sorsfordító változásokat, amelyek messzemenően meghatározták a fenti képlet alakulását. Fogaras társadalmát is jellemezte a magyar rendiség működésének az a sajátossága, hogy új és új elemek emelkedtek ki a köznemességből a központi hatalom szolgálatába és feudális nagybirtokos osztállyá szerveződtek, miközben a folyamat velejárójaként sokan kihullottak a rendiségből. A 16. században Majlád István Erdély egyik vajdája lett. Aztán az erdélyi fejedelmek által újjászervezett (és iskolával is ellátott) váruradalom szolgálatában lehetett érdemeket szerezni és megyei tisztségekre is szert tenni. Amikor a 18. század elején a Habsburg birodalom arisztokrata címek adományozásával is próbálta bázisát szélesíteni, akkor a kövesdi Boér családból így vált ki a báró Huszár. És tulajdonképpen ez volt az egyetlen fogarasi eredetű mágnáscsalád. (A récsei Boér családból kiváló, jellegzetes osztrák katonai pálya végén kapott Récsey Ádám altábornagy bárói címet, és annyira engedelmes híve volt az uralkodóháznak, hogy 1848 szeptemberében még miniszterelnökké is kinevezték a törvényes magyar államhatalom kijátszására.)³²

Amíg a fogarasi eredetű mágnások, arisztokraták elszakadtak szülőföldjüktől, a 18. század folyamán máshonnan kerültek oda jelentős mágnáscsaládok; ottani gazdagságuk alapján a következő sorrendben: a báró Bruckenthal, az erdélyi megyékben, valamint Magyarországon jelentős birtokokkal rendelkező gróf Teleki, a havasalföldi Brâncoveanu fejedelmi és a székelyföldi gróf Mikes család kapott több generációra szóló zálog birtokot, és őket megelőzően a leggazdagabb: maga a szász nemzet. Az ő hatalmuk alá tartozott Fogarasvidék provincialista népességének több mint 90 %-át kitevő úrbéres népesség.³³ (4. sz. táblázat) Velük szemben a fogarasi „belső feudalizáció” eredményeképpen alig féltucatnyi jómódú középbirtokos – osztály, illetve réteg helyzetüket tekintve: középnemes – család emelkedett ki, amelyek az úrbéres népességnek mintegy 10 %-ával rendelkeztek.³⁴ (5. sz. táblázat)

Két nagy „dinasztia” állott a nemesi társadalom hierarchiájának az élén: a Hersényi és a nagyberivói Boér. Amíg ez utóbbi a váruradalmi tisztségektől kezdve a 13. századtól az emelkedés szabályos útjait járták és a 18. század derekától már arisztokrata családokkal is rokonsodtak először női, aztán férfi ágon is, miközben talán nem is csak egy tagjuk Ázsiából jött honfoglaló utódnak tartotta számon magát, a Hersényi család pályája néhány jellegzetes helyi sajátosságot is felmutat. A 18. század elején férfi ágon megszakadt ez a 16. század derekán újra nemesített család, mely egyesek szerint havasalföldi eredetű, mások szerint magyar, de gyakran románnak vélt, 13. századi Ugrin-mestertől származott, de a szomszéd falu papja – egykorú írásmód szerint – Popa Látzk benősült, fogarasi szokás szerint felvette felesége családi nevét – miközben egy ideig nevezték magukat még Ursznak, Vászának is – és az unokák már semmitől sem riadtak vissza, hogy rokonság címén más rokon nemzetségbeli malmát és földjét megszerezék.³⁵ (Az 1860-as években pedig már úgy tudták, hogy ettől a nemesi családtól mint „első birtokostól” (întăin/proprietarín) kapta Hersény község a nevét.)³⁶

Tagolt és összetett volt ez a nemesi társadalom is, amelynek tagjai kisajátították a köz-igazgatással összefonódó igazságszolgáltatásból álló helyi hatalmat, juttatva abból néhány már csak egy-két jobbággal és zsellérrel rendelkező „nemes boérnak”, a Fogaras városi magyar

(részben székelyföldi eredetű) értelmiségieknek és az itt meggyökeresedő új elemeknek. Az 1770-es évek nagy nemességigazolási hulláma után sokan jöttek ide Erdély más részeiből, és „látván, hogy kevés ügyelet fordítottatik a nemesség állapotjára nemeseeknek kezdték magukat kiadni, s így lassan lassan nemessékké is váltak” és így „még az ún. törvényes szék tagjai között is van olyan, aki soha nem producált”³⁷, azaz nem bizonyította nemességét, viszont feltehetően iskolázottsága révén érvényesült. A hivatalképes és 1770-ben nemességét bizonyító családok száma majdnem 50-ről 15-re csökkent az 1830-as évekre. Ennek a rétegnek román része fokozatosan elmagyarosodott. A tisztségeket törvény szerint csak katolikusok, elsősorban római katolikusok és reformátusok töltötték be, és a közigazgatás és igazságszolgáltatás írásbelisége is inkább magyar volt mint latin, miközben a mindennapi ügyek intézésében, a lakossággal való érintkezésben a román nyelv érvényesült.

A magyar nemesi társadalom vonzása még a vele helyzeténél is fogva ellenségesen szemben álló katonatiszti rétegekre is érvényesült. Az 1840-es években a feltehetően szász származású Czerbesz János százados annak hangsúlyozásával kérte a nemességre való felterjesztését a fogarasi közgyűléstől, hogy „magyar birodalmat alapító ditsőült királyok és nemzet egyesített példátlan nemes szívűséggel karolák Európa mivelt nemzeti közül kiváló mind azon jeles egyéneket, kik e nemes hon szent Koronájának tagjaivá emeltetni béke vagy hartzpályán szerzett érdemeik által magukat hivatva érzék, s a honfiúsítás és a honosoknak nemesi karba magasztalásával annyi jeles családot kapcsola magához, mellyről igazán mondatik, hogy Európa virágaiból alakult.”³⁸

Ehhez a teljes értékű societas civilishez nemcsak múltja révén kapcsolódott a román boér társadalom. Újrászövődő rokoni szálak is fűtétek hozzá, nemcsak a hajdani rokonság emlékei. „A jobb módú boér nagy megtiszteltetésnek tartotta, ha lányait a velük járó hozománybirtokkal”³⁹ törvény- és írástudó hivatalnokhoz adhatta, akiket már úrként szólítottak meg, és nem csak egyszerűen boérként.

Hogyan kapcsolták egymáshoz a boéri és a nemesi társadalmat a közös érdekek az egymással ütköző és egymáshoz simuló érdekek szövevényében?

Genezisének és a központi hatalom állandó társadalomszabályzó tevékenységének következtében a fogarasi boérság nem alakult olyan territoriális nemesség communityjává, amelynek kohéziós erejét a kollektív privilegizáltság kollektív tudata erősítette volna. Többek között: a közös eredet mítosza, amelynek kultusza — megfelelő ceremóniákkal — a közösségi szolidaritás ápolásában döntő szerepet játszott. (Gondoljunk a magyar alföldi kun kerületek népére, amely már nyelvében is magyarrá vált és például a kun Mi Atyánk nemzedékről nemzedékre való átörökítésével erősítette az összetartozás tudatát a szabad társadalmi állapot biztosításának igényével. A Székelyföldön — a Kárpát-medencén belül a második nagy magyar tömbben — a hun származás mítoszával is próbálták azt az alkotmányos keretet megszilárdítani, amelyen belül a mélybeszorítottak az ősi egyenlőség képzetével, a fent levők pedig az ősfoglalás hangoztatásával próbálták érdekeiket érvényesíteni. A Kárpátokon túli dél-moldvai Vranceaban — a faluközösségek „respublicájában”, hogy Dimitrie Cantemir moldvai fejedelem országleírásából vett kifejezéssel éljünk — Ștefan cel Mare fejedelem véréből valónak is tartották magukat, hogy szabadságukat így is legitimálják az erdőt és korcsmáltatást kisajátítani akaró „feudalizmus” betörésével szemben.)

Fogarásban ezzel szemben a falu alapítók emlékét őrizte az emlékezet. Így éltek tovább Nicolae Densușianu szerint a nova plantatio emlékei.⁴⁰ És nemcsak a 18. században — mint az említett román tudós jelezte —, hanem az 1860-as években is, amikor már megjelent a római származás tana is.⁴¹ Ugyanakkor az egyének elsősorban a maga őseit kellett számon tartania. A paraszti életformából kiemelkedő Ion Codru Drăgășanu — aki a katonai írnokságot

otthagya Havasalföldre ment és az 1860-as évek végén Közép-Európát megjárta, a havasalföldi fejedelmek koráig felmenő ősei és azok érdemeinek felsorolásával váltott ki több tiszteletet az őt lekezelő hidalgóból, akivel összehozta a véletlen.⁴² Erre a geneológiai tudásra igazán otthon volt szükség. Ugyanakkor a geneológiának korántsem volt olyan nagy szerepe a földhasználat szabályozásában mint a Kárpátokon túl, ahol sokhelyt — egykorú szólással — „az öregek szerint járt a falu”, azaz a „falualapítókhoz” való rokonság alapján határozták meg a földből való részesedést. A fogarasi faluban a pater familiasnak alárendelt egyéni gazdagság: az ún. hei — a ház hely a kerttel, szántóval és réttel, valamint az erdőből és a legelőből való részesedés jogával — volt a gazdasági és társadalmi élet alapegysége. A családi élet alapegysége pedig általában a kiscsalád, persze gyakran megözyegyült szülővel vagy testvérrel, és elsősorban csak a Teleki uradalmakon belül lelhető fel a több nemzedék és testvérek együttéléséből kialakult nagycsalád.

Az egyazon őstől származó pater familiasok olyan familiát illetve nemzetséget, klánt, alkottak, amelyet a szolidaritás objektív és szubjektív mozzanatai szőttek át. Valóságos nemzetségi háború robbant ki, ha például a nemzetség malmát hajtó patak vizét valaki elterelte. Az egész nemzetség érezte magát veszélyeztetve, ha egy tagjának földjét egy másik nemzetségbeli el akarta vitatni. Az 1809-i nemesi felkelés során a nemzetségek gyakran együtt állítottak katonát, bár a pater familiasokra szólt a hadbaszállás kötelezettsége, és erejükön felül hoztak anyagi áldozatokat is csak hogy nemesi társadalmi-jogi helyzetüket megszilárdítsák.⁴³ Ha adó alól akartak mentesülni, akkor is a familia egésze jelezte kérelmében, hogy hány zsellére van. És együttesen léptek fel, ha a nemességük elismeréséért folyt a per.

A fogarasi boérok a magyar nemesi nemzet részét alkották, annak peremén helyezkedtek el, és érdekérvényesítésük fő útja az egészhez való szorosabb kapcsolódás lehetett. Mindezekelőtt a részvétel a törvényhatósági életben: a marchálison, ahol minden boér megjelenhetett; méghozzá annak tudatában, „hogyan olyan nemesek, kiknek alkotmányos rendszerüknél fogva dicső hivatásuk a nemzeti jogok megőrzésébe tetteles befolyással lenni.”⁴⁴ (Igaz 1834-ben felvetődött, hogy ettől az ortodox vallásúakat megfosztják, de a régi szokásokra való hivatkozással elnémították ezt a véleményyt.)⁴⁵ A hatalomból kiszorult „középbirtokos” rétegnek ugyanis épp olyan szüksége volt erre a tömegbázisra, mint ennek őreá, és a siker lehetőségét csak az arisztokrácia bevonása biztosíthatta a bürokratikus abszolutizmus ellenében, amelynek garnitúrája ugyanezekből a társadalmi rétegekből rekrutálódott és pozícióörző igényei a választási mechanizmusok megbénítását diktálták. Nem véletlen, hogy 1790-ben a „szász nemzet” sorából kiemelkedő arisztokratákkal szemben „a nemesi és boéri rendek” „magyar mágnást” akartak főkapitánynak.⁴⁶ Az pedig a kormányzat jó taktikai érzékére vallott, hogy a napóleoni háborúk időszakában, amikor szükség volt a nemesség fegyveres erejére is, a legfeljebb jómódú boérokhoz hasonló anyagi helyzetű és a boéri és kisenemesi érdekeket felkaroló Bisztray József lett a főkapitány. Őt aztán a hasonló politikát folytató gróf Nemes János követte, amikor az 1830-as évek elejétől újra működni kezdett rendi alkotmányosság gépezete és Fogaras-vidék társadalmá bekapcsolódott az országos politikai életbe, amelynek a liberális reformmozgalom próbált irányt adni.

Az erdélyi reformmozgalom ugyan a magyarországi szerves része volt, de attól el is különült: az erdélyi regionális fejlődés és a politikai intézményrendszer különbségeinek megfelelően.⁴⁷ Erdélyben erősebben érvényesültek a kelet-európai elmaradottság visszahúzó erői. A polgárság szerepét játszani képes „középnemesi” réteg gyengébb volt mint Magyarországon. Az arisztokrácia állt a reformmozgalom élére, de ez korántsem volt olyan erős mint a magyarországi, ereje inkább nyitottságában rejlött, abban, hogy szerteágazó rokon szálak kapcsolták a köznemességhez. A rendi érdekképviselői szervek autonómiája is gyengébb volt, jobban függtek a központi hatalomtól, illetve a birodalmi vezetéstől, amely a maga részéről a társadalmi és a nemzetiségi polarizációt is felhasználta a liberális törekvések sakkbantartására. Ezért az erdélyi reformmozgalom stratégiájának és taktikájának kidolgozásában fő szerepet játszó báró Wesselényi Miklós, aki a pozsonyi országgyűlési ellenzék élén országos tekintélyre tett szert, az ugyancsak országszerte elismert jogtudós-polihisztor Szász Károly, nagyenyedi kollégiumi tanár, és báró Kemény Dénes, az erdélyi diétai és megyei politikai élet jellegzetes alakja az ún. sérelmi ellenzékiiséget állították előtérbe. A Diploma Leopoldinumban is biztosított rendi alkotmány visszaállítását, illetve a rajta esett sérelmek orvoslását tűzték ki célként. A rendi alkotmányosság erősítésével akarták megszilárdítani a polgári átalakulás feltételeit. Hagyományörző szerepben léptek fel úgy, hogy a feudális alkotmányosságot rögtön áterteltelték és a történeti folytonosság élményének tudatában a jobbágyfelszabadítást célzó jogkiterjesztő politikával kezdték, illetve próbálták kieszközölni a nagy változást.

Az erdélyi nagyfejedelemség fontos szerepet kapott a Habsburg monarchia felépítésének átalakulását óhatatlanul felvető küzdelmekben. A birodalmi vezetés számára Erdély a maga különállásával és katonai határörvidékével jó eszköz volt Magyarország kézben tartására és ezt a magyar hegemonia veszélyével indokolták. A magyar reformmozgalom a birodalmi keretek szorításából a két tartomány, illetve testvér haza állami egységének megvalósításával próbált kitörni. A programként hangoztatott unió a kor nemzeti egységtörekvéseinek vonulataiba illeszkedett. Azt a súlyos ellentmondást hordozta magában, hogy magyar nemzeti államot akart olyan soknemzetiségű közegben, amelyben már nyelvi-nemzeti törekvések jelentkezése is törvényszerűnek bizonyult, ugyanakkor a lakosság egészének érdekeit és a régió fejlődésének egészét előmozdító polgári átalakulásért szállt síkra.

Az 1830-as évek elején rendkívül látványosan bontakozott ki az erdélyi reformmozgalom. Az addig csendes magyar és székely törvényhatósági gyűlések — olykor több ezer résztvevővel — egyértelműen a rendi alkotmányosság tiszteletben tartását kezdték követelni. Bécsnek a kormányzervek fölött rendelkező teljhatalmú királyi biztost kellett küldenie. Először Vlasits Ferenc horvát bánt, aztán az uralkodóházból származó Esterházyi Ferdinánd főherceget, aki az időközben összehívott 1834/35. évi diétát ellenzéki magatartása miatt az uralkodó nevében feloszlatta, a törvényhatósági életet felfüggesztette és szorgosan munkálkodott a Metternich által irányított megtorlásban, amelynek során perekkel és eljárásokkal akartak „rendet” teremteni és mindezt Wesselényi kettős, erdélyi és magyarországi perbefogásával kezdték.

Teleki László közelről figyelhette a fejleményeket. Messzemenően együttérzhetett Wesselényivel, akit később még a liberálisok közül is többen hibáztattak azért, hogy következetes és radikális magatartásával ő provokálta ki a diéta feloszlását, holott Metternich a kompromisszumkereső mérsékeltliberálisokkal sem akart egyezkedni. Teleki viszont később is Wesselényiben látta az egész magyar reformmozgalom nagy kezdeményező alakját, aki „az oppositio programjának leglényegesebb részét” kidolgozta és először érvényesíteni próbálta.⁴⁸

1835 februárjában Kolozsvárról Teleki közvetítette az ellenzéki vezérnek azt a pesti üzenetet, hogy amilyen gyorsan csak lehet kerülőúton menjen Magyarországra, mert a hűtlenségi perben ott jobban tud majd védekezni.⁴⁹ Hiszen a diétai ellenzékre is támaszkodhatott, igaz nem sok közvetlen eredménnyel.

A megtorlás során azonban a kormányzatnak — annak ellenére, hogy komoly engedményeket nem akart tenni a reformellenzéknek — fel kellett ismernie, a rendi alkotmányosság gépezetét — mégsem béníthatja meg egészen, ha véget akar vetni a kiúttalan politikai válságnak. Erdélyben hamarabb kezdődött a megtorlás, de a birodalmi vezetés is hamarabb engedett szigorából, amikor összehívatta az újabb, 1837/38-i diétát. Ezen vehetett részt Teleki László, aki annak ellenére, hogy 1835 nyarán kissé megrettenve a kormányzat keménységétől, úgy nyilatkozott, hogy „csendesebben foly ereimben a vér”, most két év múltával az ellenzék baloldalán foglalt helyet.

Vajon gyötörték-e Teleki Lászlót a választás dilemmái? Hiszen hivatalnok volt, hivatalnoki pálya várt rá, mint a bécsi magyar udvari kancellária tiszteletbeli fogalmazójára, és feleltései szerint „a legszebb reményekre jogosít”, méghozzá „szerény és csendes” viselkedésével.⁵⁰ Romantikus drámájának főhőseivel pedig kimondatja: „az ember szabadságra születik; szabadság választhatásban áll.” Aki — a fenti kérdésre keresve választ — e rendkívüli egyéniség életútját próbálja áttekinteni, abban a különös élményben részesülhet, hogy már a gyerekszobából látja az indulást. Gyermekkorában sokan „blődnek” tartották,⁵¹ anyja szórakozottságát rótta fel a 10 éves gyermeknek, házitanítója pedig még az ambíciót és a disputálást miközben így dorgálja: „Nem kell magát soha másokhoz hasonlítani, hanem a maga kötelességének útján kell menni. És soha semmi hiba sem okozott nagyobb kárt már a világon mint az az átkozott ámbitzió, mert az ilyen ámbitziózus emberből lesz aztán nagy Napóleon, aki a maga ámbitziója miatt ezeknek vérért kiontotta és a maga népét szerencsétlenné tette. Hát megismeri-e ezt a nagy igazságot? ..” — jegyezte fel mindezt még aznap a tanítvány, hogy egy életre leszámoljon hibáival.⁵² És nemcsak jellemét erősítették az ilyen leckék, hanem szellemi fogékonyságának is irányt szabtak: egész életében csak a saját teljesítménnyel szerzett érdemet ismerte fel és soha nem fogadta el a szabadságot korlátozó ugyanakkor szabadságra hivatkozó magatartásformák jogosultságát.

A tolerancia és a szabadság igénye, valamint a nemzeti kultúra iránti elkötelezettség érzése jellemezte a családi otthon légkörét, amely a haladás hagyományát élte, és a pesti Teleki-házat a nemzeti kultúra egyik „tűzhelyévé” tette. A reformátusok háttérbe szorítottságának az érzése is táplálta ezt a beállítottságot. A nagyapa, Teleki József, aki francia brosrában Voltaire-rel vitatkozott, II. József alatt tankerületi felügyelőséget is vállalt, amíg nyíltan nem fordult szembe az abszolutizmussal.⁵³ Az apa Teleki László már inkább valamiféle deizmus felé közelítő vallásosság híve. Egyszerre vallotta magát patriótának és kozmopolitának. Munkássága a felvilágosodástól a liberalizmus felé vezető szellemi tájékozódás átmenetét képviseli.⁵⁴ Elhataloltta magát a francia forradalomból sarjadó demokratikus korszaktól, de nem primitív konzervatív alapon, hanem azért, mert szerinte az emberi jogok önmagukban az államot nem teszik boldoggá. Nem hirdet társadalmi reformot, de nem is utasítja el. A magyar nyelv terjesztésével a nemzeti kultúra kibontakozását akarja elősegíteni. Nem a nemesi kiváltságok körülbástyázása vezette, hanem a kultúra általános színtemelő hatásának előmozdítási szándéka. Értekezéseinek okfejtése a nyelvből kiinduló nemzetépítés modelljét reprodukálja. De ez a magyar változat abban tér el az ún. nem nemesi nemzetek hasonló törekvéseitől, hogy a rendi politikai nemzetet akarja fokozatosan nyelvi nemzetté is átalakítani, amelyben az egyén autonómiáját nem semmisíti meg a közösség istenné emelése. Magyarország alkotmányos önállósága pedig az egész Monarchia javát szolgálja. Esménye az az ember, akit a vallás és lelkiismereti szabadság, előítéle-

tektől mentes morállal társuló racionalizmus „jó emberré, jó Polgárrá és a köz Társaság munkás tagjává” emelnek.⁵⁵ Erről az eszmei alapról indulva Teleki László nagyobbik fia, József a magyar történettudomány egyik klasszikusa, olyan konzervatív államférfiként lépett fel a politikai életben, aki a liberálisokkal szorosan együttműködött. Vajon mennyire egyszerűsítettük le az egyéni állásfoglalás és döntések magyarázatát, amikor úgy véljük, hogy az ifjú Teleki Lászlónak, akit apja helyett bátyja, József is nevelt, a moralitással átszőtt szellemi tájékozódás és fogékony-ság jelzett struktúrájával már a politikai liberalizmust kellett választania. Származása is predestinálta arra, hogy átélje azt, amit kedves tanára — a felvilágosodás és a liberalizmus közötti folytonosság jellegzetes képviselője⁵⁶ — Kövy Sándor Sárospatakon tanított: a törvényhozó „az erkölcsi kötelezettségeket a jog kötelezettségeivé teszi.”⁵⁷ Azért nem élhette át a választás dilemmáit, mert azonosult a „korszellemmel.” Saját szereplését kötelességteljesítésként jellemezte. Aki az értékek transzcendenciáját vallotta, önmaga megtagadása nélkül nem tehetett volna mást. Mindebben még élete két fontos mozzanata is közrejátszott. Az egyik az, hogy nem tanulhatott Göttingában, mint apja, nagyapja, mert a metternichi politika az egyetemjárásnak ezt az útját a maga tilalmaival előle is elzárta. A kiváltságolt arisztokrata így maga is megérezte, hogy mit jelent a kiszolgáltatottság és egy életre meggyűlölte azt a politikai rendszert, amelyben az egyént spicli jelentések alapján értékeli a hatalom. A megaláztatás érzését már nem ellensúlyozhatta, de élményének intellektuális feldolgozásában annál inkább segítette az, hogy mégis kijutott külföldre. Berlinben a nagy liberális professzorok előadásait hallgathatta. Az elkötelezettség érzését pedig csak erősítette benne az, hogy a Magyar Tudományos Akadémia bizalmát előlegezve tagjává választotta.⁵⁸ Így aztán, amikor alkalmá nyílt rá, az 1837–38-i erdélyi diétán a nyilvánosság előtt tett hitet a liberalizmus mellett, azt hangoztatva, hogy 19. század „feladatja azon közfalakat lerontani, melyeket ember és ember közt a balítélet emel.”⁵⁹ Hogy e „feladat” megoldása mennyire a politika művészetének kérdése, azt most annak gyakorlójaként közelről láthatta és tapasztalhatta. Erdélyben tanulhatta meg igazán, hogy „ha cselekedni akarunk, jelen körülmények természetéből induljunk ki, nem régi viszonyok emlékéből.”⁶⁰ Mégis ettől elszakadni nem lehetett, sőt csak azt felhasználva lehetett előre lépni.

Teleki László, mint mindegyik diétai követ, kész politikai programot kapott az ún. követutasításokban, amelyekben a marchális pontosan előírta, hogy az egyes kérdésekben miként foglaljon állást. Fogaras periferiális helyzetéből következően nem tartozott a liberális törvényhatóságok közé. „Közvéleménye” elsősorban a rendi alkotmányon esett sérelmek orvoslását kérte, és annak ellenére, hogy a múlt diétán szereplő követének Boér Antalnak a harciasan eilenzéki magatartását a közgyűlés sokalta,⁶¹ mégis követté választotta; míg a kormányzathoz igazodó követtársa helyett inkább Teleki Lászlót. Fogaras követutasítása az ellenzéki vezérkar tervezetéhez igazodott, amelyet a törvényhatóságok általában elfogadtak. Az ellenzék olyan kompromisszumot akart, ami nem jogfeladáshoz vezet, hanem pozícióit erősíti a kormányzattal szemben. Teleki László maga is ehhez a fővonálhoz igazodott. A diétai tárgyalásokon pedig okos tapintattal akkor szólalt fel, miután az ellenzéki vezérszónokok kifejtették álláspontjukat. Azt mondhatnánk közkatonája volt az ügynek, ha nem ő maga mondta volna egyszer a diétai közönség nagy derűtségére az egyik elaggott aluszékony bürokratának, aki a nemesi alkotmányt a nemes személyes katonáskodásával legitimálva védte, hogy „mi csak polgárok vagyunk, csendes, békés néha álmos polgárok.”⁶² Ugyanakkor nemcsak szóval harcolt: párbajt párbajra vívott. Nem krakélereskedésből; az ellenzékiek kezdeményezték a vívóegyletek felállítását erkölcsnemesítő céllal és ezzel megakadályozták, hogy a feudális rend önkéntes és felbérelt védelmezői párbajok provokálásával ritkítsák meg soraikat, és a párbajjal elejét vették annak, hogy a „pletyka” és a rágalom fontos szerepet játszhasson a közéletben.

Teleki László, akiben az ország közvéleménye a jogért és becsületért életét kockáztató férfiút tisztelte, nem véletlenül akart jogtudós lenni és nem véletlenül nevezte magát filozófusnak. 1837-ben kitűnt az országos sérelmeket kifejezésre juttató latin nyelvű felirat megszövegezésében. Beszédeiben — az országos vagy törvényhatósági sérelmek jelzése után, ahogy azt követutasítás előírta — olyan elvi fejtegetéseket szőtt bele, hogy mindenkinek látnia kellett a sérelmi politika mögött a régivel gyökeresen szakító új igényét. Tette ezt úgy, hogy a kormányzat ne használhassa fel megnyilatkozásait az ügyet veszélyeztető megtorlás ürügyeként. És úgy látszik, hogy a radikálisabb megnyilatkozások magát a hatalmat is kompromisszumra ösztönözték, ami úgy sikerült, hogy Deák Ferenc állítólag mesterműnek nevezte a diétát. Annál is inkább, hogy az ellenzék úgy érezhette teljes erkölcsi győzelmet aratott. Túlbuzgó konzervatívok ugyanis Estei Ferdinánd főherceget gubernátorrá szerették volna választani, de — többek között Teleki László működésének az eredményeképpen is — a főherceg nem kapott annyi szavazatot, hogy bekerüljön azon jelöltek közé, akik közül az uralkodónak kellett kineveznie a gubernátort. (Azt persze már nem tudták Erdélyben, hogy amikor Metternich tudomást szerzett az egészről, erősen megdorgálta a főherceget, hogy szereplésével kompromittálja az uralkodóházat, oly annyira, hogy az államkancellár még azt is feltételezte, hogy maga az ellenzék kezdeményezte Estei Ferdinánd jelölését.)⁶³

A siker tudatában Teleki László erdélyi partiumi, illetve követként akart bekerülni az 1839/40-i magyarországi diétára is. Az uralkodó ugyanis elfogadta az 1832–36-i pozsonyi országgyűlésnek azt a törvényjavaslatát, mely a szűkebb értelemben vett Magyarországhoz kapcsolta a közigazgatásilag az erdélyi nagyfejedelemséghez tartozó — és a pozsonyi törvény ellenére továbbra is ennek keretei között maradó — ún. Partiumot, mely négy megyéből állt és ezek egyikének, Közép-Szolnoknak a követeként szeretett volna Teleki fellépni. Csakhogy a főispán azzal akart Bécs előtt érdemeket szerezni, hogy egyszerűen megakadályozta a követválasztó közgyűlést. Arra hivatkozott, hogy Teleki megvesztegette a szavazókat. A botrányt követő nyomozások eredményei hiába hazudtolták meg a főtisztet.⁶⁴ Teleki ezúttal nem léphetett fel a „nemzet” képviselőjeként az alsóházban, hanem születési előjogával élve a főrendiházban, melyben — mint hangoztatta — az arisztokrácia „csak önmagát” képviseli. Bár az erősen kisebbségben lévő főrendi ellenzéki csoport tagja lett, úgy érezhette szabadabban beszélhet. Kevesen szóltak olyan élesen az uralkodói abszolutizmus ellen mint ő, akit most már „egyik legveszélyesebb” ellenfélként tartottak számon Bécsben, megjegyezve róla azt is, hogy korántsem volt annyira elégedett, mint a megyei ellenzéki követek, azzal a kompromisszummal, amely az uralkodó és a „nemzet” között létrejött.⁶⁵

Ekkor, a hatalommal szembeni sikerek és a tőle elszenvedett kudarcok időszakában írta — a bevezetőben említett — *Kegyenc* című drámáját. Hangsúlyozzuk a politikai siker és kudarc élményének meghatározó szerepét, mert a dráma azon értelmezésével értünk egyet, mely arra teszi a hangsúlyt, hogy csak „magyar ember írhatta, akiben a politikai problémák egyéni élménnyé váltak”;⁶⁶ magyar, amennyiben akkortájt Kelet-Közép-Európában Magyarországon lehetett a legdifferenciáltabb politikai közélet. Ugyanakkor magyar volt a fogadtatás is, a világtörténelmi szinten értelmezett politikum nem érdekelte a nagy közönséget, amíg a teoretikusan gondolkozó Széchenyi István és Eötvös József sokra tartotta a darabot, amelynek alapgondolata mégis sokakat foglalkoztatott és az említett jogtanár, Kövy Sándor főiskolai előadásában is fellelhető.⁶⁷

A hanyatló Rómát állítja színpadra Teleki László, aki a Habsburg-birodalom helyzetét is az egykori császárság vergődéséhez hasonlatosnak látta. A politikai erkölcsök romlottságának színrevivésével saját korát akarta figyelmeztetni, anélkül, hogy a napi politikára utaló célzásokat, primitíven aktualizáló megjegyzéseket engedett volna meg magának.⁶⁸ Főhőse a darab

problematikájának megfelelően konstruált romantikus figura. Azt hiszi, a császár meggyalázta hitvesét, és ezért szörnyű bosszút forral: igazi kegyencként maga vezeti feleségét a császár ágyába, akinek nejét elcsábítja, megöleti az útjában álló hadvezért, a birodalom egyetlen reményét, majd ő maga szúrja le a zsarnokot, hogy helyére lépjen. De nem volt kinek elégtételt szolgáltatnia: a felesége, akit a trónra akart maga mellé emelni, öngyilkos lett, fia elesett és ő csak tragikus iróniával szólhat az ünneplő tömegekhez: „Ne gúnyolj Róma”.

A dráma kritikusi általában erkölcsi szempontból nem találták hitelesnek a főhős jellemét, elhibázottnak minősítették az alapkonceptciót, kuriózumszerű figuráknak a szereplőket. Erdélynek azonban nemcsak az a szerepe a mű keletkezésében, hogy Teleki ott nyert betekintést a politikai élet mechanizmusaiba, hanem az is, hogy miután bejárta egész Európát és tanulmányozta az emberi jellemeket, ugyancsak Erdélyben láthatta „a legbizarrabb, legképtelenebb embereket”, a „megbuktatott” főherceg hívei között. Egy okkal több vagy kevesebb, hogy viszatérjen? Mindenesetre Fogaras-vidék 1841-ben újra követévé választotta most már sokkal jobb szavazataránnyal mint korábban,⁶⁹ mert nagyobb szüksége is volt rá.

A kormányzat az 1830-as évekbeli rendcsinálás és megtorlás alkalmával Bruckenthal Károlyt nevezte ki főkapitánnyá, a vidék legnagyobb birtokoscsaládjának sarját. Mihelyst alkalom nyílt rá, 1840-ben a középbirtokos elemekből álló ellenzék mozgósította a boérokat és azzal akarta megbuktatni a főtitest, hogy nem viselhet ilyen tisztséget az, aki egyben kincstári javakat bérel és így a kincstárral folyó perekben egyben bíró. A főkapitány persze szerdára hívta össze a közgyűlést, amikor a románoknak bűnt kellett tartaniuk és hogy távol tartsa őket, zsíros fuszujkát főzetett neki, akik így még élelem dolgában is rászorultak — egykori szóhasználatlál élve — „embereik” támogatására. Először is az ellenzéki szervező Hersényi Lászlóéra, akit Domnu Latziként ismertek és most alkapitánynak is választottak. Az események forgatókönyvéhez és a szereposztáshoz hozzátartozik, hogy többek között ő magyarázta meg az udvaron a magyarul nem tudó boéroknak, hogy miről folyik a teremben a vita, melynek során az ellenzéki hangadó Boér Antal intésére a magyarul ugyancsak nem tudó boérok még botjukat is rázták a népszerűtlen főkapitány felé. Az ellenzéki győzelem teljesnek látszott, amikor megválasztották a bíróság tagjait is. Csakhogy a gubernium formai okokra hivatkozva nem fogadta el a választást és az ellenzéki hangadókat feddésben részesítette.⁷⁰ Így amikor újabb diétai követé választásra került sor, Boér Antalt már nem volt tanácsos követé választani. Az ellenzék viszont mégis keresztezni tudta a főkapitánynak azt a szándékát, hogy ún. candidatio útján válasszanak, mármint azok közül, akiket ő jelöl ki, úgy mint a falusi bírákat a falu a földesúri, alispáni jelöltek közül. Teleki jó szavazataránya tiltakozás volt a szokásbontó önkény ellen. Hogy a boérok mit értettek meg Teleki követi jelentéséből, amelyben számot adott addigi működéséről, és tartalmát mennyire magyarázták meg nekik románul, pontosan nem tudjuk. Azt nyilván elbeszélték, hogy az ellenzék követelte a kismenesség adó alóli mentesítését és a határőrvidék felszámolását. Márpedig a határőrvidék nemcsak a maga riasztó példájával állította a provincialista boért az ellenzék mellé, hanem azzal is, hogy neki meg a földesúrnak egyaránt sértette az érdekeit, mert az igazságszolgáltatás gyakorlatilag tehetetlen volt a jogaikat megsértő határőrrel szemben, ugyanakkor az ellenzéki követelés ennek a sorsa jobbrafordulását ígérte, és a törvényhatósági gyűlésen való részvételével az érdekképviselő lehetőségét. A közgyűlési tapasztalatok birtokában pedig nagyon is megértették, hogy mit jelentene a szabad tisztválasztás. Így ennek követelése megint bekerült a követutasításba.⁷¹ De a szavazásnál nyilván mozgósító hatása volt még annak a sebhelynek is, amelyet Teleki László golyója ütött a főkapitány arcán, amikor még 1837-ben párbaft vívtak.

Az 1840-es évek elején Erdélyben is újjászületett a reformellenzék. Az alkotmányvédő politikát mostmár nyíltan is társadalmi reformtörekvésekkel társította. Új nemzedék is jelentkezett. Átvették és egyértelműen az ellenzéki agitáció szolgálatába állították a kolozsvári sajtót. Méghozzá úgy, hogy a 30-as évek ellenzékiességét valósággal kifigurázták, még vezéregyeniségeit is úgy állították be, mint akik meddő sérelmi ellenzékiességet képviselnek, átfogó törvényhozó munkával egyszerre akarnak a rendszer egészén változtatni, holott az életnek egy-egy mozzanatát módosító törvénnyel kell érvényesíteni „a polgárosodás” elvét, és így ütni réseket a feudalizmus pusztulásra ítélt rendszerén. Elsősorban a jobbágyparasztság helyzetét, szolgáltatásának mértékét és a neki járó föld nagyságát akarták szabályozni a majdani jobbágyszabadítás előkészítésének szándékával, mint Magyarországon, ahol ilyen úrbéri rendezésre már a 18. század derekán sor került és az 1830-as években a törvényhozás útján is, a pozsonyi 1832–36. évi IV.–X. törvénycikkben. Olyan téren is készültek lépni, ahol magyarországi ellenzéknek még nem sikerült az áttörés, és egyrészt abban bízhattak, hogy így precedenst teremtenek, másrészt abban, hogy eloszlatják azokat a magyar liberálisok körében jelentkező aggodalmakat, melyek szerint az erdélyi elmaradottság az erdélyi társadalmi megosztottsággal a liberális reformtevékenység akadályává válik.

Az 1841–43-i diétán Teleki László — zsurnalisztikus hangoskodás nélkül — képviselte ezt a vonalat. Akár az Erdélyi Híradó, ő maga is vallotta (vagy csak remélte), hogy a kormányzat támogatni fogja az ellenzék társadalmi reformtörekvéseit, viszont inkább Erdély gyengeségére figyelmeztetett. Nem utasította el a sérelmi politikát, mert azt politikai szükségességnek tartotta. „Az alkotmányos élet azon fokán, melyen állunk mi erdélyiek, csend és halál egyet jelent” — hangoztatta akkor, amikor előadta törvényhatósága sérelmeit.⁷² Az ellen viszont határozottan szót emelt, hogy új törvénnyel próbálják orvosolni azt, amire az ellenzéki felfogás szerint van törvény. Teleki maga is tudta, hogy ezek a törvények hányféleképpen magyarázhatók, de akár a reform ellenzék irányítói, ő is attól félt, hogy a diétának az uralkodóval, illetve a kormánnyal való közös törvényhozói tevékenysége a polgári átalakulásért vívott harc esélyeit rontja, mert nem egyenlő erők állnak szembe, és a gyenge az erőssel ne paktáljon. A liberalizmus szellemében vallotta, hogy „akkor van egy országnak biztos alkotmányos állása, midőn a többség véleménye oly hatalommá válik, mely ellen kormányozni ne lehessen.”⁷³ Igaz, a politizáló közvélemény nagyobb része olyan törvényt szeretne, amely szabályozná a tisztválasztás módját. Csakhogy a nép nem szabad — fejtegeti Teleki — és ezért szava most mit sem ér.⁷⁴ Nem olcsó taktikai fogást illusztrál ez az ellentmondásos, mégis tiszta érvelés: a reformer sors tragikumát. (Hiszen a nép nevében és a népért lépett fel a reformellenzék, ugyanakkor a nép érdekeire és a többségre hivatkozva a polgári haladást keresztező lépésekre is képes volt vagy lehetett a hatalom.) Ha pedig a tisztválasztás ügyében ebben a korabeli Erdélyben legfontosabbnak tartott kérdésben törvényt hoznak és szabályozzák a központi hatalom beleszólási jogát az csak rossz következményekkel járhat: az udvar nem engedhet az ellenzéknek, ha pedig az ellenzék enged, akkor elveszti tekintélyét és jelentős mértékben a társadalmi bázisát is. A gyengeséget pedig az erősebb Magyarországgal való egyesüléssel vélte ellensúlyozhatónak az erdélyi liberális közvélemény. „Onnan várjunk mindent — mondta Teleki —, mert nekünk azzal egyesülve lesz egykor alkotmányos életünk, vagy soha nem”, és ezért „az ő élete a mi életünk, az ő gyarapodása a mi gyarapodásunk, az ő tespedése a mi tespedésünk, az ő halála a mi halálunk leend.”⁷⁵

A nemzethalál fojtogató és ugyanakkor cselekvésre serkentő képzetét idézte így Teleki László. Viszont sok kortársától eltérően sokkal ritkábban élt ilyen fordulatokkal. Aligha lehet pontosan megállapítani, hogy amikor az egyénként megszemélyesített nemzet eszménye élt a

kontinensen, akkor a nemzethez való viszonyt mennyire határozták meg az egyén lelki-alkati tulajdonságai és mennyire játszottak közre az egyén társadalmi tapasztalatai. Amitől Teleki igazán félt, az nem egyszerűen egy kollektívum, a nemzet megsemmisülése volt, mely magával rántja az egyént, hanem az egyéni szabadság és méltóság érvényesítési lehetőségének a megsemmisítése. Az egyéni szabadság képzete pedig Teleki és általában a magyar liberális szemléletben nem arra szolgált, hogy a közösségre vetítve csak egy kollektívum „szabadságát” legitimálja, és vele természetesen az annak nevében kibontakoztatható hatalmi törekvéseket. A magyar liberális eszmevilágban a jogaira és kötelességeire büszke állampolgár öntevékenysége épül az állam és közössége a nemzet. A liberalizmus világnézetének megfelelően szűk, de nyitott osztálybázisra tekintő politika ez, mely a társadalmi mezőt a szabadságintézmények autonóm világaként fogja fel. Megvalósítása és annak minősége harci kérdés volt. A magyar liberálisok gyakran szóltak a polgárosodás elodázhatatlan szükségszerűségéről. De egyben az abszolutizmus korszerűsödésétől is tartottak. Teleki például még azt is érzékeltetni tudja, hogy hiába az alkotmányos Nyugat Európában születnek a technikai vívmányok, azokból a zsarnokság is átvehet megfojtva a szabadság érvényesítési lehetőségét: mert — mondja azok ellen irányozva szavait, akik az ország sérelmeit több feliratban akarják az uralkodó elé terjeszteni — „találékony századunk” kitalálhat ilyen feliratkészítő „gőzgépeket” és így „állásunkat kellemesebbé tenné, de az ország jogainak, s az ország alkotmányának hasznos nem lenne; mert amikor illy gépely fog elkészülni, bizonyosak lehetünk abban, hogy az alkotmányos gépely állani fog, s többé nem is mozgathatik.”⁷⁶ Formai vagy lényegtelen kérdések kerülnek ugyanis előtérbe, elvonva a figyelmet a fő kérdésekről és a népszuverenitás elvének érvényesítési igényéről.

A magyar reformellenzék tudta tehát, hogy mi ellen harcol, és azt is hogy miért. Tiszán ragyogó jövőképe volt, csak a kibontakozás útját-módját volt nehéz felkutatni — feltárni a bonyolult politikai-társadalmi és nemzetiségi ellentmondások bűvös köreiben.⁷⁷ Ma már tudjuk, hogy a harmonikusabb fejlődés egyik alapvető feltétele a nem magyar nemzeti mozgalmakkal való megegyezés lehetett volna és azt is tudjuk, hogy ez elé milyen nehéz akadályok gördültek. A birodalmi keretek olyan játékkeret jelentettek, amelyben a nacionalista ideológiai mezőn belül mozgó hatalmi törekvések számára a rálicitálásnak és a denúciálásnak az abszolutista kormányzat kínálta lehetőségei rosszhiszemű bizalmatlanságnak és túlméretezett irreális hatalmi vágyaknak is teret nyitottak. Mindez egymás kijátszására ösztönzött: egymás igényeinek és célkitűzéseinek átértelmezésére a megegyezés módozatainak kutatása helyett. A helyzetet pedig még bonyolította az is, hogy a nem magyar népek körében nem a magyarhoz hasonló felépítésű vezető réteg állt szemben a magyarral, és ez így politikai tapasztalatai ellenére nem tudta rögtön felmérni a kérdés horderejét. Azt hitték, hogy a polgári átalakulással járó társadalmi reformok kielégítik azokat az igényeket, amelyek a nem magyar nemzeti törekvésekhez kapcsolódtak, amennyiben pedig nem, akkor a történeti jogfolytonosság és annak tudata, hogy a polgári fejlődés követelményeit a leghatékonyabban a reformellenzék politikája képviseli, bátorított a partikularizmust nem ismerő liberális nemzeti állam kiépítésére. Tapasztalatok nélküli kísérletezésbe fogtak, illetve amennyire hazai és külföldi tapasztalatok álltak rendelkezésre, azok a fent jellemzett nemzetépítő politika mellett szóltak.

Teleki László Fogaras-vidéki követsége ezt is példázza. Már 1837-i követutasítása világosan előírta, hogy ha az unió szóba kerül, akkor olvassák fel, hogy „a két magyar haza, melynek alaptörvénye, szabadsága ugyanegy talpköven alapul Szent István idejétől fogva a mohácsi ütközetig, mintegy 540 évekig szorosabb egyben kötetésben lévén, mint jelenleg s azon idő alatt költ törvények is egyaránt kötelezven a két hazát; méltán óhajtja mind két haza, hogy jelenleg is szorosabb kapcsolatban legyen egymással mint az érintett Erdélynek mint a magyar szent koronához tartozó tartománynak az önállóságát rögzítő 1791:6. törvénycikkely rendeli

– egy nemzeti vér buzogván mindkét haza fiaiban, egy arányulag törekszik mindenik boldogító célok felé – nyelv, nemzetiség, tőzsomszédság – egy korona, kölcsönös birtok egybekötötte a két hazát, s innen a két haza szorosb egyesülése sok tekintetben hasznos lenne” ... Ugyanakkor az erdélyi intézmények fenntartásához ragaszkodott az utasítás, mely azt javasolta, hogy „csak a két hazát egyaránt érdeklő nevezetesebb tárgyakban kellessék Erdélyből a magyarországi és Magyarországból az erdélyi országgyűlésre bizonyos számú követeket küldeni, kik egyetértőleg hozhassanak állandó határozatokat.”⁷⁸ A reformkort követő fejlemények ismeretében joggal lehetne azt vélni, hogy a szoros állami egység helyett akkor éppen ez lett volna az a megoldás, ami az erdélyi népek harmonikusabb fejlődését biztosíthatta volna.⁷⁹ Viszont ezt a javaslatot nem annyira a térség nemzeti centralizációjával járó ellentmondások felismerése, hanem inkább valamiféle helyi konzervativizmus diktálta. De ez az unióval szembeni magatartás mindenképpen a „politizáló” társadalom politikai asszimilációját jelzi, azonosulást az állami keretekkel, az országgal. Igaz, az unió követelését – nem tudni mi okból: politikai számításból vagy konzervativizmusból – kihagyták az 1846-i követutasításból, viszont a leghatározottabban előírták a követeknek, hogy „különös figyelemmel lesznek mindenek felett a nemzeti nyelv diplomatai polcra emeltetése – és természetesen – a tisztújítás iránt.”⁸⁰ (Alulról jövő kezdeményezésként pedig az anyagi gyarapodás és a társadalmi emelkedés igényeiből vezetettve kértek az alsóvenyicai boérok országos vásártartási engedélyt, hogy aztán a vásár jövedelmeiből olyan iskolát állíthassanak fel, ahol németül és magyarul (is) taníttanak.)⁸¹

Teleki László tehát nyugodt lelkiismerettel képviselhetette a liberális magyar nemzeti-ségpolitikát. Ezúttal sem ő kezdeményezett, annál inkább jeleskedett az ellenfél érveinek ízekre szedésében. Amikor Vízakna követe az ortodox vallás törvényes jellegét elismerő törvényjavaslatot sürgetett, akkor így támogatta: „Csupán egy tekintetből lehetne azt ellenezni; a magyar nemzetiség fenntartása tekintetéből. De teljesen meg vagyok a felől győződve, miként soha igazságtalan rendszer és jogtalan eszközök által nemzetiséget gyarapítani, előmozdítani nem lehet: egy oly rendszer pedig minélfogva oly nagy számos felekezet, milyen a görög nem egyesülteké, minden politikai jogokból kirekesztetnék, a lehető legigazságtalanabb, legtermészetellenibb volna.” Teleki elutasítja azt az érvet, hogy azért nem tanácsos elismerni az ortodoxiát, mert az – egykorú fordulattal – nemzetiséget pótol, és ez másképpen fogalmazva azt jelenti, hogy az adott helyzetben sajátos belső kohéziót biztosít az állammal szemben, és így az ortodoxok nem tudnak vele azonosulni. Ezért – fejti ki Teleki – „bizonyára nincs csalhatatlanabb mód egy nemzetet a másikhoz édesgetni, egy nemzetiséget az országban levő fő nemzetiséggel kibékeltetni, s ebbe úgy szólván beleolvasztani, mint a polgári jussokbani részesítés”, és ezáltal elérhető „az oláhok nálunk végre magyarokká válnának.”⁸²

Teleki László nem részletezte pontosan, hogyan és miként képzelte el a magyarrá válást. Azzal a konzervatív állásponttal szemben fejtette ki álláspontját, amely a magyar nemzetiség érdekeire hivatkozva ragaszkodott a rendi alkotmányhoz, és még ezért is helyezett olyan nagy hangsúlyt a magyarosodás lehetőségére. Önkéntes és nem erőszakos asszimilációra gondolt. Emellett szólt az is, hogy a zsidókat hozta fel pozitív példaként. Szemei előtt elsősorban a magyarországi, illetve a magyarsággal szorosabban együttélő zsidóság példája lebeghetett, mert Erdélyben a zsidó asszimiláció később bontakozott ki. Ugyanakkor Fogaras vidéket is izgalomban tartó kérdés volt a zsidók jogi helyzetének szabályozása. A fogarasi mezővárosi burzsoázia egy része ugyanis korlátozni akarta a zsidó terménykereskedők tevékenységét, az újonnan jötteket ki akarta telepíteni és a zsinagógát bezárni.⁸³ Az 1830-as évek elején nekik tulajdonították a drágaságot, amikor pedig egy részük a gubernium védelme ellenére az 1840-es években a falusi földesúri uradalmak keretei közé húzódott, akkor Fogaras városában ezzel az elvándorlással indokolták az adóalap csökkenését.⁸⁴ A törvényhatósági gyűlések hangadó többsége azért

hogy elejét vegye az évtizedes marakodásnak és részben a saját anyagi érdekeire, részben a kereskedők a társadalmi hasznosságára való tekintettel már 1834-ben követutasításban adta, hogy „a zsidókra nézve hozattassék egy a mostani idő szelleméhez alkalmaztatható törvény.” Feltehetően hasonló módon fogalmazott pont került be az 1841-i követutasításba, mert Teleki erre hivatkozva sürgette a zsidóemancipációt célzó törvényt. Ez a beszéde nem maradt fenn írásban. A helyi sérelmek orvoslásánál a polgári jövő képe vezethette, mert más alkalommal a teljes vallás és lelkiismereti szabadság mellett így érvelt: most még keresztény és zsidó nem köthet házasságot, ám „engedjék meg törvényeink, hogy keresztények zsidókkal házassági életre lépessenek, amalgamoladjanak ennek következtében a zsidók velünk össze, mint a különféle keresztény felekezetűek egymással amalgamolodtak, amint ez sok más országokban már igen helyesen megtörtént, akkor szeretném tudni, mit fognának azon rabinusról mondani, ki a vallásosság ürügye alatt azt ami már oly szépen összeolvadt, egymástól ismét elválasztani törekednék, s magát családi viszonyokba elegyítve testvért testvértől, apát fiától, férjet hitvesétől elidegeníteni működnék!!! Tudom bűnöst kiáltana reá az egész haza, és pedig a legsúlyosabb értelemben! mert ilyenmő tettek a honra nézve mindenkor csak vészesek s a legkártékonyabb befolyásúak lehetnek!”⁸⁵

Teleki jövőképe aligha fedte pontosan küldőinek jövőképét. Ember és szerep viszonyára éppen ezért ezek az utóbbi megnyilatkozásai vetnek élesebb világot. A szerepét előíró követutasítás ugyanis — paradox módon — nem említette az ortodox vallás törvényesítését és a zsidó emancipációt sem így képzelhette küldőinek nagy része. Az 1847-i követutasításban nem is tértek vissza ezekre a kérdésekre. Viszont mégsem kötötte meg Teleki kezét a fogarasi közvélemény. Az 1841–3-i diéta folyamán inkább a reformellenzék mellett haladt, mintsem ellene dolgozott. Amikor az ellenzék 1842 tavaszán-nyarán végre társadalmi reformtörekvésekre szánta el magát és ennek biztosítása érdekében a követek pótkövetutasítást kértek és ezeket a törvényhatóságok megküldték egymásnak, akkor Fogaras ha nem is kezdeményezett, nagyjában-egészében támogatta Udvarhelyszék pótkövetutasításba foglalt állásfoglalását. Támogatta azt a javaslatot, hogy minden városi polgár és birtokos személy hivatalképes legyen. Ennek értelmében készült el az az ellenzéki törvényjavaslat, amely a konzervatívok legnagyobb felháborodására kimondta, hogy a guberniumi titkárságnál magasabb tisztségek betöltésére is jogosult a nem nemes. Fogaras vidék is pártolta még a paraszti tulajdonszerzés lehetőségének biztosítását célzó javaslatot, és ezzel közrejártszott abban, hogy tárgyban a diétán aztán igazi elvkimondó törvényjavaslat készülhessen. Azt persze nem támogathatta, hogy a nemesek is részt vegyenek az útkészítésben, mert a boérok legnagyobb sérelemnek tartották, ha őket ilyen paraszti munkára fogták, s miután úgy is adót fizettek a közgyűlés általános útvámot javasolt és ezzel elfogadta a közteherviselés elvét. Viszont — nyilván a fenti megfontolásból is — elutasította Udvarhelyszéknek azt a javaslatát, hogy a törvényhozás törölje el a „parasztk” testi büntetését.⁸⁶

Teleki László nem is annyira azt érezhette, hogy Fogaras vidék elég ingatag bázisa az ellenzéki reformpolitikának, hanem inkább azt, hogy a kormányzat szegül ellen a polgári nemzeti átalakulást célzó törekvéseknek. Igaz, hogy az uralkodó bátyját, Teleki Józsefet nevezte ki gubernátorrá, annak ellenére, hogy nem ő kapta legtöbb szavazatot és Bécsben tudták róla, hogy konzervatív létére mennyire rokonszenvezik a liberálisokkal. A reformellenzék viszont hiába hírlelte, hogy társadalmi reformtörekvéseit támogatja a kormányzat, ez nem fogadta el az elvkimondó törvényjavaslatokat. Így az ellenzéki sajtó már az 1841–3-i reformdiéta vége felé bevallotta elszigetelődését. Az ellenzék látta, és saját bőrén tapasztalta, hogy ha nem tud sikert felmutatni, a nemesség nagy része elfordul tőle, hiszen a polgári átalakulás nem hozza majd meg és már nem is ígérheti a nemesi szabadságok reneszánszát, a Magyarországgal való unió pedig a paraszti érdekeket is szolgálja, amikor sor kerül a paraszti és földesúri viszony immár elkerülhe-

tetlennek látszó törvényes szabályozására. A konzervatívok meg is jelentek a színen és a törvényhatósági közgyűléseken a kisnemeseket többhelyt szembefordították az ellenzékkel, amely most már a tisztválasztás körüli szabálytalanságok és törvényteleniségek szóvátételével sem tudott agitálni. Fogaras vidéken is végül elfogadta a közgyűlések többsége, hogy a tisztségekre (a vallási arányok betartásával) a főkapitány úgy kandidáljon három személyt, mint a földesúr, amikor falubíró választásra jelöl, hogy azok közül válasszanak egyet.

Mit élhetett át közben az a Teleki László, aki a minap még azzal bízta bátyját, hogy vállalja el a gubernátorságot, mert „sehol sem leendő oly független állásod mint itt, és tehát sehol sem fogsz annyi jót tehetni mint” Erdélyben.⁸⁷ Miben reménykedhetett az a Teleki László, aki a minap még az erdélyi gyengeségről szólva azt hangsúlyozta, hogy „nem elég egy országnak törvényekkel, nem elég törvényhozó testülettel bírnia, hanem hogy azon ország élhessen népre, tömegre és közszellemre is van szükség, mely azt védeni elég erős legyen.”⁸⁷ Akkor még azt hitte, hogy a gyengeség tudatosításának katartikus hatása lehet. 1846-ban már annyira reménytelennek látja a helyzetét Erdélyben, hogy hiába kéri Wesselényi Miklós vállaljon Közép-Szolnokban követséget. Igaz – válaszolja Teleki Kolozsvárról – Magyarországon „is hasonló helyzetben van pártunk – egy különbséggel még is – azzal, hogy ott közös erőfeszítéssel még lehetséges politikai életet; alkotmányos valóságot kivívni – itt nincs kétség – lehetetlen!”⁸⁸ Mert Magyarországon az 1840-es évek derekán az ellenzék ugyan célkitűzéseire képest keveset léphetett előre a diétán, de a társadalmat az egyleti élet meghonosításával sikerült mozgásba hozni. Hogy ebben Teleki László oly nagy szerepet vállalt, miközben az ellenzék irányítói és hangadó tekintélyei közé emelkedett, az talán erdélyi tapasztalataival is magyarázható. Látnia kellett, hogy a bürokratikus abszolutizmus akkor sem enged, ha politikája katasztrófa politika. Teleki reformkori „politikusi neveltetés” – hogy az ő kifejezésével éljünk – mégsem csak az erdélyi és a magyarországi tapasztalatok birtokában ért véget. Reveláció erejével hatottak rá is az 1846-ig galíciai fejlemények, bár már az 1841–3-i kolozsvári diétán ő is figyelmeztetett arra, hogy a kormány a parasztvédelem külsőségeivel akarja az ellenzék helyzetét gyengíteni. Most viszont már ez irányban sem lehettek illúziói, hogy a rendszer önmagához következetes. „A lengyel háborúnak – írja bátyjának – végét előre lehetett látni – mert mit tehetnek ők szegények három roppant hatalommal szemben? – lehetetlen, hogy míg Európa statusviszonyai tetemesen nem változnak meg, elnyomtatás ne legyen minden törekvéseik végeredménye. Hanem, hogy az austriai annyira conservatív annyira aristocraticus kormány, melynek 300 000-re megyen fegyveres ereje, szükségesnek lássa önmaga existenciájának alapelveit teljesen megtagadni elannyira, hogy maroknyi insurgensek ellenében a legveszélyesebb, legsubversivebb, legrevolutionariusabb módhoz nyúljon s a birtoktalant fölláztassa a birtokos, a parasztot a földesura ellen – azt mégis talán előre nem lehetett látni. Ez tanulságul szolgálhat mindnyájunknak bármi párthoz tartozunk.”⁸⁹ Tudjuk, tanulságul is szolgált: kinek-kinek a maga mértéke szerint. Az újjászerveződő konzervatívok hatalmi céljaik még kíméletlenebb érvényesítésére ösztönözte. Először Erdélyben akarták visszaszorítani az ellenzékét, mely addig „erkölcsi fölényével” uralta a diétákat. Az 1846/7-i országgyűlésen viszont – mint előrelátható volt – súlyos vereséget szenvedett. Jósa Samu erdélyi kancellár úgy lett Metternich egyik bizalmasa „a magyar ügyekben”, hogy Erdélyben az uralkodói akarat egyik hordozójaként tudta magát feltüntetni, Bécsben pedig Erdély konszolidálásával szilárdította meg helyzetét. Példátlan ravaszsággal a nemességnek szűken értelmezett és rosszul felfogott osztályérdekeire játszott. Az ő irányítása alatt álló konzervatív tábor a liberálisoknak a társadalmi méltányosságot érvényesíteni akaró politikájával szemben a paraszti földhasználati viszonyt olyan egyoldalúan szabályozta, hogy bár az erről szóló úrbéri törvény nem lépett életbe, mégis sokan ennek a politikának is tulajdonították az 1848-i tragikus eseményeket, amelyek sok vonatkozásban a „galíciai dráma” forgatókönyve szerint peregtek.

Teleki László joggal érezte, hogy Magyarországon Erdélyért is többet tehet. Fogaras 1846-ban ugyan harmadszor is követévé választotta, de olyan követutasítással, mely kezét az úrbéri kérdésben erősen megkötötte volna, ha követként lépett volna fel. Magyarországi főrenditáblai tagsága nagyobb mozgási szabadságot kínált. De 1848 februárjában már Pozsonyban is fojtogatóan hatott a tehetetlenség tudata: „napról napra élünk” – írta bátyjának Kolozsvárra. „Senki sem reményelhet sokat ily országyűlésről.” Amiben pedig reménykedett, nem titkolta, nem akarta „a posta ösméretes discretiójára” bízni.⁹¹ Úgy látszott, a kormányzat, ha nem éppen oly nagy mértékben mint Erdélyben, Magyarországon is háttérbe szorítja az egyre inkább megosztódó ellenzéket, és az is kiderült, hogy békés evolúció útján az abszolutisztikus Habsburg birodalom Magyarországa aligha válik alkotmányos monarchiává, liberális államberendezkedéssel. Az ésszerűnek vélt átalakulás elmaradása is arra ösztönözte Teleki Lászlót, hogy ő, aki pejoratív értelemben is használta a revolúció kifejezést, és tisztában volt a francia forradalmi hagyomány értékeivel és ellentmondásaival, 1848 márciusában a forradalom egyik hőse legyen, és így térjen vissza rövid időre az erdélyi politikába.

Teleki László 1848-i erdélyi szereplése és további egész tevékenysége már újabb fejezet a magyar-román viszony történetében is. Ez utóbbiról eddig alig szoltunk, pedig a magyar és román együttélés történeti tipológiájának majdani kidolgozásában fontos szerepet kapnak ezek a különös kategóriájával jellemezhető epizódok. Román kisnemesi, illetve nemesparaszti tömegek és csoportok nemcsak Fogarasban, hanem a történeti Magyarország más vidékein, illetve törvényhatóságaiiban, is (Hunyad, Kővár, Máramaros, Bihar) választottak magyar liberálisokat vagy velük rokonszenvező és együttműködő románokat diétai követjüknek. Ezek a tömegek viszonylag későn, a polgári fejlődés kibontakozása és előhaladása során kapcsolódtak bele a román nemzeti mozgalomba. Mindez a polgári nemzeti integráció törvényszerű velejárójaként. Törvényszerű folyamatnak bizonyult a nemzeti szembenállás is, aminek során a kompromisszumkeresésnek és a vad gyűlölködésnek különböző társadalmi rétegspecifikus magatartásformái alakultak ki. De ott, ahol a román nemzeti mozgalom többé-kevésbé a magyar rendi nemzetbe integrált és onnan kilépő népességre támaszkodhatott, a szembenállás nem mérgesedett úgy el. Persze nem ezek – a fent említett – kistájak termelték ki a párbeszéd legnagyobb egyéniségeit. Az egymás problémáinak megértésére is törfő politikusok a nemzeti integrációban gondolkozó és a polgári fejlődés követelményeit felismerő – elsősorban egy-egy társadalmi réteghez és csoporthoz kapcsolható és nem egy-egy régióra jellemző magatartásformát hordozó – politikusok sorából emelkedtek ki, és így a Kárpát-Duna-táj egészének „történeti termékei”. Teleki László is ezek közé tartozott. Láttuk a véletlen közrejátszását erdélyi szereplésében. Ugyanakkor, tagadhatatlan, hogy fogarasi és erdélyi tapasztalatok nélkül nem érzékelt volna úgy a térség fejlődésének nagy és oly mélyen átélt sorskérdéseit, nem fűtötte volna olyan erősen a mostoha sors fölé kerekedés történelemformáló indulata.

1. Lengyel Tamás: Gróf Teleki László. Bp. (1942); Teleki László: Válogatott munkái. (Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Kemény G. Gábor). I–II. Bp. 1961; Horváth Zoltán: Teleki László 1810–1861. I–II. Bp. 1964. Szabad György: Miért halt meg Teleki László? Bp. 1985.
2. Albert Hugo: Ungarische Tabletten aus der Mappe eines Independenten. Leipzig, 1844. 107. Van aki tévesen Marat-t ír, holott Albert Hugo Murat-val Teleki szenvedélyességére és lendületes magatartására célzott, nem pedig forradalmár érényeire.
3. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) F 142 Gyrás gyűlési jegyzőkönyvek, 43. k. 201–203.
4. Az 1850-i népszámlálás adatait (Magyar Országos Levéltár, F 551 Statisztikai tabellák, 2. cs.) a korábbi közigazgatási beosztás szerint csoportosítottam és összevontam a magyar és székely, valamint a német és szász rovatot, a táblázaton kívüli nemzetiségek rovatait pedig az egyéb alatt közlöm. Erdély össznépségét a Partium nélkül mutatja ki táblázatunk. Az 1930-i népszámlálás adatait közli és csoportosította Ernst Wagner: Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Köln-Wien, 1977.
5. Az ósinkai néptanító válasza Nicolae Densysianu (Cestionariu despre traditiunile istorice și entitățile țărilor locuite de români. București, 1893) kérdőívére. București, Biblioteca Academiei Republicii Socialista România, Ms. r. 4554. 166.
6. A fogarasiak mellékfoglalkozásaira és azok hatósugarának változásáról átfogó képet ad az 1750-i adóösszeírás és az 1820-i úrbéri összeírás. Dragosból például a 18. század derekán a Bánságba jártak aratni, (MOL F 50 1750-i adóösszeírás, 41. cs.) 1820-ban pedig csak „Erdélybe”. Ștefan Meteș: Vieața agrară, economică a Românilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane. I. București, 1921. 275.
7. Az adócsökkentéseket vizsgáló guberniumi parancsra kinevezett bizottmány jelentése szerint a felsővisítiek így alapították „Vistisorát”, a dragosiak pedig „Bebeteszkt”. OL F 46 Gubernium Transylvanicum in Politiéis, Generalia, 1846: 3872.
8. Pesty Frigyesnek az 1860-as évek derekán minden községhez megküldött helynévgyűjtő kérdőíve ama kérdésére, hogy a község lakói honnan telepedtek oda Mundra (illetve az „öregekből” és a bíróból álló falusi előljáróság) azt válaszolta, hogy „az országból jöttek a jobbágyság felvételére.” Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSZKK) Fol. Hung.
9. A családi és keresztnévek alapján — tudva, hogy elég nagy hibalehetőséget kell figyelembe venni —, úgy vélhető, hogy mintegy 122 magyar, 153 szász és 68 román terjesztette fel a kérvényt. MOL N 70 Archívum Regnicolare, Dieta anni 1848, 2-241/b.

10. Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, (1945) 384.; Thomas Nágler: Cercetări arheologice în Țara Făgărașului privind feudalismul timpuriu. Memoriile secției de științe istorice. Seria IV. tom. II. 1977. 16.
11. Constantin C. Giurescu: Istoria Românilor. I. București, 1935. 393—395.; Ladislaus Gáldi, Antonius Fekete Nagy, Ladislaus Makkai: Documenta Historiam Valachorum în Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Budapest, 1941. 245—246.
12. Bónis: i.m. 418—427.; David Prodan: Bojaren und „Vecini” des Landes Fogarasch im 16. und 17. Jahrhundert. Bukarest, 1967.; Ștefan Pascu: Voievodatul Transilvaniei. I. Cluj, 1972.
13. MOL F 100 Kovács Lőrinc guberniumi ügyvéd iratai 185.
14. MOL F 52 Conscriptio Czirákyana, Nagyberivoj.
15. Ion Cavalier de Pușcariu: Date istorice privitorie la familiile nobile române. I. Sibiu, 1892. 103—113.
16. 12 család beadványa fogarasi közgyűléshez. MOL F 135 Diaetalia, ügyiratok, 1843: 743.
17. Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. 18—23.
18. MOL F 139 I jelzetű productionálisok. 27. és 39. k.
19. MOL B 2 Erdélyi udvari kancellária, általános iratok Acclusa 1841: 5187.
20. MOL F 399 Bilanx quanti contributionalis. 1. cs.
21. Al. Bărbat: Drăguș. Un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Manifestări economice. Structura economică a satului. București, 1944.; Henri H. Stahl: Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”. București, 1981. 128.
22. Franz de Villata Generalmajor Schilderung-ja. Wien, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Generalien, 1833 B 139.
23. George Maior: O pagină din luptele românilor cu sașii pe terenul social, cultural și economic. Șercaia 1809—1909. București, 1910. 97.
24. A szabad elemek jelentőségére hívja fel a figyelmet Csetri Elek—Imreh István: Erdély változó társadalma 1767—1821. Bukarest, 1980. A fenti szempont érvényesítésével ad összképet Miskolczy Ambrus Erdély története. Főszerk. Köpeczi Béla. III. k. Bp., 1986.
25. Maior: i.m. 84—86, 97—101.
26. Ștefan Metes: Drăguș. Un sat din Țara Oltului (Făgăraș) I. Trecutul Țării Oltului II. Trecutul satului Drăguș. București, 1945. 20, 64, 169—170.

27. Az 1830-as években a felsőárpási falusbírónál a katonaboérok és a jobbágyok egyaránt eskü és 5 forint büntetés terhe mellett kötelezték a falu minden egyes tagját, hogy a Teleki család uradalmának bérlőjétől visszafoglalnak egy irtást, amelyet a földesúrral együtt közösen használtak. OL F 102 Kozma László guberniumi ügyvéd iratai, 107.
28. A kérdéskör legújabb magyar összefoglalása az eddigi irodalom áttekintésével. Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája, Budapest, 1983.
29. Községenkénti kimutatás 1761-ből. MOL F 71 Commissio Aulica 7. cs.
30. Ld. 2. jegyzet.
31. Nicolau Aron: Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor române din Făgăraș. Făgăraș, 1913; C. Stan: Scoală poporană din Făgăraș și depe Târnavă. I. Sibiu, 1928.
32. Boér Géza: Récsei báró Rétsey Ádám tábornagy és rokonai. Bp. 1942.
33. MOL F 390 Erdélyi adózók kimutatásai 1. cs.; Csetri—Imreh: i.m.; MOL F 392 Erdélyi adózók 1831 évi kimutatásai 1. cs., F 139 39. k.
34. Az 1801-i kimutatásban (F 139 27. k.) szereplő résztelket is egy egységként vettem fel, hiszen jobbágyok és zsellérek résztelket is laktak, mint az a (14. jegyzetben említett) Cziráky összeírás egészéből kiderül. Az 1848-i állapotra a földtehermentesítési kimutatás (Josef Grimm: Das Urbarmalwesen in Siebenbürgen. Wien, 1863.) abban a vonatkozásban csak hozzávetőleges képet ad, hogy egy-két birtoktest a jobbágyfelszabadítás után gazdát cserélt és akkor az új tulajdonos kapta a kárpótlást. Ugyanakkor a kárpótlási eljárások során gyakran több mint kétszer annyi úrbérest mutattak ki mint a Cziráky összeírás alkalmával 1820-ban, ami a jobbágy és zsellér eltitkolásokra utal, bár tisztában vagyunk az-
zal, hogy ezek a társadalmi kategóriák milyen nehezen meghatározhatók.
35. Nagy Iván: Magyarország családai. V. Pest, 1859; 104.; Octav-George Lecca: Familiile Boeresti Romane. București, 1899. 586. MOL F 102 108.
36. Ld. 8. jegyzet.
37. Bruckenthal Károly főkapitány jelentése. MOL F 46 1841:4284.
38. MOL F 135 1843:665.
39. Ioan Puscauri: Fragmente istorice. Despre boerii din țara Făgărașului. II. Sibiu, 1904. 49.
40. Nicolae Densusianu: Monumente pentru istorie Țării Făgărașului. București, 1885. 69.
41. Pesty Frigyes már említett (8. jegyzet) kérdőívének azokra a pontjaira, hogy honnan telepedtek meg a község lakói és honnan kapta a község a nevét 35 falu (általában: a bíró, az esküdtek, a pap és jegyző) vagy konkrétan megnevezve a falualapítót és azt akitől a nevét kapta, vagy név nélkül konkrét eseményhez, személyekhez tudta kötni a falu alapítását,

például erdőirtó pásztorok vagy határőrségbe szervezettek megtelepedéséhez. 15 falu úgy nyilatkozott, hogy nem tudni milyen régen vagy nagyon régen alapították. 7 község pedig azt jelezte, hogy Itáliából vagy Róma városából jött rómaiak kolonizáltak, ezek között a névszerint megnevezett két testvért (Opreát és Sztrezát), akik a két Kercisorát alapították.

42. Ion Codru Drăgășanu: Peregrinul Transilvan. Sibiu, 1865.
43. MOL F 49 Vegyes conscriptiók 26. cs.
44. A törvényhatósági életben előfordult visszaélések kiderítésére Mikó Imre nyomozó biztos elnöklete alatt működő guberniumi bizottmány véleménye. MOL F 142. 43. k. 319.
45. MOL F 142 43. k. 111.
46. Uo. 33–35.
47. Az 1830-as évek fejleményeiről átfogó képet ad Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós. Bp. 1965. A kérdéskör régebb és újabb irodalmának összefoglalásával készült Miskolczy Ambrus: Társadalom, nemzetiség és ellenzékiesség kérdései az erdélyi magyar reformmozgalomban (1830–1843). Századok 1983. 5. sz. Az erdélyi reformkort az itt jelzett kutatások alapján tárgyaljuk.
48. Teleki László levele Wesselényi Miklósnak. Pest, 1846. okt. 19. OSZKK Levelestár.
49. Teleki László levele Wesselényi Miklósnak. Kolozsvár 1835. február 8. uo.
50. Horváth: i.m. I. 71–72.
51. Statistischer, detaillirter Übersicht des ungarischen Landtages im Jahr 1839/40. f. 837. MOL I 58. Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Kabinettsarchiv, Varia 58. cs.
52. Teleki: i.m. I. 142–143.
53. F. Csanak Dóra: Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó. Bp. 1983.
54. Teleki László: A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak. Pest, 1806; Ladislaus Teleki: Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Pest, 1810.
55. Teleki: A magyar nyelv. 141.
56. Moritz Csáky: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn. Wien, 1981. 111–112.
57. Alexander Köry: Summarium elementorum jurisprudentiae hungaricae. Sárospatak, 1822.5

58. Teleki László az Akadémia főtítkárához intézett levelében hangsúlyozta is, hogy mindent megtesz, ami tőle telik azért, hogy „azt, ami most a jövőre nem a múltra való tekintetből történt, ami reményen nem érdemen alapul – ezen megkülönböztetést t.i. idővel meg is érdemeljem.” Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (továbbiakban: MTAKK) RAL 1836: 26.
59. Teleki: i.m. I. 334.
60. A Kegyenc című darabból ezt is kihúzta a cenzor. Salamon Ferenc: A kegyenc. Szépirodalmi Figyelő I. 1861. 30. sz. 471.
61. Követi jelentéséről azt a véleményt vették közgyűlési jegyzőkönyvbe, hogy az ellenkezik követutasítása „lelkével”. MOL F 142 43. k. 209.
62. Az erdélyi nagyfejedelemség s hozzá visszakapcsolt Részek három nemes nemzeteiből álló rendének Kolozsvár szabad királyi városába 1841-ik év november 15-ik napján kezdődött országgyűlésekről készített jegyzőkönyv. (továbbiakban: Jegyzőkönyv 1841–43.)
63. MOL B 50 Estei Ferdinánd erdélyi királyi biztos iratai. Titkos iratok 225.
64. MOL F 46 1839: 7472, 8667, 9719, 11 700.
65. Ld. 51. jegyzet.
66. Hevesi Sándor: Bánk bán és a Kegyenc. In: Katona József: Bánk bán. Teleki László A Kegyenc. Bp. 1928. V.
67. Kövy Sándor: Jus criminale. MTAKK Jogt. ált. 8–6. 2. Principium punibilitatis illud subiectivae: Quo liberior est actrio, eo magis est punibilis, quod fere solum hactenus mensuram poenae faciebat, ita est sequendum, ne ex regione Juris, ac Fori externi, in regionem ethicae transsiliatur.
68. Salamon: i.m.
69. 1837-ben 333 szavazatból 151 jutott Telékire, a római katolikusok részéről szereplő Boér Antalra 252. (A reformátusok, katolikusok jelöltjeire külön-külön adta le szavazatát minden szavazó.) 1841-ben 437 szavazatból Teleki László 382-öt kapott, míg a katolikus részről jelölt Boér György 356-ot. MOL F 142 43. k. 203, 342–343.
70. MOL F 142 43. k. 230–320.
71. Csak az 1846-i fogarasi követutasítást ismerjük: MOL F 37 Gubernium Transylvanicum Praesidialia 1846: 1163. A korábbi követutasítások egyes pontjaira a követek beszédeiből lehet következtetni.
72. Beszédtár, záradékul az 1841/2 dik (sic!) országgyűlési jegyzőkönyvhöz. Kolozsvár. (továbbiakban: Beszédtár 1841–43) II. 312.

73. Uo. 208.
74. Uo. 311.
75. Teleki: i.m. I. 361.
76. Uo. 362.
77. A kérdéskört újabban összefoglalta Varga János: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Bp. 1982, Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Bp. 1983. A renformkori liberalizmus szabadság és demokrácia fogalmát jellemzi Molnár Gusztáv: A fiatal Szabó Dezső című bevezető tanulmányában, in: Szabó Dezső életeim. I. Bukarest, 1982. 19–21.
78. Beszédtek tára záratékel az 1837^{diki} országgyűlési jegyzőkönyvhez. Nagyszeben, 1837. 1419.
79. Hangsúlyozza is Hajnal István egyik könyvismertetésében, hogy „úgy hisszük, a Magyarországhoz való visszacsatolás a 48-as forradalmi áramlat nélkül nem vált volna tökéletes egybeolvadássá, hanem Erdély sajátos viszonyaival való számítással, autonómiájának bizonyos megtartásával ment volna végbe, mégpedig a magyarság kívánsága szerint is.” Napkelet 1928. II. 938.
80. Ld. 71. jegyzet.
81. MOL F 142 44. k. 22.
82. Beszédtár 1841–43. III. 619.
83. MOL F 142 43. k. 70–71, 89, 137–139.
84. Ld. 7. jegyzet.
85. MOL F 142 43. k. 138–139. Beszédtár 1841–43. III. 587.
86. MOL F 142 63. k. 204–205., Ua. 43. k. 355.
87. Teleki László levele Teleki Józsefnek. Kolozsvár, 1841. dec. 17. Közli Horváth: i.m. II. 113.
88. Teleki László levele Wesselényi Miklósnak, Kolozsvár, 1846. aug. 5. OSZKK Levelestár.
89. Teleki László levele Teleki Józsefnek. 1846. március 28. OSZKK Levelestár.
90. Miskolczi Ambrus: Az 1846–1847. évi erdélyi országgyűlés. Magyarország története. V. 966–971.
91. Teleki László levele Teleki Józsefnek. Pozsony, 1848. február 22. OSZKK Levelestár.

Fogaras-vidék és Erdély (Partium nélkül) lakosságának nemzetiségi megoszlása (1850–1930)

	Román	Magyar (Székely) *	Német (Szász) *	Cigány	Zsidó	Egyéb
Fogaras-vidék össznépessége 1850-ben	54.600	1.150	1.688	1.887	263	79
– Határárlakosság (1850)	18.575	20	10	196	–	–
– Fogaras mezőváros (1850)	1.129	938	1.236	391	193	53
Fogaras-vidék össznépessége 1930-ban	60.031	2.719	1.870	1.733	429	166
– Fogaras város (1930)	4.246	1.094	969	20	388	124
Erdély össznépessége (1850)	1.043.847	488.434	191.754	76.383	11.851	10.953
Erdély össznépessége (1930)	1.625.863	828.144	237.024	69.324	65.324	15.854

* A népszámlálásban kimutatott magyar és székely, illetve német és szász rovatokat utólag összesítettük.

**Az adóköteles szántóföldek kiterjedésének (katasztrális hold) változása Fogaras-vidéken
és Erdélyben (a Partiummal együtt)
(1772–1850)**

	Adóköteles szántóföldek		Adóköteles földek növekedése 1772=100	
	Fogaras-vidék	Erdély	Fogaras-vidék	Erdély
1772.	10,176	562.733	100,0	100,0
1792.	14.405	652.819	141,5	116,0
1820.	16.060	679.369	157,8	120,7
1833.	16.255	693.066*	159,7	123,1*
1848.	16.256	693.351	159,7	123,2
1850(a)	4.672	272.536		
(b)	16.369	756.321		

* 1834-i összesített adat.

(a) 1848 előtt még adómentes (nemes) személyek földjei.

(b) 1848 előtt is adóköteles személyek földjei.

Fogaras-vidék népességének vallási megoszlása 1850-ben

	Római katolikus	Görög- katolikus	Ortodox	Református	Lutheránus	Unitárius	Izraelita
Fogaras-vidék	1.467	19.671	36.800	711	749	9	263
– Határőrlakosság	26	14.297	4.473	6	–	–	–
– Fogaras mezőváros	935	811	699	617	684	1	183

**Az adóköteles családok (családfők + özvegyek) létszámának
alakulása Fogaras-vidéken (1791–1847)**

	1791	1808	1821	1831	1847
Boér	537	623	736	803	1.021**
Polgár (taxalista)	350	185	362	327	298
Libertinus	—	222	280	384	400
Szabad román*	117	—	—	—	—
Jobbágy	4.458	5.225	5.214	5.573	6.459
Zsellér	696	682	562	559	469
Cigány	269	159	321	384	660
Zsidó	—	—	2	—	50
	6.427	7.096	7,477	8,030	9,151

* Később nyilván a libertinusok közé írták őket.

** 1846-ban 791 exemptus és 200 simplex boér családfőt írtak össze.

Jobbágytelkek (1801), jobbágyok és zsellérek (1820 és 1848) megoszlása a földesúri birtokokok között

	1	2-5	6-10	11-50	51-100	101-500	501-1000	1001-
	jobbágytelkek, illetve úrbéres fölött rendeltetkező birtokokok száma							
1801	20	17	4	3	2	2	1	1
1820	4	12	4	4	3	2	1	1
1848	3	10	6	4	2	1	1	1

A HONTI ÁLORCÁSDI

1845-ben Magyarhon politizáló köreiben — kivált ellenzéki oldalon — meglehetősen nagy port vert fel az április 24-én lezajlott honti tisztújítás. Addig ugyanis Hont megye élén olyan tisztikar állott, amelynek a tagjai majd mindnyájan ellenzékiek voltak; s ennek az együttesnek a tevékenységét sem a hazai konzervatívok vezetőgárdájához tartozó főispán, Majláth György országbíró, sem az ő főispáni feladatkörének érdemi részét a kormányzat megbízásából 1843-ban átvevő adminisztrátor, a máskülönben pedig igen ügyes és igyekvő Luka Sándor udvari tanácsos nem tudta korlátok közé szorítani. Az 1845-i választást viszont Hontban a konzervatívok nyerték meg. S ebben volt része annak, hogy a szavazásra megyebeli udvarhú nagybirtokosok tömegével vonultattak fel tőlük — például a dézsmás szőlők haszonélvezőiként — egzisztenciálisan függő kisnemeseket, amint volt része ebben annak is, hogy a tisztújítás napjára Luka az ipolysági megyeháza környékét az ellenzéki szavazók megfélemlítése végett katonasággal rakatta meg; az ellenzék alulmaradása azonban elsősorban nem ilyen okokon múlt, hanem azon, hogy hívei közül sokan a választást megelőzően köpönyeget fordítottak és átpártoltak a konzervatívokhoz. Ami már abból is kitetszik, hogy bár a megye első és másodalispánságát ekkor — Maithényi László bárónak (az azonos nevű barsi főispán unokaöccsének), illetve Vajda Istvánnak a személyében — két olyan (eddig alacsonyabb tisztséget viselő) ember nyerte el, aki kezdettől fogva a konzervatívokkal tartott, az 1845 előtt tisztséghez jutott ellenzékiek többsége szintén megmaradhatott a vármegye szolgálatában továbbra is s vállalta is a további munkát — csak most már konzervatív zászló alatt.

S egyes emberek hitszegésére adódtak persze példák az országban korábban is. (Hogy ne menjünk messzire: valaha maga Luka is a liberális ellenzék táborában kezdte politikai pályafutását.) Ilyen tömeges pálfordulásra azonban eddig nemigen került sor. Az országos ellenzék köreiben ezért most lőn nagy felháborodás, s egyre-másra születtek a tiltakozó fel- és köriratok — ha nem is a párthűség felborítói ellen (hiszen azok könnyen hivatkozhattak volna lelkiismeretük állítólagos parancsára), de legalább a korteskedés meg a katonai karhatalom igénybe vétele miatt. Azon azonban, ami történt, ezek a próbálkozások utólag természetesen már mit sem változtathattak.¹ Hont megye újdonsült pecsovics vezetői tehát bizonyosra vehették, hogy helyzetüket hivataloskodásuk három éve alatt semmi sem fogja megingatni; s nyugalalmukból akkor sem látszottak kizökkenni, amikor 1847 novemberében megnyílt a tisztújítást követő első országgyűlés; jóllehet nyílt titok volt, hogy ezen a diétán az alsótábla félelmetes ellenzéki vezerszónoka, Kossuth pellengérre szándékozik állítani az adminisztrátorok önkényeskedéseit, s nem fért kétség ahhoz, hogy ez alkalommal Luka Hont megyei viselt dolgai sem fogja szó nélkül hagyni.² Mi több: Hont megye hatalmasai a jelek szerint abban a szilárd meggyőződésben néztek elébe a következő, 1848 április 13-ra kitűzött³ tisztújításnak is, hogy az a megye kormányzatát további három év tartamára megint csak simán rájuk fogja bízni.

Mielőtt azonban ténylegesen is learathatták volna a már-már markukban érzett újabb győzelmet, „egyszerre leszakadt az ég a földre”:⁴ kitört a forradalom; s ez a nemvárt fordulat nemcsak hogy egyik napról a másikra teljességgel keresztülhúzta minden számításukat, hanem egyidejűleg mardosó balsejtelmekkel is tetőtől talpig átitatta őket. Balsejtelmekkel általánosságban véve: hiszen a legújabb fejleményekből arra következtethettek, hogy a forradalom folyamánként kő kövön nem fog maradni az ország ősi — nékik olyannyira szívükhöz nőtt — társadalmi és politikai berendezkedéséből. És balsejtelmekkel saját személyes sorsukat illetően is:

hiszen most már nemcsak az a veszély rajzolódhatott ki lelki szemük előtt, hogy a közelgő tisztújításon mégis vereséget szenvednek majd s ezzel kicsöppennek eddigi hatalmi helyzetükből, de az is, hogy azután tehetetlen céltáblává lesznek a múltakat rajtuk minden módon megtorolni vágyó politikai ellenlábasaik haragjának.

Bármekkora aggodalmakkal fürkészgették is azonban március második felében a „kétes jövő rejtelméi”-t⁵ ellenállásra egy pillanatig sem gondoltak. Ellenkezőleg: töprengéseiknek eleinte egyedüli tárgyak az volt, hogyan mentseék, ami esetleg mégis menthető, s ennek érdekében hogyan keltsenek olyan látszatot, mintha az övékénél túlradóbb örömmel senki sem fogadta volna a forradalmat. Ebbeli igyekezetükben pedig nemegyszer még az úriemberekre nézve mindhaláláig kötelező jóízű követelményeit sem áttalották habozás nélkül felrúgni. Így már március 24-én is, amikor végérvényesen kénytelenek lettek leszámolni avval, hogy a forradalom eredményeként Magyarországon most első ízben létrejövő önálló, parlamentáris kormányt az Ellenzéki Párt általuk mélységesen — és okkal — gyűlölt elnöke, Batthyány Lajos gróf fogja megalakítani, s erre „sebes póstán” még a megye aznapi közgyűléséből útnak indították Batthyány címére a következő feliratot:

Méltóságos Gróf, Minister Elnök Úr!

Mai napon Nádor ő Fenségenek hozzánk intézett leveléből hivatalosan értesünkre esett, miszerint ő Felsége, koronás fejedelmünk Méltóságodat a magyar ministerium elnökévé kinevezni kegyelmesen méltóztatott.

Hont megye közönsége — úgymint annak összes népessége — Méltóságodnak ezen megyeszerte már is kihirdetett kinevezését a legőszintébb hazafiúi érzéssel s ez érzésnek örömrádásokban kitörő jeleivel fogadta.

Hont megye, nem akarván sem megelőztetni, sem felhívattni, siet Méltóságodnak e hazafiúi hangulatát polgári tisztelettel kinyilatkoztatni.

Ne csodálja Méltóságod, hogy Hont megye, mely az előbbi kormány férfiainak köztudomásra olly gyakorta adta bizalma nyilvánítását, most olly hamar nézetit változtatva, üdvözölni siet Önt. Az akkor egy erőszakolt állapot volt — előidézve a megbukott kormány rendszer anyagi és szellemi eszközei által —, ez pedig azon állapot, mely csak az önkéntes akaratnak szabad nyilvánulása, a kivívott szabadság csírájának első gyümölcse.

Tudjuk mi, Méltóságos Gróf! hogy politikai létünknek még csak hajnal korát éljük, hogy a szabadság napjának dele még a magyar ég övön fel nem tűnt s így milly s mennyi roppant teendő fekszik az új kormány vállain; tán kétségbe is esnénk a jövőendő eránt; de a szabadság napjának első napsugára már is feltűnt Méltóságodban, s mi azt — teljes meglepéssel a jelen s teljes reménnyel a jövő eránt — legőszintébben üdvözöljük.

Fogadja tehát Méltóságod, Minister Elnök Úr, úgy Ön, mint az Ön által kiválasztandó kormány társai eránti teljes bizalmát úgy Hont megye rendjeinek, mint összes népességének.

Hazafiúi mély tisztelettel maradván

Ipolysághon, 1848^{ik} évi martius 24^{én} állandólagosan tartott közgyűlésünkől
Méltóságodnak

alázatos szolgálai,
Hont vármegye közönsége⁶

S evvel a próbálkozással sokra persze nem mentek, hiszen Batthyány, akinek bizonyára okádhatnékja támadt a fenti sorok olvastán, még csak válaszra sem méltatta a honti uraságok „örömríadás”-ba burkolt magyarázkodását. Ez azonban a felirat szerzőit egyelőre legkevésbé sem bírta rá arra, hogy letérjenek az általuk legújabbban választott ösvényről. Ellenkezőleg: ha akadt e hazában ember, akit ők még Batthyánynál is szenvedélyesebben gyűlöltek, akkor az Kossuth volt: s mégis teljes egyetértést mutattak, mikor a megyebeli ellenzék egyik hangadója, Boronkay Lajos három nap múlva azzal a javaslattal fordult a megye állandó választmányához (amelyet az előző közgyűlés a diétán felmerülő kérdések rendszeres megvitatására küldött volt ki a maga soraiból), hogy „miután Kossuth Lajos honboldogító polgártársunknak irodalmi és politikai pályáján úgy a monarchia, mint magyar ország jóllétének békés átalakulás útjánai előteremtésében s a szeretett köz haza felvirágzásában tanúsított fáradhatatlan buzgósága és szerzett érdemei nemcsak mindenki előtt ismeretessék, de szerencsés sikeröknél fogva halhatatlannak is lennének, hazánk pedig más hazák hálá intézvényivel mint eddig nem bírta: utasításul adassék [a megyét képviselő] országgyűlési követ uraknak, hogy fennevezett halhatatlan érdemű polgártársunk érdemeihez méltó s maradékinek szolgálendő országos megadományoztatását még ez ország gyűlésén sűrgessék, s ezen indítvány... pártolására valamennyi testvér megyék is felszollíttassanak”. Maga a választmány pedig nemcsak hogy „köz lelkesedéssel” fogadta az előterjesztést, hanem a hízelgő szóvirágokat még szaporítani is jónak látta, leszögezvén, hogy azért járul a javaslatához, mert ismeri ugyan „a megye közönsége Kossuth Lajos fáradhatatlan buzgalmú polgártársunk szerénységét, melynél fogva ő semmi magán embernek — legyen az koldus vagy király — lekötelezettje lenni nem akar”, de „erősen” hiszi, hogy „illy classicus lélek polgári kötelességéhez képest a hazának lekötelezettségévé magát tenni nem átalandja...”⁷

Más kérdés, hogy ennek a határozatnak a foganatosítására végül mégsem került sor. S hogy miért nem, azt pontosan nem tudjuk, de gyaníthatjuk. Valószínű ugyanis, hogy nem sokkal e március 27-i választmányi ülés lezajlása után már Ipolyságon is értesültek azokról a megyei igazgatás megújítását célzó kétrendbeli törvényjavaslatokról, amelyeket a következő napon, 28-án éppen Kossuth terjesztett az országgyűlés elé; s szövegükből a honti vezetők már kiolvashatták, hogy a rájuk leselkedő veszélyek mégsem olyan nagyok, mint amekkoráknak első ijedelmükben képzelték őket. Hiszen e törvénytervezetek egyikének az elfogadása esetén az eddigi — rendi alapokon nyugvó — megye közgyűlések szerepét a jövőben ugyan népképviselési úton választandó testületek vették volna át; de — mert Kossuth azon volt, hogy a megyék irányítása a közgyűlések népképviselésre alapozása ellenére ezután se kerüljön sehol a hatalomból eddig kirekesztett elemek s kivált ne kerüljön nemzetiségi politikusok kezébe, hanem továbbra is a magyar nemesi vezetőréteg reprezentánsainak a kezében maradjon — a másik általa szövegezett törvénytervezet szerint az országgyűlés egyidejűleg azt is kimondotta volna, hogy „a megyékben a legközelebbi országgyűlés intézkedéséig tisztújítások nem fognak tartatni, kivéven, ha egyes megyének közigazgatási viszonyai azt halaszthatatlanná tennék, melly esetben a tisztválasztást a belügyek ministeriumának rendeletére az illető megye képviselő gyűlése fogja megtenni”.⁸

Ezeknek a kossuthi javaslatoknak a megismerése után tehát Hont megye urai már sürgősen érezhették, hogy oly arcpírító módon megalázzák magukat a kidolgozásukra vállalkozó „classicus lélek” előtt, mint azt 27-én kezdeti fejvesztettségükben elhatározták volt; habár aggodalmaiktól pillanatnyilag még mindig nem szabadultak meg egészen. Azt ugyanis a március végi napokban még nem tudhatták, hogy az országgyűlés a megyék nemesi vezetőrétegének birtokában lévő hatalmi állások körülbástyázására a következő héten, a szóbanforgó törvénytervezetek megvitatása során még a Kossuth által indítványozottaknál is messzebbmenő rendszabályokat fog alkotni: hogy egyelőre el fogja mellőzni a megyei közgyűlések teljes népképviselésre alapozását s a közgyűlések feladatkörét további törvényhozási intézkedésig olyan

ideiglenes bizottmányokra fogja ruházni, amelyeket az (erre az alkalomra korlátozott számú nem-nemessel is kibővítendő) *eddig*i közgyűlések lesznek hivatva megválasztani a maguk kebeléből;⁹ a tisztújítások átmeneti tilalmát pedig — Kossuth álláspontjától eltérően — *kivétel nélkül* minden megyére (így a forradalom által konzervatív tisztviselők kezén talált megyékre is kivétel nélkül) kiterjedő érvénnyel fogja törvénybe iktatni.¹⁰ Vagyis a honti urak egyelőre nem tudhatták, hogy az ő megyéjükben a belügyminisztérium nem fogja-e mégis megtartatni a tisztújítást; s — meglehet — ekkor még abban is bizonytalanok voltak, hogy az országgyűlés által kimondani szándékolt moratórium vonatkozni fog-e majd az új törvények életbelépése előtt már meghirdetett tisztújításokra is.

Hogy tehát mielőbb tisztán lássák, mire is számíthatnak: a megye vezetői március 30-án megint Batthyányhoz fordultak — ezúttal avval a kéréssel, hogy ő az általuk április 13-ra már korábban „kitűzött tisztújítás megtarthatása körül hatás köréhez képest célszerű intézkedést tegyen”. S kérésüket, vigyázni óhajtván a látszatra, úgy adták elő, mintha leghőbb vágyuk továbbra is a tisztújítás terv szerinti megrendezése volna;¹¹ mikor azonban Batthyány — elébb szóbeli üzenet útján,¹² majd hivatalos leiratban¹³ is — tudomásukra hozta, hogy a tisztújítás megtartásához az országgyűlés által időközben már törvénybe iktatott moratóriumra való tekintettel nem járulhat hozzá; ezt a választ úgy fogadták, mint akik szívük mélyén éppen ilyen választ áhítottak kapni.

A miniszterelnöki feleletet napirendjére tűző április 10-i közgyűléssel tehát döntéséért köszönetet szavaztattak Batthyáynak;¹⁴ s a köszönetnyilvánítás ez esetben őszinte is volt, hiszen végérvényesen csak Batthyány közlései nyugtatták meg őket, ezek azonban végre valóban és tökéletesen megnyugtatták őket afelől, hogy továbbra is hivatalhelyükön maradhatnak. Nem számítva persze Majláthot és Lukát. Mert amennyire világossá lett immár előttük, hogy az ország kormányrúdját most kezükbe vevő liberális nemesi politikusok készebbek akár a konzervatívok soraiból választott megyei tisztviselőket is megtérni eddigi pozícióikban, mintsem hogy bárhol rést üssenek a megyei nemesség hatalmi állásain, annyira világos volt előttük is kezdettől fogva, hogy viszont az udvarhű főispánokat és adminisztrátorokat, akiket annak idején nem a szavazásra jogosultak többségének a bizalma juttatott tisztséghez, hanem a bécsi önkény ültetett a megyék nyakára, az új kormány okvetlenül és igen gyorsan meneszteni fogja.¹⁵

Amikor azonban a Hont megyei vezetők latolgatni kezdték, hogy mit várhatnak a rövidesen nyilván az ő megyéjükben is végbemenő főispán-cserétől: egyszer csak támadt egy óriási ötletük arra nézve, hogy ezt az elháríthatatlan csapást miként fordítsák mégis a maguk javára. S ama sokat emlegetett április 13-án, amelynek a közeledte néhány napja még oly nyugtalan-sággal töltötte el őket, a még folyvást együtt ülő megyegyűlésnek már elébe is terjesztették ötletüket: hogy tudniillik újfent keressék meg Batthyányt s kérjék fel arra, hogy „ezen megye főispánjává szilárd hazafi szeretetéről országszerte ösmeretes hon polgár s gróf Teleki László úrnak való kineveztetését ki eszközölni méltóztassék”. A megye rendjei pedig — bár példátlan eset volt, hogy valamely megye maga tegyen javaslatot leendő főispánjának a személyére — ezt az indítványt is készségesen és egy emberként felkarolták, ünnepélyesen (és a tőlük telhető legválasztékosabb irányban) leszögezve, hogy „e megye kormánya biztosabb hazafiúi kezekbe nem tétethetik le, mint éppen a kijelelt méltóságos gróf hazafiságos egyéniségébe, mert kinek... politikai pályája a nemzetnek ritka példányul s tükörül szolgálhat”; majd mindjárt választottak egy Pestre menendő fényes küldöttséget is, hogy az a javaslat elfogadtatása végett közvetlenül is lépjen érintkezésbe mind Batthyányval, mind magával Telekivel.¹⁶

S hogy a közgyűlésen résztvevő ellenzékiek pártolták ezt a kezdeményezést, annál persze mi sem természetesebb. Elvégre Telekit az ország az előző években mint a főrendi ellenzék egyik legtehetségesebb és legmunkásabb vezetőjét ismerte meg, s ezért őt az *ellenzék* köreiben

valóban óriási tisztelet övezte. Meglepő azonban abban sincs, hogy most a megyegyűlés konzervatív többsége szintén kapva kapott a személyére vonatkozó javaslaton — az ő ellenzéki múltja ellenére is, sőt éppen erre való tekintettel. Hiszen a honti pecsovicssok — ha a tisztújítás elmáradásából megnyugvást merítettek is — változatlanul érdekükben állónak gondolhatták fenntartani azt a látszatot, hogy eltökélt szándékuk a Batthyány-kormány odaadó szolgálata; ennek a látszatnak a fenntartására pedig keresve sem találhattak volna alkalmasabb eszközt, mintha éppen Batthyány eddigi legközelebbi fegyvertársát kérik kineveztetni megyéjük főispánjává. És ha kérésüket teljesítik is, akkor a dologból ezeknek a derék férfiaknak még egy nagy előnyük származott volna: az, hogy olyan főispán kerül megyéjük élére, aki az országos politika alakításában való nap-napi tevékeny közreműködése folytán Pesthez lévén kötve, Hontban — mint eleve bizonyosra vehették — csupán névleges főispán lesz majd; akinek a főispánsága alatt tehát továbbra is merőben a maguk kénye-kedve szerint kormányozhatják majd a vármegyét s akinek a főispánsága ezt — mi több — nemcsak lehetővé fogja tenni, de egyenesen meg is fogja könnyíteni, hiszen a főispáni szék általa történő elfoglalása után, bármit művelnek is majd, lépéseik takarójául mindig módjuk lesz előrángatni Teleki László tiszta nevét.

Hanem a Teleki kineveztetésére irányuló kezdeményezéssel a jó honti urak végül is legfeljebb annyit értek el, hogy ország-világ előtt megmutatták, mennyire igyekeznek kedvükben járni most fölübük kerekedett liberális ellenlábasaiknak; kezdeményezésüknek fogaratot szerezni azonban már nem tudtak. Teleki ugyanis köszönettel elhárította magától a megtiszteltetést — nyilván már csak azért is, mert nem volt nehéz átlátnia az Ipoly menti taktikusok hátsó gondolatait, de egyéb okokból is. S hogy mik voltak ezek az okok, azt tőle magától is megtudhatjuk, ha elolvassuk a honti küldöttség nála tett látogatása után a megye rendjeihez intézett levelét, amely így hangzott:

Tisztelt Polgártársak!

Olly megtiszteltetés jutott nekem, millyennél szebbet soha nem remélheték; olly megtiszteltetés, melyre magamat érdemessé tenni legforróbb vágya, legfőbb feladata leend életemnek. Hont megye közönsége, tisztelt polgár társaim által a megyei fő kormányzó hivatalt elvállalására szollitatám fel. Milly dicsőség illy uton nyerni hivatalt! s én nem vállalhatám el! Szét zúzott kebellem sohajtok fel Önökhöz, tisztelt Polgár Társak, bocsánatért, hogy nem vállalhatám el. Fiatal korom legmerészb arany álmai sem ragadtak el soha fényesebb dicsőség reményeig, mint mi nekem jutott s nekem juthatott volna; higyjék el Önök, könyörgök! higyjék el, hogy örökké feledhetlen marad nekem ennek emléke, feledhetlen, mint a fölötti mély keservem, hogy tisztelt polgár társaim akaratát nem teljesíthetém. Kínos harcot vívtam magammal, míg végre kétségbe eséssel kikelle mondanom a *lehetlen* szót!

Olly esetben, minő a jelen, — tudom — nincs elháríthatlan akadály az egy meggyőződésem kívül; de mikor ez gördül előnkbe, mikor ez kiált fel lelkünkben elnémíthatlan hangjával, akkor — úgy hiszem — jogosan mondjuk ki a *lehetlen* szót. Azért mellőzöm egészem rongált állapotát,¹⁷ hiszen a polgár hasonló a katonához, kinek nincs parancsolóbb kötelessége, mint kiállani a számára kijelölt helyre, ott őrködni és vívni, a míg el nem hivatik vagy ki nem dől; nem említem magán házi viszonyaimat,¹⁸ hiszen a polgárnak legszentebb viszonya az, mely őt hazájához köti, s hol ez parancsol, ott minden egyéb kötelezettség megszűnik! — csupán polgári kötelességeim iránti meggyőződésemet említem.

A mostani független magyar kormány mint a nemzet többségének kifolyása nézeteim szerint egészen más helyzetben van, mint millyenben volt ez előbb kisebbségi kor-

mány, melynek hogy életét nyújtsa, abba kellett járni, hogy magának bár milly úton többséget csikarjon ki. A mostani kormány működéseit köz bizalom kíséri: kinevezéseiben tehát csak egy fő célt kellend szemei előtt tartania: a köz adminisztrációnak lehető legtökéle[te]sbb fokra emelését. Kik e cél elérésére legtöbb tehetséggel, avatottsággal bírnak, azok tehát helyesen teszik, ha hivatalt, különösen főispánságot válnak. De én illy tulajdonokkal nem dicsekhetem; ha mi csekély hatásom lehetend, soha egyébbnek nem lesz tulajdonítható, mint annak, hogy kik ösmernek, szándokomat tisztának, irányomat becsületesnek, elveimhezi ragaszkodásomat szilárdnak hiszik és tudják.

Tisztelt Polgár Társak!

Meggyőződéseim nem engedi, hogy ez alkalommal is kiemeltessem magamat a szerény helyzetből, melyben eddig működtem! közlegénynek kell maradnom a nép között; így s csak is így gyakorolhatom legcélszerűbben csekély hatásomat — különösen a jelen körülmények között. Pártolni s ellenőrizni a kormányt s a néppel együtt követelni azt, mi hazánk számára a szabadság, egyenlőség s testvériség elveinek alapján még kívándó: ez a kör, mely előttem nyitva van.

De kérdem, mikor lehet pártolásomnak több hatása: akkor-é, ha mostani szerény, de független helyzetbe pártolom a ministeriumot, vagy akkor, ha pártolom mint hivatalnok úgy hiszem, e kérdésre könnyű a felelet. Ellenőrködni pedig és követelni: miként fér ez egybe a hivatalnoki helyzettel? Mostani parlamentáris kormány rendszerünk mellett abból, ha a hivatalnok véleménye egy-más tárgyra nézve a ministeriumétól eltérő, szükségképen mi következik? az, hogy a hivatalnok vagy le lép, vagy elmozdítatik. Már most — föltéve, hogy hivatalt válnék s aztán a vélemény különbség egy nem remélt esete adná magát elő —, ha lelépnék, a kormánnyal szembe milly ellenséges állásba helyeztem volna magamat! ha hivatalomtól elmozdítálnák, milly természetes volna azontúli fellépésemet boszúságnak, sértett hiúságnak tulajdonítani! úgy hogy ezt alig vehetném rossz néven azoktól, kik engem közelebről nem ösmernek. Az általam elő hozottakból tehát — úgy hiszem — elég világosan kiténik, hogy bár melly lehetőséget téve fel, [akár a kevésbé valószínűt, hogy nézeteink azonosak,]¹⁹ akár a valószínűbbet, hogy nézeteink egybe-másba eltérők volnának — s pedig e kettőn kívül nincs lehetőség —, nem tennék célszerűn, nem tennék helyesen, ha most főispánságot válnék.

Tisztelt Polgártársak! ha a mondottakon kívül még magyar ország s Erdély egyesítésének fontos ügyét említem, mely melletti küzdésre könnyen meglehet, hogy honfi kötelességem rövid időn a testvér hazába hívand el,²⁰ előadtam indokaimnak legfőbbjeit, melyek miatt könnyezve bár s tört szívvel, de elhatározottan kell ki mondanom, miszerint tisztelt polgár társaim akaratát teljesítnem lehetlen. Könyörgök, higgyék el Önök, hogy ez elhatározásra engem az említetteken kívül semmi mellékes nézet nem bírt s okaimat őszintén adtam elő keblem mélyéből! higgyék el, hogy semmi nem enyhítheti fájdalomat, mint azon remény, hogy tisztelt polgár társaim kegyeségöket tőlem jövőbe sem vonandják meg, semmi sem tenné tűrhetlenebbé, mintha tisztelt polgár társaim kétségbe vonnák azt, miszerint magamat akaratuk teljesítésében az egy lehetetlenségen kívül semmi egyéb által gátoltatni nem engedtem volna.

Mély tisztelettel maradván Önöknek, tisztelt Polgár Társak,
Pesten, 1848. évi april 19^{én}

alázatos szolgája,
Teleky László s. k.²¹

Valószínű azonban, hogy mire ez a levél május 4-én Hont megye következő közgyűlése elé került, addigra az itteni konzervatívok már nem is nagyon bánták, hogy választottjuktól elutasító feleletet kaptak. Hiszen amikor Teleki főispáni kinevezését kezdeményezték, akkor őt még a Batthyány-kormány legfőbb támogatói közé sorolták. Mostanra viszont, ha egyéb forrásból nem, hát magából az április 19-i levélből is megtudhatták, hogy Teleki valójában már egyáltalán nem tekinthető a kormánypolitika fenntartások nélküli hívének. (Ha pedig — ami nem teljesen kizárt — a sajtóból²² vagy máshonnan ismerték már Telekinek a pesti Radikál Kör nevében a kormányhoz intézett április 30-i petícióját is, amely azt követelte, hogy a minisztérium többé ne csupán fenyegetse a bécsi udvart önálló magyar fegyveres erők létrehozásával, hanem ténylegesen is és haladéktalanul kezdje meg egy „országos toborzás útján önkénytesekből” szervezendő nagylétszámú hadsereg kiépítését.²³ akkor ebből szintén csak azt a következtetést vonhatták le, hogy Teleki meghasonlott a kormánnyal.²⁴) Márpedig ők nem olyan embert vágytak látni a főispáni székben, akire a jelenleg hatalmon lévő kormányférfiak — ha más okból is: nem jobb-, hanem baloldalisága miatt — ugyanúgy gyanakodva fognak nézni, akár rájuk magukra, hanem éppen hogy olyan személyt, aki maradéktalanul élvezi a kormány bizalmát s ebből a bizalomból valamennyit rájuk is át tud majd sugározni.

A május 4-i közgyűlésen tehát a Teleki levelében foglaltakat minden további nélkül tudomásul vették s egyáltalán nem panaszták föl a válasz elutasító voltát. Igaz, az elutasítás keltette örömknek sem adtak hangot; csakhogy ezt bajosan is tehették volna, miután előzőleg oly magasztalólag nyilatkoztak Teleki „hazafiságos egyénisége”-ről. S ugyanezen okból most arra sem gondolhattak, hogy netalán közvetlen bírálattal illessék a Teleki-levelnek azokat a passzusait, amelyek nyíltan feltárták, hogy a levél írója a jövőben a kormányától eltérő úton szándékozik járni; habár a megye konzervatív vezérférfiai ez alkalommal is okvetlenül jelezni akarták, hogy a kormány rájuk — Telekivel ellentétben — ezután is bizton építhet. De hát a Teleki álláspontjával történő nyílt szembehelyezkedést ez sem követelte meg parancsolólag. S ezt tökéletesen megértette Maithényi alispán is. Mikor tehát rá került a szólás sora, roppant egyszerű megoldást választott: anélkül, hogy akár egyetlen hanggal is utalt volna arra, milyen utat tűzött maga elé Teleki, a legteljesebb határozottsággal értésükre adta az egybegyűlteknak, hogy a megye tisztviselői mindenestre más utat választanak, amennyiben „Hont tisztikara a felelős minisztériumhoz csatlakozik, annak támasza, istájpja lesz”. Majd, miután a megyegyűlés eloszlott, erről a nyilatkozatról lóhalálában tájékoztatta a kormány illetékes tagját, Szemere Bertalan belügyminisztert is²⁵ abban a nyilvánvaló reményben, hogy a szép szavak hatással is lesznek azokra, akiknek szánvák.

Hanem Szemerét és kollegáit különösebben persze ezek az ő edzett fülükben üresen pufogó frázisok sem hatották meg. Amire azonban Maithényi és gárdája áhítozott, azt Batthyányék végeredményben ennek ellenére is megtették, mikor most olyan döntést hoztak, hogy Hont vármegye főispánja a hajdan „a Martinovics-féle dolgokba elegyedett”²⁶ Géczy György unokaöccse, a Zólyom megye országgyűlési követeként már a harmincas évek elején feltűnt Géczy Péter legyen.²⁷ Hiszen ő, bár ismertség és tekintély dolgában nem vetekedhetett Telekivel, szintén mint az ellenzék régi harcosa szerzett nevet s, mivel április végén kapott már egy másik, sokkal fontosabb — az alsómagyarországi bányakerületbe szóló kormánybiztosi — megbízatást²⁸ is, a Hont megyei tisztikart szintén vajmi ritkán bosszanthatta lpolyságon történő személyes megjelenésével.²⁹

Hont megye rendjeinek tehát jó okuk volt arra, hogy május 24-i gyűlésükből, amelyen Géczyt ünnepélyesen beiktatták főispáni székébe, ismét köszönő levéllel forduljanak Batthyányhoz. S mivel közben, május derekán a forradalom táborának baloldala — s azon belül Teleki is — újabb és minden korábbinál szenvedélyesebb támadást intézett a kormánypolitika ellen,³⁰ a

levélírás arra is kiváló alkalmat szolgáltatott a honti uraknak, hogy még egyszer kinyilvánítsák a kormánypolitika iránti állítólagos hűségüket s még egyszer elhatárolják magukat azoktól, akik — mint oly magasztos költőiséggel (s persze megint a Telekire történő egyenes utalás mellőzésével) megfogalmazták — „feledve vagy át nem látva az idő viharzó hullámainak veszélyét, ezredéves hajónkat — a mi kedves hazánkat — maga a vész közepette gyökerestül átalakítani ohajtának a nélkül, hogy az előbb a legközelebb eső partot érve, csak kissé is megerősíthetnék, mielőtt a végkép elmerüléssel fenyegető idő tengerére bocsájtatnék”.³¹ Ennek a szívhez szóló irománynak a postázása után pedig Maithényi és társai nyilván már akár mérget is mertek volna venni arra, hogy a forradalmi kormányzat többé végleg nem fogja háborgatni őket megyéjük ügyeinek tetszésük szerinti intézésében.

S ebben a várakozásukban nem is csatlakoztak — egészen decemberig. Az év utolsó hónapjában viszont, mikor Windisch-Grätz herceg csapatai hadra keltek a magyar forradalom ellen, Kossuth (aki időközben a Batthyány-kormány örökébe lépett honvédelmi bizottmány elnökeként a forradalmi kormányzat feje lett) egyszer csak arról értesült, hogy Maithényiek egy titkos kupaktanácson jóelőre elhatározták a megyéjük felé még éppen csak megindult ellenség előtti majdani készséges meghódolást; s erre egy liberális Nógrád megyei országgyűlési képviselő, Repetzky Ferenc személyében azonnal kormánybiztost menesztett Hontba az ügy kivizsgálására.³² Maithényieknek azonban nehézségeket végül ez sem okozott, mivel árulásukra Repetzkynek persze nem sikerült tárgyi bizonyítékokat találnia.³³ Hont megye konzervatív tisztviselői tehát ezt követően is zavartalanul megmaradhattak hivatalhelyükön, mígnem januárban végre valóban a császáriak kezére került megyéjük s így végre levethették a tíz hónapja magukra erőszakolt álarcokat, hogy a továbbiakban kevés kivétellel³⁴ immár az ellenforradalom nyílt kiszolgálóiként (s ismét — az ezúttal Hont császári biztosává megtett — Luka Sándor vezérletével) folytassák honboldogító tevékenységüket.³⁵

Amivel azután a forradalom liberális vezetői számára nagyszerű lehetőséget teremtettek ahhoz, hogy — ha kedvük tartja — fontolóra vegyék, vajon érdemes volt-e hatalomra jutásuk óta oly kíméletes bánásmódban részesíteniök konzervatív osztályostársaikat...

1. Mindezekről bővebben Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig III, Pest, 1868, 63–80. I. és Hont vm. ekkori másodfőjegyzője, Gyürky Antal: Ötvennégy év Hontvármegye történetéből 1820-tól 1874-ik évig [I], Vác, 1874, 250–270. I.
A további jegyzetekben előforduló rövidítések:
HML = Hont megyei Levéltár
Kjk = közgyűlési jegyzőkönyv
KLÖM = Kossuth Lajos Összes Munkái
ME = miniszterelnöki iratok
'48ML = Az 1848–49-i minisztérium levéltára
OL = Magyar Országos Levéltár, Bp
PH = Pesti Hírlap
ŠtABB = Štátny archív v Banskej Bystrici
2. Amint azután ki is tért rájuk az adminisztrátori rendszerrel foglalkozó kerületi választmány megbízásából készített jelentésében, s.d. [Pozsony, 1848 márc. 1], KLÖM XI (szerk. és bev. Barta István), Bp, 1951, 603–604. I.
3. Erről a 11. jegyzetben idézendő források.
4. Ahogy ezt Petőfi írta: Lapok Petőfi Sándor naplójából, 1848. márc. 17, Petőfi Sándor Összes Művei V (szerk. V. Nyilassy Vilma és Kiss József), Bp, 1956, 79. I.
5. Így Gyürky [I,] 276. I.
6. OL '48ML ME 1848:13.
7. Ld. ŠtABB HML Kjk 1848:992. Az e tárgyban a többi megyéhez intézni szándékolt, de végül mégsem postázott körlevél szövegét közli egykori megfogalmazója, Pongrácz Lajos (szerk.): Kivonatok Hontvármegye jegyzőkönyveiből 1848–1849- és 1861-ről I, Selmeczbánya, 1890, 66–67. I. (Szétküldésének elmaradásáról uo. I, 10. I.)
8. A két törvényjavaslat (egyugyanazon ív papírra írott s eleddig kiadatlan) eredeti fogalmazványa az országgyűlés iratai között található meg: OL Regnicolaris levéltár, Archivum Regni, Lad. XX21. Fasc. C.N° 56.
9. Ld. az 1848:XVI. t.-c.-t.
10. Ld. az 1848:XVII. t.-c.-t, amely végül nemcsak egyes megyék teljes tisztikarának, de még egyes megyei tisztviselőknek az újjáválasztását sem engedélyezte, hanem — Deák Ferenc „közegyetértéssel” fogadott módosító javaslatának megfelelően — úgy rendelkezett, hogy ha valahol esetleg megürül valamely megyei tisztség vagy szükségessé válik új tisztségek létesítése, akkor ezek betöltéséről — egyelőre csupán ideiglenesen és helyettesítés révén — az illető megye főispánja gondoskodik az 1848:XVI. t.-c. értelmében alakítandó képví-

selőbizottmánnal egyetértőleg. (Hogy evvel a megszorítással az országgyűlés Deák kezdeményezésére cserélte fel Kossuth törvénytervezetének azt a passzusát, amely egyes megyék számára kivételesen és belügyminiszteri felhatalmazástól függően továbbra is lehetővé tette volna teljes tisztújítás tartását, az kitérnek az alsótábla 1848. ápr. 6-i ker. ülésének leírásából: PH 1848 ápr. 13, 28. sz. 326. l.)

Itt megjegyzendő, hogy a további törvényhozási intézkedésig működni hivatott képviselőbizottmányokra vonatkozó döntés — mint másutt (Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a, Bp, 1964, 109—113. l.) már részletesen szoltam róla — annak a nézetkülönbségnek az áthidalására szolgált, amely a megyerendszer újjászervezését illetően Kossuth és Széchenyi között alakult ki ekkor. Széchenyi ugyanis azon a véleményen volt, hogy egyelőre óvakodni kell a megyei közgyűlések teljes népképviselőre alapozásától, mert ez megingatná a megyék nemességének hatalmi helyzetét s a nem-magyar lakosságú megyék irányításának nemzetiségi politikusok kezére kerülését vonhatná maga után; Kossuth viszont — bár a megyék nemességének hatalmi helyzetét megingatni és a nem-magyar lakosságú megyék irányításának nemzetiségi politikusok kezére kerülését előmozdítani maga sem akarta, azaz a dolog *lényegére* nézve maga is osztotta Széchenyi álláspontját — a megyegyűlések azonnali teljes népképviselőre alapozása mellett kardoskodott, mert arra számított, hogy nálunk is úgy lesz, ahogyan a régi Rómában volt, ahol „megadattott a választói szabadság, de... patriciusokat választottak”. (Ld. az országgyűlés alsótáblájának 1848. ápr. 2-i ker. ülésén tartott felszólalását, KLÖM XI, 719. l.)

Vannak azonban, akik a Kossuth és Széchenyi álláspontja közötti különbséget nagyobb-nak, *lényeginek* igyekeznek feltüntetni s azt sugallják, hogy Kossuth csupán elfogult követársainak megnyugtató végett tett úgy, mintha maga is a megyei igazgatást eddig irányító nemesurak helyükön maradását vélne kívánatosnak, ténylegesen viszont egyáltalán nem rosszalotta volna a nemzetiségi politikusoknak a megyékben történő térhódítását. (Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban, Bp, 1971, 337—338. l. és Szabad György: A polgári átalakulás megalapozása 1848—49-ben, A negyvennyolcas forradalom kérdései, Bp, 1976, 60—61. l., illetve Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében, Bp, 1977, 121—122. l.) Ezek a szerzők tehát — hogy olyan látszatot keltsenek, mintha Kossuth a nemzetiségekkel szemben Széchenyiénél nagyobb engedékenységre hajlott volna — készek Kossuthot akár köntörfalazónak is lefesteni, a tisztújítások időleges felfüggesztését előíró törvényjavaslatáról pedig még csak említést sem tesznek — persze érthetően, hiszen ebből a (fentebb idézett) javaslatból napnál fényesebben kilálglik, hogy a megyék tényleges irányítását Kossuth éppúgy a megyei nemesség képviselőinek kezében óhajtotta látni ezután is, akár Széchenyi. Akad azután olyan kutató is, aki megemlékezik ugyan a tisztújítások átmeneti tilalmát kimondó rendelkezésről is, de úgy, mintha ezt az országgyűlés szintén „mindenekelőtt Széchenyi kívánságára” iktatta volna törvénybe. (Ld. Gergely András: Az 1848-as magyar polgári államszervezet, A magyarországi polgári államrendszerek, Bp, 1981, 72. l.) Ismételten hangsúlyozni szeretném tehát, hogy a tisztújítások elnapolására vonatkozó javaslatot a megyegyűlések népképviselőre alapozását előíró törvényjavaslatával együtt (s vele egyidejűleg) igenis Kossuth dolgozta ki; s ezt most még avval is megtoldhatom, hogy Széchenyi a tisztújítások ügyének szentelt javaslatához egyáltalán nem is szolt hozzá — s nyilván éppen azért nem, mert a tisztújítások késleltetendő voltát illetően Kossuth álláspontja érdemileg nem tért el az övétől —, a Kossuthtól származó eredeti törvénytervezet további megszorítását pedig, ha bizonyára helyeselte is, szintén nem ő, hanem — mint már láttuk — Deák kezdeményezte. Sőt ehhez azt is hozzáfűzhetem, hogy e javaslat utólagos módosítása ellen végül maga Kossuth sem emelt szót.

11. V.ö. ŠtABB HML Kjk 1848:997 és Hont vm. Batthyányhoz, Ipolyság, 1848 márc. 30, OL 48ML ME 1848:114. Az idézet az előbbiből. — A problémára egyébként a megyei hatóság a nagyobb biztonság kedvéért az ország közigazgatását ekkor átmenetileg irányító Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány figyelmét is felhívta. (Erről a bizottmány tagjai, Klauzál Gábor, Szemere Bertalan és Pulszky Ferenc Batthyányhoz, Pest, 1848 ápr. 5, uo. 1848:37.)
12. Erről az 1848 ápr. 10-i megyegyűlés jegyzőkönyve: ŠtABB HML Kjk 1848:1014.
13. Erről uo. 1848:1015.
14. Ld. uo.
15. Amiben egyébként nem is tévedtek: egy Szemere belügyminiszter által kibocsátott rendelet már április 16-án intézkedett az adminisztrátorok eltávolításáról, majd április 20-án megkezdődött a konzervatív főispánoknak liberálisokkal való felcserélése is. (Szemere rendeletét reprodukcióban közli Rózsa György és Spira György [szerk.] *Negyvennyolc a kortársak szemével*, Bp, é.n. [1973], 216. sz., az új főispánok kinevezésére vonatkozó adatokról pedig tömör — bár nem hiánytalan — felsorolással szolgál Szeremlei Samu: *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről* [I], Pest, 1867, 71–72. l.)
16. Minderre ŠtABB HML Kjk 1848:1039.
17. Utalás súlyos gyomorbajára. (Erről Horváth Zoltán: *Teleki László 1810–1861 I*, Bp, 1964, 127., 160. l.)
18. Célzás az őt Orczy István báróné Lipthay Augusztá bárónőhöz fűző törvényesítetlen élettársi kapcsolatra. (Erről uo. I, 91. l.)
19. Ezzel a mondat egészének értelméből és szerkezeti felépítéséből önként következő betoldással magam egészítettem ki a másoló hibájából itt nyilvánvalóan megcsonkult szöveget. — *S. Gy.*
20. Utalás az unióról dönteni hivatott (s ekkor már nyolc napja meghirdetett) erdélyi országgyűlésre, amelyen aztán csakugyan részt vett Teleki is.
21. A levél eredetije nem maradt ránk — s ezért nem található róla említés Teleki leveleinek jegyzékében (Horváth Zoltán I, 479–491. l.) sem —, szövegét azonban megörökítette az 1848 máj. 4-i honti megyegyűlés jegyzőkönyve: ŠtABB HML Kjk 1848:1090. Jobb híján ezen a forráson alapul tehát a fenti közlés (s ezt a forrást követi — sok pontatlansággal — a levél első kiadója, Pongracz is, I, 68–70. l.) A szöveg helyesírása — így a névalírásban látható *y* is — a honti másoló sajátja. — Arról egyébként, hogy Teleki nem vállalta a honti főispánságot, megemlékeztek már életírói (Lengyel Tamás: *Gróf Teleki László*, Bp, é.n. [1942], 43. l. és Horváth Zoltán I, 180. l.) is, de csak egészen futólag.
22. Például a Pesti Hirlapból (PH 1848 máj. 3, 46.sz. 393. l.).

23. A petíciót (amelyet Telekin mint a Radikál Kör elnökén kívül a kör jegyzője, Reök István is aláírt) közli Pap Dénes (szerk.): Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849 I, Pest, 1868, 65–67. l.
24. A szakirodalomban néhány éve felmerült ugyan olyan feltevés is, hogy a szóbanforgó petíció éppen a kormány sugalmazására született, mintegy nyomatékot adandó a bécsi hatóságok által a birodalom más tartományaiban állomásoztatott magyar seregek hazavezénylésére irányuló kormánykövetelésnek (Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán, Bp, 1973, 226–227. l.); e feltevés alapos voltát azonban semmiféle közvetlen bizonyíték nem igazolja, az április 19-i Teleki-levél pedig éppenséggel kizárni látszik, hogy írójában még április végén is volt volna készség a Béccsel szemben folytatott kormánypolitika támogatására.
25. Ld. Maithényi Szemeréhez, Tompa, 1848 máj. 6, OL '48ML a belügyminisztérium általános iratai 1848:1185.
26. Erről Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal IV, Pest, 1858, 347. l.
27. Erre nézve ld. István főhg. nádor Géczy főispáni kinevezését tartalmazó rendeletét, Bp, 1848 máj. 3, PH 1848 máj. 11, 53. sz. 423. l.
28. Erről Szócs Sebestyén: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban, Bp, 1972, 33–35. l.
29. V.ö. Gyürky [I.] 286. l.
30. Erről részletesebben Spira György: A pesti forradalom baloldalának harca a kormánnyal meg a polgársággal 1848 májusában. Történelmi Szemle 1971, 341–344. l.
31. Ld. Hont vm. Batthyányhoz, Ipóltság, 1848 máj. 24, OL '48ML ME 1848:255.
32. Erről Kossuth Hont vm.-hez, Bp, 1848 dec. 30, KLÖM XIII. (szerk. Barta István), Bp, 1952, 928. l. és ua. Repetzkyhez, ugyanaznap, uo. 928–929. l.
33. V. ö. Repetzky a honvédelmi bizottmányhoz, Ipóltság, 1849 jan. 5, OL '48ML az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai 1849:487.
34. Ilyen volt pl. Gyürky Antal, aki 1848 novemberétől a mozgó nemzetőrség tisztjeként szolgált, 1849 januárjában pedig csatlakozott a honvédsereghez. (V.ö. Gyürky [I.] 295–297. l.)
35. Erről nagy vonalakban (az egykori tisztársait egyébként mentegetni igyekvő) Gyürky [I.] 299–304. l., valamint Andics Erzsébet (szerk. és bev.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben I, Bp, 1981, 79., 83., 88. l. A megyei vezérkar további működésének részletekbe menő felderítésére azonban nincs lehetőségünk. Hont megye ez időbeli iratai ugyanis nem maradtak ránk — állítólag azért, mert a forradalom összeom-

lása után „a német kormány közegei megsemmisítették őket” (Gyürky [I.] 298. l.). Ami persze nem hihető — már csak azért sem, mert a császáriak más megyékben nem cselekedtek ilyenképpen, de azért sem, mert a pusztítás a megye 1848 szeptemberéig, azaz az ellenforradalom nyílt, fegyveres fellépésének pillanatáig terjedő jegyzőkönyveit furamód megkímélte. Valóbszínű tehát, hogy ténylegesen maguk a megyei vezetők voltak azok, akik 1849 januárjában eltüntették az előző négy hónapban kifejtett tevékenységük nyomait, majd 1849 áprilisában, a császáriak átmeneti eltakarodásakor és a honvéds csapatok visszatértekor hasonlóképpen jártak el az ellenséges megszállás idején keletkezett iratokkal is (hogy azután ettől a jól bevált megoldástól a későbbiekben se tágítsanak).

TELEKI LÁSZLÓ ÉS A FOGARASI ROMÁN NEMESSÉG

Amikor 1837-ben a fiatal Teleki László Fogaras követeként megjelent az erdélyi országgyűlésen, a fejedelemség eme déli részeit összetett struktúra jellemezte. Ez az állapot, azzal az egészen különleges jogi és politikai-intézményes régebbi helyzettel magyarázható, amelyben Fogaras a vajdaság és a fejedelemség idején volt. Terra Fogaras, Fogaras földje, provincia, districtus, liber baronatus törvény szerinti jogokkal és kiváltságokkal rendelkezett, fontos katonai feladatokat látott el, és emiatt mentesült a királyi és a fejedelmi adózási kötelezettség alól. Amikor az 1630-as diétán megszüntették a liber baronatus, csak Fogaras képezett kivételt.

Fogarasnak ezt a különleges helyzetét, amelyet a népnelv Tara Oltului-nak, azaz Olt országnak, Olt vidékének nevezett sokáig megőrizte a népi tudat, és úgy tartották számon, mint olyan tájegységet, amely különbözött Erdélytől. 1820-ban Dragos (Dragus) falu jobbágjai úgy mondogatták, hogy „Erdélybe” kell mennünk pénzt keresni, amit azért a bérmunkáért kaptak, amelyre helyben nem nyílt alkalom. A Kárpátoktól délre fekvő Havasföldet pedig a fogarasiak egyszerűen csak az „országnak” (tara) nevezték, ahová rendszeresen eljártak.

Erdély és a Havasalföld közötti kapcsolatnak tudható be, hogy ami Fogaras társadalmi és politikai intézményeit illeti, azok vegyes képet mutattak. Itt ugyanúgy megtalálhatók voltak a bírák, a kenézek, a vajdák, a bojárok, mint a „szomszédok” (vecini), a nemesek és jobbágyság, a puskások és a lovagok, kapitányok és Fogaras várában a várurak. Megmaradt a havasalföldi társadalomra jellemző alapvető osztály: a bojárok és a szomszédok (vecini).

A fejedelmi típusú feudális birtok megszervezésének során új társadalmi elemek is kialakultak, amelyek a román feudális rendszerre épültek fel. Fogaras nyugati részén terülnek el azok a falvak, amelyek a Teleki család birtokához tartoztak. Az úrbéri összeírásokból és más gazdasági forrásokból kitűnik a jobbágyság súlyosbodó állapota, amelyet még tetézett a térség sajátos helyzete.

A fogarasi román bojárokat Báthori Zsigmondtól II. Apafi Mihályig elismerték az erdélyi fejedelmek. Sajátos helyzetű nemesekként tartották számon őket, mivel különböztek az erdélyi nemességtől. Mindenekelőtt Fogaras várával, annak várurával szemben voltak kötelezettségeik. Idővel, a fogarasi román nemesek közül, sokan kikerültek a privilegizált helyzetből — ezek voltak a „letett nemesek” (nobiles depositi) —, és 1622 után a jobbágysor szintjére süllyedtek le. 1637-ben a fogarasi vásáron az urbárium 88 nemest és 38 volt nemest regisztrált. Fogaras uradalomban (Alsóporumbak /Porumbac/ és Komána /Comana/ nélkül) 161 nemes és 96 „letett” volt nemes (37 % süllyedt le) volt található. A mozgás iránya afelé tartott, hogy ők a nemesség közül a libertinusok közé kerültek. Mégis ahhoz képest, hogy Fogaras földjén 1640–1648 között 335 volt a nemesek száma (a libertinusokkal együtt), 1720–1721-ben pedig 725, ez növekedést mutat, többnyire természetes növekedést, és a nemesség további osztályokra tagozódhatott.

A Habsburg hódítás után, a Fogarasról származó nemesek és libertinusok, kitartóan törekedtek arra, hogy az új rendszer nemesi címeihez jussanak, azért, hogy megtarthassák kiváltságait és szabadságjogaikat és különösen azért, hogy bejuthassanak a hivatalokba. Az I. határőrezred megszervezése Mária Terézia uralkodása alatt, amely Fogarast is magába foglalta, megóvta az ezen a területen lévő bojárokat és nemeseket, hogy ezt a kötelezettséget rájuk is kivessék. A hatóság az 1588 előtt szerzett nemességet mint első osztályú nemeseket vette számba, a második csoportba pedig azokat, akik ezután kaptak nemességet, vagy azután erősítették meg őket nemességükben.

A térség „militarizálása” a határőrség felállításával a bécsi udvar részéről, amely az osztrák-orosz-török katonai konfliktusok erősödésével volt összefüggésben, majd amelyek az Al-Duna térségében arra készteti idővel az udvart, hogy új katonai rendet hozzon létre. Ez a rend vesz majd részt a XVIII. század végi és a XIX. század elejei politikai-nemzeti harcokban.

Vallási hovatartozás szerint Fogaras lakóinak többsége az ortodox valláshoz tartozott; kevesen tértek át a görög-katolikus (unitus) vallásra, úgyhogy a balázsfalvi prelátnak viselt Fogaras püspöke címnek inkább szimbolikus jelentése volt.

Az Erdélybe kívülről jövő fiatal Teleki László különböző utakon ismeri meg Fogaras-föld problematikáját, amelyet majd ő ad elő a fejedelemség országgyűlésén. Elsősorban persze rokonai közvetítésével, olyan családtagok révén, akiknek birtokaik voltak úgy Erdélyben, mint Fogaras környékén. Az ezt megelőző években egyébként a pesti rokonaitól, akik gyakran jöttek Erdélybe, és még másoktól rendelkezett már információval arról, hogy mi is itt a valóságos helyzet.

1837-től azután a fogarasiakkal állandóultak a közvetlen kapcsolatok. A diétát Nagyszombatban tartották, és ahhoz közel volt Fogaras. Az erdélyi országgyűlésen elhangzott felszólalásaiba befoglalta az általa képviselt terület problémáit is. Felszólalásaiban egyenesen hivatkozott „mandátumára”, s ez úgy gondoljuk nem csupán egyszerű szóvirág. Íme egy részlet az 1838 február 3-i beszédéből: „Küldöm nékem is kötelességemmé tették, hogy a köz nép sorsán könnyíteni, 's a némelyek vállain törvénytelenül fekvő terheket onnan le venni ügyekezem”.

Vagy például egy másik, amely 1838 március 1-én hangzott el: „azok, akik engem Fogarasból küldtek, egy csomó feltételt támasztottak.”

Erdély és Magyarország ún. nemesi alapokon nyugvó uniója iránt, a Habsburg birodalom keretei között, amely uniót a magyar nemesség egy része óhajtott, Teleki László mérsékelt magatartást tanúsított. Támogatta azt az elhatározást, hogy 1838 márciusában a diéta határozatában ettől az évtől ne szerepeljen ez a kérdés, hangsúlyozva, hogy Erdélynek Magyarországhoz viszonyítva más az alkotmánya. Nyilvánvalóan szem előtt tartotta a fejedelemség sajátosságait, széleskörű autonómiáját, jellegzetes intézményeit és társadalmi felépítését, beleértve Fogarasét is, amelyek előtte egyre ismertebbek lettek.

A fogarasi követ olyannak bizonyult, mint aki elmélyült e vidék valóságában, és az erdélyi fejedelemség vallásainak rendszerét is jól ismerte, amelyek mind hozzájárultak e vidék sajátos státusához. 1837-ben szót emelt a katolikus püspök kivételezett helyzete ellen, mivel az hivatali minőségében a gubernium tanácsosa is volt egyúttal és egyenjogúságot kért az Erdélyben található többi vallás képviselői számára is. 1838-ban fogarasi követi minőségben írt alá egy tiltakozást, ez a fejedelemségben fellelhető minden felekezet, tehát az ún. „megtúrt”-nek minősítettek számára is szabad vallásgyakorlás jogát kérte. A fogarasi nemes bojárok, a lakosság többsége, nagyobb részben megmaradt ortodoxnak, ellenállván a római egyházzal történő vallási uniónak is.

Teleki László képviselő az 1842-es diétán még határozottabban támogatta az ortodox románok egyenjogúságát, az ortodox vallás törvényes felekezetként való elismerését. Ugyanakkor az országgyűlés konzervatív szárnyának ellenvetéseire adott válaszában azzal érvelt, hogy az ortodoxok sokan vannak – példaként említve Fogarast – és hogyha az ortodoxia a románoknál a nemzetiséget pótolta az az elnyomásuk következménye volt.

Ugyanaz a haladó állásfoglalás, amely a katolikus egyház kiváltságainak csökkentésére, a vallási egyenjogúságra irányult, mutatkozott meg Teleki László részéről abban a vitában, amely a világiak – katolikusok és nem katolikusok – vegyesházassága körül folyt. Szót emelt, a katolikus klérus túlkapásai ellen, amelyek ezen vegyesházasságok alkalmával mutatkoztak meg, és 1840-ben állást foglalt a reverzális adás ellen, amely során a gyermekeknek fel kellett venniük a katolikus vallást. Fogarasban az ilyen unitusok és a nem unitusok közötti házasságok utóbbiak kárára következtek be.

Demokratikus magatartást tanúsított Teleki László mint országgyűlési képviselő az urbárium és az erdélyi adózási rendszer kérdésében is. Ismeretes, hogy a nemesség megadóztatását, egy új adózási rendszer kidolgozását, majd az 1848-as év folyamán az úrbériség megszüntetése után, a megváltási kötelezettség elhagyását támogatta. Az egész társadalmi problematika benne foglaltatik Teleki országgyűlési felszólalásaiban, amely lehetőséget adott számára, hogy haladó érveléseinek hangot adjon. A diétán az erdélyi határőrvidék ügyének vitáján, 1842 májusában Teleki László annak felszámolását javasolja, azzal érvelt, ilyen formán enyhülne az adózók helyzete, mivel a katonáskodásra kötelezett személyeknek a terheit a lakosság többi részének kellett átvállalni. A határőrvidék felszámolása ugyanakkor, a románok — beleértve a fogarasiakat —, valamint a székelyek esetében a katonai rendből való kiesést, és egy bizonytalan társadalmi helyzetbe való kerülést jelentett volna.

Rövid felszólalásunk, Teleki Lászlónak, 1848 magyar forradalmi demokratájának és gondolkodójának Fogaras valóságához e terület vezetőihez fűződő kapcsolatait kívánta végigkísérni, a forradalom előtti évtized erdélyi diétáján. Ugyanakkor a forradalmár Teleki László tevékenysége vizsgálatának új útja is feltárult, az egyes levéltári fondok, nemesi levéltárak, lehetséges levelezések vizsgálatai új információkkal szolgálnak e tekintetben is.

TELEKI LÁSZLÓ ÉS AZ 1848-AS ROMÁN EMIGRÁCIÓ

Teleki László és a román emigráció kapcsolatai kis töredékét alkotják az 1848. évi közép- és délkelet-európai forradalom, valamint az azt követő ellenforradalom uralta időszak történetének, amelynek előterében az oly sokszor vitatott nemzeti-nemzetiségi kérdés állott. Az európai nemzeti mozgalmak közötti együttműködést, kooperációs kísérleteket, a román emigráció radikális képviselőinek Telekivel való kapcsolatai még kihangsúlyozottabbá tették, amely lényegében már a demokrácia, függetlenség és a nemzeti egység közös útját egyengette. Ezen alkalommal minderre nem térek ki részletesen. Szeretném mégis felidézni *Teleki László* egyéniségét, azt a kiváló személyiséget, aki megértette és szem előtt tartotta a XIX. századi nemzeti történelem fejlődésének törvényszerűségeit és követelményeit. Kosáry professzor alapos előadásában bemutatta Teleki politikai gondolkodásának lényeges mozzanatait. Utalt azokra az elvekre is, amelyek a románokkal való együttműködés alapjául szolgáltak. Így ennek konkrét rövid felidézésére szorítkozhatom.

Teleki László tulajdonképpen együttműködési kapcsolatai a román emigrációval mintegy három-négy évig tartottak, és három szakaszra oszthatók: Az első, az 1848–49-es időszakot öleli fel; a második, az 1850. év és végül a harmadik, az 1851-es esztendő. A kapcsolatok felölelik tehát a magyarországi és erdélyi forradalom, valamint az utána közvetlenül következő összeurópai forradalmak újabb kibontakozásának reményében eltelt korszakot. Azt is előrebocsátom, hogy a kétoldali kapcsolatok csupán legfontosabb jellemzőinek bemutatására vállalkozom.

Mint ismeretes az első szakasz még 1848 szeptemberében kezdődött. Pontosabban, utalok arra a kapcsolat-teremtésre Párizsban, amikor Teleki a magyar forradalmi kormány megbízottjaként Alexandru Golescu-Negruval, a bukaresti forradalmi kormány diplomáciai képviselőjével találkozott. Golescu különben nemsokára az emigrációban levő havaseltvi kormány képviselője lett (ugyanis a forradalmat még 1848 szeptemberében leverték). A kapcsolatfelvételt – Czartoryski herceggel az élen – a lengyel emigráció, valamint a francia politikai baloldal néhány képviselője is elősegítette. A kölcsönös bizalom fokozatosan erősödött. Teleki számára, aki a magyar kormány politikáját, a magyarországi és erdélyi eseményeket kívülről, az európai fejlemények szélesebb távlatából ítélte meg; a nemzetiségi kérdés és a nemzetek önrendelkezési jogának megítélésében a szabadelvűség hangsúlyozott álláspontját juttatta előtérbe. Nézeteit és érveit világosan tükrözi a Kossuthnal 1849 nyarán folytatott levelezése, valamint 1849. május 18-án a párizsi Hotel Lambertben megrendezett lengyel-cseh-magyar találkozó jegyzőkönyve. Pulszky Ferenc szerint „Czartoryski ... azt hitte szükséges, hogy mi az oláhokkal s csehekkel egyezzünk ki, nehogy ezek Magyarországot feldarabolják. Teleki ezen eszmekörbe tökéletesen belement s különösen Erdélyre nézve a románokkal paktálni akart”.

Teleki haladó nézetei, amelyek a monarchiában együttélő nemzetiségek történelmi fejlődését, nemzeti eszméiknek megvalósítását voltak hivatottak előmozdítani, nem találtak kellő fogadtatásra az otthoni hivatalos politikában. Sőt Telekit mint kormánya nézeteitől eltávolodót, elszigetelték. Ám mindez az emigrációban élő nemzeti mozgalmakhoz való közeledését még jobban elősegítették.

Érdemes továbbá megjegyezni, hogy bár Teleki, a román emigránsok közül Golescun kívül senkivel sem lépett – ebben az első fázisban – kapcsolatba, de mind a Golescutól kapott levelek, mind a Czajka-Czajkovski (a Czartoryski herceg konstantinápolyi követe) közvetítésével

fennálló kapcsolatok arra utalnak, hogy sem Nicolae Bălcescu, sem Ion Ghica nem állott távol Teleki politikai nézeteitől. Sőt, állíthatjuk, hogy bizonyos mértékben Teleki nézetei Bălcescut is elősegítették a magyarországi és erdélyi küldetésében és tevékenységében. Az 1849 áprilisában kezdeményezett Bălcescu küldetés célja: a magyar kormány támogatásának megnyerése a forradalmi harc újrafelvételére a Dunai Fejedelemségekben; az erdélyi románság nemzeti jogainak elismertetése, valamint egész nemzete nevében egy véd- és dacsövetség létrehozása a kétirányú — Habsburg és cári — veszéllyel szemben. Ám a magyar forradalom leverése megghiúsította a Balcescu által elért kisebb-nagyobb eredményeket.

A forradalom bukásának tanulságai mégis új utakat nyitottak. Újabb felkészülésre és a nemzeti érdekek összehangolásában az együttműködés konföderációs jellegű lehetőségeinek keresésére serkentettek. A tárgyalások újrakezdésére tett kísérletek ugyancsak román részről fogantak. Ez alkalomból szélesebbkörű tárgyalást terveztek. Szervezői Párizsban és Londonban Bălcescu és Teleki, hozzájuk csatlakozott később Klapka. Ezek mind a román-magyar megbékélés és konföderáció létrejöttét szorgalmazták. Konstantinápolyban a központi szerepet viszont Ion Ghica játszotta. A brussai internáltak között Alexandru Golescu-Albu állt az élen. Brüsszelben Kossuthal is folytak tárgyalások, majd — közvetítők által — Kutahyában is, de kellő megértésre nem találtak.

Teleki és Bălcescu kapcsolata ennek ellenére termékeny volt, számos közös megállapodásra, nézetazonosságra jutottak. Ezt sugallja Balcescunak Ion Ghicához 1850 januárjában írott levele: „A román ügynek általában megnyertem a magyarokat”. Ugyanezt tükrözik Teleki azon barátságos szavai, amelyekkel Bălcescut Londonban Pulszkynek ajánlotta és támogatását kérte. Utalok az 1849. december 24-én, Párizsban írott levelére:

„E soroknak céljuk csak az, hogy azok átadóját, Nicolae Balcescu urat, ki Magyarhonban mindig Kossuth mellett volt és igen jelesen viselte magát s most is nagy rokonszenvvel nyilatkozik ügyünk mellett, szívességedbe, barátságodba ajánljam. Kérlek, légy neki hasznos, amennyire teheted. Többek közt igen óhajt Klapkának bemutatkozni. Könyörgök, tedd meg!”

Érdemes még megemlíteni azt is, hogy a Bălcescu és a magyar vezetők közötti találkozásokat a bécsi Informatinos-Büro, a titkosszolgálat emberei is jelezték. Ezeknek azonban elkerülte a figyelmét, hogy 1850. január 4-én Bălcescu, Teleki, Pulszky, Klapka, valamint más lengyel, orosz, morva és délszláv forradalmárok megalapították a Délkelet-Európai Bizottságot. Erről a bizottságról csupán annyit tudunk, hogy a Porta fennhatósága alá tartozó széleskörű demokratikus konföderáció megvalósítását tűzte volna ki célul. Úgy tűnik, ennek érdekében Klapka már beszélt Mehmet Ali londoni követtel. Márciusban Bălcescu még említést tesz a Bizottság létezéséről. Áprilisban azonban tervei megváltoztak, román-magyar és délszláv részvétellel Dunai Könföderációt, a *Dunai Egyesült Államok* terveit készítik elő.

Kossuth lengyelek, elsősorban gróf Zamojski közvetítésével értesült a román demokratá forradalmár terveiről. Teleki is elismerően nyilatkozott róluk neki. Ugyanakkor kifejezésre juttatta saját felfogását, melyet egy évvel korábban leszögezett. Kossuth határozottan elutasította mind Bălcescu, mind Teleki nézeteit. Telekinek maga fejtette ki álláspontját, míg Bălcescuval nézeteit ugyanazon lengyel grófon keresztül közölte.

Bălcescu részletes válaszát az 1850. július 1-én, Zamojskihoz írott levele tartalmazza. Válasza kemény és keserű. Tükrözi a közte és a Kossuth közötti máskor is fennálló ellentéteket. Bălcescu a szövetség (federáció) alapjaként a nemzetek és nemzetiségek közötti egyenlőséget és a „történelmi Magyarország” átalakulásának szükségességét látta.

Teleki ismét kiállt Bălcescu nézetei mellett és őt újra védelmébe vette, ami Kossuth részéről újabb, kemény bírálatot váltott ki. Kossuth augusztus 20-án keltezett levelében mintegy rendre utasította Telekit.

1850-ben Teleki és a románok között fennálló kapcsolatban egy egyébként eddig ismeretlen epizód játszott közre. Ion Eliade-Rădulescu, a havasalföldi forradalmi emigráció tagja, levelet intézett Kossuthhoz, melyben a *La Ligue des Peuples*-be való belépésre kérte. Kossuth ezt visszautasította. Az elutasítást azonban Kossuth nem közvetlenül (*manu propria*), hanem szóbeli üzenetként, egy harmadik személy által juttatta el. Ezért fordult 1850. szeptember 18-án Telekihez. Kossuth levele igen jelentős. Részletezi ugyanis a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteit, az *elnyomottak-elnyomók-felszabadítók* viszonyáról a román-magyar kapcsolaton belül, a román nemzeti eszméről és az egységes dáko-román államról. Sajnos nem tudunk arról, bár érdekes volna megvizsgálni, hogyan oldotta meg Teleki feladatát.

1851-ben a román-magyar kapcsolatok általában szervezett formát öltöttek: egyrészt mert mindkét fél emigrációja a Nemzeti Tanácsokba tömörült; másrészt mert a lengyel Czartoryski-féle emigrációs csoport közvetítését a Londonban székelő Mazzini-féle *Európai Demokratikus Központi Bizottság* váltotta fel.

A magyar forradalmi bizottság (Teleki-elnök, Klapka, Czecz, Szemere, Vukovics Sebő, valamint Andrássy Gyula és Gorove István) nevében Teleki azzal a kéréssel fordult Bălcescuhoz, fejtené ki nézeteit a magyar emigrációnak is a román-magyar kiegyezés és együttműködés kérdésében. Betegsége ellenére Bălcescu azonnal válaszolt és annak szükségét hangsúlyozta, hogy „nagyon hasznos lenne, ha megegyeznénk velük (mármint a magyarokkal) mielőtt Kossuth elő lép, aki ellenezni fogja”. Ezzel Bălcescu mintegy elejét akarta venni ez utóbbi ellenszegülésének. Így jött létre Bălcescu második memoranduma a kibékülés ügyében. A *Memorandumot* a párizsi magyar emigrációnak címezte. Ebben Bălcescu a nemzeti eszme fontosságáról, az erdélyi románok egyenjogúságáért vívott harc jogosságáról vallott nézeteit fejtette ki. Javasolta a *nemzetek* egyenjogúságán alapuló szövetség létrehozását, ahogy azt már a Zamojskihoz írott levelében is kifejtette.

A *Memorandum* mind a párizsi magyar emigránsok körében, mind pedig a Vukovics Sebő által vezetett csoportban éles vitát és ellenkezést váltott ki. Vukovics 1851. március 17-én kelt referátuma (*Némely észrevételek B. Úr emlékiratára*), de több más tiltakozás is a kutahyai nagy fogoly tudomására hozta a történeteket és a tárgyalások teljes felfüggesztését kérte. Telekit lényegében csak Szemere és némileg Klapka támogatta. Magamaradottságában végül kénytelen volt nézeteit felülvizsgálni. Bălcescuvál szemben tartózkodóbbá vált, ugyanis kénytelen volt a vezetőségen belül keletkezett ellentéteket elhallgatni. Ezt tükrözi Bălcescunak március 22-én küldött válasza is, melynek hangvétele körültekintő és tartózkodó. És mindez a *Memorandum* elküldése után egy hónappal történt.

A sikertelenség miatt Teleki egyre gyakrabban foglalkozik a visszavonulás vagy legalábbis az időleges visszavonulás gondolatával. Április 7-én, Kossuthhoz címzett levelében egészségi és anyagi okokkal indokolta elhatározását. Itt is kifejti véleményét, miszerint bár nem tartja indokoltnak a magyar hegemonia gondolatát, többé nem ellenzi. Nézeteinek megváltoztatására az 1852-ben az európai forradalom kitörésének reménye készítette. Másban azonban Teleki nézetei nem változtak:

„Annyira közelegnek az európai nagy események, hogy igen sietnünk kell, ha azokon készen akarunk lenni. Nekünk azon esetre programunknak kell lenni, s ezen programra nézve sokkal kevésbé fontos azon kormányforma mellyet választunk, mint az, amit nemzetiségek ügyében tenni akarunk. Ez fogja és csupán ez, diadalra vinni vagy elveszteni ügyünket.”

Visszavonulása után Andrássyra hárult a románokkal fennálló párbeszéd folytatása. Eredményeiről Andrássy 1851. május 7-én Kossuthhoz írt levelében számolt be:

„Az oláhokkal transactioink kezdetét Vukovics és Teleki leveleiből ismered, ugymint Balcescu, szegény magyar hazánkat felosztató memoireját is. Tudod mily kellemetlen állásba voltunk az által, hogy képtelen követelései, köztük habár csak egyes pártolókra is találtak. Ezen abnormis helyzetnek azonban valahára véget vetettünk. Laczi látvány mennyire népszerűtlenné vált köztünk előtted ismeretes eszméje által, abban egyezett meg néhányunkkal, hogy területiális kérdésekre az egyezkedést átvitetni nem engedjük. Föltételül tette azonban, miszerint ígértessék meg az oláhoknak, hogy az országgyűlésen is meg fog nekik engedtetni saját nyelvükön szólhatni — miben mi nagy bajt nem láttunk. Mi tehát néhányan, de természetesen kikötvén, hogy csak saját egyéni véleményünket nyilvánítjuk, amennyiben nem szólhatunk másképp nálad és a többiek nélkül — illy értelemben beszéltünk az oláhokkal. Eleinte míg Teleki itt volt, hallani sem akartak róla. Tegnap ismét össze jöttünk. Klapka, Gorove és én — és azt nyilvánítottuk, hogy az volna mi nézetünk szerint a maximum, amit talán ki lehetne számokra eszközölni t.i. a szegedi pontok ezen hozzá tétellel — ezentúl pedig van az ágyú. Csodálatos jó hatása volt ezen utolsó argumentumnak. Ezen föltételek mellett, ha helyeselni fogod bizonyosan meglehet velök alkudni”.

Időközben Kossuth már határozott. Ellentervezetében *Exposé des principes de la future organisation de la Hongrie*, 1851. április 25-én ismét a történelmi Magyarország megőrzése és az államszövetség mellett foglalt állást. Olyan elvek ezek, amelyek szöges ellentétben állottak a Balcescu vallotta *nemzetek* közötti jogegyenlőséggel.

Ezzel a *Teleki és a román emigráció* fontos fejezetének végéhez közeledünk. De nem azért, mert a román forradalmárok emigrációja megszűnt, hanem mert a Mazzini-féle Európai Demokratikus Központi Bizottság kérésére a románok elfogadták a román-magyar megegyezést akadályozó vitás kérdések elnapolását. Így mindent az eljövendő Európai Demokrácia Kongresszusától vártak, amelyet — bár utópia volt — a közelgő „győzelem” után hívtak volna össze. 1853-ban és a krími háború idején Klapka, majd maga Kossuth veszi át a kezdeményező szerepet, de minden eredmény nélkül. Az elkövetkezendőkben, 1859-ben már nem beszélhetünk *román emigrációról*. Két évvel korábban ugyanis a Fejedelemségek megnyitották kapuikat az utolsó emigránsok előtt is.

Nem állt szándékomban Teleki nemzetiségi és nemzeti egyenjogúságról szóló alapelveinek a megvitatása a múlt század közepi történelmi Magyarországon. Nem volt célom az általa javasolt, vagy támogatott megoldások, vagy a körülmények diktálta változások felelevenítése. Az 1849–1851-es esztendő mozgalmas, útkereső időszakának rövid áttekintése után viszont, mintegy zárógondolatként szeretném a nézeteit felvillantó Telekit idézni:

„Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is. Nőttünk az eseményekkel ... *Liberté, égalité, fraternité* még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni. Oly rendszert kellene állítanunk, mely által a nemzetiség egysége hiányát az egyéni és nemzeti jogok egyeztetése és méltánylása által pótolják ... a *corpus juris*ből, valamint áldozni, s nem csak Horvátországra nézve de a szerbekre és oláhokra nézve is.” (14 május 1849.)²⁰

A történelmi szakirodalomból igyekeztem kiválasztani azt a szövegrészt, amely — véleményem szerint — a legmegfelelőbben értékelte Teleki arculatát, a politikusét, a jövőbelátóét. S azt hiszem nem tévedtem, amikor a Teleki-portré felidézésére Kovács Endre szavait választottam:

„Nincs a múlt századi magyar történelemben még egy olyan politikus, aki ilyen radikális módon vonta volna le annak a következményeit, hogy a Monarchia nem-magyar népei a nemzetté válás történelmi útját járva nem érhetik be tartósan a magyarság részéről adandó nyelvi engedményekkel, hanem önállóan kívánják intézni sorsukat. A történelmi jognak és az integritás elvének mint „ellenforradalmi” fogalomnak az elvetése Telekit teljesen egy nevezőre hozza Bálcscuval, aki vele egyidőben kárhoztatta a történelmi jogot mint az erőszak eszközét. Ami

azonban Bălcescunál természetes jelenség, hiszen egy elnyomott és szabadság után sóvárgó nép forradalmi demokrata képviselőjének szájából hangzik el, az Teleki esetében kevésbé magától értetődő. Ő az egyetlen, aki nemcsak homályosan érzi, hogy a nemzetiségek jövője a teljes autonómia felé mutat, hanem világosan ki is mondja, és eközben nem okoz neki fejtörést, hogy mit szól ehhez odahaza a nemesi közvélemény.”²¹

Bármiféle befejezés helyett engedjék meg, hogy a fenti sorokkal mi, román részről is egyetértésünket fejezzük ki.

Jegyzet

1. Pulszky Ferenc, Életem és korom Budapest, 1884. I. köt. 451. l. Lásd még erre: Ion Ghica, Amintiri din pribegia după 1848, ed. O. Boitos, Craiova, 1940. II. köt., 141–144. l.; Horváth Zoltán, Teleki László 1810–1861, Budapest, 1964., II. köt., 52. sz., 177–179. l.
2. N. Bălcescu, Opere, IV. Corespondență. Editie G. Zane, Bucuresti, 1964, 266. l.
3. Kovács Endre, A Kossuth-emigráció és az európai szabadság mozgalmak, Budapest, 1967, 284. l.
4. Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien, Informations Büro, A Akten, K. 4, Zl. 1330/A.
5. N. Bălcescu, i.m., 266. 268. l.
6. Ugyanott, 291–292 l.
7. Horváth Z., i.m., II. köt. 67. sz., különösen 227–232 l.
8. N. Bălcescu, i.m., 134. sz., 310–317 l.
9. Teleki László Válogatott munkái (a továbbiakban TLVM), Budapest, 1961, II. köt. 60. l.
10. Országos Levéltár, Budapest, Újabbkori Gyűjtemény, Kossuth Levéltár (a továbbiakban: OL.), I. 882. sz.
11. OL., u.o. I. 1911. sz. (Erről részletesebben az Emigratia romana după 1848 című készülő könyvünkben.)
12. N. Bălcescu, i.m., 159. sz., 357. l.
13. Ugyanott, 161. sz., 359–362. l. Eredetije OL. I. 1568. sz. — Januári keltezással(!) közli Horváth Z., i.m., II. köt., 71. sz., 236–239. l.
14. Horváth Z., i.m., II. köt., 74. sz. Lásd még erre C. Bodea, Miscări nationale si antihabsburgice, In: Din istoria Transilvaniei, II. köt. Bucuresti, 1963, 177–179. l.; Kovács E., i.m. 299–300 l.
15. Kovács E., i.m., 300–302. l.
16. N. Bălcescu, i.m., 577–578. l.; Horváth Z., i.m. 74/a. sz.
17. OL., I. 1174. sz.
18. Ugyanott, I. 1213. sz.
19. E. Kastner, Mazzini e Kossuth, Firenze, 1929, 120–140. l.; D. Kosáry, Le projet de Kossuth de 1851 concernant la question des nationalités, in Revue d'Histoire Comparée, 1943, 2. sz. 515–540 l.
20. TLVM, II. köt., 5. sz. 27. l.
21. Kovács E., i.m. 303 l.

TELEKI LÁSZLÓ ELFOGATÁSÁTÓL ÖNGYILKOSSÁGÁIG ÉS A NEMZETKÖZI DIPLOMÁCIA

Engedjék meg, hogy előljáróban néhány alapvető tényből induljak ki — elsősorban abból, hogy arra a kritikus és végzetes drezdai útra, mely Teleki változatos életpályájának visszavonhatatlanul záró szakaszát indította el, 1860 november végén került sor. November 27-én még Genfben van — végső intézkedések megtétele végett. Útja, privát céljai ellenére — régi barátjánál báró Orczy Istvánnal kíván találkozni — szigorúan titkos. Bizalmas barátjára Puky Miklósról bízta zárt levelezését. Útjáról és annak céljáról Klapka semmit, Kossuth keveset sejt. Az utóbbival csak annyit közöl, hogy 10–12 napig lesz távol személyes ügyben és az „nem veszélyes”. John Harold álnévre szóló angol útlevél birtokába jut és ehhez a londoni osztrák követségen egy vízumot is szerez — mintha Bécsbe készülne. Jellegzetes bajuszát is levágatja, hogy inkognitóban maradhasson. Mindezen körülményes előkészületek ellenére az osztrák rendőrmisztérium az első pillanattól kezdve tud Teleki és Orczyné utazásáról és a szász rendőrséggel szorosan együttműködve megfigyelés alatt állnak, hogy végül 1860. december 16-án, vasárnap reggel váratlanul lecsaphassanak. Nem céloim ez alkalommal a kriminális ügy ezen nyilvánvalóan izgalmasnak tekinthető részleteivel foglalkozni. A Bach-korszak botránykrónikája egyébként is gazdag effajta történetekben. Gondolkodhatunk a magyar korona rejtékhelye felfedésének hátterére, avagy Koszta Márton szmirnai lefogatására és szabadon bocsátására, avagy Türr István bukaresti letartóztatására a krími háború alatt, hadbíróság elé állítására, halálra ítélésére, majd angol közbenjárás utáni szabadonbocsátására. Gondolhatunk a rendőri provokációk ijesztő súlyára Széchenyi tragédiája körül. Mindebből is kitűnik, hogy Teleki esete bármennyire is sajátos, de nem rendkívüli az önkényuralmi rendszer gyakorlatában. Mindennek előrebocsátása után arra kívánok kitérni — korántsem a teljesség igényével —, hogy voltaképpen milyen is volt a magyar emigráció vezetőségének — melynek teleki is oszlopos tagja volt — helyzete, nemzetközi állása az adott kényes időszakban. Óhatatlanul az 1859-es francia-olasz-osztrák háború befejezését követő eseményekből kell kiindulnunk, abból, hogy a III. Napóleon francia császárhoz fűződő kapcsolatok milyen súlyos kiábrándulást és csalódást hoztak a magyar emigráció szélesebb körére, de anélkül, hogy a magyar emigráció hivatalos vezetői levonták volna a szükséges következtetéseket a napóleoni kapcsolatok keserű következményeiből. Az 1860-as évek nemzetközileg a demokratikus mozgalmak fellendülését hozták világszerte és ennek részeként lépett fel történelemformáló erővel Garibaldi is, nagy hatást gyakorolva a magyar emigrációra. Magyarországon a nemzeti mozgalmak erőteljes jelentkezése teremt új helyzetet. Ugyanakkor a magyar emigráció vezetősége nehezen találja meg helyét és ha ellentmondásoktól nem is mentesen, de lényegében az 59-es politika útján kíván haladni — ami szükségképpen az emigráció népesebb csoportjaitól való elszigetelődéssel és nagyfokú tanácsalansággal jár együtt. Ebben a számukra jelentkező kilátástalan helyzetben — melyben továbbra is az osztrák-ellenes hatalmak kormányai kombinációjára kívántak építeni — kedvező ígéretet, reményt és az aktivitás fellendítését hozza a Cavourtól érkezett meghívás 1860 szeptember elején. A piemonti kormányfő osztrák revansháborútól tartva, de nem kevésbé számítva a vezető magyar emigránsok Garibaldira gyakorolható fékező hatására is — pénzt, fegyvert helyez kilátásba a magyar emigráció céljaihoz. De miként 1859-ben, úgy 1860 őszén is, a reményeket súlyos csalódás

követi. Osztrák-ellenes háború nem lévén — a magyar emigráció vezetőit is szélnek eresztik. Mindez ugyan nem egyik napról a másikra, de mégis viszonylag alig két-három hónap alatt világossá válik.

Így Teleki drezdai útja, letartóztatása, kiadatása Ausztriának, éppen ebbe az újabb csalódással, kiábrándulással terhes időszakba esik — ámbár a következmények teljes részleteiről Telekinek Genfből történt elindulásakor nem volt még tudomása. Amit Teleki sejtett és észlelt az a szeptemberi remények valóráváltásának vontatottsága, a kényszerű várakozás bénító hatása. Ilyen helyzetben 10–12 napra privát célból kikapcsolódni, nem okozhatott fennakadást, az amúgyis vontatott menetben. Az ügy fonákágához tartozik, hogy miután Teleki felhatalmazta Kossuthot, hogy távolléte alatt is számoljon be az eseményekről, — Genfbe küldendő leveleiben, azokat majd utólag elolvashatja — az a különös dolog történt, hogy igen terjedelmes beszámolók, levelek sora érkezett Londonból Genfbe — igen keserű és lehangoló hírekkel, az olaszoktól származó fegyverek galaci lefoglalásáról és miegyebekről, mely levelek soha Teleki kezébe nem jutottak — örök némaságra kárhoztatva a Puky-Teleki féle hagyatékban, mintegy keserű múlt néma emlékei. Pedig e beszámolók tükörképei voltak a nemzetközi helyzet kedvezőtlennek válásának, annak, hogy az osztrák-ellenes háborúhoz fűződő remények mennyire meghiúsultak.

Megállapítható, hogy a nemzetközi politikát irányító vezető hatalmak alapérdekei egybeestek az osztrák birodalom — ha nem is belső reformoktól és változatlan hatalmi keretektől mentes — fenntartásával. Palmerston kormánya III. Napóleonnal ebben a kérdésben messzeemenően egyetértett és az olasz-osztrák ellentétek kritikus pontját, a velencei kérdést békés úton óhajtották rendezni. Ahogy Metternich herceg, ausztria párizsi követe — a francia császárral folytatott tárgyalásai után — 1860 november elején javasolta: Ausztriának és Franciaországnak titkos megegyezésre lehetne jutni az olasz kérdésben, a két hatalom elkerülné az egymás közötti ellentéteket és megakadályozná a Velence elleni támadást. Hasonló értelemben nyilatkozott az angol kormány álláspontjáról Sir James Hudson, torinói angol követ is 1860 decemberében — kifejtve, hogy Velence békés — esetleg vásárlás útján történő — átengedését pártolják, és hogy 1861 tavaszán nem várható osztrák-ellenes háború. A két vezető hatalom — Anglia és Franciaország — semmi kétséget nem hagyott az iránt, hogy Bécs a maga belső gondjait igyekezzen békésen megoldani és ezen igyekezetében háborús konfliktusok ne zavarják.

A Teleki elfogatása körül megindult nemzetközi diplomáciai mozgás, csakis ebbe a nagyhatalmi érdekkörbe helyezve érthető meg és válik világossá. Szászország kormánya kész tények elé állította a világot, amikor Telekit 1860 december 20-ról 21-re viřradó éjjel Bodenbachnál átadta az osztrákoknak. Ezek után a Times december 22-i szombati száma távirati tudósításként adhatta elsőként hírül: „Drezda, pénteken — A hivatalos drezdai lap mai számában ez foglaltatik: — Gróf Teleki László, magyar menekült, ki hamis angol útlevéllel érkezett ide, elfogatott és Ausztriának kiadatott.” Ezen a lépésen lehetett felháborodni, joggal lehetett a nemzetközi jog durva megsértéséről, a humanitás elemi szabályainak semmibe vételéről, valamint Szászország nemzetközi tekintélyének süllyedéséről beszélni —, csak egyet nem lehetett: a tényeken gyakorlatilag változtatni. Mit tehetett és főleg mit akarhatott tenni a nemzetközi diplomácia ezek után? Összhangban a vezető nagyhatalmak általános politikájával London és Párizs diplomáciai aktusai, intervenciói voltaképpen a jóakarató tanácsadás keretében mozogtak, arra irányultak, hogy Drezda és Bécs nehezen minősíthető lépéseit, tovább súlyosabb nemzetközi kihatású fejlemények ne kövessék. Werner báró, Ausztria drezdai követe, miután december 18-án átnyújtotta Beust bárónak, Szászország miniszterelnökének a kiadatási kérést, még ugyanezen nap felkereste őt Murray drezdai angol követ, akit a kritikus eseményekről Orczy bárónő tájékoztatott, felkérve a sürgős közbelépésre. A Wernerrel és Beusttal tárgyaló angol követ a pontos információk beszerzésére korlátozta ez alkalommal működését, érdemben a dolgok menetén nem változtathatott. Legfeljebb annyit tehetett, hogy elsőkézből kapott értesüléseit továbbíto-

ta John Russellnek, Anglia külügyminiszterének, aki egyébként más forrásokból is tájékozódhatt. A bécsi angol követség, melynek élén Lord Loftus állt, első helyettese, Julian Fane ügyvivő útján tájékozódott Rechberg osztrák kormányelnöknél és külügyminiszternél Teleki elfogatása és kiadatása ügyében. Eljárása összhangban állott Lord Loftus megelőző működése jellegével és természetével — mindig is szem előtt tartva kormányának Közép-Kelet-Európai érdekeit, Ausztria hatalmi állásának biztonságát, egységét — de sohasem hanyagolva el a belső reformok megvalósításának szorgalmazását. Fane ügyvivő a Teleki-esetben józanságra, mérsékletre intett és bécsi akcióval összhangban lépett kapcsolatba drezdai kollégájával Murray-val is. Egyébként a jól informált Palmerstont 1860. december 22-én Kossuth is felkereste levelében sürgős és hatásos közbelépést kérve. Az angol kormány további eljárásáról Kossuthnak már nem volt tudomása, csak annyit tudhatott meg Palmerston titkárától, hogy levelét továbbították Lord Russell külügyminiszterhez. Annyit kétségtelenül megtudhattak Bécsben az élénk diplomáciai mozgásból, hogy London nem venné jó néven, ha az elfogott Teleki ellen — akit 1851 szeptemberében Kossuthal együtt távollétében halálra ítélték — valamiféle súlyosabb megtorlást alkalmaznának, tápot adva ezzel a magyar nemzeti mozgalom további kiszélesedéséhez, felerősödéséhez.

Ami pedig a szász kormány eljárását illette, ebben a vonatkozásban az angol kormány Murray követ útján kifejtette neheztelését — magyarázatot kérve, amit Beust 1861 január közepén meg is adott. Ebben hivatkozott Szászországnak Ausztriával fennálló kötelezettségeire, a német államok 1836. augusztus 18-i egyezményére, az 1854-i újabb szövetségi határozatokra, melyet 1854. december 28-án kettős szövetségi miniszteri határozat csak fokozottabban megerősített. Palmerston kormánya — ha nem is igazolva Drezda eljárását —, de a választ tudomásul vette, azzal a kiegészítéssel, hogy az események lezajlása után a Teleki ügygel kapcsolatos szászországi diplomáciai levelezését 1861. február 15-én az alsóház elé terjesztette — nem kis mértékben az általános rosszalló közhangulat csillapítása céljából is.

Franciaországot Teleki elfogatása és kiadatása némileg közvetlenebbül érintette. Neve Párizsban jól ismert volt és különösen 1849 óta maga III. Napóleon és Jeromos herceg tartotta számon Telekinek — mint a magyar emigráció vezető testülete egyik tagjának — működését. A fogoly Teleki túlságosan is jól értesült volt, túlságosan is sokat tudott ahhoz, hogy Párizs közömbös maradhatott volna és az esettel kapcsolatban ne tarthatott volna felesleges komplikációktól, melyek a békésebbé váló francia-osztrák viszonyra nem jó hatást gyakorolhattak. Állítólag III. Napóleon, Jeromos herceg és több más bizalmasa előtt Szászország eljárását infámiának minősítette és Thouvenel külügyminisztert erélyes fellépésre utasította.

1860. december 24-én Párizsból ilyen értelmű utasítás ment el de Moustier bécsi francia követhoz és hasonló értelemben fordultak Ausztria párizsi követéhez is. A lényeg az volt, hogy Teleki ellen szüntessék be az eljárást és bocsássák szabadon. Ennek 1861. január 1-én történt bekövetkezéséhez a magyarországi kritikus helyzet, az Októberi diplomát követő fenyegető közhangulat és a növekvő ellenzéki társadalmi mozgalmak jelentősen hozzájárultak, de a nemzetközi diplomáciai nyomás is jócskán érezte hatását. A veszített 1859-es háború után Ausztria aligha kívánta gondjait szaporítani és minden logikus érv amellett szólt, hogy Telekiből semmi esetre se csináljanak mártírt. Annak ellenére, hogy Rechberg is nyakig benne volt a kiadatási históriában — úgy tűnik utóbb elegáns diplomatikus fordulattal igyekezett az ügyet Mecséry rendőrminiszter számlájára írni, afféle rendőri túlzott ügybuzgalomnak tekinteni. Az összetevők bármennyire is bonyolultak voltak, az elfogatás, kiadatás és szabadon bocsátás körül, annyi bizonyos, hogy miután Telekit váratlanul Ferenc József elé vezették, aki feledve múltját nagylelkűen kegyelmet adott — ezen esetről Thouvenel francia külügyminiszter azon nyomban értesítette a magyar emigráció illetékeseit, kissé oly módon is prezentálva, mint a francia közbenjárás eredményességét. Ugyanazon nap — 1861. január 2-án — amikor a londoni lapok már hozták a

bécsi távirati jelentést az eseményről, Thouvenel — Metternich hercegtől kapott elsőkézből származó információk alapján — levélben közölte sógorával, Nemeskéri Kiss Miklóssal, az emigráció párizsi megbízottjával Teleki szabadonbocsátásának körülményeit, feltételeit.

Ezen az úton, forráson keresztül jutott Kossuth tudomására is az első hivatalos helyről származó hír Teleki további sorsáról —, ami szinte hihetetlenül hangzott számára, keserőséggel eltöltve. Végülis arra a következtetésre jutva, hogy Teleki az emigráció számára halott. Nem éppen indokolatlanul számolt a Bécsben történtek kedvezőtlen torinói hatásával is, ahol aligha vehették szórtanul tudomásul, hogy a szeptemberi tárgyalópartnerek egyike végleg kikapcsolódott. Az olasz kormány elnöke, Cavour magatartása meglehetősen ellentmondásosnak tekinthető. Szemrehányó és rosszálló magatartása a Teleki-ügy kapcsán azt a látszatot keltheti, mintha az olasz kormánypolitikában bekövetkezett fordulat egyik összetevője innen fakadt volna. De az igazság az — mely kronológiailag egyértelműen bizonyítható —, hogy Cavour már rég lezárt-nak és aktualitást vesztettnek tekintette az 1860 szeptemberi ügyeket, amikor a Teleki-eset kipattant. A támogatást, segítséget szorgalmazó levelekre, kívánságokra elzárkózással válaszolt és azon véleményének adott hangot 1860 őszén, hogy a leghelyesebb lenne, ha a magyar emigráció békés eszközökkel lépne fel.

Figyelemre méltó a Bécsben tartózkodó egyetlen hivatalos olasz diplomata, De Luca bécsi nuncius reagálása is Teleki szabadonbocsátásával kapcsolatban. Antonelli pápai államtitkárhoz küldött jelentésében azon véleményének adott hangot, hogy Teleki esetleges fellépése az aktív politikában hátrányosan hathat vissza a békésebb Deákhoz kapcsolódó irányzatra és azon erőket bátoríthatja fel, melyeknek előretörése nem kívánatos — amitől viszont a bécsi diplomáciai kar egyébként is tartott, aligha óhajtvá a heves ellenzéki szellem merészebb fellobbbanását. Kétségtelen, hogy Teleki László későbbi aktivitásba lépése az 1861-es országgyűléssel kapcsolatban, a határozati párt élére kerülése, feszült nemzetközi és diplomáciai érdeklődés közepontjába került, igazolva a konzervatív részről hangoztatott aggodalmakat.

Teleki 1861. május 8-án bekövetkezett tragikus halála az általános részvéten túlmenően — sok mindent feloldott azokból a félelmekből és aggodalmakból, melyek személyének további működésével összefüggésben jelentkeztek. A gyász, a kegyelet, a temetés napjait követő hetek annak reményét nyújtották a nagyhatalmi diplomácia számára is, hogy a békés egyezkedés feltételei netán kialakulhatnak Magyarországon. Más kérdés az, hogy a Schmerling kormányzat, mely a Februári pátens érvényre juttatását vette programjába, mégis kísérletet tett a magyar igények csorbítására, letörésére, felosztatva a reményekre jogosító magyar országgyűlést. Mindemellett Teleki tragikus sorsa hatalmas erővel felhívta a nemzetközi közvélemény figyelmét a magyar kérdés megoldatlanságára és ennyiben akarva-akaratlanul is Európa egyik fájó, rendezés-re váró feladatára figyelmeztetett.

Teleki László elfogatásának és Ausztriának történt kiadatásának nemzetközi diplomáciai összefüggéseiről többek között szól *Berzeviczy Albert*: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865. I–IV. Budapest, 1922–1937. III. 163. és köv. l. Ugyanitt utalások Werner báró, Ausztria drezdai követének 1860. december 19–29 közötti jelentéseire is. A franciaországi összefüggésekhez *Lengyel Tamás*: Gróf Teleki László. Budapest. é.n. 153. és köv. l.; A drezdai és bécsi angol követségek fellépéseire utaló diplomáciai iratokat közöl *Horváth Zoltán*: Teleki László 1810–1861. I–II. Budapest, 1964. II. 341. és köv. l.; Kossuth Lajos Teleki Lászlóhoz 1860 őszén intézett leveleit a Puky-Teleki féle irathagyaték őrzi (Országos Levéltár, Budapest). Ugyanezen iratokból publikált Teleki-levelek: Teleki László válogatott munkái. I–II. Budapest, 1961. II. 209. és köv. l.; Teleki Lászlónak a szabadonbocsátása körülményeiről báró Jósika Miklóshoz intézett levelét (Gyömrő, 1861. január 28.) közli *Kónyi Manó*: Deák Ferenc beszédei. I–VI. Budapest, 1903. III. 30. és köv. l.; Kossuth Lajos nemzetközi jellegű fellépéséről Teleki ügyében *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. I–III. Budapest, 1880–82. Folytatása Kossuth Lajos iratai (Szerk. Helfy Ignác, Kossuth Ferenc) IV–XIII. Budapest, 1894–1911. III. 274. és köv. l.; An angol és a szász kormányok közötti jegyzékváltásokról: Papers relating to the Arrest and Extradition of Count Teleki. (Accounts and Papers. State Papers. Vol. LXV. London, 1861.); Vö. *Lukács Lajos*: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984. 170. és köv. l.; A vatikáni diplomácia reagálásához lásd *L. Lukács*: The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and Correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna. Budapest, 1981. 532. és köv. l.

TELEKI LÁSZLÓ ÉS A VÁRMEGYÉK 1861—BEN

Az általunk vizsgálendő négy hónap igencsak rövidke szakasz a politikus Teleki László pályáján. A nemzet törtérijában pedig — mint idő — szinte ki sem mutatható. Ám ha tudjuk, hogy 1861 januárjától májusig terjedő időszakról van szó (esetleg tegyük hozzá, hogy augusztusig), akkor máris nem pár hónapról beszélünk általában, hanem az egyik legkeményebb, legviharosabb magyar történeti politikai küzdelemről, amelynek során nemzedékek és eszmék csaptak össze.

A negyvennyolccasság próbatétele több volt ekkor, mintsem egy eszméhez, egy cselekvési lehetőséghez való ragaszkodás. A harc abban és ott dőlt el, hogy Magyarország milyen társadalmi alapokon, milyen eszmei felvértezettséggel tudja vállalni a történelem által rákényszerített szerepet: együtt lépni Európával és a társadalmi-gazdasági haladással, vagy végleg belesüllyedni az elmaradott népek sorába-sorsába. A kortársak legjobbjai, egyik oldalon Deák, Eötvös, Kemény és mások azt tételezték fel, hogy a Habsburg-hatalommal való kiegyezés, a másik oldalon Kossuth, Teleki, Madách és mások pedig azt, hogy a független államiság biztosítja Magyarország felemelkedését és jövőjét.

A küzdelem végül is felemásan dőlt el. Ahogyan Szabad György megfogalmazta, illúzióvá vált a korszerű, és „realitássá az idejétmúlt”¹ — azaz a kiegyezés a Habsburg birodalmat mindenekelőtt éppen Magyarország kívánatos jövője és tartós felemelkedése terhére és rovására éltette tovább. Ám ez csak nagyon rövidke haladék volt, hiszen pár esztendő múltán a történelmi szükségszerűség egyszerűen elkerülhetetlenné tette az igazi, a valódi döntés vállalását a magyar politika irányítói s a magyar nép számára is. S bármi is legyen az utókor vitája e döntés felett, az idő kérlelhetetlenül bebizonyította és igazolta, a hagyományokhoz, a múlt értékeihez csak úgy lehet ragaszkodni, csak olyan mértékben lehet kötődni, hogy az elősegítse az alkotó, gyarapodó jelen világát.

Teleki László életének utolsó négy hónapját követjük nyomon. Egy páratlanul gazdag és ugyanilyen módon töretlen ívű és elkötelezettségű politikusi pálya zárult le tragikus módon. Teleki László soha nem panaszkodhatott, hogy a történelem szűken adta neki a kritikus helyzeteket, a megmérettetés pillanatait. E rövid időszakban is mennyi minden történt vele. Az emigráció vezetőjeként él és dolgozik, s egy rosszul szervezett légyotton egy semleges országban elfogják, kiadják annak a hatalomnak, amely már egyszer halálra ítélte. Visszakapja szabadságát, de egyelőre a politizálástól is vissza kell vonulnia. Neki, akinek lételeme és mindene a politika, egyetlen éltető érzelme a hazaszeretet. Visszavonultság, majd egy nemzet túlzásig felfokozott rajongása, egy óhajtott vezetői szerep vállalása és végül szembesülés úgy a helyzettel, hogy mint pártvezér elletétbe kerül azokkal, akiket ő juttatott a párt vezérkarába s akik szembefordultak azzal, amit ő pártvezérként és politikusként hirdetett és helyeselt. E konfliktushelyzet megoldásának az emberiség története során oly kevés megnyugtató megoldása akadt...

Jelen tanulmányunkban ezt a rövid időt vizsgáljuk meg az adott keretek között. Szinte nem volt a négy hónapnak olyan eseménye, amelyben Teleki valamilyen módon érintve ne lett volna. December végétől kezdődően szerte az országban, nyilvános gyűléseken és magánbeszélgetésekben az ő neve hangzott el a leggyakrabban, természetesen az emigrációban élőket leszámítva. Először az életéért való aggodalom készítette állásfoglalásra a megyéket, majd mindenki azt találgatta: mikor és hogyan lép újra a politika küzdőterére, vajon hogyan tud alkalmazkodni olyan hosszú távollét után a csöppen sem kiegyensúlyozott és egységes magyar közülethez.

Ezt a folyamatot kísérjük végig, benne két eseménysort hangsúlyosan is említve: miként ítélték meg a megyék Teleki újjólagos politikai szerepvállalásának lehetőségét s milyen döbbenet és visszhangot váltott ki tragikus halála.

Vizsgálatunkat a magyar vármegyék által írt és terjesztett dokumentumok segítségével végeztük, keresve és bemutatva azokat a jellegzetesnek tűnő álláspontokat, amelyek néha még tipikusnak is nevezhetők. Természetesen így is csak részletek bemutatására adódott alkalmunk. S ahol lehetett, ott Nógrád megyei példával éltünk a leggyakrabban. Nemcsak azért, mert ez a forrás állt a legkönnyebben megszerezhető módon rendelkezésünkre. (Egyébként is a Nógrád megyei Levéltár iratanyagában az 1861-es esztendő eseményei igen gazdagon dokumentálva maradtak meg országos vonatkozásban is.) Az az élénk politikai közhangulat, amely jellemezte ekkor az országot, számos irat tartalmában is megőrződött.

Nógrád végül is azért vált egyik fő példatárunkká, mert különösen fontos volt az a kötődés, ami Telekit e vármegyéhez fűzte. (Ez sajnos ma még ebben a megyében nem annyira közsímet s ezért is választottuk azt a módszert, hogy néhány eddig ismeretlen Teleki dokumentumot a maga teljességében is közlünk.) S mindezek mellett Nógrádban ekkor olyan politikusi vezető réteg élt és irányított, akik egyénenként és csoportosan is a progresszió, a felkészült és tudatos köznemesség sorába tartoztak. Ott szerepel közöttük például Kubinyi Ferenc, Szontagh Pál, Fráter Pál és egy ekkor formálódó és hamarosan országos tiszteletet kiérdemlő politikus is: Madách Imre.

A levéltári forrásokon kívül több helyen utalunk Szabó Béla munkáira. A korán meghalt történész a megyei történetírásban elsőként tudta bemutatni és helyesen értékelni ezeknek az éveknek és hónapoknak történeteit és kapcsolódásait. S alapvető segédletünk volt Szabad György már említett műve, amely — nyugodtan mondhatjuk — máig szóló érvénnyel fogalmazta meg, merre indult el egy nemzet a forradalom és a kiegyezés válaszútján.

Az októberi diploma fogadtatása

Az 1860 novemberétől 1861 január közepéig tartó időszakban majdnem minden megyében megegyező módon zajlottak le az események. Kisebb csoportok „magánértekezleteken” beszéltek meg a fejleményeket és a követendő politikai magatartásukat. Ezt követték az ún. előkészítő értekezletek, (ezekre a főispánok — kancelláriai utasításra — önkényes döntés alapján hívták meg a résztvevőket) majd az új főispánok fogadása és az alakuló közgyűlések, amelyeken az új bizottmány tagjait választották meg.

Ezek a gyűléseken számos részletet tisztáztak, amelyek egy része ugyan merő formalitásnak tűnik, de akkor mindent fontosnak tartottak az alkotmányosság érdekében és az abszolutizmus ellenében. Nagy vita bontakozott ki az októberi diploma érvényessége körül, azaz elfogadják-e az abban írottakat és megkezdjék a megyei élet szervezését. Mindenhol komoly összetűzéseket váltott ki az új bizottmányok megválasztása. Több variáció is előfordult. Voltak megyék, amelyekben ragaszkodtak az 1848-ban megválasztott bizottmányokhoz, más hol az 1849-es választást ismerték el hivatalosnak, megint máshol lemondott a teljes 48-as bizottmány, hogy helyet adhasson az új jelölteknek.

Hasonlóan nagy gondot jelentett a bizottmány tagjainak a kijelölése, a népképviselő érvényre juttatása. Nem mentek zökkenő nélkül a főispáni beiktatások sem és igen sok helyen nem kis vitákat kavart a nemzetiségi kérdés adott helyi problémái is újjólag napvilágra kerültek. Egy újabb nagy összecsapás lehetőségét adták a tisztújítások, amelyek a résztvevők minden politikai következetessége ellenére nem nélkülözték a személyeskedés felhangjait sem.

A politikai magatartás követhető sémáját Pest megye adta meg. Nemcsak azzal, hogy az első között tartották meg a megyei közgyűlést, de azzal is, hogy határozatuk alapvetően a legtöbb megye számára utánozható és elfogadható programmá vált.² Az élénk vitában megfogalmazódott és véglegessé váló határozat (igen aktív szerepet vitt ebben a Nógrádban is birtokos Kubinyi Ferenc) már első mondatában kijelölte a magatartásuk alapirányát: „irányadóknak és alap törvényeknek egyedül az 1848-ik XVI és XVII-ik törvénycikket ismervén el...”. Ennek értelmében utasítják vissza a kancellária és a helytartótanács újólágos működtetését és csak a felelős magyar minisztériumok újjászervezése az egyetlen megoldás.

Öt pontban foglalták össze mindazokat az alkotmányos jogi követelményeket, amelyek Kossuth legfeljebb részben megfogadott taktikai tanácsaiban is megfogalmazódtak. Így: az 1848. évi törvényeknek megfelelően az országgyűlést a legrövidebb idő alatt össze kell hívni; ugyancsak ezen törvények alapján a sajtószabadságot vissza kell állítani; az adószedést és az újoncállítást le kell állítani mindaddig, amíg azt az új országgyűlés el nem rendeli, minden eddigi adót, valamint a dohányjövedék egyedáruság beszüntetését fel kell függeszteni és végezetül minden törvénytelen bírósági pert le kell állítani, a megyei bíróságokhoz tartozókat pedig át kell adni az illetékes ítélőszékekhez. Mindezek betartása az egyetlen lehetőség a „közbizalom” megszerzésére, amely egyaránt szükséges a haza és a királyi trón szempontjából.

A vármegyék szinte kivétel nélkül ezeket a pontokat fogadták el, de természetesen helyenként más és más feltételekkel egészítették ki. Komárom megye például³ december 27-i ülésén hozzáfűzte még, hogy feltétlenül kívánatos Erdély és a többi rész visszacsatolása, amnesztia a foglyoknak és az emigránsok hazatérésének megengedése. De mindezekhez feltétlenül szükséges Vay Miklós báró kancellár támogató szándéka, aki állását „a törvényes állapotnak minden tekintetben való mielőbbi visszaállítására használja.”

A Nógráddal szomszédos Hont megyében már november végétől, a tésai magánértekezlettől kezdve, heves vita folyt az egyes részletekben. S amikor december 14-én a közgyűlésen a végleges határozat megfogalmazására került sor, ott egyértelműen a 48-as törvények „élőben tartása” mellett döntöttek.⁴

Szatmár megye kis könyvecske formájában rögzítette mindazt a sérelmet, amelyet az abszolutizmus 12 éve ellen a hazában és a megyében elkövettek. Az Emlékirat – amely felér egy kisebbfajta történeti tanulmánnyal – a szépen megírt okfejtés végén egyértelműen elutasította az Októberi Diplomát. Véleményük szerint ez nem más „mint törvényeinket, történeti jogainkat megsemmisítő octroyalas ajándoka, melyet elfogadni annyi lenne, mint saját kezeinkkel semmisíteni meg politikai lételünket, s szét tépni a történelemnek azon lapjait, melyeken nemzetünknek ez európai civilisatio és szabadság érdekében hozott áldozatai kitörölhetetlen betűkkel vannak feljegyezve.”⁵

Mindezek után természetes volt programjuk, amellyel a közgyűlésre készültek s amely gyakorlatilag ebben a füzetben csak egy mondat, ám alapvetően meghatározta a megye közgondolkodásának irányát: „Szatmár megye egyhangúlag határozta el: hogy az 1849-ben megszakadt megyei életét az 1848-ik törvények alapján folytatandja, december 12-kére pedig az 1848-iki bizottmány összehívását rendelte el.”

Vas megye közgyűlése január 5-én szögezte le egyértelműen álláspontját, amely jószerint semmiben nem különbözik az előzőektől. Úgy vélik, ha teljes egészében elfogadják az októberi diploma feltételeit, akkor „hasztalan ringatnók magunkat alkotmányos illúziókban: akkor zárjuk be ezredéves történelmünket és kezdjük élepszámításunkat újra... 1860 Október 20-ától.”⁶ S ha még ez sem volna egyértelmű beszéd, a határozat végén leszögezik: „A nemzet megtanult tűrni és várni: de az octroy iránti szerelmet vérebe oltani nem engedi, s ily kísérlet magyar alkotmányos férfiakhoz nem volna méltó.” (Ez utóbbi gondolat egy vágás Vay Miklós bárónak, akit a legtöbb megye ekkor ugyancsak megszurkált a diploma munkálataiban való közreműködéséért.)

Veszprém megye határozatában teljes egészében közli a Pest megyeiek öt pontját, s határozottan kimondja, hogy azokkal teljes mértékben egyetért s követendőnek tartja maga számára is.⁷ Tolna megye álláspontja sem más. A törvényesség visszaállításának egyetlen feltétele az 1848-as törvények visszahozatala és az országgyűlés összehívása. Feltétlenül ragaszkodnak a törvényekhez, amelyet „utolsó koronás királyunk, V. Ferdinánd” esküvel erősített meg.⁸ Nyitra megye január 8-án tartott közgyűlésén már újabb megyék határozatait említi. Csongrád, Somogy, Borsod, Gömör, Sáros és Bihar megyék egységes álláspontja is támogatja őket azon elhatározásukban, hogy a megye „az 1848-iki törvényeket azon szilárd elhatározással kiáltotta ki sajátjának, hogy azokból egy hajszálnyt engedni nem fog, ezen megtörhetetlen meggyőződését követi.”

Pontokba szedett követeléseik között újjakkal is találkozunk az eddig említettek mellett. Így például az idegen hadsereget az országból el kell távolítani, „a magyar ezredek pedig rögtön berendeltessenek és az 1848-iki alkotmányra feleltessenek.” Szükséges, hogy az ún. örökös tartományokban megfelelő alkotmányos intézmények legyenek, „hogy így az egyenlőség, szabadság, és testvériség malasztos igéi testté váljanak.” Szükséges, hogy azonnali hatállyal szervezzék újjá a nemzetőrséget mint a belső rend fenntartásának lehetséges eszközét.⁹

Hasonló magatartással találkozunk, ha a városok közgyűléseit vizsgáljuk. Példaként Pápa várost említhetjük, akik január végén intézték levelüket, illetve határozatukat Vay Miklós-hoz. Ők maguk hat pontban foglalták össze azon feltételeket, amelyek az alkotmányos élet visszaállításához feltétlenül szükségesek. Ezek nem egyeznek meg ugyan mindenben a már megszokott kívánalmakkal, de valóban újabb feladatokat jelölnek ki a politikai élet rendjén munkálkodó vezető politikusoknak, így Pápa városa kérte, hogy emigrációban élő magyarok ellen hozott törvényellenes ítéleteket nyilvánítsák semmissé, s így ők hazatérhessenek. Azonnal biztosítsák a sajtószabadságot addig is, amíg az általuk egyedül hivatalosnak elismert többi 48-as törvény is életbe lép. Minden adónem, amely ellentétes az 1848-iki törvényekkel, azonnal megszüntetessék, illetve az ide tartozó adóhátralékok töröltsenek el. Azonnal távolítsák el az országból a csendőröket és a fináncokat (pénzügyőröket). Az országgyűlés fennhatósága alá tartozó rendeleteket, amelyeket eddig törvénytelenül császári hivatalok hoztak, semmisnek kell nyilvánítani. Végezetül az országgyűlés mielőbbeni Pesten történő összehívását tartják fontosnak.

„Ezek volnának szerintünk körülbelül azon óhajtasok, melyek előleges foganatosítása a nemzet kételyeit, bizalmatlanságát végleg véget vetnének a kedélyek izgatottságának, elkese-redésének, a számtalan surlódásoknak”¹⁰ — összegzik mondanivalójukat.

Nógrád megyében a közhangulat 1859 végétől kezdődően egyre forróbb lett. Széchenyi István halála után tüntetésszámba menő gyászistentiszteletek sorát tartották. A katonai sorozások elől menekülő fiatalokkal megtelnek a Cserhát, Mátra erdei. 1860. augusztus 18-án — a császár születésnapján a megyeszékhelyen reggelre az utcanévtáblákon Kossuth, Klapka, Garibaldi neve volt olvasható. Nem minden aggodalom nélkül írta levelében a pozsonyi törvényszék elnöke nógrádi kollégájának, „erélyesen, minden elnézést félretéve alkalmazza a törvényt, mert tudjuk, hogy különösen Nógrád megyében izgatott a hangulat”.¹¹

Az októberi diploma megjelenése után Nógrádban is felhevült tanácskozás folyt a kúriákban, kastélyokban. Fokozta a kedélyeket, amikor kiderült, hogy a kinevezett főispán Prónay József — megannyi társához hasonlóan — lemondott, illetve el sem fogadta császári kinevezését és helyette a munkavezetőnek csúfolt Zichy Ferenc grófot nevezték ki. December 14-én a megye kipróbált 48-as politikusai vezetésével magánértekezleten döntöttek a követendő politikai, illetve közigazgatási élet mellett. „Általános alapelveként a következőkben állapodtak meg: az elmúlt 12 év törvénytelennek tekintendő, a jogfolytonosság 1848-tól folytatódólagos, a legkövetkezetesebben és kínos pontossággal kell ügyelni az 1848-as törvénynek szellemének és betűinek betartására.”¹²

Másnap, december 15-én fogadták a kinevezett főispánt, ahogyan írták: „a hideg is ki-mért viselet, melyet a közönség a főispán iránt tanúsított, feltűnt s csak akkor kezdett némileg melegebbé változni, midőn önmaga a szentesített törvényekhez ragaszkodását kijelenté.”¹³ Ekkor határoztak a közgyűlés összehívásáról, amelynek időpontját január 7-ére tűzték ki.

Az „Ösgyűlésen” megfogalmazták a megye álláspontját képező feliratot, amelyet ugyancsak báró Vay Miklósnak címeztek s megküldtek minden megyének is. Ebben úgy vélik, hogy az Októberi Diploma megjelenése már jelez valamiféle lehetőséget az alkotmányos élet újraindítására, de ez még korántsem jelenti a törvényesség helyreállítását. Részletesen felsorolják mindazon sérelmeket, amelyek az abszolutizmus 12 éve alatt a megyét bántották: udvari kancelláriát és helytartótanácsot állítottak fel, újoncokat és adót szedtek az országgyűlés beleegyezése nélkül, a megyében mindenféle „ismeretlen” hivatalokat állítottak fel, az igazságszolgáltatás idegen kezekben van, Erdély, Horvátország, a határőrvidék, a Muraköz még mindig nem tartozik a hazához, „az irodalom fölött ... még most is az önkény határoz s nem a sajtótörvény”; még mindig sokan élnek emigrációban, sínylődnek börtönökben. Mindezek megszüntetését várják Vay „elismert s több ízben bebizonyított hazafiúságától”, valamint az országgyűlés Pesten történő összehívásától és az ottani vitáktól.

Nógrád megye egyértelműen leszögezte, hogy „a jogilag most is fennálló 1848-iki törvényekhez minden tekintetben ragaszkodnak”. Ennek szellemében teljes mértékben elfogadják a Komárom megyei nyolc pontban megfogalmazott követeléseket, amelyeket már részleteiben ismertettünk korábban, hiszen ezek forrása a Pest megyei végzés volt, amelyet minden megye a maga módján és bátorságával bővítgetett újabb követelésekkel. Nógrád megyében — éppen Madách Imre javaslatára — az az új gondolat, hogy „a sajtószabadságot és a szabadelvű alkotmányt a társországok számára is követelték.”¹⁴

Ezen a közgyűlésen választották meg a megyei bizottmányt is. A mintegy 1200 tagú testületben ott volt a teljes 1848-as bizottmány is, és gyakorlatilag a megye számbavehető politizáló nemessége, illetve néhány polgári származású férfi is, elsősorban a megyei iparvállalatok tulajdonosai, képviselői. A bizottmányi választás igazi szenzációja az volt, ahogy beválasztották az emigráció csaknem teljes vezetőségét, illetve a legjelesebb itthon élő magyar politikusokat. Így, ahogyan a korabeli lapok írták „dörgő éljenek közepette” került be a bizottmányba Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Klauzál Gábor, Eötvös József, Kmety György, Türr István, Vetter János, Klapka György, Pulszky Ferenc, Beniczky Lajos, Horváth Mihály, Teleki László. Tiszteletbeli főjegyzőnek pedig Arany Jánost és Lisznyay Kálmánt választották. A lelkesült hangulatban elhangzott olyan javaslat is, hogy legyen tagja a választmánynak minden volt megyei 48-as honvédtiszt. Ezt már a csendes szavú Fráter Pál sem hagyhatta szó nélkül s javaslatára: „az egész forradalmi regimentet csakugyan nem vehetjük be”, az indítványt elvetették.¹⁵

Kétségtelen tény, hogy ez utóbbi eseményre nemcsak Nógrád tanácstermében került sor, hanem szinte minden megyében és városban. Krassó megyében az állandó bizottmány tiszteletbeli tagja lett az előbb említetteken kívül Kemény Zsigmond, Mocsáry Lajos, Lukács Móricz és Falk Mihály is. Szabolcs megye választmányába bekerült hg Eszterházy Pál, Vukovits Sebő, Duschek Ferenc, Bartakovits Béla, Sczitovszky János és természetesen a már említettek. Máramaros megye választmányában pedig négy Teleki névvel is találkozunk, hiszen Teleki László mellett Domonkos, Gyula és Sándor is tag lett. Szeged városában a január 10–11-i választás során ugyenezek a személyek kaptak bizalmat, azaz lettek tiszteletbeli városi képviselők.¹⁶

De máshol is így történt. Elsősorban természetesen a megyebeli emigráns politikusokat választották meg. Így Sáros megyében Pulszky Ferencet, Zemplén megyében Kossuth Lajost, Pest megyében Teleki Lászlót („majd egy óra negyedig tartó dörgő éljen” fogadta a jelölést), Baranyában Perczel Mórt és Perczel Miklóst.¹⁷

Természetesen Teleki László neve és személye nemcsak ekkor hangzott el a közgyűléseken. Elfogatása után szinte mindenhol említik. Kezdetben csak jegyzőkönyvi tiltakozás volt az ügyből, majd kezdik megfogalmazni a sérelem ellen felszólaló leveleiket is. Pest megyében január 7-én „a szász kormány eljárása gróf Teleki László irányában jegyzőkönyvileg rovatott meg.” Zemplén megye is határozatot hozott erről, ugyanúgy mint Heves és Hont megye is.¹⁸

Az uralkodó nem minden aggodalom nélkül figyelte a magyarországi eseményeket. A nemzeti felbuzdulás egyre radikálisabbá váló jelenei alapján döntött úgy, hogy utolsó figyelmeztetésben részesíti a realizmustól túlságosan elrugaszkodott magyar alattvalóit. Így adta ki a január 16-i rendeletet, amely csak olaj volt a tűzre.¹⁹

A császári rendelet hangja mindvégig egyértelműen kemény és határozott. Úgy véli, hogy az októberi diplomájában megfogalmazottak egészen más magatartást kívánnak a megyéktől, mint ameddig tapasztalt: „... béke, kiegyenlítés, és kibékítés, őszinte viszonzást, jó akaratot, s egyenes közremunkálást, tartalékgondolatok s szenvedélyes túlhajtás nélkül igényelnek.” Meg volt benne a kellő türelem és engedékenységek a „túlcsapások” láttán, mert ezeket a „kor felingerült irányzatának, az indulatok elfojtott kitörésének s a régen nélkülözött köztevékenység fölhevülésének” tulajdonította.

Most viszont úgy látja, a helyzet egy újabb forradalom felé visz, amelyet még most csírájában el akar fojtani. Részletesen felsorolja ezeket a jelenségeket: a bizottmányokba a birodalom ellenségeit választották, mindenhol adómegtagadásra bujtogatják a népet; fel akarják állítani a nemzetőrséget, a megyék túlzásba viszik az önkormányzati jog gyakorlását. Mindezek alapján négy pontban foglalja össze konkrét követeléseit: az emigráció bizottmányokba választott tagjait ki kell zárni; az adózást megakadályozni nem lehet s az ilyen célú rendeleteket azonnal vissza kell vonni a megyékben; az ideiglenesen működő törvényszékek munkájukat továbbra is folytatják s azokat nem lehet gátolni tevékenységükben; s végül az 1848-as törvények közül, amelyeket az országgyűlés elé visznek, jelenleg még nem lehet egyet sem „tettlegesen foganatosítani”.

S hogy minden kétséget eloszlasson szavai komolysága felől bejelenti, hogy ahol ezen rendeleteit megszegik, ott a bizottmányi üléseket betiltja, a testületeket feloszlatja, s ha kell ehhez igénybeveszi a katonaság közreműködését is.

A legtöbb megyében hatalmas felhőrdüléssel fogadták a rendeletet. Tiltakoztak, magyarázkodtak, régi sérelmeket emlegettek, néha fenyegetőztek — ki-ki politikai bátorsága szerint, de szinte senki nem maradt szótlán. Csak a Nógrád megyei Levéltárban 30 megyei tiltakozó felirat szövege található és 10 városé.²⁰ A különbözőségek ellenére egy valamiben közös valamennyi tiltakozás: a stílusban. Nem a szakkifejezések biztos használata a lenyűgöző, hanem a retorikai fordulatoknak olyan arzenálja, amelyekkel ritkán éltek és használták. Szabad György szerint a „retorikai lendületű előadás tartalmas gondolatok hordozója volt, alkalmanként azonban az indulat dagályosságára is vezetett”.²¹ Ez utóbbira igazoló példa Zólyom megye levelének egy érthetlenségekben is lenyűgöző mondata „az új hajnaltól megaranyozott láthatár sötét vészfelhőkbe borult ismét, s az alkotmányosság hamupelyheitől körüllegve, óriási phönix-ként emelkedik az önkény baljósátú rémel!”²²

Érdekes és változatos — mondhatjuk színes — a császári rendelet fogadását megörökítő bevezető gondolatok sora. Nem lehet tudni most már, hogy a stílusosan megfogalmazott szóvirágok csak szónoki fordulatok vagy éppen a valódi meglepetés nyelvi leleményei. Mert ha ez utóbbi, akkor még inkább el kell gondolkodnunk a megyei bizottmányok realitásérzékén. „Mély megilletődéssel és keserű fájdalommal; fájdalmas megilletődéssel, de az nem a félelemnek, hanem a váratlan csalódásnak megilletődése volt; január 16-i leirat hideg lehellete; mint villám a felhőtlen tiszta égből” szakadt rájuk a rendelet.

A közjogi érvekkel, Verbőczy hármaskönyvének paragrafusaiával, a pragmatica sanctionnal, a reformkori törvénycikkekkel alaposan megtűzdelt válaszokból néhány közös vonás kiolvasható. Az első és legfontosabb, hogy kivétel nélkül mindegyik újra megerősíti elkötelezettségét 48 törvényei mellett. Másodsorban többen is elutasítják a forradalom veszélyének lehetőségét. Pest megye így fogalmaz: „Felséged előtt a megyéknek alkotmányos és törvényes intézkedései is álnokul törvénybe burkolt forradalom rémképei gyanánt tűnnek fel, a nemzet által pedig a kormánynak bármely jószándékú, de nem szigorúan törvényes föllépései, az alkotmány és nemzeti önállás veszélyeztetésének magvaiul tekintetnek.”²³

Más megyék viszont az ijedelem szavaival hessentették el maguktól a forradalom rémét. „Rettegünk mi a forradalomtól Felséges úr! — írják az Abaúj megyeiek — nem kívánjuk mi feldőlni hazánk határait a had zivatarai által — a forradalom nyerni akar: mi csak megtartani őseink törvényes elveit s alkotmányunkat, a forradalom fölibe törekszik magát emelni a törvényeknek: mi azok oltalma s maradandósága alatt keressük boldogságunkat.”²⁴ Borsod megyében is tiltakoztak az ellen a vád ellen, mintha „epedő hazánkban a gyanús hamvak alatt oly égő szikrák lappanganának, melyek békés átalakulásunkat gátolni akarván, egy újra kitörő forradalom rémképeivel fenyegetnek!” „Kéri a császárt, higgye el nekik, ők még csak nem is gondolnak új jogi kedvezmények kérésére, bőségesen „megelégedenek a szentesített törvények újra alkalmazásával”²⁵

A császár által négy pontban közreadott követeléseket természetesen mindenhol elutasították, hol egyszerűen azt állítva, hogy ilyen nem fordult elő, hol pedig alapos jogi érveléssel, valóságos példatárral bizonyítják, hogy ők helyesen jártak el döntéseikben.

Az érvelések választékának illusztrálására néhányat idézünk azokból, amelyek az első pontban megfogalmazott vádat illetik. Van közöttük egészen lakónikus mint pl. Pest megyéé, akik kijelentik, hogy a bizottmány „soraiban sem felségsértő, sem a birodalom küllenségeivel titkos merényleteket tervező egyének feltatálálhatók nem lévén.” Mások azzal érveltek, hogy úgy gondolták a császár kegyelme hamarosan megengedi az emigrációban élők hazatérését is, s ők csak előrelátók voltak, hogy idejében bevásztották a hazatérőket. Torontál megye egy fél mondattal elintézte mind a négy vádpontot „minket éppen nem illethet” a vád, mondják s nem kívánnak bővebb magyarázkodással élni. Túróc megye értetlenkedik, hiszen azt állítja, „hogy mi sem körünkben, sem határainkon kívül olyan egyéneket nem ismerünk, kik országos fennálló törvényeink értelmében hűtlenségi vagy felségsértési bűnben elmarasztaltak volna”. Nyitra megye pedig oldalnyi terjedelemben magyarázza meg, miért volt törvénytelen az emigrációban élők elítélése 11 évvel ezelőtt.

S az is sajátos érvelés volt, amit néhány megye választott ezután: tiltakozó levelükkel egyidőben újabb emigráns politikusokat szavazott meg a bizottmányba. Temes megye Horváth Mihályt, Debrecen városa Kossuthot, Klapkát, Kmetyt, Perczelt, Pulszkyt, míg Zemplén megye mindezek betetőzéseként Garibaldit, Cavourt, Napóleon herceget is bizottmányi taggá fogadta, mégha tiszteletbelivé is.²⁶

S a méltatlankodó hangú válaszfeliratok azt is mutatják, miként lehet a még ingadozókat végleg elkötelezni, miként lehet a gyengékből bátrakat formálni. Mert nemcsak az az érdekes, hogy a levelekben mindannyian az országgyűlés összehívását — vagy ha már időközben megkapták a meghívó levelet, a sérelmek tárgyalását — hangsúlyozzák újra és újra, hanem már a fenyegetőzésektől sem riadnak vissza. Akadnak megyék, amelyek egyenesen elutasítják a felelősséget. „Nem mi teremtettük e nehézségeket: szomorú következményei azok a gyászos rendszernek, mely országunk szabadságának romjain emelkedett” — írják a Tolna megyeiek. Veszprém meave is azt állítja, hogy „a tévútra, mely a nemzetet a törvényektől el, Felsége-et pedig a kényszerűsége — királyi trónját fegyverrel védeni meg — vezette, nem mi tettük az első lépést.”²⁷

Több megye is kijelentette határozottan, hogy ők nem fogják saját kezükkel tönkretenni mindazt, amiért elődeik megküzdöttek. Vas megye azt mondja, hogy amíg lehet a jog fegyverével küzdenek, s ha onnan leszoríttatnak, akkor sem fordulnak saját alkotmányos jogaik ellen. Egyébként is „egy jellemtelen nép Felségednek nem fogna sem dicsőségére, sem hasznára válni.” Nyitra megye minden vonatkozásban is kemény hangú válaszában megalkuvást nem ismerően kimondja, hogy ha a császár felosztatja a bizottmányt ám tegye, de akkor sem engedik meg, hogy „törvény helyett önkény uralkodjék”. Ehhez nem is kell katonaságot kivezélni ellenük „mert mint Felséged egy szavára összejöttünk, úgy egyetlen intésére a politikai térről lelépünk és a 11 évig kegyelt családi köreinkbe ismét visszavonulunk”. Zólyom megye pedig már egy modern erőt hív segítségül igaza kivívására, amelynek intő szavát a császárnak is meg kell érezni „s ez a megejtethetlen, legyőzhetlen felvilágosodás hatalma s annak fegyvere: a közvélemény”.²⁸

S a szélsőségek legszélső határáig ment el Heves megye. A válaszfeliratának stílusára elég, ha a bevezető mondatot idézzük: „A felolvasott parancsokat törvényellenes alakja, méltatlanul fenyegető s mélyen sértő hangja, gyászos komoly szelleme s vészjóslatú szigorúsága, bár a legmélyebb elkeseredettséggel érintette a megye törvényhatóságát, mindamellett legkevésbé sem lepte meg: mert oly kormány politikájából jött az, mely midőn a szerencse környezi, alkotmányos jogainkat megsemmisíteni törekszik, s midőn balsors fenyegeti, ígérve biztat...” S bátorságában odáig mert és tudott elmenni, hogy megtagadta a királyi címet is Ferenc Józseftől (teljesen jogosan) ezt mondván: „minden olyan rendelkezés, manifesztum stb., amely Ő Felsége aláírását viseli, úgy kezelendő, mintha Ferenc József magánszemélytől erednének”.²⁹

Nógrád megye a február 11-i közgyűlésén megtárgyalta a császári leiratot. A heves vitában többen voltak, akik ellenezték a válasz megírását, de még többen, akik egyetértettek vele. Az ő nevükben is szólt Szontagh Pál, amikor azt kívánta bebizonyítani, hogy a „leirat olyan elveket tartalmaz, melyek nem igen alkalmasak a nemzetben a kormány iránti bizodalmat gerjeszteni”.

Maga a felirat alapvetően nem tér el azoktól, amelyeket ismertettünk a fentiekben. Alapos közjogi érveléssel magyarázzák meg miért cselekedtek úgy december óta ahogyan. Ezért is vannak meglepve, hogy forradalmi szándékkal vádoltatnak. Részletesen, de röviden válaszolnak a négy pontra s mindegyik feleletük elutasító. Az emigrációban élők bizottmányi tagsága felől ők is már ismert érvet használnak: a magyar törvények által el nem ítélt boldogtalan hazánkfiainak ezzel akarták megadni a lehetőséget a hazatérésre, „a kedves hon zárt kapuit nyitni”. Végezetül kijelentik, hogy maguk továbbra is a 48-as törvényekhez ragaszkodnak, s ámbár elismerik azt, hogy a törvényes fejedelmüknek a megkoronázásig is engedelmisséggel tartoznak, de elvárják tőle is, hogy „törvényes kötelességét hasonlóképp teljesítendi”. A törvényes alaptól nem lépnek le, s ha ennek ellenére a császár mégis erőszakot alkalmaz, ám tegye, „a felelősségtől nem rettegünk”.³⁰

Hogy mennyire nem rettegtek, azt az is bizonyítja, hogy a határozatok után rögtön felolvasták nagy lelkesedés közepette Pulszky Ferenc és Türr István leveleit. Pulszky Ferenc — aki már ekkor régen készült haza — így köszöni meg a bizottmányi tagságot: „Végül szívembe számkivetettségemben: fogadják ezért forró köszönetemet, s köszönetemmel együtt azon szent fogadásomat is, hogy valamint szívesen eltűrtem hazámért javaim elvesztését, nevemnek a bitófára kiszégeztetését, s hosszú száműzetésem nélkülözéseit: úgy ezen túl is csak Magyarország jóléte és becsülete iránti buzgó figyelmem vezetendi minden léptemet...”

Türr István katonához illően szűkszavúbban fogalmaz: „Midőn fölkérem a t. bizottmányt, hogy közölje a t. vármegyével hálás köszönetemet, remélem, megadja érnünk a magyarok istene, hogy ösvényt törhessünk magunknak, amelyen, ha valamivel később is, eljutandunk azon szék elfoglalásához, melyből most kizár bennünket a kormány...”³¹

S a közgyűlés zárásként határozták el, hogy üdvözlő levelet küldenek Teleki Lászlóhoz. Mert ők is érezték és tudták, hogy 1861 februárjának elején Teleki László személye, várható politikai aktivitása legalább olyan sorskérdés, mint a korábban tárgyaltak közül bármelyik.

Teleki László visszatérése a közéletbe

Teleki Lászlót december 16-án fogta el a szász rendőrség Drezdában. Most számunkra érdektelen az a tény, hogyan és milyen konspirációs hibákat követett a magyar emigráció egyik vezetője, hanem inkább az az érdekes, hogy elfogásának híre, majd bécsi szabadon engedése milyen hatást váltott ki a magyar vármegyékből, ahol most újabb gondolattal gazdagodott az ellenállás fegyvertára, ha illik ennyire leegyszerűsíteni ezt az esetet.

Már elfogatásának első napjaiban Pest város közgyűlése tiltakozott e jogtalanság ellen és követelte Teleki szabadon bocsátását. Hamarosan jelentkezett Bereg megye már egy jóval határozottabb hangú tiltakozással.³² Ezután egymást követték a megyék feliratai, amelyekben már nem a szabadon bocsátás tényén volt a fő hangsúly – miután az meg is történt – hanem a példátlan esetből levonható következtetéseken. December 28-án Moson megye küldött tiltakozó feliratot, Máramaros megye pár nappal később fogalmazta meg közgyűlésén ezt a tiltakozást, január elejétől kezdve pedig többek között Vas, Fejér, Ugocsa, Zólyom, Bars, Sáros megyéktől érkeztek tiltakozó feliratok vagy éppen üdvözlő levelek Telekihez, majd februárban Bihar megye, és a Jászkun terület írt üdvözlő levelet Telekihez, illetve tiltakozót a kancellárhoz.

A feliratok alaphangját a Pest megyei választmányi gyűlés január 7-i határozata adta meg, amelyet természetesen megküldtek minden megyének, így Nógrádnak is.³³ A választmány kiindulásaként úgy érezte tiltakozása nemcsak Teleki érdekében, hanem a „külföldre menekült honfi társaink” jövőbeni sorsát illetően is fontos. A szász kormány eljárásának botrányát az íratlan történelmi jog megsértésének bűnében látják, amely szerint a legyőzött menekülési joga tisztelt és megtartott nemzetközi jog. Példákat sorolnak fel Alkibiádesztől kezdve Rákóczi, Bercsényi személyén át a forradalom magyar menekültjeinek életéig. Meggyőződésük, „hogy az oly állam melynek kormánya az államiság morális erejével nem bír, a nemzetek nagy családjában nem tölti bé hivatását, s elenyészte a nemzetek örömeire szolgálánd.”

Nem kevés malíciával és jövőbelátással fűzik hozzá, hogy amennyiben netán a szász kormánynak is menekülnie kell egyszer, „a magyar nemzet még a szász kormány férfiai irányában sem fog élni a visszatörlése fegyverivel”.

Úgy véli Pest vármegye közönsége, hogy bármennyire is kegyes a császár Teleki szabadságának visszaadásával, még mindig adós a többi bebörtönzött hazafi elengedésével, a bujdosók hazaengedésével, vagyonuk visszaadásával. De kegyelmet kérni nem kívánnak, mert azt csak a bűnösöknek szokás, és magyar hazafiak nem azok. S habár a harc véget ért, a válságos kor csak akkor lesz befejezve, amikor „a kibékített nemzet sz. István koronáját a szerződő Fejedelem fejére teendi”.

Néhány más megye tiltakozó felirata, illetve üdvözlő levele tovább erősíti meggyőződésünket, hogy Teleki személyéhez kötve a magyar alkotmányos élet újraindításának feltételeit fogalmazták meg. Bihar megye február 4-én kelt levelében „a bizodalom és tisztelet” adóját viszi Telekihez, majd így folytatja: „Gróf úr visszaadatik a hazának. Vajha az ön s összes hazafi társai tevékenységének sikerülhetne, visszaadni a nemzetnek a hazát.”³⁴

Hont megye hajdani főispánjának küldte üzenetét kifejezve azt, hogy az egész megye izgult és aggódott Teleki sorsáért. Levelük hűvös és semleges sorai kirínak a fennkölt hangú és érzelemgazdag üdvözlések közül s ennek megvannak a már ismert okai.³⁵

Zemplén megye a már megszokott lendülettel írta meg üdvözlő levelét Teleki Lászlóhoz. A rutinszerű sablonokon kívül (a szász kormány szídása) mindenképpen Teleki politikai visszatértét várja, mert „a haza jövője kétes és sötét”. S habár igencsak ráférne a pihenés Teleki-re, mégis vállalnia kell az itthoni politika irányítását és remélik, hogy „gazdag élete egész munkásságával s honszerelme lankadatlan törekvésével” küzd majd az új harcokban.³⁶

Heves és Külső-Szolnok megye február 21-én kelt üdvözlő levelében nem fukarkodik ugyan a bombasztikus frázisokkal, de végső gondolatmenete azt a felelősséget rakja Teleki vállára, amelyet gyakorlatilag az egész ország elvárt tőle: „vajha a haza érdekében oly hatalmasan és sikeresen folytathassa munkálkodását, minőképpen annak szolgálatában nyílt pályán töltötte életének előttünk oly jól ismert minden idejét.”³⁷

Teleki válaszait azért érdemes idéznünk, mert ezekből a levelekből fokozatosan kialakul egy vezérszerepet vállaló politikus képe, aki egyre inkább érzi milyen irtóztatóan nagy feladatot és felelősséget ró rá a nemzet szeretete és elvárása. Másrészt ezek a levelek kétségbeesett igazolások — elsősorban az emigráció vezetőinek címezve — balul sikerült drezdai utazása, illetve a császári kegyelem miatt.

Teleki az év első heteiben visszavonultan élt, pesti, Pest megyei és Nógrád megyei birtokain tartózkodott. Az első válaszaiban még nincs nyoma annak, hogy ezt a vezető szerepet kívánja elvállalni. Elsősorban köszönetzavait írja le, amelyet a nemzet ragaszkodásáért mond. Bars megyének január 31-én kelt a válasza Gyömrőn. Miután ő maga is elítéli a szász kormány tettét, arról ír, hogy nemcsak az fájt neki, hogy emigrációs társait kellett otthagynia, hanem az is, hogy jelenleg egyelőre „tevékenység nélküli tanúja drága hazánk alkotmányos mozgalmainak”. Végzetlenül lenné, ha a politikai feladatokról végképp le kellene mondania és ha „hazánk iránti kötelességeimet többé nem teljesíthetném, előttem nem volna többé becse életemnek”. (Nem tűnik szándékos belemagyarázásnak, ha ezt a gondolatát a későbbi öngyilkosság egyik motivációjának tekintjük!) Nagyon reméli pár hét múlva felléphet ismét a politikai működés terére, s elvei szerint vehet részt a hazai politikai mozgalmakban.

A Hont megyeieknek ugyanezen napon kelt válaszában gondolatai hasonlóképpen csengenek. Nem is e megyének szól, hanem a „magyar politikai közélet minden szereplőjének” az a mondata, amellyel felveti újra csak a lehetőségét politikai pályafutása folytatásának: „honi tevékenységem akadályá csupán ideiglenes, és semmi sem gátol abban, hogy midőn pár hó múlva e működési tér előttem ismét megnyílik, itt eddigi politikai elveimet, irányomat, rokonszenveimet szabadon követhessem”.³⁸

Ekkor már tudta, hogy a hamarosan megnyíló országgyűlésen ő is szerephez jut majd, s azt is sejthette, hogy ez a szerepe méltó lesz ahhoz az életműhöz, amit ő alkotott és megfelel majd annak az elvárásnak, amelyet vele szemben egy nemzet támasztott. Ha voltak is kétségei mindezek felől, meggyőzhette őt az a hatalmas ünneplés, fáklyás felvonulás a Kossuth-nóta elénekklésével, amellyel február 24-én fogadták Dákán, első nyilvános fellépése alkalmából.

Nem véletlen a dákaai tartózkodása. Batthyány Lajos özvegyét meglátogatva teszi meg első nyilvános szereplését, s ez „hitvallás nem csupán a múlt és 1848 mellett, hanem hangoztatása annak, hogy nincs feledve 1849 októbere sem!” Ő maga is megfogalmazta ezt igen egyértelműen pár nappal később a Zemplén megyéhez írott válaszában: „Szentelt helyről írom e választ s köszönetet, hol egy halhatatlan dicsőségű nagy honfinak, egy feledhetetlen barátomnak emléke környez, ki hazánkért elvérzett ... Vannak bonthatatlan kötelékek, szintűgy élőkhoz, mint holtakhoz kapcsolók. Hogyne maradnék véglegelhetemig hű azokhoz, kikkel együtt szenvedtem, meg kiket siratok.”³⁹ S ettől kezdve szüntelen volt az ünneplés, bármerre is ment. Olyan népszerű lett, ahogyan Deák megfogalmazta: „még soha nem ünnepelt így senkit ez a nemzet.” Odáig jutottak a dolgok, hogy pl. április 8-én a Széchenyi rekviem után hatalmas éljenzések

közepette az ifjúság a vállán vitte lakására, nevét kiáltozta s kórusban hangzott a pesti utcákon: „Éljen Teleki, Magyarország nádora”.⁴⁰

De még csak márciusban tartunk. Március elsején kelt s a Zemplén megyeiekhez címzett válaszlevelében teljesen egyértelműen fogalmazta meg azt a szándékát, hogy ott lesz a leendő országgyűlésen. Erre kötelezi őt az a hűség is, amely odafogja a múltbeli küzdelmek még élő harcostársaihoz s a szent ügyért elesettek emlékéhez. Nagyon jól tudja, hogy ebben a helyzetben a haza „nem engedhet megjött gyermekének folytonos pihenést”. De lelkiismerete sem lenne nyugodt, ha politikai tétlenségre kényszerülne ebben az időszakban. „Pár hónapi nyugalom a legtöbb volt, mire magamat elhatározhatnám, s most már csak pár hét alatt, de naponta nehezülő viszonyok közt talán még előbb is a honfi-működés terére ismét föllépndek politikai közös küzdelemre.” Szép és igaz szavakkal fejezi be ígétét, s ezek a sorok rávilágítanak mély elkötelezettségére: „Nincs egyéb igényem annál, hogy ami vagyok, maradok utolsó percemig, a honnak igaz szívű fia, elvrokonaimnak hű bajtársa, annak is tartassam. Hiszen ügyünknek csak azzal áldozhatom, amivel bírok, elszánt, ernyedetlen honszeretettel.”⁴¹

S amikor pár nap múlva március 9-én megfogalmazza a Heves megyének szánt választ, még nem tudja, hogy már öt nap múlva, március 14-én átveszi a királyi meghívót az április 2-án megnyíló országgyűlés főrendi házába.⁴² Éppen ezért, amikor ez a levele március 19-én megjelent a Pesti Napló hasábjain, egyfajta politikai belépőnek is olvashatták. Egyrészt azért is, mert Teleki itt egyértelműen utal az emigráns magyar politikusok rendkívül fontos európai szerepére, akiknek hivatása volt „dicsőíteni daliáinkat, közhírűvé tenni ama hősi küzdelmet, megértetni a haza szent ügyét, ellentmondani minden álhírnek, s nem engedni balmagyarázatot, félreértést, hazánk erejére, s kívánságaira nézve.”

Ma már tudjuk, hogy ezen egyetlen mondat mögött milyen fáradhatatlan és következetes politikai aktivitás rejtőzött az emigráció vezetői részéről. E politikai folyamatnak néha ellentmondásos tényeit Teleki maga is nagyon jól ismerte, éppen ezért tudta igazán értékelni azt, hogy az európai közvélemény rokonszenve a magyarok felé fordult, „hogy ügyünk világoszerre ugyanegynek tekintetik a való szabadság és polgárisulás ügyével...”

Másképp pedig a Heves megyei levélben egyértelműen kimondja: „Nyitva előttem a politikai működés tere. Semmi sem akadályozhat hazám iránti kötelességeim teljesítésében”. S ha bárki kételkednék is hazaszeretetében, elkötelezettségében, annak így válaszol: „... nem tértem el soha politikai hitvallásomtól, soha azon zászlótól, melyet enyimnek vallottam, hogy soha senkinek sem tettel, sem szóval, sem csak bár egy intéssel is, nem adtam arra jogot, hogy föl is tegye rólam, miszerint elveim, s rokonszenveim, óhajításaim bármelyikéről valaha le tudnék mondani. Meg van, hála égnek! ezen öntudatom”.⁴³

Egy nappal később jelent meg ugyanezen lapban a március 18-án Pest város közgyűlésében mondott beszéde.⁴⁴ Az ülésterembe belépő Telekit hatalmas ováció fogadta s rövid beszédében – a városi képviselők utolsó ülése volt ez – nemcsak elbúcsúzott választóitól, akik a 12 évi távollét alatt is megtisztelték bizalmukkal, de be is jelentette, hogy a politikai működés tere előtte nyitva áll, s ő azon cselekedni is akar, hiszen „nem függ többé tőlem akaratomon kívüli körülmények által okozott mulasztásaimat után pótolni, mivel a megbízás, melynél fogva tehetném, megszűnik”.

Sopron vármegyéhez írván ezt fogalmazza meg: „Eddigi elveimet, irányomat, rokonszenveimet ezentúl is szabadon és korlátlanul követhetem. A politikai tér itt előttem teljesen nyitva áll. Soha se tudnám magamnak megbocsátani, ha arról lemondtam volna”. Ez a levél március 15-én íródott. A Bács-Bodrog megyeieknek öt nappal később írta: „Nehéz idők járnak, de ha semmi egyébben nem is, saját erőnkben, ügyünk európai állásában, a polgárisult nemzetek irántunk rokonszenvében, az általános polgárosulás és való szabadság ügyének a miénkkel ugyanazonosságában bízhatunk és ezért hazánk jövőjét biztosnak hiszem.”⁴⁵

Teljesen igaza van tehát Szabad Györgynek, amikor úgy ítéli meg, hogy „Teleki üzenetei a függetlenség kivívására törekvőkkel azt sejtették: van már országos politikai vezetőjük”.⁴⁶

Természetesen ezekből az üzenetváltásokból Nógrád megye sem maradt ki. Csak azért tárgyaljuk az időrendből elszakítottan e kapcsolat tényeit, hogy egységesebben érzékeltethessük milyen viszony fűzte Telekit a szívének oly kedves vármegyéhez.

Nem szándékozunk bemutatni ezt a kötődést a maga történetiségében, pusztán csak emlékeztetünk rá, hogy az az érzelmi kötődés már egészen kisgyermekkorától jelen volt Teleki életében. A sziráki kastély ennek megannyi eseményét őrzi. A „Latzika naplója” bájos soraival tanúskodnak ennek az élményvilágnak az összetevőiről: a kastélybeli játékokról, a sétákról a parkban, a béri kirándulásokról stb. Augusztá nővéréhez írott leveleiben évtizedek múltán sem tudott meghatódottság nélkül ezen évekről emlékezni.⁴⁷

Szabadulása után február 16-án látogat el első ízben újra Szirákra nővéréhez Bozó Pálné Teleki Augusztához. Ámbár titokban érkezett délutánra már az egész környék ott tolong az udvarban, s nemcsak a megyei nemesek érkeznek nagy számmal, hanem a földművelő nép is, akik már nemcsak a derék földesurat ünneplik, hanem a nemzetnek „Isten csodájára visszakapott elhivatott vezetőjét”.⁴⁸

Egy nappal később Pestről írt kedves sorokat nővérének Szirákra, meghatottan megköszönve az ünneplést gyermekkorának színhelyén: „Kedves lelkem Gusztim! Sok sok szívest! Köszönetemet, hálaomat azért a kedves fogadtatásért. Sokat a szirákiaknak, s a vanyarciaknak, az egész vidéknek, az egész megyének. Vörösének, Szudyének, Fráterének, Sréterének, s az mindnyájuknak, akiket láttam, s azoknak is akiket ottmulatásom rövidsége miatt elmulasztottam”.⁴⁹

Ekkor már íróasztalán volt a Nógrád megyeiek üdvözlő levele is, amelyet február 11-én fogalmaztak meg Balassagyarmaton közgyűlésükben a megye képviselői. Ezt a levelet most köljük első ízben:

„Méltóságos gróf! Kimondhatatlan örömmel lelkesedünk, midőn mai napon tudomásunkra esett: hogy a végzet Méltóságodat, kit mi legkülönösebben megyénk gyermekének büszkeséggel vallunk, lángoló hazaszeretete martyrságának 12-ik évében megyénk kebelébe vissza vezérlett, sokkal ragyogóbb fényben tündöklék szemünkben polgári életének egyes vonása és összhangzott egésze, semmint a Szász országai kormány emberiséget sértő s a mívelt század károztatását magára vont abbóli eljárása miszerint az a nemzetközi jogok botrányára vendég szeretetét Méltóságod letartóztatásával s üldözőinek átszolgáltatásával gyakorolta fényes hazafiúsága iránti bizodal munkat legkevésbé is megtántoríthatta volna.

Hazafi nevének egész nagyságában üdvözöljük édes honunk földén, s különösen megyénk kebelében Méltóságodat gyenge kárpótlása ez a sok éveken át szenvedett sanyarúságoknak, legyen azonban hálás hazafi érzelmünknek eme ömlengése mártyni töviskoszorújába tűzött egyik virág, melyet honfiúi kegyeletünk belétűzött.

Hazafiúi üdvözlötünk mellett sat. Kelt 1861. évi február 11-én Bgyarmaton tartott bizottmányi ülésből”.⁵⁰

Ámbár ez a levél valóban csak „ömlengés” és semmi konkrét utalást nem tartalmaz Teleki várható politikai szerepére, de az első tekervényes részében mindenképpen érzékeltetik, hogy Teleki letartóztatása és bécsi szabadon bocsátása után bizonyos körökben megrendült a bizalom hazafisága iránt. A korabeli bécsi sajtó ugyanis egyértelműen úgy állította be a helyzetet, hogy Teleki hálásan és megalázottan köszönte volna meg a császárnak a kegyelmet. Nógrád azzal, hogy jelzi, hogy bennünk nem rendült meg a bizalom, sejteti, hogy másokban viszont igen.

Teleki válaszlevele ezzel szemben sokkal több információt nyújt nekünk, s ez a levél szervesen hozzátartozik abba a sorozatba, amelyről korábban már szoltunk, s amelyekben Teleki bejelenti: folytatni fogja politikai szereplését Magyarországon. A levél február 25-én kelt Dákán és március 10-én jelent meg nyomtatásban.⁵¹ Másrészt ez a levél kiváltképpen értékes lehet a mai nógrádiaknak, hiszen Teleki László szinte tételesen felsorolja miért kedves számára ez a megye. S noha ezt megteszi Pest megye, Heves megye, sőt Hont megye esetében is, mégis látnunk kell, hogy ebben az esetben ez valóban több holmi udvariassági formulánál.

„Mélyen tisztelt Megyei Közönség!

Nem bírom szavakba foglalni azon legbensőbb megilletődését lelkemnek, mellyel vettem s olvastam Önök szíves részvételtjes, rokonszenves levelét.

Mennyi feledhetetlen emlék köt engem Nógrád megyéhez! Ott vannak elhunyt kedvesim sírjai, szüleimé, testvéreimé. Éltem aranykorát nagy részt ott töltöttem. Első oktatásaimat ott nyertem. Ott avattattam föl a hazafiság gyakorlati pályájára. A Nógrádi megyeház volt politikai életem első tanodája s küzdtere. Hálával fogadom, tisztelt Honfitársak, arrólí kegyes megemlékezésüket, hogy én e lelkes Megye gyermeke vagyok s büszkén vallom magamat annak. Annyival meghatóbb volt reám nézve, annyival becsesebb nekem a mélyen tisztelt Megyei Közönség irántam táplált hazafiúi részvételének s bizalmának kijelentése.

A haza szent ügyeért annak hű fiai — annyian! — mindnyájan sokat szenvedtünk. Honnmaradtak szintűgy mint száműzöttek, annyi személyes és családi gyász közepette is, a legfőbbbet, a haza gyászát és kínait, örökké szíveinkben hordozók. Nekem olly sok évekig tartó hontalanságom után, osztályrészemül még azon győtrelem is jutott, hogy a külföldről is erőszakosan szakadtam el, mint hajdan a hontól, s nem jöttem, hurczoltattam vissza, szintűgy akaratlanul, mint időelőtt.

A rajtam elkövetett hihetetlen büntett fölzúdíttotta az egész polgárisult világot. Miként tettem volna én azt föl lehetőnek? Példátlan volt az eset! — Tudom, hogy Európa közvéleményének hatalmas hangja nem személyemért dörgött, hanem egy szent elvért, melly személyemben, olly ocsmány megátalkodottsággal, sértve lőn. Annyival vígasztalóbban hatott reám a teljesen egyhangúlag kimondott bélyegzően kárhoztató ítélet a Szász kormány fölött. Hiszen ez ismét egy bizonyága annak, hogy általános érdek- s elvközösség uralkodik már az európai nemzetcsaládban, mellynek mi is egyik tagja vagyunk. Hol találhatnánk pedig hazánk jövőjének jobb biztosítékát mint illy érdek s elvközösségben?

Mi politikai hitemet illeti, azt tisztelt honfitársaim ismerik, s tudom föl is teszik rólam, hogy ahhoz hű maradandok véglegelitemig. Miként is lehetne valaha megfedkezni annyi közös működésről, küzdelemről, szenvedésről, annyi derék bajtársról — itt bent és ott künn — meg annyi dicső hamvakról!

Kevés hetek múlva megnyiland előttem a politikai tér. Adja Isten, hogy e téren ernyedetlenül s elszántan működve, tisztelt honfitársaim rokonszenvét s bizalmát valaha úgy érdemelhessem meg a mint azt megérdemelni lelkemből óhajtom! Nincs ennél magasztosb czélja életemnek. Fogadják kegyesen mély hódolatom s hálám e szívből jövő szavait.

Legyen a Magyarok Istene velünk, s legyen valahára ismét igazán miénk e hon!

Változhatlan hűséggel s nagyraböcsüléssel öröklök a mélyen tisztelt Megyei Közönségnek.

Dáka. 1861-ik évi február 25-ikén

alázatos atyafi szolgája Teleki László”

Teleki László személye s a vele kapcsolatos fejlemények mellett volt még számos olyan kisebb-nagyobb politikai esemény, amely tovább erősítette a megyék kapcsolatait, a rendszeres véleménycsere szükségességét és fontosságát igazolta, az egységes álláspontok kialakításához és képviseléséhez fontos tanulóiskola volt.

Pest megye február hó 12-én a Nógrádba küldött levelében „rokon érzelmű fogadtatást vár” az Országbírói Értekezlet készülő munkálatai ellen.⁵² Ez szorosan összefügg azzal, amit majd a császár is kifogásol: a törvénykezést a meglévő magyar törvények értelmében kívánják végezni. „A Nemzetre sine nobis de nobis rá erőszakolt hatalom-cselekmény — bizalomnak, rokonszenvnek soha! — de elkeseredésnek, sőt gyűlöletnek szülő anyja, igen” — figyelmeztetik a kancellárt.

Asbóth Lajos elfogatása ellen Krassó és Temes megye tiltakozott, erős támogatást kérve a többi bizottmánytól is. Asbóth volt honvéd tábornokot „titkos katonai szervezkedéssel vádolták ... azzal gyanúsították, hogy kapcsolatban áll az emigrációval, honvédszászlóaljakat szervez az országban”. Ezt is olyan esetnek ítélték meg, amely túl a személyes szabadság-jogok megsértésén s egy emberi tragédián, a nép bizodalját rendíti meg uralkodójában: „az esemény alkotmányos fejlődésünket folytonosan gátló akadályok nagysága s komolysága iránt, legkisebb kétséget sem hagy fenn, s újra ébredő szabadságunk hajnalán, Felséged kormánya intézkedései, s szándokai iránti bizodalomnak csárait is kiölni képes.”⁵³

A Honvédegyletek ügyében is számos átirat érkezett Nógrád megyéhez. Mindenki kéri az ügy támogatását, ha lehet anyagiakkal is. S ha ezekben a kérvényekben szó sincs egyfajta nemzeti fegyveres erő újraszervezésének mégcsak gondolatáról sem, de benne van a 48-as törvények és események vállalásának ténye és fontossága. Úgy vélik a „nemzeti szabadság visszaküzdött első sugára meghozá a szenvedők részére a vigaszt” s ilyenkor inkább van alkalom gondolni és segíteni a hajdani harcosokra. Hiszen ők voltak azok, akik „törvényes nemzeti harcban” úgy megtörték a zsarnokság óriási erejét, hogy az csak orosz segítséggel kerekedett úrrá rajtuk. Természetes, hogy a megyék igyekeztek leplezni valódi szándékukat, de több helyen a császár aggodalmaskodhatott, hogy ezen „fatális philanthizmus mögött katonai szervezkedés készülődik.”⁵⁴

Fiume ügye is sokáig borzolta a kedélyeket. Az utcai zavargások miatt kihirdetett ostromállapot ellen tiltakozó Pest megye, Temes megye leveleiben azt is érezzük, hogy ők nem csak egy város érdekében emelnek szót, hanem nagyon is érzik ennek példát statuáló, elrettentő szerepét is. De utalnak annak a veszélyére is, hogy mi történik akkor, ha egy polgári konfliktust nem polgári úton oldanak meg, hanem fegyveres erővel: „E rendkívüli és méltán gyűlölt rendszert alkalmazó kormány irányában a zaklatott nép bizalma végkép elhal, az érzület pedig, mely ellen használtatott, uralma alatt megerősödik.”⁵⁵

A Ludoviceum ügyében is tettek egyeztető lépéseket a megyék. Pest megye kérésére támogatták azt, hogy a katonai iskola épületét az eredeti célok teljesítésére adják vissza „s eképp az ország legsúlyosabb sérelmeinek gazdag lajstroma eggyel fogyasztassék.”⁵⁶

Voltak azonban ennél valóban súlyosabb sérelmek is, amelyek felett hatalmas vita és még nagyobb mennyiségű levelezés folyt. Az országgyűlési meghívó levelet 1861 február hó 14-én adta ki a császár s az országgyűlést Budára, április 2-ra hívta össze.⁵⁷

Ismételten Pest megyét tudjuk említeni aki elsőként és a példakövetés lehetőségével foglalta össze jogos sérelmeit az országgyűlés királyi meghirdetésével szemben. Úgy vélték, hogy ez a legfontosabb közjogi ügy, ebben nem lehet rendeletileg intézkedni. Sérelmes az is, hogy Budára hívták össze, amikor a törvény Pestet ír elő. Kihagyták a meghívóból, hogy az országgyűlés egyedüli törvényes nyelve a magyar. Több magyar várost és helytartóságot is kifelejtettek a meghívandók listájáról s ezzel együtt Erdélyt sem hívták meg a magyar országgyűlésre.

Sok megye fogadta el Pest sérelmi listáját, de mindenhol siettek leszögezni, bár a magyar közjoggal ellentétben az országgyűlés esetén összehívása, s ezt nem is ismerik el, mégis küldenek követeket az országgyűlésre, mert úgy vélik ez az egyetlen módja, hogy az önálló államiság kicsinyke pislákoló fátylát megerősítsék. Ung megye odáig is elment, hogy felvetette: tekintve, hogy a király ezzel a hibás levéllel megsértette a *pragmatica sanctio* elvét, érvénybe lép a szabad királyválasztás joga Magyarországon. A Kraszna megyeiek kihasználják azt az alkalmat is arra, hogy levelük végén kijelenthessék szilárd elkötelezettségüket 1848-hoz és himnikus szárnyalással fejezzék ki hitüket a jobb jövőben: „... még jöni fog, még jöni kell időnek, melyben a törvény és igazság világi hatalom nélkül győzedelmeskedni fog az igazság és törvény nélküli erőn és hatalmon.”⁵⁸

Azt már csak mellékesen jegyezzük meg, hogy Nógrád is közvetlenül élte meg az egyes megyékben kibontakozó vitát a követutasításos rendszer megtartásáról vagy elutasításáról. Beccsületére legyen mondván, ebben a kérdésben határozottan — de nem egyöntetűen — elutasította pl. a Nyitra és Közép-Szolnok megyeiek anakronisztikus javaslatát.⁵⁹

Hasonlóan aktív kapcsolat alakult ki Erdély ügyében is ezekben a hetekben. Minden levélíró egyetértett abban, hogy Erdélynek a magyar országgyűlésen van a helye. Kraszna megye valóságos ultimátumot intézett ebben az ügyben az uralkodóhoz felvetve, hogy Magyarország hűsége a trónhoz csak úgy biztosítható, ha Erdéllyel való összekapcsolása megtörténik. Kolozsvár városa az életét is feláldozná azért, hogy ismét egy nemzet lehessenek. Torda megye úgy vélte, hogy így elszakítottan a közös hazától „az egységes Ausztria ábrándjainak válnának áldozatává, vagy a reakciónak, mely nem alszik és rendezni magát”.

S a sort folytathatjuk még az átiratok felsorolásával, de itt arra kell utalnunk, hogy ezekben a levelekben helyenként előtűnik egy igen korrekt és higgadt álláspont is az erdélyi románok politikai gyakorlatának kérdésében. Mind a választmányokban, mind a megyei irányítók között nagy számban találunk román és szász nemzetiségűeket, s a közös politikai küzdelem szerepét az erdélyi megyékben nem győzik hangsúlyozni. Természetesen az Unió kérdése, a román nemzetiségi mozgalmak szerepe sokkal bonyolultabb volt annál, ahogyan itt csak jelezni tudtuk a kérdést. Bécs számára egyértelmű volt, hogy Erdély különállását fenntartsa „nem utolsó sorban éppen katonai szempontból, erősségnek a szerinte lázadással fenyegető Magyarország hátában”. S az sem érdekelte különösen, hogy egyre erősödő feszültség mutatkozott éppen emiatt a magyar-román viszonyban.⁶⁰

A februári pátens megjelenése váltott ki még ekkora együttes gondolkodást és cselekvési szándékot a vármegyékből. Több levélben van utalás a Nógrádból kapott határozatra, illetve más megyék hasonló jellegű javaslataira. A lényeg az, hogy a megyék többsége elutasította a birodalmi gyűlésben való részvételt s azokban esetleg feladatot vállaló magyar politikusokat pedig egyenesen hazaárulónak tekintették. Temes megyében olyan nagy volt a megindultság ezen határozat kimondásakor, hogy annak felolvasását „ösztonszerűleg üléseikből felállva, komoly mély megilletődéssel fogadták”. Több megye egyértelműen a nemzet szabadságát veszélyeztető intézményt látott a tervezett birodalmi tanácsban. Veszprém, Esztergom, Trencsény, Torontál, Szabolcs és még megannyi megye érvelt közösen: „a legkisebb engedékenységből mily nagy tér nyithatnék az alkotmányunkat kétségbevonó álokoskodásnak és ártani törekvő szándéknak”. S közösen mondták valamennyien a tán sematikusnak tűnő, de nagyon is igaz mondatot: „Szenvedhetünk, elvérezhetünk, de hazánk jogait nem adjuk fel soha”.⁶¹

Ez a magatartás volt érzékelhető Teleki László magatartásában is. Abonyi választói beszédében fejtette ki hogyan értelmezi a „szorosabb összefüggést a nemzeti és a társadalmi cselekvések között, a céloknak és feltételeknek egybekapcsolt és messzetekintő meghatározását”. Tovább lépett a 48-as törvények visszaállításánál és a forradalmi viszonyok megtartásánál.

„Alap ez — mondotta — melyet mind alkotmányos, mind demokratiai jogegyenlőségi tekintetben fejleszteni kell.” Ez volt a programadó beszéd a mellé sorakozók részére is. „Magán az országgyűlésen kellett eldőlnie — írja Szabad György — kik csoportosulnak köréje, s milyen őszintén vállalják célkitűzését a helyi politikai küzdelmek nyomán és egyedi programok alapján megválasztottak közül.”⁶²

Nógrád megyében is aktív levelezés folyt a soron következő közgyűlésig. A fő kérdés az országgyűlés volt. Levelet írtak Vay Miklóshoz Erdély meghívása érdekében. Egy másik levélükben ugyancsak tőle kérték, hogy Pesten legyen az országgyűlés s rögvest meg is kérték a Pest megyeieket, siessenek gyorsan helyet keresni a képviselők üléseinek városában.⁶³

A március 12-i ülésen foglalkoztak érdemben a februári pátenssel. Azonnal és egyértelműen elutasították: „e manifestumot, sem alakja, sem tartalmára nézve törvényesnek és törvényszerűen kötelezőnek se el nem ismeri, se el nem fogadja.” Fő kifogás az, amire már utaltunk: Magyarország függetlenségének védelme, önállóságának évezredes múltja. Nógrád megye is honárulónak tekinti mindazokat, akik valamilyen módon kapcsolatba kerülnek a birodalmi gyűlés munkájával.

Ezután állt fel Madách Imre s tette meg javaslatát arra, hogy nyitassanak meg a terem ajtajai s akik „a határozatért a felelősséget elvállalni nem akarják, távozásra szólítsanak fel, a kik pedig a határozat hozatalába befolylni ohajtanak, azt aláírásaikkal szentesítsék”. Senki nem mozgott a helyéről, mindenki aláírta Nógrád határozatát, amelynek kezdeményezője Repeczky Ferenc volt.

Felolvasták az országgyűlésre meghívó királyi levelet is. Erre nézve olyan határozatot hoztak, hogy „mindaddig, míg az 1848-diki törvények teljesen életbe léptetve nincsenek, a törvényhozás a királyi hitlevél tárgyalásába, a koronázásba, szóval semmi törvényhozási munkálatba ne bocsátkozzék.” Mindenképpen elküldik a képviselőket az országgyűlésre, mert így talán mégis lesz alkalmuk hatékonyan szót emelni a megsértett alkotmány és törvények helyreállítására.⁶⁴

A választások során a megye hat választó kerületében — nem minden korteskedés és vérontás nélkül — Madách Imre, Kubinyi Ferenc, Pulszky Ferenc, Frideczky Lajos, Károlyi János és Fráter Pál választottak meg. Közülük öten voltak a határozat párt tagjai, s mint ilyenek is közvetlenül találkoztak és tanácskoztak Teleki Lászlóval. S ők voltak azok is, akik a tragikus esemény hírért elhozták haza Nógrádba.

A május 8-án bejelentett hír valóban megrendítő volt. Nem áll szándékunkban itt foglalkozni azokkal a mendemondákkal, fantazmagóriákkal, amelyek e szomorú eset okait magyarázták. Szabad György legutóbbi publikációja⁶⁵ még azokat is elhallgattathatta, akik szívesen keresnek rejtélyes okokat, összefüggéseket a nagyon is egyértelmű esetek mögött.

Halálának magyarázatára dolgozatunk végén még egyszer visszatérünk ugyan, de most itt az a feladatunk, hogy témánk szempontjából vizsgáljuk azt a hatást, amit e szerencsétlen eset kiváltott. Ha néhány vármegye reagálását nézzük s megpróbáljuk elemezni, akkor máris még közelebb kerülünk ahhoz a kérdéshez: micsoda várakozással fordult Magyarország népe Teleki felé, érzékelhetjük, hogy ez a hatalmas felelősség Telekinél erősebb alkatúakat is összeroppantott már. Bármennyire szeretnénk a retorikai túlzásokat lefaragni ezekből a nyilatkozatokból, kétségtelen, hogy valamennyi mélyén az eredendő gyász és fájdalom húzódik meg, s annak a valóban pótolhatatlan veszteségnek az érzete, amelyet e nagy magyar politikus halála jelentett.

Kolozs megye⁶⁶ részvétlevele, amelyet Nógrádba is megküldött, tipikus példája mindannak, amit fentebb mondtunk. „Hőslelkű vezérnek” nevezik Telekit, aki az alkotmányos élet terén küzdők között a legkiválóbb volt, valóságos „szenny és félelem nélküli lovag”. Példamutató volt az a hazaszeretet, amely végigkísérte egész pályafutását. „Magas erénye s páratlan

resignatioja által eszményképe lőn az ifjúságnak, mintája az érett férfikornak, dicsősége nemzetének, s mint politikai jellem, egyik büszkesége a civilizált világnak.”

Úgy érezték a halálhír hallatán, hogy minden elveszett, hogy minden jól induló terüknek vége van mindörökre. De erőt kell venni a nemzet fájdalmán, mert „Teleki nemes szívének vére is egyesítendi az egy célra törő, de különböző utakon indult véleményeket, s mert hisszük, hogy a mártír vérel szentelt ügy diadalát az ármányok ha késleltetik is, de meg nem semmisíthetik.”

A Hajdú kerület gyászleveléből is ez a bizalom csendül ki, de az ő vigaszuk már az utókornak is példát teremt. Azaz a jövő nemzedékek Teleki életéből és halálából tanulhatják meg „minő volt e nemzedékek hódolata a hazafiúi tiszta erények és érdemek irányában, s minő e nemzedékek fájdalma a dicsők elvesztése felett; és megtanulhassa, hogy e veszteségek a nemzet kebelében élő alkotmányos jogérzelembeli egyesülés kapcsainak nem tágtítására, hanem még szilárdítására voltak végzetileg elrendelve.”⁶⁷ (Az „elvesztett dicsők” az elmúlt napok nagy halottjai, Teleki és Pálóczy László voltak.)

Zemplén megye is e nagy halottakra való visszaemlékezéssel kezdi levelét.⁶⁸ Bár nagy volt a gyászuk, de semmi lett mindaz, amikor Teleki halálhírét meghallották: „reggel kezdődtek sóhajtasaink s könnyeink éjjel folytanak.” A gyász fokozódott, hiszen nagy feladatok előtt állt a nemzet. Magyarország élete „folytonos harc és tusák folyása”, s most ilyen harc áll a nemzet előtt, de ezúttal nem fegyverrel vívják, hanem a törvények asztalánál. Ennek a harcnak volt egyik vezére Teleki László, mi több „a győzelem egyik legfőbb keze.”

„Ernyedetlen munkásság” jellemezte s „akaratához nem fért az ingadozás, jelleméhez nem fért a félelem”. Ő volt az aki a reményt ébren tudta tartani a nemzetben még az emigrációban is: „reménylett midőn mi csüggedtünk, s őrt állott s munkált künn, midőn mi itthon bilincsekbe verve az önkény és erőszak játéka voltunk.” S a végén kiszakad belőlük az őszinte és igaz sóhaj: „Nem vagyunk elkényeztetett kengyencei a sorsnak!”

Nógrád megye nagy halottja feletti gyászát május 27-én fejezte ki. E napon jelentette be ünnepélyesen Teleki halálát a főispán és kérésére az ülésező megyei választmány tagjai „Isten szabad ege alá” mentek, hogy ott adózzanak Teleki László emlékének. „Több ezerre menő népsokaság” előtt előbb Kiss Gábor losonci lelkész búcsúzott Teleki Lászlótól a helvét hitvallás szavaival, majd Szontagh Pál „elragadó ékes szónoklattal ecsetelé a gondolatokat, mik e megye minden tagja elméjében átvillantak.”⁶⁹

A losonci lelkész búcsúbeszéde nem tartalmaz számunkra érdekeset a megszokott egyházi frázisokon kívül. Szontagh Pál búcsúztatójának néhány gondolata azonban feltétlenül érdemes a figyelmünkre.⁷⁰ „Valóban sokat éltünk mi már” — mondja keserűen a megyei politika jeles vezetője s a közelmúlt nagy gyászaira, Széchenyi és Pálóczy halálára gondol. S most íme meghalt Teleki is, a „democratia ragyogó lovaga, reményünk virága, a magyar nemzeti érzület tolla és kardja”. További szavai is azt a felfokozott várakozást fejezik, amelyről már előbben szoltunk. Egy egész nemzet tőle várta a boldogulást jelenlegi helyzetének kiúttalanságából.

Majd ő is a remény szavait említi: „Teleki László nem hal meg soha! Férfiak, kiknek nevök nagy bölcselmi, társadalmi s politikai abstractiókkal vannak elválaszthatatlan összeköttetésben, halhatatlanok, Míg az önkény elleni küzdelem az emberek tiszteletét megnyeri, míg az általános egyenlő népszabadságérti áldozni tudás bámulatot költ, míg az egész emberiséget felölelő evangeliomi szeretet előtt meghajlik a legbüszkébb homlok is: Teleki László emléke élni fog.”

Szép és őszinte gondolataiban a halhatatlanság, a nemzeti megbecsülés örökké élő kritériumait állítja fel, amelyek mind a mai napig meg kellene, hogy határozzák egy-egy politikus, de a hétköznapi ember eszmeiségének értékét, egy életút értékének minőségét. Mert

egy-egy ilyen emberre való ernlékezés a jövődben is mindig mértéke, illetve „próbaköve leend azon haladásnak, mit az emberfaj bölcsesség és erényben teszen.”

Egy nappal később a megyei közgyűlés ismételtén foglalkozott Teleki emlékével.⁷¹ Ekor fogalmazták meg a nógrádiak a maguk gyászlevelét, amelyet ugyancsak elküldtek szerte az ország más vármegyéibe. Ha csak minden kommentár nélkül felsoroljuk azokat a kifejezéseket, amelyekkel Teleki Lászlót illették, még szemléletesebbé válik előttünk a helyzet: „a képviselőház vezérszónoka; a democratia ragyogó lovagja; az egykori ellenzék szeméfénye; a tántoríthatatlan elvhűség utánozásra méltó példánya; az 1848-dik törvények száműzött vértanúinak kitűnő jelese; a nemzet remény csillaga.” Méltó tehát, hogy e rendkívüli férfiú hamvai a majdan felépítendő nemzeti Panteonban találjanak végső nyugalmat s kéri, hogy ennek létrehozását minden megye támogassa.

Ugyanakkor Nógrád megye a maga illetékességén belül mindent megtesz, hogy Teleki László emlékét halhatatlanná tegye. Jegyzőkönyvileg jelentik ki, hogy gróf Teleki László „halála nemzeti közcsapás”. Az országgyűléssel hivatalos formában is közöltetik „a megye fájdalma”. Családjának illő gyászlevelet írnak. Losoncon és Balassagyarmaton utcát neveznek el róla, arcképét megfestetik a megye nagy üléstermébe, s ezekkel kapcsolatban minden költséget a megyei pénztárból fizetnek ki.

Még ezen a napon meg is fogalmazták és elküldték a részvétlevelet a legközelebbi hozzártazóznak, Teleki Augusztá grófnőnek.⁷²

„Méltóságos grófnő! Az egész nemzetet leverő híre gróf Teleki László halálának, a megye közönségét kétszeresen sújtja, mert a felejthetetlen elhunytban nem csak a haza nagy emberét, hanem e megye büszkeséggel magáénak tartott hű fiát vesztette!

Élethez, hazaérkezéséhez hazánk feléledésének, felvirágzásának reményei fűződtek.

Hittük, hogy a dicső hont — mit gr. Teleki József a „Hunyadiak korában” remek tollal rajzolt előnkbe, mint Magyarország leendő Nádora — gróf Teleki László fogja előteremteni!

Hittük, hogy a 12 évig külföldön viselt töviskoszorú sebeit a nemzet hálája behegesztheti, s a szent mártyr koszorúiba hervadhatlan virágokat tűzhet a nemzet közszeretete, a viszontlátás édes öröme.

Halálával reményeink is sírba szállottak, s azt nem engedte a gondviselés, hogy a nemesek legnemesbikének, ki értünk annyit tett és annyit szenvedett tartozásunkat csak némileg is leróhassuk.

Mi vígasztalhatatlanok vagyunk! s mély fájdalomunknak csak az szerez némi enyhületet, hogy e gyászsorokban Méltóságodnak az elhunyt köztiszteletű testvérének s ekként az érdekkel tündöklő gr Teleki családnak elpanaszolhatjuk szomorúságunkat, levertségünket.

Méltóságodat ha vígasztalja valami, úgy az bizonyára az összes nemzet közbánata és a megye minden kebelt átható közgyásza.

Kelt Bgyarmaton, 1861. évi május 28-én tartott bizottmányi közgyűlésünkből.”

A május 29-i közgyűlésen újra csak felmerült Teleki László neve, mert ekkor határoztak úgy, hogy a gyászünnepek két emlékbeszédét kinyomtatják majd egy hét múlva az első alispán, Desseffy Ottó javaslatára úgy döntöttek, hogy a kiadványból befolyt bevételt átadják a Magyar Tudományos Akadémia javára.⁷³ Az összeg nagysága lényegtelen, de a gesztus szép.

Lehetne sorolni az okokat számosan, amelyek a szomorú véghez vezettek. Most tárgyalt témánk csak egy szerény adalék, amely a bizonyítékok felsorakoztatott légiójával hihetőnek tűnik: a nemzet felfokozott várakozása, az extázisig vitt rajongás, a vármegyék térdregró hódolata olyan magasságokat nyitott meg Teleki szeme előtt, ahonnan lenézve csak a pusztulás végtelen vízióját láthatta maga előtt.

Nem lehet azt állítani, hogy Teleki halála után és az országgyűlés munkálatai során a megyék kapcsolata is lassúbbá vált. A politikai életben ezután is számos olyan esemény történt, amely igényelte a kölcsönös tájékoztatást, álláspont egyeztetést továbbra is. Ilyen volt a hosszan elnyúló vita az országgyűlési képviselők napidíjáról, az adószedés elleni közös fellépésről. Nagy vihart váltott ki az ún. túrócszentmártoni ügy is. A szlovák mozgalom ellen egységesen mozdultak meg a megyék. Nógrád is óvással élt az országgyűlés előtt. S habár Szakolca város levelében másmilyen szándékkal fogalmazta meg üzenetét, mondata mégis reális óhajként tűnik másfél évszázad távolából: „Még jőni kell, még jönni fog egy jobb kor, melyben minden nemzetiségek azon meggyőződésre jutandnak, miszerint alkotmányos szabadság élvezete mellett további fejlődésük egyedül rajtok áll.”

S voltak olyan valóban nevetségesen aprócska ügyeik, mint a régi magyar mértékrend-szer visszaállításának kérdése, amelyben Nógrád is azokkal tartott, akik e mellett döntöttek, hogy ezzel is „a kényuralom intézkedéseinek utolsó maradványa is kitörültesse a nemzet emlékezetéből.”⁷⁴

Ez lett volna hát a „Dicső Nógrádból”, a reformkori küzdelmek egyik jeles megyéjéből? A régi itce visszaállításán veszekednek, miközben Pesten egy polgári Magyarország megteremtéséért folyik hatalmas elvi küzdelem? A helyzetet nem lehet így leegyszerűsíteni. Ez is Nógrád és az is. Mert itt élt Szontagh Pál is, aki 1849-től éveket ült börtönben meggyőződéséért. Pulszky Ferenc is Nógrádból indult ellentmondásos, ám politikailag oly fontos európai útjára. S itt élt Madách Imre is, aki az ötvenes évek társadalmi poklain és egyéni életének gyötrelmein keresztül jutott el a megye vezető politikusának tisztjéig. Akinek 1861-es választási beszéde a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavak jegyében hangzott el, s aki majd az országgyűlésen nagyhatású beszédével teszi le politikai névjegyét a nemzet asztalára. Teleki László öröksége Nógrádban sem hagyományozódott méltatlan utódokra.

Jegyzetek

1. Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján. (1860–1861) Bp. 1967. Akad. Kiadó. 611. p.
2. Friebeisz István: Megyei alkotmányos mozgalmak 1860 október 20-tól 1861 április 2-ig. Pest. 1861. (Továbbiakban FIM) 3-21. p. valamint a határozatok: Nógrád megyei Levéltár Közgyűlési iratok (továbbiakban NML Kgy.) 57/1861.
3. FIN 193–199. p.
4. Uo. 187–189. p.
5. NML Kgy i. 1697/1861.
6. Uo. 98/1861.
7. Uo. 97/1861.
8. Uo. 94/1861.
9. Uo. 70/1861.
10. Uo. 335/1861.
11. Szabó Béla: Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében = Madách tanulmányok. Bp. 1979. Akad. Kiadó. 299. p.
12. Szabó Béla: Nógrád megye története 2. k. 1849–1919. Salgótarján. 1969. 20. p.
13. FIM 169. p.
14. Nógrád megyei Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyv (továbbiakban NML Kgy jkv.) 7/1861 – Szabó Béla: Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében ... 300. p. – FIM 170. p. (a vitából több részletet közöl). Itt írja le, hogy a hideg hangulatban fogadott főispán „a közönség tiszteletét, bizalmát csakhamar megnyeré, ezen érzelmeket Repeczky Ferenc tolmácsolá, kijelentvén, hogy ő exclja által ezen ülésfolyam bölcsen vezetett.”
15. Szabó Béla: Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében ... 300. p. – Szabó Béla: Nógrád megye története ... 20. p. – NML Kgy jkv. 7/1861.
16. NML Kgy i. 524/1861, 1685/1861, 1688/1861, Pesti Napló 1861 január 16. 13. sz. (Esti kiadás).
17. Szabad György: i.m. 172. p.

18. FIM 6. p., 134. p., 186. p., 188. p.
19. Uo. XI–XV. p.
20. NmL Kgy jkv. 328–367/1861.
21. Szabad György: i.m. 233. p.
22. FIM: XCCCIX. p.
23. NmL Kgy.i. 358/1861.
24. FIM: XIV. p.
25. Uo. XCV. p. — A forradalmi törekvések elhárításával egyidejűleg Szabolcs megye arra is emlékeztetett, hogy a nemzet története ismer „önvédelmi küzdést”. (Idézi: Szabad György i.m. 238. p.)
26. NmL Kgy i. 358/1861, 139/1861, 348/1861, 350/1861, 355/1861 — Szabad György: i.m. 267. p.
27. NmL Kgy.i. 343/1861, 131/1861.
28. Uo. 359/1861, 355/1861 — FIM: CXXXIX. p.
29. FIM: CLVI. p. — Szabad György: i.m. 236–237. p.
30. FIM: 171. p. — Uo. LXXVIII–LXXX. p.
31. FIM: 171–172. p.
32. Szabad György: i.m. 209. p.
33. NmL Kgy i. 92/1862.
34. Pesti Napló 1861 febr. 16. 39. sz. (Esti kiadás)
35. A január 21-én Ipolyságon kelt üdvözlő iratot a Pesti Napló február 9-én közölte a 31. számban. (Esti kiadás)
36. Pesti Napló február 26. 47. sz.
37. Uo. március 1. 50. sz.
38. A Bars megyeieknek írott levelét a Pesti Napló február 9-i kiadásában olvashatták az olvasók (Közreadva még a Teleki László válogatott munkái c. kötetben Bp. 1961. 2. k. 222–223. p.) — A Hont megyeieknek írott levele ugyancsak a Pesti Naplónak ebben a számában jelent meg. (Mindkettőt idézi Szabad György is: 274. p.)

39. Horváth Zoltán: Teleki László. Bp. 1961. 1. k. 454. p. és Pesti Napló 1861. március 9.
40. Említik ezt a Divatcsarnok Teleki számában. 1861. május 4-én.
41. Megjelent a Pesti Napló 1861. március 9-i számában (esti kiadás) és közli a Teleki László válogatott munkáit is 2. k. 226–228. p.
42. Horváth Zoltán: i.m. 1. k. 454–455. p.
43. Pesti Napló. 1861. március 19. 65. sz. (Megjelent a Teleki László válogatott munkái 2. kötetében is: 228–230. p.)
44. Teleki László válogatott munkái 2. k. 231–232. p.
45. Sopron városához írott levele megjelent a Pesti Napló 1861. április 16-i számában és az Idők Tanúja április 24-i számában is. A Bács-Bodrog vármegyéhez írott levele pedig a Pesti Napló április 13-i számában látott napvilágot. (Tehát mindkettő egy hónappal később mint ahogyan megírta.)
46. Szabad György: i.m. 276. p.
47. Horváth Zoltán: i.m. 1. k. 13., 27–28., 35. p.
48. Uo. 454. p.
49. Teleki László válogatott munkái. 2. k. 226. p.
50. Nógrád megye levele Teleki Lászlóhoz. NmL Kgy levelezési jegyzőkönyve 66/1861 febr. 11.
51. Pesti Napló 1861. márc. 10. 58.sz. A levél eredeti példányát a Nógrád megyei levéltárban őrzik. NmL Kgy i. 257/1861.
52. NmL Kgy i. 447/1861.
53. Szabad György: i.m. 284–285. p. — NmL Kgy i. 438/1861, 507/1861. — Nógrád megyének is meg volt a maga „Asbóth ügye”. 1861. júniusában fogták el Busbach Ádám losonci kereskedőt zendüléssel vádolva. Nógrád számos tiltakozó iratot juttatott el a megyéhez is, az országgyűléshez is. (Pl. NmL Kgy levelezési jegyzőkönyv 1080/1861. július 31.) Valamint még Busbach Péter: Egy viharos emberöltő. 2. kiadás. Bp. 1906.
54. NmL Kgy i. 673/1861, 1370/1861. — Szabad György: i.m. 282. p.
55. NmL Kgy i. 344/1861, 527/1861.
56. Uo. 341/1861, 778/1861.
57. Uo. 251/1861.

58. Uo. 333/1861, 175/1861, 337/1861, 435/1861, 857/1861, 877/1861, 1421/1861, 1626/1861, 1629/1861, 1680/1861.
59. Uo. 459/1861, 574/1861.
60. Uo. 509/1861, 512/1861, 840/1861, 847/1861, 848/1861, 860/1861, 856/1861. — Szabad György: i.m. 395. p.
61. NmL Kgy i. 851/1861, 854/1861, 855/1861, 1031/1861, 1252/1861, 1691/1861.
62. Szabad György: i.m. 425—428. p.
63. NmL Kgy i. 65/1861, 77/1861, 251/1861.
64. NmL Kgy jkv. 251/1861, 252/1861. — FIM: 172—174. p.
65. Szabad György: Miért halt meg Teleki László? Bp. 1985. Helikon (Labirintus Könyvek).
66. NmL Kgy i. 866/1861.
67. Uo. 868/1861.
68. Uo. 1692/1861.
69. NmL Kgy jkv. 688/1861.
70. Mind a két búcsúztató — egy másik megyei végzés értelmében — nyomtatásban is megjelent. A vékonyka kis füzet egyetlen példányát sikerült megtalálnunk az OSZK Aprónyomtatványtárában, s a közölt részletek ebből származnak. Nógrádi Sándor Múzeum adattára.
71. NmL levelezési jegyzőkönyve 689/1861.
72. Uo.
73. NmL Kgy jkv. 742/1861, 1270/1861.
74. NmL Kgy i. 405/1861, 709—716/1861, 1073/1861, 956/1861, 1684/1861, 1690/1861, 1337/1861, 876/1861, 1445/1861, 1033/1861.

A kötetnek ezt a tanulmányát Szabad György lektorálta. Fontos segítségét ezúton is megköszönöm!

(A szerző)

TELEKI LÁSZLÓ HALÁLÁNAK VISSZHANGJA A ROMÁN EGYESÜLT FEJEDELEMSÉGEK SAJTÓJÁBAN

Az 1859-es év elején került sor a román nemzeti állam létrehozására, éspedig Moldva és Havasalföld egyesítésével. Kossuth csodálatát fejezte ki aziránt, amit a moldvaiak és a havasalföldiek Alexandru Joan Cuza ezredes kettős megválasztásával véghezvittek, és leszögezte: „Ilyen szellemre van szükség, hogy egy nép hazát alapítson, vagy elveszettet visszahódítson.” Hasonlóképpen viszonyult Kossuth Cuza 1859. január 24. február 5-i egyhangú megválasztásához: „Ez éppoly ügyes, mint hazafias eljárása az oláh nemzetgyűlésnek, gyakorlatilag megvalósította azt, amit a párizsi értekezlet főleg Ausztria ellenállása miatt nem akart biztosítani ...”

Néhány hónappal később megindult az olasz egység létrejöttének folyamata. Mivel a Habsburg Monarchia összeomlásának lehetősége rajzolódott ki, a magyar emigráció összezárt a sorait és megalapította a Direktóriumot, amelyhez Kossuth, Klapka és Teleki László tartozott. E között az új testület és a Román Egyesült Fejedelemségek új vezetősége között tárgyalások kezdődtek, amelyek során megegyezéseket kötöttek. A Direktórium legfontosabb képviselője Cuza fejedelemnél Klapka tábornok volt. Ha ezeknek a kontaktusoknak és kapcsolatoknak nem is voltak gyakorlati kihatásai —, ezt egyes általános jellegű nemzetközi körülményekre lehet visszavezetni —, mégis döntő az a történelmi tény, hogy sorra kerültek ezek a két nép kapcsolataiban pozitív mozzanatok.

Az új román nemzeti államot mozgalmas politikai élet jellemezte, amely egyebek között a sajtó gördülékeny fellendülésében találta lecsapódását. A polgári társadalmi rend szabadságának feltételei között ez a sajtó sokrétű nemzeti és nemzetközi problematikát tárgyalt. Ez a sajtó természetesen a románok alapkérdéseivel, a nemzeti állam megerősítésével és modernizálásával, függetlensége kivívásával és az egész nemzet állami egyesítésével is foglalkozott. Így érdeklődést keltettek a szomszéd népek fejlődésének legkülönbözőbb aspektusai éppúgy, mint a nemzeti élet legfontosabb eseményei. Nem lehetett kommentár nélkül figyelmen kívül hagyni Teleki Lászlónak a Habsburg birodalomba kikényszerített visszatérése után bekövetkezett tragikus halálát. Így különböző román folyóiratok tudósítottak 1861 tavaszán arról az erős visszhangról, amit ez az esemény a Román Fejedelemségekben kiváltott. Olyan markáns európai személyiségről volt szó, akinek tragikus és részben titokzatos vége kétségen kívül öngyilkosság vagy gyilkosság benyomását keltette.

Hozzá kell tenni, hogy a tragikus esemény egy feszültséggel terhes időpontban következett be. Az a tény, hogy az 1848-as „Uniót”, — amelyet a románok támadtak és elvetettek —, az újra megnyitott magyar parlamentben a mérsékeltek és a radikálisok is jogérvényesnek tekintették, román politikai és publicisztikai replikákhoz vezetett. Elsősorban Alexandru Papiu Ilarian Erdély alkotmányos függetlensége című tanulmányában nyerték első kifejezésüket, amelyet először az Iasi-i „Tribuna română”-ban közöltek, ezután kiszélesített formában különböző román folyóiratokban jelent meg és brossuraként is kiadták (beleértve a legfontosabb európai nyelveket). Mindez néhány héttel Teleki halála és mindenekelőtt a beszéd után történt, amelyet Deák 1861-ben (május 13-án) tartott.

Gróf Teleki halálát a román sajtóban közzéték éspedig olyan információkon keresztül, amelyeket külföldi folyóiratokból vettek át, vagy információkon keresztül, amelyeket közvetlenül Pestről kaptak. Ehhez jöttek az Egyesült Fejedelemségek egyes sajtóorgánumainak értékei. A legtöbb részletet a radikális „Románul” című lapban találjuk, de más oláhországbeli

vagy moldvai folyóiratok is a részletekbe mennek. Az egyik első sürgönyök egyikében, amelyet a „Românul” átvett és amelyben közölték, hogy Telekit „agyonlőve találták szobájában”, anélkül, hogy belemennének, vajon öngyilkosságról vagy gyilkosságról van-e szó, „általános izgalomról” tájékoztatnak. Ezután így szól: „Ez a szomorú közlemény mindenkinek annyira a szívére hatott, hogy szó sem lehet Deák úr indítványáról, aki nagyon felindulva május 13-ig az ülések elhalasztását javasolta.” Ugyanebben a kiadásban közölnek egy másik sürgönyt, amelyben feljegyzik a Teleki haláláról szóló hírt, amit azután Zichy elnök megerősített. „Az egész gyűlés a kétségbeesésnek egyetlen kiáltásában tört ki, egyetlen szem sem maradt száraz” — folytatja. Utalnak arra, hogy Pest városa „nagy felindulásban van”, és nem feledkeznek meg arról tájékoztatni, hogy „a legtöbben nem hisznek abban, hogy öngyilkosságról van szó”. Egy nappal később az lasi-i konzervatív lap, a „Viitorul” közli a hírt, és nyilvánvaló részvétellel írja, hogy a „szeretett hazafi, a nép kedvence agyonlőtte magát”, egy olyan hír ez, amely az országgyűlésen „az ijedtség és fájdalom egyetlen kiáltását” váltotta ki. Ezután a második táviratot, amelyet előző nap a „Românul” közölt hozták nyilvánosságra, miközben arra utaltak, hogy a táviratot a „L'Indépendance Belge”-től vették át. Az lasi-i haladó „Tribuna româna” című lap kommentálta a tragikus esemény politikai következményeit és annak a véleménynek adott hangot, hogy Teleki halála következtében, „aki az országgyűlésen és az országban a hazafias csoport feje volt és aki Ausztria császárában soha nem ismerte el Magyarország törvényes királyát” — az egész nemzeti párt egyetlen vezetője Deák maradt.

A „Viitorul” elfogadta az öngyilkosság verzióját, bár ugyanaznap a „Dacia” című lasi-i lap a gyilkosságról szóló tényt fogadta el — és azzal a „hamis tanúsággal” kísérelte meg alátámasztani, hogy Telekit a császár becsületszóra kötelezte, hogy szabadlábba helyezéséért ellenszolgáltatásként nem fog Ausztria elleni mozgalmakban részt venni”. De ezt a kötelezettséget mint magyar hazafi nem tudta betartani, és így Teleki gróf „hazaszeretet és becsület között más megoldást nem talált, mint egy pisztolylövést” — következtette a „Viitorul”. A bukaresti „Nationalul” ezzel szemben más magyarázatot talált az öngyilkosságra és ezt arra vezette vissza, hogy Teleki azért számolt le önmagával, mert nem volt abban a helyzetben, hogy radikalizmusát el tudja fogadtatni a nemzettel, s hogy csak „fájdalmas illúziói voltak és az emigráció reményeit, amellyel kapcsolatban állt, nem tudta beváltani”. Ugyanez a lap foglalkozik „azzal az iszonyattal, amely Magyarország fővárosát elfogta”, mert „Magyarország Telekiben nagyjelentőségű férfit veszített el és akinek emléke halálneve következtében, valamint az időpont következtében — amikor az esemény történt —, élénken emlékeztetben fog maradni.” A „Monitorul oficial al Moldovei” című lapban (Moldva hivatalos lapja) az öngyilkosságot egy levéllel magyarázták, amelyet Teleki Kossuthtól kapott. Ebben Magyarország egykori kormányzója arról tájékoztatta, hogy Franciaország és Olaszország nem hajlandók Magyarország szabadságharcának újrakezdését támogatni. Ezért kifejezte kérését, hogy híveinek lelkesedését csillapítsa. Ez új helyzetet, Ausztria iránti engedékenységet eredményezett volna, s ez a gondolat kergette öngyilkosságba.

A temetés különleges pompája, éppúgy, mint a nép nagy részvétele hasonlóképpen nagy visszhangot váltott ki a román sajtóban. A „Românul” c. lap több kiadásban — rövid információktól átfogó tudósításokig — közölt cikkeket. Egy Pestről származó táviratban közölték, hogy a szertartás 17,35 órakor fejeződött be és hogy a város „egy helyen soha ilyen nagy embertömeget nem látott”, „legalább százezer ember volt a fővárosból és vidékről”. „A gyászmenet fennkölt volt, résztvettek benne képviselők, nemesek, intézmények, szövetségek, a művelt ifjúság, a megyék delegációi és 800 egykori honvédtiszt.” Egy rövid tudósítás megjegyezte, hogy a vidéki városban is sor került a csendes megemlékezés pillanataira.

1861 tavaszán Telekire vonatkozólag a legfontosabb dokumentum a román sajtóban kétségkívül az a „magán levelezés”, amelyet Pestről küldtek április 28-tól május 10-ig, és amelyet a „Românul” 1861. május 7-től 19-ig közölt. Teleki gróf halálát a tudósítás mint a „legnagyobb napi eseményt” mutatta be. Teleki magát, mint „az 1848-as forradalom egyik vezetőjét” nevezték meg, aki határozottan síkraszállt Magyarország függetlenségéért és Ausztria trónfosztásáért. Drezdában a „szász rendőrség kémei” letartóztatták és Bécsbe vitték, ahol a császár, mivel a magyarokat ki akarta engesztelni, a halálos ítéletet, ami a feje felett lebegett, megsemmisítette, s őt egyidejűleg „szabadlábra helyezte és megengedte, hogy visszatérjen Magyarországra”. Azt mondják — írja továbbá a tudósító, hogy Teleki egy magánaudiencián megígérte a császárnak, hogy „Magyarországon a császári dinasztia elleni politikai agitációkban nem vesz részt”. De hazájába visszatérve Teleki mégis egy nagy párt vezetője lett, s az országgyűlésen Magyarországnak Ausztriától való elszakadására törekedett.

Május 8-án reggel, amikor éppen Deák emlékiratának megvitatását várták, hatolt be az ülésterembe a szomorú hír, amikor is „sírás és sóhajok töltötték meg az országgyűlés termeit”. A munkák megszakítása után „alig egy óra elmúltával már számtalan fekete zászló volt látható a középületeken és magánházakon”. A fő útvonalakon minden erkélyen fekete zászlókat tűztek ki. „Minden ember arcán általános gyász volt látható” — írta a „Românul” c. lap tudósítója, „mintha mindenki egy atyát, egy fivért vagy egy gyermeket veszített volna el”. Bár a boncolás öngyilkosságra utalt, mindenekelőtt azért, mert Teleki a halála előtti napokon „nagyon erőteljes izgalmi állapotban volt”, sokan azt hitték, hogy „politikai okokból gyilkolták meg”. „Isten óvjon attól, hogy ez a nézet eljusson a néphez, mert féltő, hogy kegyetlen bosszúcselekedetekhez vezet és ártatlan vér fog folyni.”

A tudósító részletesen leírta a temetést. A felravatolozott holttest mellett 12 diákból álló gárda állt nemzeti viseletben, kivont karddal. „Az utcákon az emberek gyászuhrákat, a hölgyek fekete fátylat viseltek”. A tudósítóra mindez mély benyomást gyakorolt. „Ezideig még egy népnek sem láttam ilyen grandiózus és fennkölt tüntetését, mint Teleki gróf temetésén”. „A gyászmenet azután a városon keresztül haladt. A környező házakat megtöltő nézők a gyász jeleit viselték.” „A gyászmenetet egy lovas mánás vezette, ezután következett a zenekar, amely gyászdíndulót játszott, majd következtek az akadémikusok, professzorok, valamennyi keresztény és az izraelita felekezet papjai, a nemesség, az ipari és kereskedelmi korporációk. Minden egyes csoport élén fiatal mánások lépkedtek gyászba burkolt országzászlóval kezükben.” A „grandiózus formájú halottaskocsit” hat fekete ló húzta. „A nép egy hatalmas mozgásban lévő óceán benyomását keltette”.

A gyászszerartás hazafias karaktere is felkeltette a tudósító figyelmét. „Impozáns és felemelő volt egy harcias és energikus népet látni, melyet egyetlen eszme a haza eszméje és a tisztelet tudás hat át aziránt, aki életét a nemzeti nagyságért áldozta”. „Míg ezt a menetet csodáltam” — jutott a következtetésre, — gondolatokba mélyedtem és magamnak mondtam: „egy ilyen nép ilyen hazaszeretettel nem fog soha elsüllyedni.”

Teleki László tragikus elhunytával az Egyesült Fejedelemségek sajtója hosszabb időn keresztül foglalkozott. A „Rômanul”-ban megemléstettek egy róla megemlékező requiemet, amelyet az aradi református templomban tartottak, míg az lasi-i „Trecutul” Telekinek egy levelét közölte, amelyben a politikai nézeteihez való hűséget „utolsó lélegzetéig” kinyilvánította és szavait idézte, melyek a végét jelezték: „Egy halott hamvainak is megvan a feladata — annak, aki élt folytatja a küldetését”. Ugyanebben a folyóiratban arra utaltak, hogy a „német lapokban” Telekinek egy be nem fejezett beszéde jelent meg, amelyben az osztrák házzal való kien-gesztelődés feltételeként hazája autonómiájának elismerését az 1848-as alkotmány alapján és az „elnyomott nemzetiségek ügyének” Ausztria részéről történő támogatását jelölte meg.

A „Tretucul”-ba mint a „Monitorul Oficial al Moldovei”-be is életrajzi részleteket vettek át a „Wanderer” című lapból. Ezek egyebek között azt a fontos utalást tartalmazták, hogy a kötelezettség, amit Teleki a császár előtt politikai passzivitására vonatkozólag vállalt, csak „az országgyűlés összeüléséig” volt érvényes.

Néhány héttel később a román sajtó a kor másik nagy személyiségének, Cavour grófjának hirtelen — és a románok számára különösen fájdalmas — elhunytáról számolt be. 1861 közepén Telekinek és Cavournak az európai közélet két jelentős személyiségének halála erősen foglalkoztatta a kontinens folyóiratait.

Valóban: Teleki László halála nem csekély visszhangra talált az Egyesült Fejedelemségek sajtójában, és egy olyan időszakban, amikor megkíséreltek a két nép között egy olyan hidat verni, amely a szomszédokat — az „elátkozott” évszázados múlt ellenére — objektív együttműködésre és barátságra kötelezi.

DRÁMAÍRÓ, SZÍNHÁZBARÁT, MŰKEDVELŐ SZINÉSZ: TELEKI LÁSZLÓ

A reformkorban a színház szerepe és hatóköre jelentősen megnőtt, a színművészet (ha lassan és ellentmondások során át is) az 1840-es évekre elfoglalta helyét a romantikus művészetek bevett rendszerében. Ez nemcsak azon mérhető le, hogy a Magyar Tudós Társaság mellett az 1837-ben megnyitott Pesti Magyar Színház vált az érdekegyesítés kulturális jelképévé. Széchenyi István 1831-ben a *Világot* 3250 példányban jelentette meg, saját költségén¹ — a szépirodalmi művek meg sem közelítették ezt a példányszámot. Ugyanekkor a pesti Német Színházban egyetlen teltházas este 3200, a Pesti Magyar Színházban 2400 nézőt jelentett; zömükben olyanokat, akik ritkán vagy egyáltalán nem vettek könyvet a kezükbe. Pest-Buda első állandó magyar játékszínének megnyitásakor minden jelentős politikai csoportnak, irányzatnak, sőt személyiségnek megvolt a színházpolitikai véleménye, elképzelése. Ezért adható érvényes metszet a színházhoz fűződő viszony feltárásával, elemzésével. S ha figyelembe vesszük, hogy a *Salamon király-hirdetése* (1826) óta nálunk is mindinkább a drámát helyezték a műfajok hierarchiájának csúcsára — megvan az indokoltsága Teleki László és a magyar színjátszás kapcsolata vizsgálatának.

Teleki László gyermekkori vonzódását a színjátszáshoz, első kísérleteit a drámaírás terén lépésről-lépésre dokumentálni tudta a kutatás², a még háborítatlan családi levéltár birtokában. A „Latzika jegyzőkönyve” címen ismert, nagyrészt Szirákon vezetett gyermekkori napló³ azt tanúsítja, hogy gyermekként, majd ifjúként Teleki gyorsulón élte meg egyéni fejlődésében a magyar drámairodalom és színjátszás több évtizedes fejlődését. Tizedik születésnapjára Augusztá testvérétől „szép theátrumot” kapott ajándékba, ő is ilyen készített beteg testvérének. Első adatolható színházlátogatása 1822. január 21-én volt a pesti Német Színházban, ahol Heinrich Wilhelm Gerstenberg *Ugolino vagy az éhség tornya* c. szomorújátékát (1778) tekintette meg. (A drámát Schiller az érzelmi hatáskeltés egyik legjobb példaként említi *A színház mint erkölcsi intézmény* c. tanulmányában.) A sziráki kastélyban kis műkedvelő előadások folytak, családi körben, a felvilágosodás korának nevelési szellemében; magyarul, franciául és németül. A szövegek egy részét Teleki László fordította magyarra. Zongorakiséret mellett „pantomimát” is előadtak. A kisfiú — 12. születésnapja előtt — disputát folytatott nevelőjével a drámaírás mesterségbeli kérdéseiről. A pesti Teleki-palotában már komolyabb játszóhelyet feltételezhettünk, amint arra egy 1841. évi, később más összefüggésben még említendő műkedvelői adatunk utal: „... aszínpad, s a díszítményekugyan azok voltak, mellyeket hajdan n.m. Teleki grófné ő excjnál hasonló célra használtak volt.”⁴

A határozott drámái hajlam abban is megnyilvánult, hogy a gyermek Teleki naplójába ismételten párbeszédés részeket iktatott, jeleneteket formált hétköznapijainak eseményeiből. Első kísérletét, a *Demeter vagy az ártatlanság elesik* c. szomorújáték-töredéket — elfogadva Romhányi Gyula datálását — valószínűleg 1824-ben írta, a családban alapított Tudós Társaság számára; a már teljes szövegében fennmaradt *A mohácsi ütközetet* pedig feltehetően 1826-ban, a csata évfordulójára. Az elsőrendű minta Kisfaludy Károly vitézi játéki korszaka volt, az 1819–20. év drámatermése. A *Demeter* hősnőjét Irénének hívják, a Mohács-dráma pedig az *Ilkából* kölcsönzi Bors Gyula, a *Kemény Simonból* a címszereplő nevét. Kedves naivitással lép-teti fel a török ellen vonuló magyar nemések sorában szabadsághőseinket: Bocskait, Rákóczit, Bercsényit. Az 1832 augusztusában elkezdett újabb drámára két tanúnk is van, a hajdani diák-társ Jászay Pál és Lukács Mór. Az utóbbi, Teleki fölött mondott akadémiai emlékbeszédében

(1861) így vázolta fel a *Kupa vezér* szirákai keletkezéstörténetét: „Emlékszem (...) a *Kegyenczet* jóval megelőzőtt időkből, egy nagy történelmi drámának vázlatára, s néhány kidolgozott jelenetire, melynek tárgya Kupának harca volt Szt. István ellen, a magyar ősvallás és szokások küzdelme a keresztyénség és idegen befolyás ellen. Ez csak terv és vázlat maradt, s mint ilyen is elveszett, ha emlékezetem nem csal és akkori ítéletemben bízhatom, drámai irodalmunknak nagy veszteségére.” A témáról jegyezzük meg, hogy az 1810-es évek vitézi játékaiknak kedvelt nemzeti tárgya volt: a Girziket fordító és átdolgozó Katona József és az egyetlen drámatörődékét e tárgyból író Berzsenyi Dániel neve (a *somogyi Kupa*) említendő.

1832 nyarán Teleki alakja még felvillant a vendégművésznő, Charlotte Hagn „udvarában”, pesti vendégszereplése alkalmából, kivíva a művésznő elismerését szellemességével⁶, de a következő években nyugat-európai útja, majd az erdélyi országgyűlésen való részvétele miatt időlegesen távol volt azoktól a helyektől, ahol a magyar színészet első nemzeti színházi gárdája formálódott; a budai Várszínházról, majd a Pesti Magyar Színházról. Ehelyett friss európai eredményekkel gazdagodott.

Az *áruló* c. egy lapos töredék⁷ keletkezési idejét nem ismerjük. Első jelenetének fennmaradt kezdősoraiból csak annyi derül ki, hogy a Rákóczi-szabadságharc hanyatló szakaszában játszódott volna. Romhányi Gyula szerint az író gondosabb, nyugodtabb kézírása azt sejteti, hogy a nagy mű, a *Kegyenc* előtt született. De éppúgy meggondolandó Horváth Zoltán érvelése, aki Henszlmann Imre *Kegyenc*-bírálatának⁸ megszívlelését látja a témaválasztásban („... minél hamarabb szerzőnket nemzeti tárgygyal fellépni lássuk.”).

Az *áruló* datálása átvezet a főmű keletkezéstörténetéhez. A *Kegyenc* ötletének felmerüléséről semmit nem tudunk. Az *áruló* kéziratlapján levő egyetlen mondat („Maxim egy példás gyáva férj, ki bemocskolta a házas ágyat — ki nejét a Császár ágyasává fokozta le.”) lehet az ötlet első megvillanása, de lehet ingerült, odavetett utólagos értelmezés is, válasz Henszlmann elutasító bírálatára. A kettős datálási probléma megoldásához egyetlen, halvány filológiai utalással rendelkezünk. A „Császár” csak a *Kegyenc* vázlatában és első kidolgozásában szerepel, a nyomtatott és a színpadon előadott szövegben (nyilván cenzurális okokból) ezt Teleki mindenütt gondosan „caesar”-ra javította. Az *áruló* eszerint röviddel 1841 előtt keletkezhetett. A *Kegyenc* keletkezéstörténetének pontosabb időrendjére Kemény G. Gábor tett kísérletet.⁹ Az 1839/40 évi országgyűlés eseményeihez való direkt kötés tetszetős elméletét azonban csak logikai érvek támogatják. Fontosabbnak látjuk Széchenyi meglepődését, 1841 március 6-i naplóbejegyzése szerint¹⁰: eszerint az arisztokrácia köreiben sem volt publikus, min dolgozik Teleki.

Petronius Maximusnak a dráma első kidolgozásában¹¹ van néhány önjellemző mondata az I. felvonás 1. jelenetében, amely a nyomtatott és a színpadi változatból már (sajnos) hiányzik: „Ládd, fejedelem, bennem két lény rejtetik, egy zajos fényűző dicsvágyó, ennek ő (ti. Júlia, felesége) nem társa, mert ennek élettársa, milyen ő, nincs szüksége, ez cimborákkal megelégszik. Ő ezen ember zajos kacajjai és kedvcsapongási elől vissza vonul és elrejtőzik — de mikor ez a tobzódó lény bennem elalszik — egy másik ébred fel bennem — szelidebb szeszélyű, csendesebb örömet, belső boldogságot kereső — ezen második valóságnak Istene ő!” A drámát — első bírálótól mindmáig — csak a főhős értelmezésével lehetett és lehet megközelíteni.¹² Ehelyütt csupán az időben két legutóbbi értelmezésre térhetünk ki. Bécsy Tamás a *A zseniális tévedés* c. tanulmányában Petronius Maximust partikuláris hősnek tekinti, a drámát pedig művésziileg sikerületlennek, „mert a mű kulcsához, az ironiához nem adja meg a viszonyítási pontot.”¹³ Értelmezésének iránya nem egyedülálló a romantikus drámák újabb elemzéseinek sorában¹⁴: Bécsy is a romantikus ironia fogalmi kiterjesztésével értelmez. Igaz, az első kidolgozásban olvasható egy (egyébként Bécsytől nem hivatkozott) öninstrukció a stilizáló munka számára („Mindezeket rövidebben és másképpen, inkább az egészt tréfásan, mint a régít.”), ez azonban

csak Aetius monológjára vonatkozik, amelynek közepén fordulópont van: a császárt bíráló szavak komolyságát maga üti el, fordítja tréfára. Kemény G. Gábor úgy vélte, hogy a főhős kettőssége abból adódik, amíg az író Teleki világosan látja már a feudális világ összeomlásának szükségszerűségét és elkerülhetetlenségét, addig a *politikus* Teleki még nem tud választ adni a „hogyan tovább?” kérdésre.¹⁵

Teleki a dráma kiadásának előszavában szándékosan nem adott fogódzót műve értelmezéséhez: „Mit kívántam, e munkámban fösteni, mi legyen azon fő eszme, melyt az egész színműn keresztül ügykeztem vinni: azt itt igazolás gyanánt előadni s fejtegetni fölösleges...” Úgy látjuk, a *Kegyencet* író Teleki tollát kettős probléma mozgatta. Egyrészt a célok és az eszközök kérdése. Széchenyi 1841. március 6-án jegyezte naplójába találkozását a megjelent drámával — két hónappal vagyunk a Pesti Hírlap megindulása után, három és fél hónappal a vitát kirobbantó Széchenyi-munka, a *Kelet Népe 1841-ben* június 26-i megjelenése előtt. Másrészt a közügyekbe felelősséggel avatkozó ember sajátosan arisztokrata problémája foglalkoztathatta Telekit: 1840-ben, 30. életévének betöltése után hívta meg az uralkodó a felsőtáblára, s az ottani, formálódó reformellenzék egyik vezérszónokaként került szembe először a születési rang adta közéleti jelenlét és a polgári értelemben vett professzionista politizálás dilemmájával a Nemzeti Kör majdani elnöke. Ezért nem tartjuk elszigetelt adatnak vagy titkosrendőri fontoskodásnak az 1847. július 16-i jelentést róla: „Teleki jelenleg egy drámán dolgozik, melynek főszereplői gr. Széchenyi István és Kossuth Lajos. Teleki el van határozva, hogy amennyiben a cenzúra részéről ezúttal nehézségeket támasztanak, drámáját Lipcsében nyomtatja ki.”¹⁶

E kettős dilemmáját az író Petronius Maximus alakjában emelte a művészi ábrázolás szintjére. Hőse — mint azt idézett önjellemzése bizonyítja — két szélsőség között ingadozik. Az egy drámai személybe sűrített belső konfliktus ilyen intenzitással Katona József óta nem volt jellemző a magyar színpadi irodalomra; a homogén jellemek, a személyekben elkülönített szélső értékek ábrázolása volt a közkeletű. A romantika végletesebb lehetőségeinek kipróbálása csak néhány év múlva, a liberális érdekegyesítő álláspont egyre nyilvánvalóbb válságának időszakában jelentkezik majd ismét drámai irodalmunkban: Petőfi Sándor *Tigris és hiénájában* (1846), Czákó Zsigmond életművében, pl. a *Leonában* (1846) és főleg a posztumusz nyilvánosságú *János lovag* főhősében, Palizsna Jánosban, az „élet angyalördögében” — valószínűleg nem Teleki hatása nélkül. Mint köztudott, még akkor, 1846/47-ben sem tudott az irodalomkritika és a színpad mit kezdeni ezekkel a művekkel, került a velük való találkozást. Könnyen érthető és a kortárs kritikusok szempontjából szükségszerű tehát az az elutasítás, amely — a kétségbevonhatatlan tehetség leszögezése mellett — a *Kegyenc* megjelenését, majd színpadi bemutatóját fogadta és amelynek legfontosabb tételében, Petronius Maximus kritikájában nemcsak Vörösmarty és Bajza, hanem Bajza és Henszmann is egyetértett — hónapokkal csupán 1842 májusában megkezdett, a magyar romantikus dráma mintáit és útjait vitató polémiajuk előtt. Vörösmartyban, aki 1837-ben, az *Elméleti töredékek*ben a liberális esztétika álláspontját fogalmazta meg a dráma számára, a valóság megnevesített ábrázolásának programjában a megnyitandó Pesti Magyar Színház tevékenységét előkészítendő, „... az utálat, Maximus, a hős iránt oly nagy fokra hágott, hogy Valentinián gyáva bűnei iránt gyöngíté benne a gyűlöletet.”¹⁷ bár a költő a közvetett, a bűn megutálatása útján keltett pozitív erkölcsi hatáskeltés lehetőségét ezúttal is, általánosságban fenntartotta és elfogadta. A megnevesített, eszményített hős hiánya, azaz a mögötte rejlő liberális-érdekegyesítő erkölcsi nevelő szándék kétségbevonása Bajza indulatát is kiváltotta, aki „alapjában elhibázott mű”-nek nevezte a *Kegyencet*.¹⁸ (Figyelemre méltó, hogy Bajza 1842/43-ban hasonló felfogást fogalmazott meg Shakespeare III. *Richard*járól és némileg *Othello*járól is.) Henszmann Imre a szerető férj és a cselszövő kibékíthetetlen és fel nem oldott, kellőképpen nem motivált ellentétét rögzítette kritikájában.¹⁹ Látszólag eltér tőlük Széchenyi István véle-

ménye. Ő azonban — ezt világosan látnunk kell — nem az esztétikai érték létrehozóját, hanem az alkotó arisztokratát ünnepelte Telekiben: „Meg vagyok lepve — Ha egy mágnás így ír, ez annak a tünete, hogy élünk mint nemzet.” Ugyanakkor a zsarnokölés másik példázatáról, a *Bánk bán*ról elutasítóan, mint „esztelenség”-ről, „rossz, veszélyes tendenciá”-ról nyilatkozott, annak 1839. évi műsorra tűzése kapcsán.²⁰

Teleki László a „krónikásdráma” műfaját választotta drámája keretéül.²¹ A Shakespeare-királydrámák hatása alatt létrejött színjátéktípus — nyitott, laza szerkezetével, nagyoperai hatásokat mutató dramaturgiájával²² — általában menedéke lett a kezdő, gyakorlatlan vagy csekélyebb tehetségű drámaírók mesterségbeli fogyatékoságainak. Telekinél is megfigyelhető ez a fajta szerkesztés (az első kidolgozásban jobban, mint a nyomtatott szövegben), de nála mindez a közvetett jellemzés és a motiválás javára szolgál: ez a kritikusaitól ismételtén dicsért „korfestés”. A nyomtatott szöveg így kétségkívül gördülékenyebb, hatásosabb a fogalmazvány-nál, de olykor veszített ábrázolásának erejéből, eredetiségéből is.

A drámaszöveg metamorfózisának vizsgálatához nemcsak az első kidolgozás és az első kiadás, hanem az 1841 és 1845 között használt színpadi textus is rendelkezésünkre áll.²³ E változások nem érintik sem a mondanivaló lényegét, sem a főhős ábrázolásmódját — a dramaturgiai jobbítás, a színi hatás javítását célozták. A kinyomtatott változatban nem kapja meg Júliát a császár rögtön az I. felvonásban, a színpad mögött (így áll az első kidolgozásban), hanem csak azután, hogy a II. felvonás nagy zárójelenetében maga Petronius Maximus vitte és adta át feleségét. A IV. felvonás egyik nagyjelenete — Júlia és Palladius között — eredetileg végig úgy játszódott, hogy Júliát fátyol takarta. Jobb és hatásosabb, hogy az első kiadásban már megtörténik a leleplezés: Palladius hangjáról felismeri mostohaanyját. A leglényegesebb változtatás a befejezésben található: az eredeti V. felvonás epikussága (a hatalomban töltött három hónap és a vandál betörés okozta bűnhődés) az életben maradás és a trónralépés bűnhődésének, tehát egy drámaibb megoldásnak adott helyet — a *Bánk bán* kétségbevonhatatlan hatása alatt. (Katona József drámájának második kiadása 1840-ben jelent meg, Nagy Ignác *Színműtárában*.)

A forradalomig a *Keavenec* három előadást ért meg a Nemzeti Színházban: 1841. szeptember 6-i ősbemutatója után 1842. január 6-án, majd 1845. május 3-án tűzték műsorra. Lényegesebb változtatást, rövidítést a szöveg a színpadon elsősorban szcenikai-technikai okokból szenvedett. Az egész III. felvonást egyetlen színhelyen játszották; elmaradt a IV. felvonás 1-3. jelenete, ugyanitt a „tér, fényes csarnokokkal” (azaz a 2. szín) áttevődött a palotai szobába, ahová a tömegnek csak zúgása hallatszik be. Jelentősen meghúzták az V. felvonás jeleneteit, gyorsítandó a cselekményt a végkifejlet előtt. Az 1842-es második előadás előtt végrehajtottak további rövidítéseket is, pl. kimaradt Sidonius jós teljes szerepe, a hozzá kötődő jelenetekkel — a változtatások zömét a drámáról írott, az előadástól független recenziójában Henszlmann Imre is javasolta. A jóslat elmaradása megint járt gyakorlati haszonnal is: kihagyhatták a színpad mélyén kialakított, pantomimmal megoldott látomást. A dráma minimálisan három díszlettel is megoldható lett: szoba (variálva), terem, kert. A színpadtechnikai szempontok ilyen súlyát az indokolta, hogy a Nemzeti Színház általában kénytelen volt díszlet- és jelmezraktáraiból gazdálkodni az új produkciók zöménél is. Ezúttal eltértek a gyakorlattól; mint a színlapról megtudhatjuk, „az új díszítményeket festette Engert úr nemz. szính. díszítő.” A színház ugyanakkor igyekezett legalább a díszletek számát csökkenteni, amelyet azután más előadásban is felhasználtak.²⁴ Az operai fényességet emelte Erkel Ferenc kísérezőnéje, amely azonban elveszett²⁵ és a Nemzeti Színház balettmesterének, Hasenhut Leonardnak szintén nem ismert koreográfiája.

A *Kegyenec*-előadásokon egyértelműen lemérhető a színészi ambíció; az ősbemutató Fánicsy Lajos, az 1845. évi előadás pedig Laborfalvi Róza jutalomjátéka volt. Petronius Maximus szerepében a kétpólusú személyiség kiosztási lehetőségét maradéktalanul kihasználták:

1841-ben Fánccsy, a színház intrikusa, 1845-ben pedig Lendvay Márton, a hősszerelmes játszotta a figurát, elmozdítva azt az egyik lehetőség irányába. Fánccsyt erőtlennek találták; 1845-ben pedig az tűnt fel, hogy a színészek zöme nem tudta szövegét — a hároméves szünet után 11 szerep került új kézbe. A produkció körül azonban akkor forrósodott fel a kritikai levegő, amikor a második előadáson, 1842-ben Egressy Gábor vette át a férfi főszerepet. Az írónak a romantika szélsőségesebb lehetőségeit kipróbáló ábrázolásmódja ekkor találkozott a magyar romantika legképzettebb színészenek hasonló törekvéseivel. Egressy 1839, a *Bánk bán* pesti műsorra tűzése és a címszerep eljátszása óta kereste szerepeiben azokat a kifejezőeszközöket, amelyekkel a hatalom birtokába vagy annak közelébe jutott főrangúak szükségszerű tragédiáinak színpadi ábrázolása révén a társadalmi változtatás elkerülhetetlenségére figyelmeztethetett. A radikális színész az 1841–42-es évadban félév alatt három ilyen példázatos szerepet alakított, mindhármát római környezetben: a *Kegyenc* bemutatóját Shakespeare *Coriolanus*-ának címszerepe (1842. január 25.) és a *Julius Caesar* Antoniusa követte (1842. február 26.). A magyar színháztörténet első nagy színészi drámaértelmezéseéhez Egressynek óhatatlanul kísérleteznie kellett. Ezért pózokká fokozta le és így tette kérdésessé a romantikus hős gesztusainak, kifejezőmódjának (és közvetve hitelességének) addigi gyakorlatát. Bajza megsemmisítőnek szánt, a drámáról szólva már idézett kritikája az Athenaeum 1842. január 16-i számában a színészt is ostromozta, mert nem nemesítette meg az írói tévedésnek értékelt főszerepet: Egressy „erején fölüli kiáltozása és tagjai dísztelen vonaglása” helyett mérsékletet, simaságot, kerekdedséget igényelt. Hasonló kifejezéseket használt a *Coriolanus*-alakításról szólva.²⁶ E színészi kísérletezés ekkor valószínűleg teljes értékű eredményt még nem hozott — Egressy szokatlanabb módon azonban írásban is válaszolt. Vitájuk Bajzával elkanyarodván a *Kegyenc*től, itt nem lehet további tárgyunk.²⁷

A többi szerep kiosztásáról említendő, hogy Palladiust mindvégig hősszerelmes játszotta (1841-ben és 1842-ben Lendvay Márton, 1845-ben Szigeti József), változott viszont Júlia szerepének felfogása, a naiva szerepköréből (1841, Lendvayné) a tragikáéba került át (1842, 1845: Laborfalvi Róza).

Ami a három *Kegyenc*-előadás közönségfogadtatását illeti, adataink hiányosak. Az 1845. évi bérletszünetben zajlott, így az eladott jegyek (a páholyokat négyszemélyesnek számolva) abszolút számot adnak, 636 főt — az aznap eladásra kínált jegyek mindössze 31 %-a talált gazdára. 1842-ben a második előadás bérletben történt, ezért csak a nem bérletezett karzaton van abszolút nézőszámunk, a többi helyosztályon ismeretlen számú bérlelővel is számolhatunk. Az 584 fizető néző és a bérletesek azonban minden bizonnyal felülmúlták az 1845. évi látogatottságot. Időben visszafelé haladva, az ősbemutatóról tudjuk a legkevesebbet. Bérletszünetben, Fánccsy Lajos javára zajlott, s egyetlen ismert adatát, a jövedelmet viszonyítva az 1845. évi előadáshoz (940 forint 55 krajcár — 516 forint 1 krajcár), akkor 1100–1200 nézőt becsülhetünk, ami az akkori, nagyobb befogadóképességnek kb. fele.

A három *Kegyenc*-előadáson tehát 2500 körüli összes nézőszámmal vélhetjük, hogy a viszonylagos színpadi sikertelenségről szóló állításokat megerősíthetjük; visszaulva azonban nyitó megállapításainkra, az első kiadás példányszámának ez is vélhetően többszöröse.²⁸

A műkedvelő színész Teleki Lászlóval gyermekfejjel találkoztunk utoljára. A *Kegyenc* megjelenése és színpadi bemutatója közötti időszakban, 1841. március 23-án maga is fellépett az Angol királynő szálló termében tartott műkedvelő előadáson, amely a főrangú reformellenzék társasági rendezvénye volt. Fáy András *A közös ház* c. egyfelvonásos vígjátékában Toronyai Ferenc „megyei főügyvéd”-et játszotta, az ezt követő *Une passion* c. egyfelvonásos vaudevilleben pedig a férfi főszerepet, Duplessy rajztanárt, franciául. Az estét záró élőképekben fellépett Teleki jóbarátja, gr. Batthyány Lajos, valamint br. Orczy Istvánné is. Róla és Telekiről május 2-án jegyezte föl Széchenyi a naplóba: „Orczy Lajos és Paula, Wenckheim Béla és Rosy, Forgács

és Csekonics, Teleki és Orczy Gusztó — így állnak föl a „párocskáink!” Megismerkedésük sem történhetett sokkal korábban.²⁹ Hogy a második, április 3-i német nyelvű előadáson fellépett-e Teleki László, azt színlap vagy részletesebb sajtótudósítás híján nem tudjuk megállapítani.

Az 1841. évi műkedvelő előadások után 1846-ban találkozunk legközelebb színházi vonatkozásban Teleki névvel. Az év elején Vörösmarty felvetette „egy drámai társulat” létrehozásának ötletét, amelynek Teleki is tagja lett volna; a drámaírókat egyesítő szervezet azonban nem jött létre.³⁰ Az elképzelés egy töről fakadt a Műkedvelő Társaság életrehívásával, melynek elnöke Teleki László, igazgatója Vahot Imre, rendezője Szentpétery Zsigmond, a Nemzeti Színház színészrendezője, pénztárnoka Obernyik Károky, a Petőfi szervezte és vezette Tízek Társaságának tagja, jegyzője Kléh István lett.³¹ A reformellenzék kb. 30 tagú csoportjának ez a vállalkozása nem kevesebb mint 11 (humanitárius és ellenzéki) célt kívánt egyszerre szolgálni; köztük a színészképzés és a nemzeti színházi nyugdíjintézet ügyét is. Az eddig ismert, a Nemzeti Színházban megrendezett és színlappal adatolható két előadás sajtótudósítások alapján egészíthető ki ötre. Listájuk a következő:

— 1846. április 25. Nemzeti Színház,

Mocsáry Lajos: *Műkedvelő,*

vígjáték 1 felvonásban

Kisfaludy Károly: *Hűség próbája*

vígjáték 1 felvonásban

Vahot Imre: *Éljen a hon!*

vígjáték 1 felvonásban

(a felvonásközökben Rózsavölgyi Márk zenekara)

Forrás: színlap³², Életképek 1846. április 25.; Pesti Divatlap 1846. április 23. és 30., május 2.

— 1846. június 19. Budai Színkör,

Dumanoir-Dennery-Diósy Márton ford.:

Don Caesar de Bazan,

dráma 5 felvonásban

Forrás: Pesti Divatlap 1846. június 25.; Életképek 1846. június 27.

— 1846. július 1. Budai Színkör,

Szigligeti Ede: *Rab,*

népszínmű 3 szakaszban,

(a felvonásközben Lakatos Sándor táncművész)

Forrás: Pesti Divatlap 1846. július 4.; Életképek 1846. július 4.

— 1846. szeptember 2. Budai Színkör,

Fáy András: *Régi pénzek,*

vígjáték 5 felvonásban

Forrás: Pesti Divatlap 1846. szeptember 5.

— 1847. március 2. Nemzeti Színház,

Durantín-Fontaine-Egressy Béni ford.:

Az ügyvéd,

dráma 5 felvonásban

Forrás: színlap, Pesti Divatlap 1847. március 7.; Életképek 1847. március 13.

A kiegészített forrásbázis alapján néhány következtetést is levonhatunk a Műkedvelő Társaság működéséről. Ami műsorukat illeti, első előadásuk nem kevesebbet ambicionált, mint két magyar ősbemutatót. A produkció 261 váltóforint 54 krajcár bevételt hozott, harmadházat vonzva.³³ Minthogy így azonban szembekerült az irodalmias igényesség és a közönség érdeklődése, márpedig az utóbbi a jótékony célú műkedvelés eredeti célja ellen hatott, amely jelentős pénzüsségeket és fokozott társadalmi odafigyelést várt működésétől, a műsor elkanyarodott a sikert ígérő darabok felé, kivált, amikor a további három előadásra a német többségű Budán, a Horváth-kerti színparkban került sor. A *Don Caesar de Bazan* 1844, a *Rab* 1845, a *Régi pénzek* 1837 óta szerepelt a Pesti Magyar Színház, majd a Nemzeti Színház műsorán. Ezzel azonban a műkedvelők óhatatlanul hátrányba kerültek a hivatásos színészekkel szemben, teljesítményüket a közönség egymáshoz viszonyította. „... Minek dobjam ki pénzemet illy sovány élvezéért? mondá egy budai háziúr” a *Don Caesar de Bazan* előadása kapcsán.³⁴ A Műkedvelő Társaság több érdekes tervet készített elő: így pl. koncertet szándékoztak adni, amin fellépett volna – másokkal együtt – a bécsi konzervatórium növendéke, Hoffmann, a későbbi Reményi Ede.³⁵ Tervezték Shakespeare *Vízkereszt* c. vígjátékát is, *Viola* címen, ez magyar nyelvű bemutató lett volna.³⁶

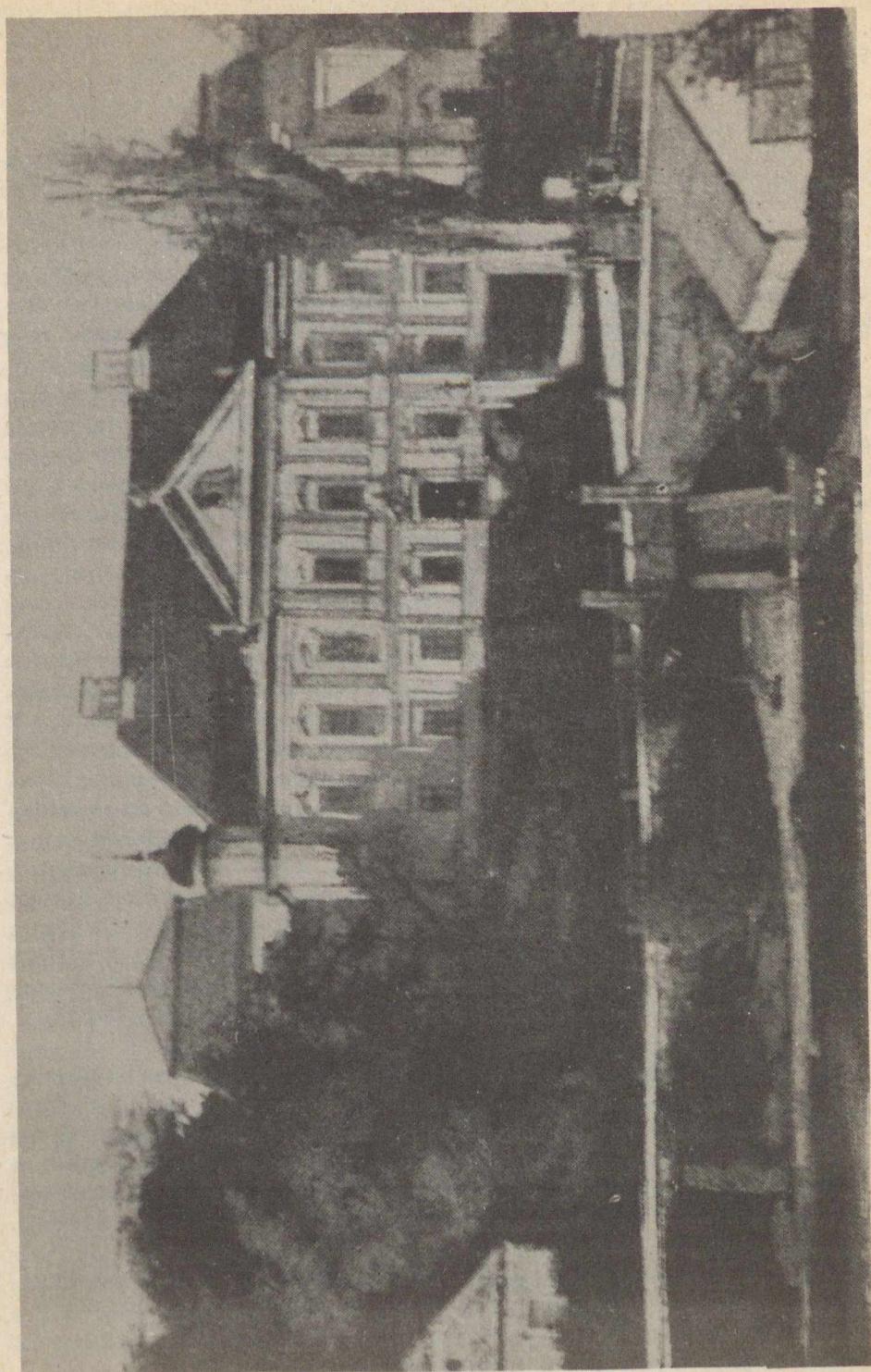
A 30 tagúnak jelzett társaságból a két fennmaradt nemzeti színházi színlap alapján ismerjük a 24 férfi és a 6 nő nevét. Az előbbiekből feltehetően többen álnéven szerepeltek; Kölcsey Kálmán, Kléh István és Gondol Dániel az ismertebbek. A kritika Nagy Gábort tartotta a legtehetségesebbnek. A 6 leányszereplő azonban csak monogrammal van jelölve. Támogatóik között említette a sajtó a Nemzeti Színház több tagját, így Egressy Gábort is.

Működésüknek valószínűleg az vetett véget, hogy az 5. előadás helyszínének biztosítása nehézségekbe ütközött, gr. Ráday Gedeon országos főigazgató a Nemzeti Színházat csak többszöri megkeresésre adta át és ezt a lehetőséget az utolsónak nyilvánította. A 369 fizető néző mindenestre öt igazolta. Az 1847. március 2-i előadás után az Életképekben Irinyi József intézett fölöttébb ingerült támadást a társulat ellen, olyannyira, hogy Frankenburg Adolf szerkesztő csak megjegyzésekkel és enyhítés után közölte.³⁷ Minden jószándéka mellett a Műkedvelő Társaság 1846/47-ben már nem bizonyult korszerű kezdeményezésnek.

A *Kegyenc* megírása Teleki László pályáján nem volt elszigetelt mozzanat. S ha a drámaíró, a műkedvelő színész és a mecénás 1840-es évekbeli működése között az összefüggést keressük: a Nemzeti Színház 27. számú, első emeleti páholyára kell tekintenünk, amelyet az adatolható korszakban, 1845 és 1848 között folyamatosan (s ezért bizonyosan azt megelőzően is, a forrástalan években) a Teleki-család bérelt.³⁸

1. Széchenyi István: *Napló*, s.a.r. Oltványi Ambrus, Bp. 1978. 686.
2. Romhányi Gyula: *Teleki László és Kegyence I.*, ItK 1941: 40–60. és *Teleki László gyermekkori drámái*, Bp. 1946.
3. Új kiadása Horváth Zoltántól: *Teleki László 1810–1861*, Bp. 1964. II.
4. Regélő 1841. márc. 28. Az édesanya, özv. gr. Teleki Lászlóné br. Mészáros Johanna (1784–1844) bízta meg pl. a pesti nőegyesület nevében Szemere Pált Körner osztrák író *Zrínyi* c. drámájának fordításával, s annak (1818-ban a Német Színházban) egyik főszerepét, Zrínyinét el is játszotta.
5. *Jászay Pál naplója*, ItK 1896:496. és Lukács Móric: *Munkái*, Bp. 1894. II. 408.
6. Hivatkozva Romhányi: ItK 1941:58.
7. Romhányi Gyula: *Teleki László ismeretlen drámatöredéke*, in: *Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára*, szerk. Gálos Rezső, Bp. 1934. 192–3.
8. Regélő Pesti Divatlap, 1842. január 19.
9. Kemény G. Gábor: *Teleki László és a „Kegyenc” alapeszméje*, ItK 1961)131.
10. I.h. 939.
11. Közölte Romhányi Gyula: *A Kegyenc vázlata és első kidolgozása*, ItK 1941:61–71. 154–70. 259–65. 374–82.
12. Ezek összefoglalása Horváth Zoltánnál: i.m. I. 82–6.
13. It 1980:862–96.
14. Hasonló módszert alkalmazott Petőfi *Tigris és hiénájáról* írva Szigethy Gábor: *A drámaíró Petőfi*, in: *Petőfi tüze*, szerk. Tamás Anna és Wéber Antal, Bp. 1972. 287–310.
15. I.h. 127.
16. A német nyelvű forrást idézi Horváth: i.m. I. 94.
17. Athenaeum 1841. május 11.
18. Athenaeum 1842. január 16.
19. Regélő Pesti Divatlap 1842. január 12. 15. 19.

20. Napló, 939. és 880.
21. A színjátéktípust körülírtuk: *A régi magyar színpadon*, Bp. 1981. 374–84.
22. Vö. Solt Andor: *Történeti drámairodalmunk a szabadságharc előtt*, in: Császár-émlékkönyv, 196–200.
23. OSzK Színháztörténeti Tár, N.Sz. K 185.
24. 1847-ben javasolta a művészettörténész Henszlmann Imre, hogy készüljenek típusdíszelek és -jelmezek, közöttük római kori, amely a *Kegyenc* előadásán is használható lenne, Magyar Szépirodalmi Szemle 1847. április 11.
25. Vö. Legány Dezső: *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*, Bp. 1975. 31.
26. Athenaeum 1843. február 1.
27. Vitájuk rövid tartalmi összefoglalása: *Egressy Gábor válogatott cikkei (1838–1848)* s.a.r. Kerényi Ferenc, Bp. 1980. 193.
28. Forrásaink a közönségadatokra: OSzK Színháztörténeti Tár, színdarabok szerinti bevételi napló (1837–1842), a Nemzeti Színház pénzszedői naplója (1842, 1845).
29. Horváth i.m. I. 91. és Kerényi Ferenc: *A főrangú ellenzék műkedvelő színjátékai 1841-ben*, ItK 1976:87–90.
30. VÖM 18. k. 172–4.
31. Honderü 1846. április 21.
32. Hivatkozott színlap-adataink az OSzK Színháztörténeti Tárának színlapgyűjteményében.
33. A Nemzeti Színház pénzszedői naplójából: i.h.
34. Életképek 1846. június 27.
35. Pesti Divatlap 1846. július 11.
36. Pesti Divatlap 1847. január 3. és Honderü 1847. január 5. Az utóbbi divatlap Vahotnak címzett gúnyolódását ismerte már Bayer József is (*Shakespeare drámái hazánkban*, Bp. 1909. II. 183–4.), de ezt nem kötötte a cikkben egyébként nem említett Teleki Lászlóhoz és a Műkedvelő Társasághoz.
37. Életképek 1847. március 13.
38. Vö. Kerényi Ferenc: *A Nemzeti Színház és közönsége (1845–1848)*, ItK 1980:435.

Sziráki kastély a századfordulón

EGY KÉZIRATOS FORRÁS TELEKI LÁSZLÓ ÉS ABONY KAPCSOLATÁRÓL

Köszönettel vettük a meghívást és örömmel jöttünk Teleki László egykori választókerületéből, a mi alföldi vidékünkéről, — Abonyból — ide a nógrádi hegyek lankái közé zárt szép kis községre: Szirákra, a politikus-író születésének 175. évfordulóját köszönteni.

Nógrád megye szülötte volt Abonyi Lajos azaz Márton Ferenc, Kisterenyén, a Kendergáti majorban született 1833-ban. Néhány évesen került Abonyba és írói nevűl később ezt választotta. Ott él és ott halt meg Abonyban. Abony mezőváros, már mint befutott író, Abonyi Lajost kérte fel a város történetének megírására. Az ő csaknem 600 oldalt kitevő, máig egyetlen példányban őrzött kézírásos munkájából értesülhet az utókor a korabeli eseményekről.

„A város 1861. március 19-én vette ismét a megye központi választmánya által a 11 éves elnyomatás korszaka után, az alkotmányos országgyűlésnek az 1848-ki törvények alapján összehívását. A városi közgyűlés azonnal küldöttséget menesztett régi, 1848-ki szeretett képviselőjének, az emigrációból ő felsége kegyelme által hazatérhetett nagy hazafi Gróf Teleky László üdvözlésére és meghívására. Antos János, Karácsony István, Szily István, Moravszky János adminisztrátor-plébános, Kozicz Sándor, Márton László, Kostyán Imre, Kecskeméthy István, Márton Sámuel, Márton Lajos, Szily Barnabás, Gulyás Ferenc városbírája, Enczinger Antal, Vida János, Gáspár Mihály, Beviz Ferenc, Gönczöl János, Juhász Mihály, Szikszay Gábor, Fekecs Ferenc, B. Szabó István, Bata Ferenc, Király István, Szabó András, Komáromy János, Szabolcsi Ferenc, Hints József, Majerszki Imre, Zelei Antal oly módon küldötnek, hogy nemzetiszín zászlók alatt a vasúti pályaháznál fogadják és Antos János tartsa az üdvözlő beszédet, díszes bandérium állíttassák Kormuth Gusztáv és Mórócz Kálmán vezetése alatt legalább is 50 főből álló.

Az utcák fölsöpressenek, a vasúttól be a városig a házak nemzetiszín zászlókkal díszíttessenek.

— A városházátéren egy két öles magasságú, nemzetiszínnel bevont szószék emeltessék.

Valóban a legnagyobb öröm érte a várost március 26-án, midőn a kínos külföldi száműzetésből hazatért, 1848-dik évi imádásáig szeretett képviselője Gróf Teleky László megérkezett a városba. Ifjak, öregek sírtak örömeikben, az asszonyok, gyermekek, sőt férfiak is leborulva valódi fanatizmussal csókolták kezét, ruháját s maga a bálványozott férfiú is a tolongó néptömegektől csak nehezen szabadulva, a városháza végén felállított szószékébe menve, alig bírta, — ideges, reszkető megindulása miatt, — a beszédét elmondani. — Nemcsak könnyezett — de sírt. Midőn szállására a nagy honleány B. Radák Istvánné és köztiszteletben álló veje, Antos János, volt honvéd alezredes házához ment, úgyszólván az egész város, — mintegy 6—8000 ember, tódult utána.

— A nép valóban a megérkező megváltónak tekintette.

— Csak urunk Jézus Krisztust fogadhatták úgy a szabadságért hevülő jeruzsálemiek virágvasárnap-i útjakor.

Este hangversenyt adtak üdvözlésére a 74 intelligens taggal bíró Cassinóban, melyben már rég hallott hazafias dalokat, szózatot, hymnust, Rákóczy-indulót, dalolta a jól betanított dalárda és Dalmady Győző ifjú fővárosi költőtől ugyan ezidőben a megye másik aljegyzője szavalta el leg szebb hazafias költeményeit. — Ezt a nagy fáklyás menet követte, melynek sora a templomtól egész az Antos házig nyúlt.

Még késő éjjel is tartott a búcsújárás az Antos házig. Számtalanszor ki kellett jönni a szobából, hogy láthassák, akik még nem látták. Még Kossuthot sem fogadták volna ily nagy lelkesedéssel, ha ő tért volna nekik haza, mert Teleky irányában az 1848-ki személyes összeköttetés és látás, kifejtett választói buzgalom ragaszkodása is hevítette a kebleket.

Alig bírt időt nyerni arra, hogy régi barátját Beniczky Lajost meglátogassa Karácsony István házában, nem is szökhett el a néptől, tömegesen kísérték lámpákkal útjában, szerették volna úgyszólván tenyerükön vinni odáig a két háztelek között vívő üde laposon keresztül; bevárták, hazakísérték, alig bírtak tőle megválni. Valódi örjöngő lelkesedés volt a városban, hol nem fizetett kortesvacsorák mellett, de ösmeretség és összeköttetés szerint alakultan, víg zeneszó mellett vigadó körökben ünnepelte meg az elfeledhetetlen 1861-ki követválasztás napját a város minden rendű lakossága, mely vegyülve a vidéknek bentmaradt választóival, leginkább rékasiak, ó-kécskeiek, tószegiek és törteliekkel, kivilágos virradatig mulatott.”

Így köszöntötték, így fogadták az abonyiak követüket. Azután két lappal hátrább ezeket rója papírra az író:

„Annál irtózatossabb volt azután az a megdöbbenő hír, mely a városban május 8-án 1861. a déli vonatnak 11 órakor megérkezésével Teleky László váratlan halálának hírért hozta. Senkisémet akarta hinni. Aztán azt sem, hogy saját kezével vetett volna véget életének. A népnél egész hagyományul annyira fennmaradt, hogy még most sem hiszi senki. Az emberek, asszonyok sírtak, átkozódtak.

— Nagy népgyűlés jön össze úgy szólván hívatlanul, egy akarattal. Temetésére a legtömegesebb részvét határozottatott el. Minden községből a bírák, előljárók, minden felekezet papjainak vezetése mellett legalább is 5 választó; de több ment el. Díszes gyászzászló alatt 147 tagból állott a választó kerület küldöttsége, melyben az összes régi honvédség részt vett a választó kerületből Karácsony István vezetése alatt. A nép küldöttségét Abony Város bírái, Gulyás Ferenc a bírósági és papjai, a hazafias lelkű főtisztelendő Moravszky János r. kat. adminisztrátor és Dezső András ev. reform. lelkész vezették; számukra a múzeum előcsarnokában, a gyászoló család közvetlen közelében való hely, — mint legközelebbi gyászoló-fél helye jelöltetett ki, — ők mentek a hosszú úton is közvetlen a koporsó után, ezt és a 11 mérföld utat Pesttől Szirákig, hol a régi családi sírbolt van, gyalog tették meg. A temetési szertartás d.u. 2 órakor kezdődött a múzeumban. Ghicz Kálmán képviselőházi alelnök beszédével, innen a reform. templomba ment a gyászmenet, hol Török Pál püspök beszélt, visszatérve a nemzeti színház előtt, a színház énekkarának gyászdala után ismét beszédek, melyben a főváros gyásza és búcsúzása nyert kifejezést. Az egész kerepesi út végig tömve volt gyászmenettel, gyászlombokkal, az elej már a sorompóknál volt s a vége még csak akkor bontakozott az országút, majd a múzeum körút sarkánál a kerepesi útra. A sorompónál B. Eötvös József szónoklata után az abonyi papok, Moravszky János és Dezső András, és egy tószegi választó, a bádeni hercegségből 1848-ban menekült Meyer Ferdinánd tartottak beszédet, úgy hogy a nap már lement, midőn a hosszú, szomorú úton megindultak, melyen az útban eső minden községnél gyászzászlós tömegek vártak lobogó tüzek és fáklyák világítása mellett.

Egész éjjel folyvást menve, csak délelőtt 11 órakor érkezett meg a gyászmenet Szirákra, hol a sírbolt előtt már a népek ezrei várták. — Az ódon sírbolt előtt előbb Valentiny János sziráki ev. lelkész, Kiss Lajos gyömrei ev. reform. esperes tartottak beszédeket, a választó kerület nevében pedig Antos János búcsúzott el meleg és megható beszéddel a nagy halottól.

A vármegye tisztviselői majdnem kivétel nélkül jelen voltak, úgy a képviselőház határozatpárti tagjai is. — A temetést, Abonyban a temetés után, május 22-én gyász istentiszteletek követték mindenki templomban. — Az ev. reform. templomnak, — falait kivéve, — padjai, szószéke, karzatai, áldozó asztala, annak körzete gyással voltak bevonva, s a hívek szerint első eset volt az, hogy zászló hozatott a templomba, a Teleky László gyászzászlója, mely azután ott begöngyölve a karzat alatt el is helyeztetett örök emlékezetül. Gyász istentiszteletet tartottak a két Kécskén és Tápiószelén.

— De a temetés napján meghúzták a harangokat a választó kerület mindenikében is, melyen a gyászmenet éjnek, vagy nappalnak idején végig haladt.

A város jegyzőkönyvében ezen szomorú napokról azt találjuk följegyezve, hogy: „Gróf Teleky Lászlónak 1861. május hó 8-án az élők sorából erőszakos elragadtatása folyán 3 gyászzászlót rendelt, s minden templomban gyász istentiszteletet.

— Nagy hazánkfia rögtön halála által a Magyarországra nehezedett súlyos csapás a míly váratlanul, oly kebelrázólag érintette Abony Város közönségét, mely a boldogultban nemcsak a szilárd jellem és polgári erények vezércsillagát, nemcsak a nemes lelkű embert, lángoló érzelmű, tántoríthatatlan jellemű hazafiát, hanem a városnak és kerületnek 1848—1861-ben egyhangúlag, nagy lelkesedéssel megválasztott, szeretett képviselőjét veszítette el. — E fájdalmat nem is lehet kifejezni jegyzőkönyvben; jegyzőkönyvben megörökítése mellett örökké élni fog a dicső emlékezetben. — A város elrendeli, hogy a temetésen küldöttség képviselje. — A tornyokra, városházára gyászzászló tűzessék, minden templomban gyász istentisztelet tartassék, s ezen isteni tiszteletek idejéig a zászlók kitűzve maradjanak; a temetés előtt való nap estéjén és idején pedig a harangok reggel és este meghúzassanak. E végre a lelkész urak felkérendők. — Végre emlékére ott, ahol szónoklatát tartotta, a városháztér piacán kőszobor állíttassék, melynek költségeire gyűjtőívek bocsáttassanak ki. A többi községek ily értelemben fölkérendők. — Hat heti gyász rendeltetik el, mely idő alatt semmi mulatság tartása nem engedtetik, s a gyászzászlók folyvást kitűzve maradnak. — A széles e hazából a városhoz érkezett részvét iratokért köszönet kifejezése határoztatott.

Különösen kitűnt ezek között Szepes megye mélyérvésű, hazafias részvétlevele.

Az ugyanazon év június havának elejére rendelt új képviselő választás iránt a nagy bánat miatt Abonyban jóformán semmi érdekeltség nem mutatkozott.”

Így búcsúztatta Abony népe 1861-ben Teleki Lászlót. Emlékezésünkkel mi is tisztelegni kívántunk. Előtte és azok előtt is, akik feltárják a mai nemzedék előtt nemzetünk nagy fiának példáját, egy nemzet előrehaladását szolgáló politikai életútját.

Nekünk abonyiaknak is van még tartozásunk...

A SZIRÁKI ROTH–TELEKI KASTÉLY ÉS FALKÉPEI

CRISTO. AVXILIANTE. THOMAS. ROTH. A. KIRÁLYFALVA + BARBAR. WATTAY A. WATTA. PROPTER RVINAS. IGNE. FACTAS. BELLO. BRVCHO. PESTE: OBSTANTIBVS HAEC. SIBI. SVAEQVE. POSTERITATI. EXTRVVNT. HOSPITIA. hirdeti a bejárat fölötti díszes kronosztikon, mely a sziráki Roth rezidencia 18. századi építéstörténetére vonatkozó egyetlen rendelkezésünkre álló írásos forrás. Ebből értesülünk arról, hogy a ma is álló épület elődje tűz martaléka lett és arról is, hogy a leégett kastély romjai mellett sok nehézség árán emelt új „lakhely” 1748-ra készült el.

A 18. század első felében a Rákóczi-szabadságharcot követő konszolidáció hatására, mint ismeretes, a művészeti élet is megpezsdült és a stabilizálódó politikai viszonyok között nagy lendülettel megindultak az építkezések. Az új életforma új életteret kívánt. A tönkrement, elpusztult várkastélyok helyett országszerte új nemesi otthonok épültek. A védelmi feladatokkal szemben most a kényelmes reprezentatív otthon kialakítása került előtérbe. A reprezentációs igényeknek leginkább a francia típusú, díszudvaros kastély felel meg nemcsak azért, mert a kapun belépve azonnal hatásos építészeti környezet fogadja a látogatót, hanem azért is, mert a korszerű barokk alaprajz, a központi díszteremmel és az ehhez kétoldalt kapcsolódó teremsorral a hosszan végigfutó középszárnyban alakítható ki legoptimálisabban. Nyilván nem véletlen, hogy az első francia típusú kastélyok építtetői a vezető társadalmi körökből kerültek ki (Ráckeve, Savoyai kastély, 1701; Esterházy József cseklézi kastélya, 1714–1733). A Dunától keletre eső területeken többé-kevésbé ugyan ebben az időben egy másfajta tendencia is megfigyelhető. A négy sarokbástyás reneszánsz várkastélyok gondolati folytatásaként ezen a vidéken kialakul a barokk kastélyok négy saroktornyos típusa. Az alaprajzban egyértelműen kifejezésre jutó reprezentációs igény ezeknél az épületeknél is felismerhetően jelen van. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy építtetőik nagyon erősen kötődnek a hagyományokhoz, ami alatt nem egyszerűen nosztalgikus múltbafordulást értünk, hanem tudatos magatartást feltételezünk.¹

Az új divat, a Grassalkovich stílus megjelenéséig (Gödöllő, 1751) terjedő időszakot a cour d'honneur-ös és a négy saroktornyos kastélytípus együttélése jellemzi és ennek a korszaknak késői, jelentős épülete az 1748-ra újjáépült, négy saroktornyos sziráki kastély.

Az épület első pillantásra szembeütő sajátossága, hogy lenyűgözően monumentális, de a gazdagon és változatosan tagolt homlokzat jótékony hatása folytán mégsem válik súlyossá. Ahhoz, hogy a meredek domboldalban álló épület kontúrja érvényesüljön, főhomlokzatát három szintre kellett emelni. A legalsó szint azonban el van rejtve a homlokzat teljes hosszában végigfutó, eredetileg bábos korláttal lezárt terasz mögé. A terasz a középtengelyben elhelyezett íves, két karú lépcsővel oldja a háromszintes tömeg súlyát és festőien hidalja át az udvar és a bejárat szint közötti emeletnyi különbséget.

A homlokzattagolás elegáns. Az építész kevés elemmel dolgozik és minimális hangsúlyokkal képes a figyelmet az épület fontos pontjaira irányítani. A középrizalitot például mindössze a sima vonalú timpanon és az önmagában nagyon szépen megoldott, de az egész épülethez képest mégiscsak visszafogott kronosztikonos szemöldökdísz hangsúlyozza. Ugyan ez a tendencia érvényesül az emelet kiemelt funkciójának érzékeltetésénél: azáltal, hogy a földszint hangsúlytalan faltükrői az emeleten falpillérpárokban folytatódnak, olyan hangsúly alakul ki, amely az épület egészen végigvonul és mindkét emeletet átfogó, függőleges ritmust nem sérti. A piano nobile további kiemelésére szolgáló egyszerű elem a plasztikus törtvonalú szemöldökpárkány

és az emeleti sarokszakaszok rafinált tornyos lezárása. A főhomlokzat vizuális hatásában szerepet kap és azt tovább élénkíti a kerti sarkokon csatlakozó két torony is.

A művészettörténeti szakirodalom a sziráki kastélyt a magyarországi emlékek között elszigetelt jelenséggént tartja számon.² Első megközelítésre talán az is, hiszen a francia típusú cour d'honneur-ös emlékek közé nyilván nem sorolható és stílusában a négy saroktornyos itáliai típustól is távol áll.

Ez utóbbinak egyik legszebb példája az acsai Prónay kastély, mely 1735 és 1740 között épült.³ Az építtető Prónay Gábor a sziráki földesúr, Roth Tamás sógora volt s hogy ezen túlmenően is feltételezhető kapcsolat a két építkezés között mutatja, hogy az acsai kastély kronosztikonos feliratát Roth Tamás készítette és a két kapuzat között stíláriis összefüggés is van.⁴ Megfogalmazásuk azonban igen különböző. A sziráki gazdagabb kiképzésű, a tagolt, többszörösen megtört párkány alatti szobordísznek csak egy része a feliratot hordozó szalag. A szemöldökdísz valójában csak lazán, jelzésszerűen csatlakozik a kapuzathoz, ugyanakkor a középrizalitnak önálló szobrászati dísz is. Ezzel szemben Acsán az eleve szárazabb megfogalmazású, feliratcentrikus együttes az architektúrájának alárendelt díszítőelem. A kapuzat leghangsúlyosabb, legplasztikusabb része ugyan, de mégiscsak a kapuzat része marad. Ez a szigorú, már-már komor megfogalmazás jellemzi az egész épületet. Így az olyan nyilvánvaló rokonság ellenére, mint ami az acsai és a sziráki négyszögletes saroktoronyok között fönnáll, a két épület teljesen más szemléletet tükröz: az acsai kastély szigorú és mértéktartó, a sziráki nagyvonalú és elegánsan könnyed. Ez annál is szembeötlőbb, minthogy a Prónay családban fennmaradt hagyomány szerint az acsai és a sziráki kastély ugyan annak az olasz építésznek az alkotása.⁵

Kérdés, hogy a szabálytalan alaprajz és a négyzetes és félkörös saroktoronyok végső soron szerencsés együttes megjelenése önálló invenció eredménye-e, vagy részben meglévő adottságok figyelembe vételével, mintegy kényszerből került rá sor.

A szakirodalom egyes építészeti sajátosságok, így elsősorban a középtengelyben végigfutó keskeny emeleti folyosó és a legalsó szint rendkívüli falvastagsága alapján, általában amellett foglalt állást, hogy az építkezés során figyelembe vették és fölhasználták a leégett épület maradványait.⁶ Ez magyarázatot adna néhány további alaprajzi szabálytalanságra is. A kronosztikon ezzel szemben arra utal, hogy Roth Tamás kastélyát a rommá vált épület közelében (vagy a mellett) építtette föl. Ez esetben pedig legfeljebb a régi épület alapjainak felhasználásáról lehet szó.

Az azonban bizonyos, hogy a kastély mai külsejét 1748-ban nyerte s ez a forma csak játékos idézete annak a reneszánsz várkastély hagyománynak, amely nem egészen egy évtizeddel korábban az acsai kastélyban még teljes méltóságában kifejezésre jutott. S hogy ez a tervező tudatos játéka volt-e, vagy az építtetőnek az örökölt adottságokkal szembeni toleranciáját tükrözi, az lényegében mindegy. Azért jöhetett létre, mert a század közepére a négy saroktornyos barokk kastélytípus aktualitását veszítette. Így módon a korszak egy jellegzetes épülettípusának idézeteként illeszthető a sziráki kastély a 18. század első felének építészeti vonulata végére.

Királyfalvi Roth Tamás és Wattay Borbála egyetlen gyermeke, Julianna 1762-ben feleségül ment gróf Teleki Józsefhez. Ennek a házasságnak a révén került a kastély a Teleki család tulajdonába. A tulajdonos változás kapcsán belső építészeti átalakításra nem került sor, azonban valószínűleg ezzel hozható összefüggésbe az a nagy belső felújítás, amely során a teljes emeleti szobasort kifestették.^{6/a} A legutolsó helyreállításkor nyomokban még meglévő ornamentális szobafestést nem restaurálták, ma már csak a díszterem képei láthatók. Itt a gazdag látszatarchitektúrával tagolt falmezőkben hat grisaille technikával festett figurális jelenet Ovidius Metamorphosisának egy-egy epizódját ábrázolja.

A hat kép a terem északi, déli és nyugati falán látható. A keleti falat (az ablakbélleteket és ablakközöket) ornamentális festés, váza és virágfüzér díszíti. A déli fal ablak felőli végétől kiindulva a jelenetek sorrendje a következő: Cyparissus átváltozása, Arachne és Pallas Athene, Hermes Lyceus ligete fölött, Progne és Philomena bosszúja, Apollo és Coronis, Venus és Adonis.

A képek egy 17. századi német mester, Johann Wilhelm Baum⁷ metszetsorozata alapján készültek. A 151 Ovidius illusztráció 1641-ben jelent meg Bécsben, s az itáliai iskolázottságú J. W. Baum egyik legjelentősebb alkotása. Népszerűségét mutatja, hogy az első kiadást a 17. és 18. század folyamán több másik követte. A sziráki festő talán Jeremias Wolf 1709-es augsburgi kiadását használta, mely ajánlása szerint a festők, rézmetszők, aranyművesek és szobrászok munkájának megkönnyítésére német tartalmi összefoglalót is közöl.

J. W. Baum a 17. század harmincas éveiben Rómában dolgozott. Az Ovidius illusztrációk építészeti részletei ezeknek az éveknek a benyomásait közvetítik. A római építészeti háttér előtt játszódó, sokszor határozottan színpadias jelenetek pedig azt mutatják, hogy Baum is jól ismerte a korszak nagy hatású rézmetszőjének, Stefano della Bellanak munkáit.

A sziráki festő a legapróbb részletekig menő hűséggel követte Baum metszeteit. Csak ott változtatott, ahol a metszetek fekvő formátuma és az egyébként is eltérő falfelületek közötti különbség ezt elkerülhetetlenné teszi. Ez azonban szerencsés kényszerűségnek mondható, mert a változtatás kivétel nélkül a kompozíció javát szolgálja. Ennek legszembeötlőbb példája a Cyparissus átváltozását ábrázoló jelenet. A metszetet itt egy kivételesen keskeny falmezőre kellett átkomponálni és ezt nem lehetett egy olyan kivágással megoldani, mint a szemközti falon, a Venus és Adonis jelenet esetében, mert a metszeten itt nem volt elhagyható részlet. A feladatot a figurák átrendezésével kellett megoldani. A végeredmény az eredetinelől összefogottabb, kiegyensúlyozottabb és értelmesebb kompozíció. Az értékes, szép részletek maradéktalan transzponálása és a jó kompozíciós készség a Szirákon dolgozó festő hozzáértésére vallanak.

A következőkben a megfelelő Ovidiusi helyeket megadva ismertetjük az egyes jelene-
teket. Az idézeteket Devecseri Gábor fordításában közöljük.

A fák gyülekezése, Cyparissus (Ovidius Átváltozások X. 86–113.) A büntetés vagy megváltás gyanánt fává változó emberalak gyakran visszatérő motívum az Átváltozásokban. Cyparissus maga kívánta sorsát. Véletlenül megölte kedves szarvasát, s keserű bánatában csak egy vágya volt, hogy immár egész életében gyászolhasson. Apollo, aki forrón szerette az ifjút nehéz szívvel bár, de teljesítette kérését és ciprusfává változtatta.

Arachne (VI. 1–145) Pallas Athene fülébe jutott – meséli Ovidius – hogy egy szegény maehoiiai lány, Arachne nemcsak messzeföldön híres gyapjúsövő mesterségéről, hanem a maga művészetét kevélyen az Istennőénél is többre tartja. Athene előbb jobb belátásra akarja bírni a hencegőt, de amikor az makacsul kitart versenykihívása mellett és bűnét még azzal is tetézi, hogy Jupiter számtalan szerelmi kalandját szövi meg versenydarabján, Athene haragra lobban. Arachne elkeseredésében fölakasztja magát. Ekkor az Istennő mégis megszanja és pókká változtatja. Ezt a momentumot ábrázolja a sziráki falkép.

Battus. Az Irigység (Ovidius: II. 676–832)

„Innen a Pálcavivő két szárnyán szállt föl a légbe,

A Munychiára tekintett föntről és a Minerva
kedvelt Tájékára, Lyceus dús ligetére.

Ott e napon hajadon lányok, szép szűzi szokásként,
épp vitték fejükön Pallas várába a titkos
szent jeleket lombokkal koszorúzott díszkosarakban.

Látja a fennrepülő isten hazatérni a szűz rajt,
s nem száll már egyenest, de fölöttük körbe keringél.”

Ott kerengve meglátta és megszerette Hermes Herset. Szerelméhez Herse nővérének segítségét kéri, ki pénz ellenében készséges is, míg Minerva egy korábbi vétkét megbüntető irigységet nem olt szívébe. Ez aztán halálát okozza, mert amikor az érkező Hermesnek útját akarta állni, az kőszoborrá változtatta.

Progne és Philomela (Ovidius: VI. 412–439) Ez a hátborzongató jelenet nemcsak a sziráki hat falkép közül a legsikerültebb, hanem Baum metszetsorozatának is talán legjobb darabja. Gazdag palotabelsőben vagyunk, a magas, tágas terem perspektíváját egyrészt a nyitott ablak, másrészt a fellebbenő függöny mögött látható külső szoba a távoli ajtó előtt álló alabárdossal növeli. Az ábrázolás részletgazdag és műves, akár a terem építészeti részleteit (padozat, falak, ablak), akár az egyetlen berendezési tárgyat, az egy személyes vacsorához megterített asztalt, vagy a szereplők ruházatát tekintjük. Ebben a gondosan és hozzáértéssel ábrázolt környezetben izgalmas drámai jelenet játszódik ugyanabban a lendületes megfogalmazásban, mely már a Cyparissus jelenetben is szembeötlő volt. Baum igényességét mutatja, hogy a történet legdrámaibb részét ábrázolta, mégpedig olyan sikeresen, hogy az eredeti szöveg feszültsége minden mozzanatában maradéktalanul érvényesül. A kép azt a pillanatot mutatja be, amikor a megcsalt feleség és a tönkretett sógornő közös bosszúként saját gyermekét szolgálja föl az apának és csak mikor a vacsora végén fiát hívogatja, árulják el, hogy mit is fogyasztott tulajdonképpen:

„Bent van, akit hívogatsz, így szól. Az néz körül egyre, s kérdezi hol van hát. S mikor ismét kérdezi, hívja, úgy ahogyan szétszórt fűrtjét szennyezte a vad tett, ugrik elő Philomela, Itys vérlepte fejével...”

Apollo és Coronis, Ocyrhoe (Ovidius: II. 531–575) Apollot látjuk egy liget szélén összes attributumával: fején babérkoszorú, oldalán nyíllal teli tegez, kezében íj, lábánál lantja, fel-emelt jobbával tiltó mozdulatot tesz madara, a holló felé. Mögötte a földön átlőtt szívű kedvese, Coronis fekszik, kit hirtelen lobbanó féltékeny haragjában ölt meg.

Venus és Adonisz (Ovidius: X. 519–546) A két szerelmes vadászatban elfáradva enyelve leheveredik egy fa alá. A sziráki ábrázolás szó szerint követi Ovidius sorait:

„Elfáradtam már a szokatlan munkatevéstől,
Kellemes árnya alá hívogat lásd itt ez a nyírfá
Kínál ágyat a gyp: szívesen heverek le a földre
(és lehevert) teveled. Gyepen ül s mellette az ifjú
hátrahajolva, nyakát támasztva ölébe, tekint rá”.

A mintalap fekvő formátumából adódóan itt sem a teljes kompozíciót vitte át a festő a falra, hiszen ez is a keskenyebb falszakaszok közé tartozik. A metszet háttérében a történet korábbi epizódja, az erdőben kutyákkal vadászgó Venus és Adonisz alakja látható.

A falképek festőjének személye ismeretlen, sőt a keletkezés idejére vonatkozóan sem áll semmi konkrét utalás rendelkezésünkre.

Pontosan datálható ezzel szemben a péceli Ráday kastély dísztermének Ovidius ciklusa. Ráday Gedeon már 1763-ban kezdett a kastély kifestésének gondolatával foglalkozni és a díszterem Ovidius képei 1766-ra el is készültek.⁸ Teleki 1762-ben vette el Roth Johannát és házassága első éveiben sok időt töltött Szirákon. Ismerve a Ráday Gedeon és Teleki József közötti atya-fiúi viszonyt, nem alaptalan feltételeznünk, hogy a sziráki díszterem témájának megválasztásakor a péceli példa volt az ötletadó. E mellett szól az azonos – grisaille – technika is.

A sziráki falképek keletkezési időpontját illetően – a családtörténeti eseményeket figyelembe véve – két lehetséges időszak merül föl. Vagy a házasságkötést követően, tehát a péceli falképekkel többé-kevésbé egyidőben, az 1760-as években, vagy jóval később, Királyfalvi

Roth Tamás halála után, az 1780-as évek közepe táján kerülhetett erre sor. A falképek stílusa ez utóbbi időpontot teszi valószínűbbé. Pécelen, bár a képek szigorú keretelése már a századvéget jelzi, az egyes vonalak mellett kissé szárazan ható, de mégiscsak szabadon alácsüngő virágfüzerek még a rokokó jegyében fogantak. Szirákon ennek már nyoma sincs, a virágfüzereket kis rozettákra fölfüggesztett copf motívum váltja föl. Az építészeti keret pedig a kennelurázott törzsű, kompozit fejezetes festett pilaszterekkel meglehetősen közel áll ahhoz a formavilághoz, amit a márkusfalvai Máriássy kastély kerti házának dísztermében láthatunk. Ez a szintén Ovidius jeleneteket ábrázoló és sok tekintetben a péceli dísztermet idéző festés pedig meglehetősen biztonsággal datálható az 1780-as évekre.⁹

Nem tudjuk egyelőre, hogy miért pont ezt a hat jelenetet választotta ki Teleki József Baum 151 metszete közül. Szigorú erkölcsi elveit ismérve csábító a gondolat, hogy a Kevélység (Arachne), Irigység (Battus), Hűtlenség (Philomena), Indulatosság (Coronis), Hajthatatlanság (Adonis), Meggondolatlanság (Cyparissus) keserű következményeire figyelmeztető tanítást lássunk a falképekben. Óvatosságra int azonban, hogy Pécelen, ahol ritka példaként pontosan ismerjük a megbízó szándékát — Ráday maga adta meg az egyes képek jelentését¹⁰ — tanúi lehetünk annak, hogy a kézenfekvőtől néha egészen távoli gondolat jár a programadó fejében. Példaként a Philemon és Baucis jelenetet említjük. A képaláírás így szól: „Philemon és Baucis tud gazdálkodni kevésből”. Ez azonban nem takarékosásra intő példabeszéd, s nem is a két szegény öreg nagyvonalúságát kívánja emlékezetünkbe idézni. A mondat a „Tessék kevésből sokat” régi magyar asztali udvariassági formulára utal, s azért ábrázolták itt éppen ezt a jelenetet, mert a dísztermet időnként ebédlőként is használták.

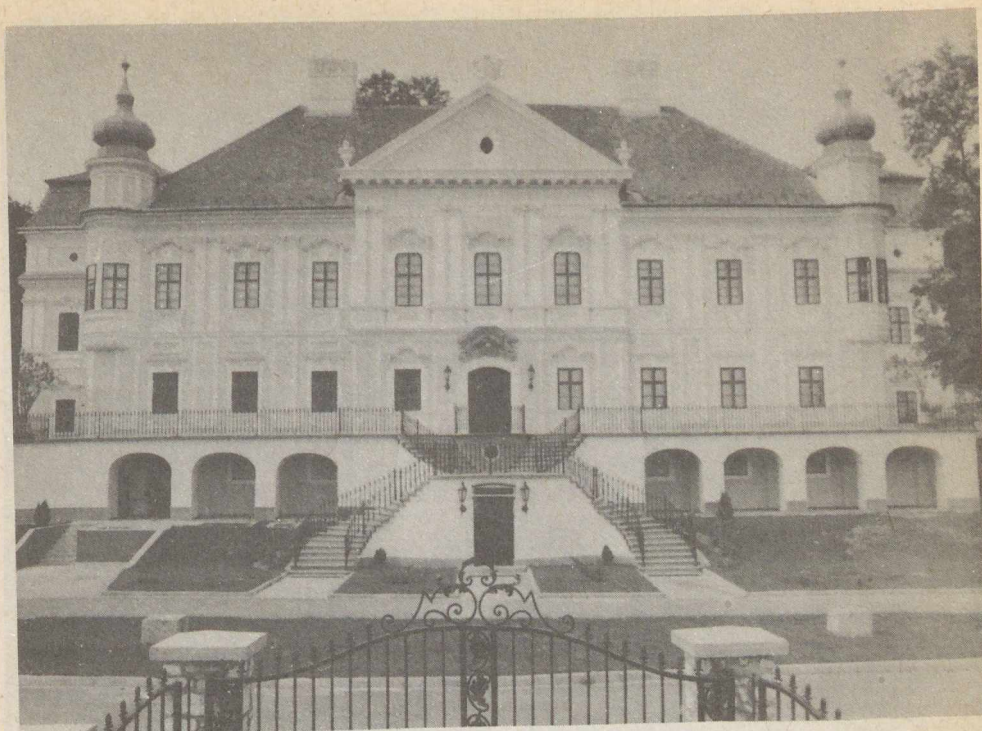
A két Ovidius ciklus megrendelőjének szoros szellemi rokonsága indokoltá teszi, hogy azonos indítékot keressünk témaválasztásuk mögött és ezen a nyomon elindulva eljussunk a sziráki falképciklus jelentésének pontosabb feloldásához.

Jegyzetek

1. Az új típusú kastélyok kialakulásához Voit Pál: A barokk Magyarországon (Budapest, 1970). A művészet Magyarországon. Szerk.: Aradi Nóra. (Budapest, 1983) megfelelő fejezetei.
2. Rados Jenő: Magyar kastélyok. (Budapest, 1939) 39. l., Kelényi György: Kastélyok, kúriák, villák. (Budapest, 1974) 127. l.
3. Voit, i.m. 95. l.
4. Magyarország Műemléki Topográfiája. V. köt. Pest megye műemlékei 1–2. (Budapest 1958.
5. Voit Pál Jankovich közléséből kiindulva az egri Giovanni Battista Carlonet tekinti a kastély építésének. Magyarország Műemléki Topográfiája VII. Heves megye Műemlékei I. 212. (Budapest 1969).
6. V.ö.: Rados i.m., 39. Kelényi, i.m. 127. l. Királyfalvi Roth János, Tamás nagyapja 1692-ben vette meg Szirákot (OL. Teleki család levéltára II. Lt. Elench. III. fasc. 1. N^r 3.) és minden valószínűség szerint hamarosan ezután építkezni is kezdett. A hagyomány szerint az első kastély a sziráki johannita kolostor romjainak felhasználásával épült. Tudomásunk szerint azonban az épület alatt és mögött húzódó pincerendszer középkori eredetét semmi nem bizonyítja.
- 6/a. Teleki József építtetői és mecénási tevékenységét F. Csanak Dóra dolgozta föl (Teleki József és a művészetek címmel. in: Művészet és felvilágosodás. Szerk.: Zádor A. és Szabolcsi H. (Budapest, 1978), Uő: Két korszak határán. Teleki József a hagyományőrző és a felvilágosult gondolkodó. (Budapest, 1983) A sziráki kastélyra és a falképekre vonatkozóan nem közöl adatot.
7. Meghalt 1640-ben. Rá vonatkozó minden adat a Thieme Becker: Allgemeines Lexikon der bildender Künstler 1909-es kiadásából.
8. Zsindely Endre: A péceli Ráday kastély. Művészettörténeti Értesítő, 1956. 253–277. l.
9. Budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola 1913. évi szünidei felvételei. Márkusfalva. Budapest, 1929.
10. Orpheus, 1790. 434–440. l.
Garas Klára: Magyarországi festészet a XVIII. században, Budapest, 1955. 127. l.

Fotók:

1., 4., 6., 9., 11., 13., 15.: Szénhidrogénipari Kutatóintézet fényképtára, Györgyi János felvétele. 2., 3., 5., 7–8., 10., 12., 14., 16.: Országos Műemléki Felügyelőség fényképtára, 17.: MTA Művészettörténeti Kutatócsoport fényképtára, Bibó István felvétele.

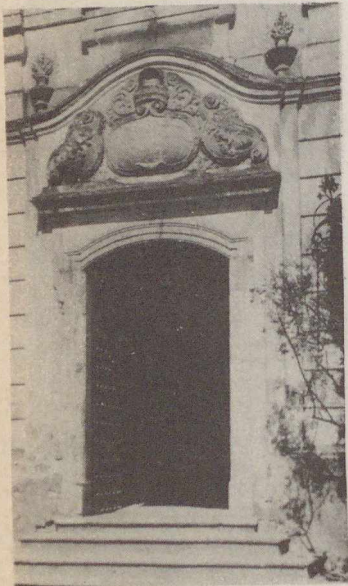
A sziráki kastély homlokzata

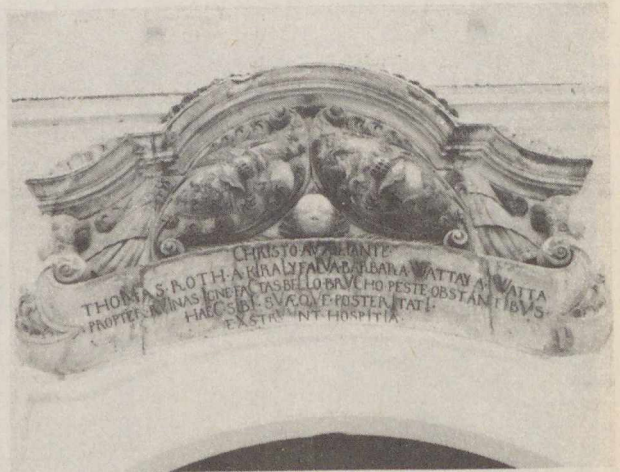
A sziráki kastély oldalnézetből

Az acsai Prónay kastély. Dörre Tivadar tusrajza

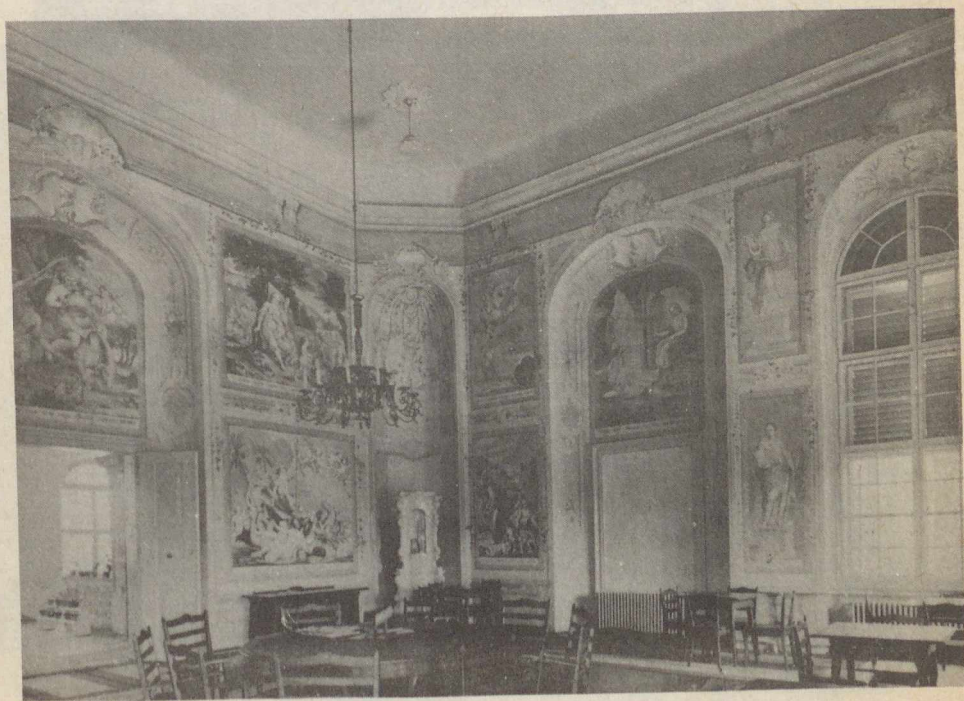
Az acsai kastély kapuja

A sziráki kastély kronosztikonja

A sziráki kastély díszterme

A péceli Ráday kastély díszterme

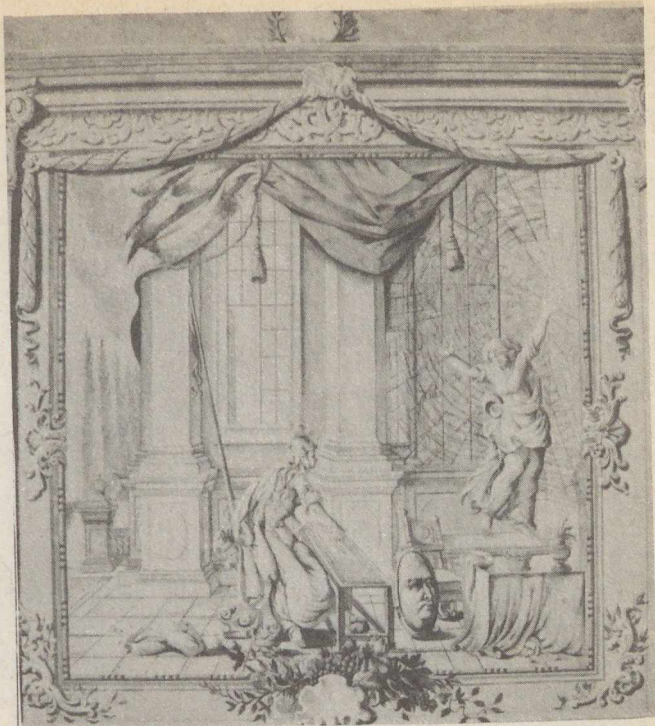
*Cypris átváltozása.
Falkép a sziráki kastély dísztermében*

*Venus és Adonis.
Falkép a sziráki kastély dísztermében*

J. W. Baum: Cypris átváltozása. Rézkarc

Arachne. Falkép a sziráki kastély dísztermében

J. W. Baum: Venus és Adonis. Rézkarc

Progne és Philomela. Falkép a sziráki kastély dísztermében

J. W. Baum: Progne és Philomela bosszúja. Rézkarc

Hermes meglátja Herset. Falkép a sziráki kastély díszterméből

J. W. Baum: Hermes Lyceus ligete fölöött. Rézkarc

A márkusfalvi Máriássy kastély kerti házának díszterme

TELEKI LÁSZLÓ GRÓF KÁVÉSKÉSZLETE?

1985 tavaszán dr. Fülöpp Károlyné egy porcelán készletet ajánlott vételre a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A készlet azonnal felkeltette érdeklődésünket, ugyanis jellegzetes darabjai fényképekkel díszítettek, és a kannán — több kutató véleménye szerint — Teleki László gróf oválisba foglalt térdképe látható. A cukortartón egy fiatal hölgy képe, míg a csészéken — kisebb méretben — egy idősebb, egy középkorú és egy fiatal férfi, valamint egy idősebb és egy középkorú hölgy mellképe látható.¹

A feltételezett Teleki László portré lehetőségét megerősítette az eladó is. Elbeszélése szerint a készlet apósától, bordosi Fülöpp Mihálytól maradt rá, aki a Telekiektől kapta, ugyanis több éven át jószágigazgatóként kapcsolatban állt a családdal. Elmondta azt is, hogy a családi hagyomány szerint „Teleki-készlet”-nek nevezték. Férjétől úgy tudta, hogy apósa azt Teleki László halála után kapta.²

Elbeszélésének azon elemét, hogy apósa fiatalabb korában jószágigazgatóként tevékenykedett, Pálmay József Udvarhely vármegye nemes családjait számbavevő kötete igazolja.³

Vizsgáljuk meg a készletet, lehet-e azt valóban Teleki László gróf személyéhez kötni?

A beütemezett jegy alapján megállapítható, hogy a porcelán Csehországban, 1830 után készült.⁴ A készleten a fényképeket elhelyező fényképész valószínűleg az aranyozással együtt rendelte meg a nyers porcelánt, ugyanis a kék keretelés utólagos munkának látszik. A Magyar Nemzeti Múzeumban található darabokhoz, minden bizonnyal, tartozott még egy csésze és alj, valamint egy tejszínes kancsó.

A készleten lévő fényképek eredetijéről megállapítható, hogy nem egyidőben és nem egy műteremben készültek. A kanna és a cukortartó képei mutatnak ugyan rokonságot egymással, azonban a hölgy mellett látható virágdísz lehet retus eredménye is. Ezenkívül a retus használatát legjobban éppen a kannán található képen figyelhetjük meg. Legerősebben a férfi haja és bajusza retusált, s főképpen ez teszi nehezen azonosíthatóvá.

A fényképek készítési idejét leginkább a személyek viselete alapján határozhatjuk meg. A kannán levő középkorú férfin zsinóros atilla, világos magyar nadrág, nyakában megkötött rojtos magyar nyakkendő. Viselete az 1850-es évek második felétől használatos. A cukortartón lévő fiatal hölgy magyar ruhát visel, fűzött ruhaderékkel, puffos ujjakkal. Középen elválasztott haja és szabadon lógó loknijai is az 1850-es évek végének divatját idézik. A csészéken látható személyek közül az idős férfi szintén atillában van. A középkorú férfi az 1860-as évek körüli divat szerint öltözött: magas álló nyak, plasztikon, nyakkendő és feltehetően zakó. A fiatal férfi megkötös nyakkendő, magas álló nyak, mellény, kabát. Ez az összeállítás már az 1850-es évektől viselt. Az idős hölgy fekete magyar zsinóros mentében, főkötőben, az 1855 körüli divat szerint öltözött. A középkorú hölgy csipkekendővel a fején, szőrmés kabátban, esetleg mentében, szintén ezen évek divatját idézi. A viselet alapján tehát a fényképek készítési idejét az 1850-es évek végére és az 1860-as évek elejére tehetjük.⁵

A viselet alapján datált képek készítési idejét technikájuk is megerősíti. Az eredeti képek minden valószínűség szerint nedves vagy más néven kollódium-eljárással készültek, melyet 1851-ben szabadalmaztatott F. S. Archer. Ez negatív-pozitív eljárás volt, mely az eddig általánosan használt dagerotípiánál, illetve kalotípiánál rövidebb megvilágítást igényelt és másolatok készítését tette lehetővé. A képek egy meghatározott személy által, valamilyen szempont alapján összeválogatva kerültek ahhoz a fényképészhez, aki reprodukálva őket, a készleten elhelyez-

te. Nem valószínű ugyanis, hogy az eredeti fényképészekről elhozott negatívokról készültek volna a porcelánon lévő pozitívok. A papírképek reprodukálására utal a képek bizonyos mértékű életlensége is. Ez azonban csak 1855 után, A. L. Poitevin felfedezése, a pigment-eljárás közismertté válása után történhetett. Ugyanis ez az első olyan technika, amely lehetővé tette kerámián fénykép rögzítését beégetés útján. Sajnos az nem állapítható meg, hogy a porcelánon a képeket ezzel a technikával vagy a kollódiumos eljárással készítették-e, mert mindkét technikára utaló jegyeket találtunk. Az majdnem biztos, hogy nem Magyarországon égették a képeket a porcelánra, ugyanis hazánkban elsőként Veress Ferenc foglalkozott ezzel, de az ő ismert alkotásai mind jelzettek és a mi készletünk szürkés árnyalatú képeivel ellentétben aranybarna színűek.⁶

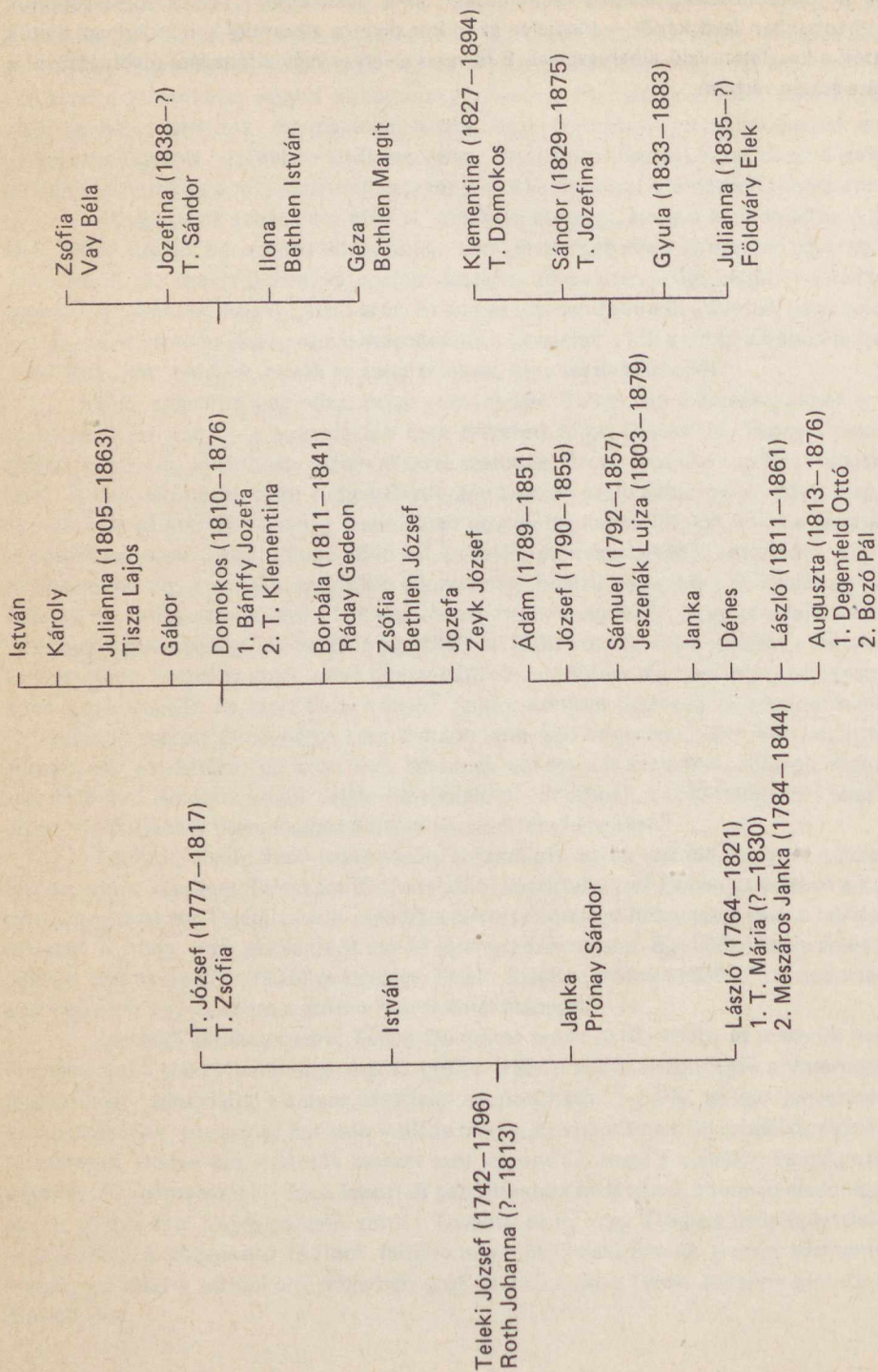
Vizsgálatunk tehát nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a kannán látható középkorú férfi Teleki László, bár az erős retusálás és a némi életlenség miatt ez egészen egyértelműen nem dönthető el. Az ismert portrékkal történt összehasonlítás után — úgy véljük — a kannán látható személy valószínűleg Teleki László gróf. Ebben az esetben fölmerül a kérdés, hogy vajon ki lehetett az, aki a képeket összegyűjtve megrendelte a készletet, s kik a többi darabon látható személyek? Rokonok, barátok, társak az emigrációban, vagy esetleg tisztelői?

Első pillanatra úgy tűnt, hogy amennyiben Teleki van a kannán, akkor — ha családi együttesről van szó, — a cukortartón csak szeretett húga, Degenfeld Ottóné Teleki Augusztia grófnő, vagy még inkább egy életen át tartó szerelme, Orczy Istvánné Lipthay Augusztia bárónő lehet. Orczy bárónővel, mint tudjuk Batthyány Lajosék szalonjában ismerkedett meg, s Szechenyi István gróf már 1841-ben is, naplójában úgy említi kapcsolatukat, mint a társaság körében elfogadottat. Mivel Teleki László 1848-tól, párizsi diplomáciai útjától kezdődően, szinte haláláig emigrációban élt, s ott Orczyné több alkalommal, hosszú hónapokra is meglátogatta, nyilvánvalónak tűnt (figyelembe véve a két kép közötti hasonlóságot is!), hogy az újfajta készletet egyikük vagy esetleg együtt rendelték meg, 1855 és 1860 között. E lehetőséget több ok miatt is el kell vetnünk. Elsőként azért, mert Orczy bárónő az 1850-es években már lényegesen idősebb, mint a cukortartón ábrázolt fiatal hölgy.⁷ Sajnos konkrét összevetésre alkalom nincsen, mivel tudomásunk szerint Orczynéről nem maradt fenn sem festmény, sem metszet, sem fénykép, csupán egy karikatúra, de azon sem látszanak vonásai. A csészéken ábrázolt személyekként számbajöhető rokonok közül Teleki bátyjai ekkor idősebbek, s róluk több ábrázolás ismert, de azok nem mutatnak hasonlóságot a kerámián levő fényképekkel.⁸

Ezután Teleki László legközelebbi rokonságát vettük számba, feltéve a kérdést, ki lehetett az, aki a készletet Teleki iránti tiszteletből készíttethette? Ebben az esetben a kiemelt tiszteletben részesített Teleki László mellett a cukortartón levő hölgy párja csak a tejszínes kannán lehetett. A hölgy kora alapján két család jöhetett számításba. Egyfelől féltestvérének, Sámuelnek fia, Sándor (1829–1875) és felesége, Teleki Jozefina grófnő (1838–?). A cukortartó hölgye azonban nem azonosítható a grófnő ismert ábrázolásaival.⁹

Másfelől unokatestvére, Teleki Domokos gróf (1810–1876) és második neje (T. Sándor testvére) Teleki Klementina grófnő (1824–1894), akiről viszont csak a Vasárnapi Újságban találtunk egy ábrázolást, amelyen arca nem azonosítható.¹⁰ Férje, az igen jellegzetes arcú Domokos képe a tejszínes kancsón kellene lennie, ez viszont nem áll rendelkezésünkre.¹¹ Az ő birtoklásuk, illetve készíttetésük mellett szól viszont az, hogy a családon belüli „osztálytétel” után, az ő — geryeszegi — áruk lakott és gazdálkodott Erdélyben, ahonnan eladónk apósa származik, illetve ahol jószágigazgató volt.¹² Továbbá az is, hogy a logikai úton feltételezett személyek között, a középkorú férfiben felismerni véljük Teleki Sándor grófot, Klementina grófnő öccsét, továbbá a középkorú hölgyben gróf Tisza Lajosné Teleki Julianna grófnőt, Domokos gróf nővérét.

Amennyiben tehát Teleki László a kannán látható kép férfi alakja — amelynek elfogadására ismert ábrázolásai alapján hajlunk —, akkor leginkább Teleki Domokos gróf családjánál kereshetjük a tulajdonosokat, esetleg készíttetőket, akik tiszteletből tragikus sorsú rokonuk iránt, egy birtokukban levő képét — kiemelve az akkor divatos albumból — mindennapi életük részévé tették a készleten való elhelyezéssel. E felvetés elvetése vagy elfogadása újabb ábrázolás felbukkanása esetén várható.

1. MNM Újkori Osztály ltsz. 85. 7. 1—7. Kávéskészlet, fehér porcelán, rokokó ívelésű fülelkel, a peremeken aranyozással és kék csíkozással. Az öblös edényeken kék és arany keretelésű ovális fénykép díszítéssel. Kávéskanna — körte-alak, fedővel. M: 18 cm. Cukortartó — lapított gömbalak, két fülel, fedővel. M: 12,5 cm. A csészék felfelé kiszélesedő falúak. M: 5,3 cm. A csészealjak kék és arany kereteléssel. Átm.: 11 cm. Több darab alján TK 118 és 9 sorozatszám. A készletet Koltai Orsolya restaurálta. Lásd a képeket! (A felvételeket Dabasi András, a Magyar Nemzeti Múzeum fotósa készítette.)
2. Az eladó személyesen nem ismerte apósát. Azt is említette még, hogy a készlet Párizsban készült, valószínűleg 1848-ban, amikor Teleki László követként tartózkodott a francia fővárosban.
3. Pálmay József: Udvarhelyvármegye nemes családjai. Pótkötet. Székelyudvarhely, 1906. 10. E forrásból tudjuk, hogy bordosi Fülöpp Mihály 1843-ban született, így csak az 1860-as évek második felében lehetett legkorábban jószágigazgató, tehát a készletet mindenképpen Teleki László halála után kaphatta. Továbbá, hogy 1906-ban rödi (Kolozs vm.) birtokos volt.
4. Hony, William Bowyer: European Ceramic Art. London, é. n. 346.
5. F. Dózsa Katalin: A női divat változásai 1850—1895 között. in: Folia Historica 6. 1978. 79—159.
6. Fotolexikon, 1963. és Kincses Károly közlése Veress Ferenc tevékenységéről, melyet ezúton is köszönünk.
7. Báró Orczy Istvánné Lipthay Augusztá 1813-ban született.
8. A MNM Történelmi Képcsarnokának metszetanyagát, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Fényképtára gyűjteményét és a Vasárnapi Újság valamennyi Telekieket ábrázoló fényképét átnéztük. Lásd a mellékelt családfát is!
9. Lásd pl. VU 1873.389. és 1893.205.
10. VU 1861.253.
11. A MNM Történelmi Képcsarnokában és a VU-ban is portréja látható.
12. Bíró József: A geryeszegi Teleki Kastély. Budapest, 1938. 60.

